

BART NEL

'n Interpretasie

J. BOTHA

Hierdie verhandeling word voorgelê as vervulling van

'n deel van die vereistes vir die graad

Philosophiae Doctor

in die

Departement Afrikaans en Nederlands

aan die

Universiteit van Kaapstad

Junie 1976

The copyright of this thesis is held by the
University of Cape Town.
Reproduction of the whole or any part
may be made for study purposes only, and
not for publication.

The copyright of this thesis vests in the author. No quotation from it or information derived from it is to be published without full acknowledgement of the source. The thesis is to be used for private study or non-commercial research purposes only.

Published by the University of Cape Town (UCT) in terms of the non-exclusive license granted to UCT by the author.

Hiermee my opregte dank aan my promotor,
prof. H. van der Merwe Scholtz van die Universiteit
van Kaapstad, vir rigtinggewing en grondige kritiek.

Vir inligting oor en rondom Bart Nel is ek erkentlikheid verskuldig aan die Dokumentasiesentrum vir Afrikaanse Taal en Lettere, Pretoria.

Ek sou ook graag my besondere waardering wou uitspreek teenoor my vrou, my ouers en skoonouers vir hul aanmoediging en bystand.

INHOUD

Inleiding	- bl. 1
I: Sin	- bl. 22
II: Paragraaf	- bl. 35
III: "Afdeling"	- bl. 75
IV: Hoofstuk	- bl. 146
V: Roman	- bl. 241
Bibliografie	- bl. 420

INLEIDING

Soos Blok en Sötëman glo ek dat die roman-teorie op die oomblik heelwat baat kan vind by die noukeurige ontleding van afsonderlike kunswerke.¹⁾ Hierdie studie is gewy aan so 'n ontleding van Bart Nel van J. van Melle. Anders as Blok en Sötëman verbind ek my egter nie tot 'n teoretiese bydrae nie: ek is tevrede om my werk te beskou as deel van die noodsaaklike vóórwerk waarop noukeuriger teorievorming miskien later gebaseer sal kan word.²⁾

'n Maklike omskryfbare kunsvorm is die roman nou maar eenmaal nie. Dit lê, in die woorde van N.P. van Wyk Louw, "lángs die groot, slordige, onordentlike lewe, en die nóg groter, slordiger en onordentlike werklikheid as gelyke..."³⁾ In die literatuurgeskiedenis is dit 'n relatief jong en nog ontwikkelende vertelvorm, en 'n mens het meegevoel met 'n teoretikus soos E.M. Forster wat van die geldigste

1. Kyk W. Blok, Verhaal en lezer, bl. 7 tot 11, en A.L. Sötëman, De structuur van Max Havelaar, bl. 5 tot 12.

2. Blok, bl. 10, sê dit gaan vir hom "uiteindelik om de bepaling van het genre", en vir Sötëman, bl. 11, gaan dit om insig "in bepaalde theoretische kwesties".

3. N.P. van Wyk Louw, Vernuwing in die prosa, bl. 10.

gemene deler wat hy tussen die bonte verskeidenheid van romans kon ontdek, gesê het: "Yes - oh dear yes - the novel tells a story."⁴⁾ Met alte veel stelligheid moet 'n mens jou liefs nie oor die roman uitlaat nie. Nederigheid bring jou straks verder.

Vir die doel van hierdie studie praat ek wel van Bart Nel as roman - gerieflikheidshalwe, omdat die kritiek daarna as roman verwys,⁵⁾ en omdat die teks homself op die titelblad bekendstel as " 'n Roman uit die tyd van die Rebelle van 1914" (my kursivering).⁶⁾ Daarmee probeer ek nie te kenne gee dat ek sekerheid het oor wat ek van so 'n teks kan verwag of, erger nog, vereis nie. In dié opsig toon my benaderingswyse ooreenkoms met die fenomenologie. Hoewel ek gebruik sal maak van my en ander se ervaring en kennis van die leeskonvensies wat by die roman aan bod is, is die genreprobleem as sodanig vir my nie ter sake nie.⁷⁾

4. E.M. Forster, Aspects of the novel, bl. 49.

*5. Kyk bv. Rob Antonissen, Die Afrikaanse letterkunde van die aanvang tot hede, bl. 244, en G. Dekker, Afrikaanse literatuurgeskiedenis, bl. 276.

6. Ek verwys na die uitgawe van 1951. Kyk ook hieronder voetnoot 37.

7. Vgl. in dié verband ook die argument van Blok, bl.

9. Vir 'n omskrywing van die fenomenologiese ondersoekmetode, kyk J.M. Bocheński, The methods of contemporary thought, bl. 15 e.v. In verband met leeskonvensies, kyk Jonathan Culler, Structuralist poetics, bl. 30.

Romans - wat dit dan nou ook al presies mag wees - val vanselfsprekend nie uit die blou lug nie, maar ontstaan vanuit 'n tradisie en word klaarblyklik bedoel om geléés te word.⁸⁾ Dit sou onsinnig wees om selfs te probeer om so 'n teks in volkome isolasie te sien. 'n Gedig, sê Jonathan Culler, "cannot be created except in relation to other poems and the conventions of reading".⁹⁾ Soos reeds moes geblyk het, stem ek met hom saam: dieselfde geld vir 'n roman. Die "fenomeen" waarmee ek my besig hou, sluit my konfrontasie met die teks in. Ek voel my gevolglik vry om in die loop van my betoog na ander tekste en selfs ander "romans" te verwys.

Deur my ontleding van die teks wil ek tot 'n interpretasie kom waaruit 'n waarde-oordeel spreek. Ek streef na 'n interpretasie, en dus oordeel, wat so duidelik gemotiveer is dat dit vir ander kontroleerbaar is. Ek wil m.a.w. nie maar net 'n oordeel "uitspreek" nie, maar dit so duidelik moontlik maak wáárop my oordeel gebaseer is. Hoewel ék in hierdie ondersoek die rol van leser vervul, probeer ek sover moontlik die teks tot spreke oor homsêlf uitlok.

8. Vgl. Blok, bl. 7. Die titel van sy studie is nie verniet Verhaal en lezer nie. Kyk Sötéman, bl. 9, Katherine Lever, The novel and the reader, bl. 32, ens.

9. Culler, t.a.p.

Saam met Blok wil ek onderskeid tref tussen die leser-as-persoon en die leser as struktuurvoltrekkende faktor.¹⁰⁾ Dit gaan hier nie om my "eie" oortuigings nie, maar om my funksie as "registreerapparaat aan het werk, dat, indien het optimaal functioneert, alle struktuuraspekte van die literaire schepping in hun onderlinge samenhang optekent".¹¹⁾

Ek gee nie voor dat ek tot 'n "finale" oordeel sal kan kom nie. In dié verband is nog 'n uitspraak van E.M. Forster ter sake: "The final test of a novel will be our affection for it."¹²⁾ 'n Leser as volkome neutrale registreerapparaat is ondenkbaar. Reeds die feit dat ek Bart Nel as onderwerp gekies het en nie bv. Laat vrugte van C.M. van den Heever, wat ook roman heet nie, impliseer al so 'n "affection". Daarsonder sou ek waarskynlik juis nié as adekwate struktuurvoltrekkende leser kon opgetree het nie.

Om kort te gaan: hierdie studie het sy ontstaan nie alleen te danke aan 'n geneentheid vir die roman Bart Nel nie, maar ook aan die oortuiging dat

10. Blok, bl. 10 tot 11.

11. F.C. Maatje gee op bl. 248 van sy Literatuurwetenskap 'n goedkeurende uiteensetting van Blok se standpunt.

12. Forster, soos aangehaal deur Blok, bl. 8.

deur die verfyning van kritiese apparaat 'n mens op die duur tog wel nader kan kom aan wat as "ideale interpretasie" van 'n teks te beskou sou kon wees.

In Afrikaans is daar min kritici wat hulle nie die een of ander tyd oor Van Melle of Bart Nel uitgelaat het nie. Uit hul uitsprake sou 'n mens 'n lang lys teenstrydighede kon saamstel. Om 'n geskiedenis van die kritiek oor Bart Nel gaan dit hier egter nie. Vir vollediger besonderhede verwys ek die leser na die bronnelys agterin hierdie studie, en veral na die deeglike oorsigtelike beskouing van Van Melle se werk deur W.F. Jonckheere.¹³⁾

Hier wil ek net daarop wys dat daar al gekla is oor die sg. saaiheid van Van Melle se styl;¹⁴⁾ dat die episodiese aanbod in Bart Nel al gesien is as struktuurgebrek;¹⁵⁾ dat nóg Bart Nel, nóg

13. W.F. Jonckheere, Johannes van Melle, Pretoria, 1968.

14. Vgl. bv. Elize Botha se afrekening met dié kritiek in P.J. Nienaber (red.), Perspektief en profiel, bl. 371.

15. Antonissen, bl. 245, praat van die "strukturele onewewigtigheid" in o.a. Bart Nel wat "die oortuiging (laat) posvat dat Van Melle wesenlik nie 'n romansier was nie, maar 'n skrywer van novelles en kortverhale". A.P. Grové, Oordeel en vooroordeel, bl. 39, praat van Van Melle se "gebrekkige konstruksievermoë".

Van Melle se oeuvre vereer is met 'n Hertzog-prys; dat iemand met die status van Van Wyk Louw so laat nog as 1961 Van Melle se werk, Bart Nel inkluis, afgemaak het as "gemoedelik-lokaal-realisties".¹⁶⁾ Ander kritici van aansien meen weer dat die tooiloosheid van Van Melle se styl vir belangrike vernuwing in die Afrikaanse prosa gesorg het;¹⁷⁾ dat die roman se konstruksie besonder funksioneel is;¹⁸⁾ dat Van Melle een van die beste prosateurs is wat Afrikaans nog opgelewer het en Bart Nel een van die allerbeste romans.¹⁹⁾

Dit is die soort literêre verskynsel wat F.C. Maatje wyt aan wat hy die ondersoeker se persoonlike "waardensysteem" noem. 'n Mens kan daaraan dink as "een mekanisme...waarin de door het lezen of door andersoortige kennisname ver-

16. Van Wyk Louw, a.w., bl. 66. Kyk ook sy artikel: "'Vernuwing' en 'gehalte': 'n paar anti-kritiese aantekeninge", Standpunte, Februarie 1963, bl. 27 tot 33.

17. Botha, a.w., bl. 371 e.v.; Antonissen, bl. 243; Jonckheere, bl. 180; en so meer.

18. Mavis de Villiers, 'n Onderzoek na struktuurprobleme in Bart Nel, se hele argument kom hierop neer. Dit is ook die standpunt van o.a. J.C. Kannemeyer, Die stem in die literêre kunswerk, bl. 142 e.v. (hoewel hy ook sekere besware noem).

19. Antonissen, bl. 244, praat van "die aangrypendste roman wat ons tot dusver besit"; Grové, bl. 37, meen dat Bart Nel vir die sterkste moment in ons prosa sorg. André P. Brink, Aspekte van die nuwe prosa, bl. 131, praat vanuit 'n latere perspektief van Bart Nel in dieselfde asem as Etienne Leroux se Sewe dae by die Silbersteins.

zamelde gegevens over het subject worden ingebracht, en dat als output wederom bepaalde uitspraken produceert". Omdat dié meganisme "variabel" is, lei dit, volgens hom, tot nie-wetenskaplike uitsprake. Dit wil hy omseil deur die opstel van 'n oorkoepelende "teorie van het literaire werk". Hoe hy die menslike reaksie wil uitskakel by die beoordeling van werke wat juis op die menslike reaksie gemik is, maak hy egter nie mooi duidelik nie. 'n Mens kan aan die ongemaklike gevoel nie ontsnap dat so 'n strewe maar weer kan lei tot 'n nuwe reeks "vereistes vir 'n goeie kortverhaal/roman/literêre kunswerk" nie.²⁰⁾

Ook die op die transformasioneel-generatiewe grammatika gebaseerde teorievorming waarvan die werk van T.A. van Dijk 'n voorbeeld is, lyk by 'n ondersoek van hierdie aard nie van belang nie. "In teenstelling tot wat men wellicht zou verwachten," sê Van Dijk, "is een teorie geen handleiding voor de zg. 'interpretatie' van individuele literaire teksten."²¹⁾ Vir my gaan dit juis om die interpretasie en beoordeling van 'n indiwiduele teks, en in

20. Maatje, bl. 9 tot 11. Vir sy argument in dié verband as geheel, kyk bl. 5 tot 32. Die res van sy betoog verloop eintlik heel "tradisioneel".

21. T.A. van Dijk, Moderne literatuurteorie, bl. 9.

dié opsig gee ek Marcel Janssens gelyk: "Hét probleem is voor mij, uit te maken welke de relatie is tussen deze taaltheorieën die alsmear dieper graven in de abstrakties van de taalproduktie, en de hermeneutiek van het niet-herhaalbare, eminent konkrete taalprodukt, wat een gedicht (in hierdie geval dan: roman) in mijn ogen nog altijd blijft."²²⁾

Teorievorming oor die roman mis ongetwyfeld nog in belangrike opsigte presisie - iets waarvan geskifte soos dié van Maatje en Van Dijk 'n mens des te meer bewus maak.²³⁾ Tog staan jy vandag al ver van weerloos as jy met 'n romanteks gekonfronteer word. Daar is reeds heelwat apparaat beskikbaar gestel waarmee so 'n teks ontleed en ge-weeg kan word. Dit is met dankbaarheid dat 'n mens dink aan studies soos Petsch, Wesen und Formen der Erzählkunst; Lämmert, Bauformen des Erzählens; James, The art of fiction; Lubbock, The craft of fiction; Booth, The rhetoric of fiction; Muir, The structure of the novel; Forster, Aspects of the novel; Mendilow, Time and the novel; Weisgerber Proefvlucht in de romanruimte; en so meer. Jy kan ook met vrug breër opge-

22. Marcel Janssens, "Wegwijzers in de Nederlandse kritiek", Ons erfdeel, September - Oktober 1973, bl. 82.

23. Al skryf hulle dan nou nie spesifiek oor die roman nie. Kyk ook voetnoot 26 hieronder.

sette studies soos Warren en Wellek se Theory of literature en Kayser se Das sprachliche Kunstwerk raadpleeg. In Afrikaans het J.P. Smuts in Karakterisering in die Afrikaanse roman, en J.C. Kannemeyer in Die stem in die literêre kunstwerk, sinvol oor die roman geskryf.²⁴⁾ Anders as wat 'n mens uit sommige opmerkings van 'n Maatje sou kon vermoed, is jy beslis nie nêr op jou persoonlike "waardensysteem", op 'n subjektiewe "reaksie" op wat jy te lees kry, aangewys nie.

'n Prinsipiële beswaar teen heelwat wat oor die roman as sodanig, of oor bepaalde struktuur-aspekte van die roman geskryf is, is dat die ondersoeker hom nie behoorlik beveilig teen die beskuldiging dat hy sy bewysmateriaal manipuleer, dat hy by voorkeur na romans verwys wat sy insigte die beste pas nie. In dié opsig kan studies soos Blok se Verhaal en lezer en Sötteman se De structuur van Max Havelaar, wat die enkele teks as uitgangspunt kies en nie die genre of die een of ander struktuur-aspek nie, vir 'n belangrike korrektief sorg. Vir wat so 'n studie aan oorsigtelikheid inboet, kan dit denkbaar vergoed deur indringingsvermoë. In eerste instansie sal dit altyd 'n bydrae wil lewer tot die insig

24. Vir volledige besonderhede, kyk bibliografie. Met 'n deeglike kennis van hierdie werke alleen - al word vandag al 'n bietjie smalend na 'n paar van die ouer staatmakers verwys - sou 'n mens jou in 'n konfrontasie met 'n romanteks al redelik goed kon handhaaf.

in 'n bepaalde kunswerk. Maar dit kan ook, as dit deeglik genoeg deurgevoer word, as toets dien vir bestaande teoretiese insigte; as soort demonstrasie van die presisie waarmee die kritiek op 'n gegewe tydstip tot 'n oordeel kan kom. Selfs al wil dit nie tot eie teorievorming kom nie, kan dit as aansporing dien vir 'n verdere verfyning van die teorie.²⁵⁾

Die Afrikaanse prosakritiek steek (soos die prosakritiek in die algemeen) nog wat sowel omvang as gehalte betref, af by die poësiekritiek.²⁶⁾ Tog het die posisie hier al sedert die vyftigerjare, toe Van Wyk Louw die kritiek op "die mens agter die boek" in breër kring bekendgestel het, heelwat verbeter.²⁷⁾ Veral deur kennis te neem van wat Janssens noem "de tekstanalyse aan de hand van...apparatuur die teruggaat op het Russische en Praagse formalisme of het Angelsaksische New Criticism", het ons prosakritiek meer in pas gekom met benaderingswyses wat die afgelope drie, vier dekades in veral Engeland, Duitsland en Amerika opgang ge-

25. My argumentasie verskil hier van dié van Blok (kyk bl. 8) en Sötéman (eweneens bl. 8).

26. Vgl. o.a. Wellek en Warren, Theory of literature, bl. 212. Die roman (soos eintlik ook die verhalende prosa in die algemeen) bly eintlik nog steeds iets van 'n stiefkind in die literêre kritiek, al is die posisie stadigaan aan't verander.

27. Vgl. Louw se betoog in Swaarte- en ligpunte, bl. 90 e.v.

maak het.²⁸⁾

Oorskou 'n mens vandag die min of meer òn-gunstige uitsprake oor Bart Nel, dan vind jy dat dit feitlik sonder uitsondering meer vertel van die beoordelaar se houding as van die teks. Die persoonlike reaksie word voorop gestel. 'n Dekker vind Basson se optrede "lelik", die "snel getekende portrette" (?) weer "mooi". Dit is 'n benadering wat hom verlei tot onbegryplike uitsprake soos: "Minder gelukkig is die situasie van die 'dubbele hoereerdery', soos Bart dit met karakteristieke reguitheid noem."²⁹⁾ En selfs Van Wyk Louw laat toe dat sy persoonlike voorkeure sy oordeel belemmer. Die volgende het hy bv. bedoel as karakterisering van o.a. Bart Nel: "'Rustig'...ons verhale gee met voorliefde die klein smart en droefheid van die alledaagse weer: nie die lewe in sy geweldige aspekte nie, maar in sy klein kabbeling - al is dit soms bedroewend, swaar, narig. 'Lokaal'...die agtergrond bly maar die plaas, die dorp, en selfs waar dit die stad - die grootstad - word, is die stad self net 'n dorp wat met duisend vermenigvuldig is. Die Bosveld, en ander wilde velde in ons jag- en inboorlingverhale - wat daarvan? Ook maar

28. René Wellek, "Leo Spitzer (1887 - 1960)", Comparative Literature XII, bl. 325 e.v., wys op die opgang van die Duitse stilistiek, die Praagse formalisme en die sg. New Criticism.

29. Dekker, bl. 277.

weer ons eie knus-vertroude Bosveld en wilde wêreldjie... En alles saamgevat, hierdie 'rustige' en 'lokale' in 'n baie versigtige 'realisme'..."³⁰⁾ Râákpunte met Bart Nel mag dié karakterisering wel hê. Maar aan die kêrn raak dit in geen opsig nie.³¹⁾

Die herwaardering sedert die vyftigerjare van Bart Nel het heelwat te danke aan die op die agtergrond skuif van die kritikus se persoonlike "gevoel" en die noukeuriger aandag wat aan struktuur-elemente gegee is. Mavis de Villiers verwerf 'n M.A. met 'n verhandeling oor "struktuurprobleme" in Bart Nel,³²⁾ Kannemeyer skryf oor die rol van die verteller,³³⁾ André P. Brink oor die hantering van tyd en die verhouding figuur/ruimte,³⁴⁾ Smuts oor karakterisering,³⁵⁾ en so meer. Reeds in 1964 kon Ernst Lindenberg met stelligheid verklaar: "Geen ander roman word vandag so eenstemmig lof toegeswaai nie as hierdie verhaal uit die rebellie van 1914"³⁶⁾ - en vandag is sy stelling eintlik nog méér waar as toe hy dit gemaak het. Tyd, sou 'n mens kon sê, het heelwat korreksie toegelaat. Faktore soos die ontstaans-

30. Van Wyk Louw, Vernuwing in die prosa, bl. 66 tot 67.

31. Vgl. Jonckheere, bl. 180.

32. Mavis de Villiers, a.w.

33. Kannemeyer, bl. 136 tot 146.

34. Brink vermeld Bart Nel in Aspekte van die nuwe prosa op bl. 28, 77, 126 en 131, en bespreek dié roman kortliks in Ernst Lindenberg (red.), Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde, bl. 99 tot 101.

35. J.P. Smuts, Karakterisering in die Afrikaanse roman, bl. 42 tot 53.

36. Kyk Lindenberg se bespreking van Bart Nel in Kriterium, April 1964, bl. 41.

geskiedenis van Bart Nel,³⁷⁾ die didaktiese aard van Van Melle se latere werk,³⁸⁾ die ongelyke gehalte van sy oeuvre as geheel,³⁹⁾ belemmer nie meer die oordeel nie. Maar 'n mens moet ook let op die soort argument waarmee die korreksie bewerkstellig is: die teks word deur allerlei procedures as't ware uitgelok om sy éie sê te sê.

37. Dit verskyn in 1936 as Nederlandse roman met dialoog in Afrikaans, onder die titel Bart Nel, de opstandeling. In 1942 word dit gepubliseer as veel suiwerder roman in Afrikaans onder die titel En ek is nog hy. In 1951 word dit heruitgegee as Bart Nel, met as subtitel "En ek is nog hy" (vgl. Jonckheere, bl. 219). Hierdie uitgawe beskou ek vir die doel van hierdie studie as "definitiewe teks". Sedert 1960 heet heruitgawes bloot Bart Nel, en is daar 'n neiging te bespeur om aan die teks te peuter: die stelwyse ietwat te verafrikaans, puntuasie-"foute" te korrigeer, "ongewenste" woorde ("kaffer", "meid", ens.) te versag, en so meer. (Alle kursiverings in aanhalings uit dié teks is van my.)

38. Werke soos Saad wat opkom, bespiegelings oor die Bybel, ens. Vgl. Grové, bl. 37 tot 38, en Jonckheere, bl. 13 tot 18, 180 e.v. en 210 tot 220. Dat dit Van Melle se reputasie as verteller skade aangedoen het, ly geen twyfel nie.

39. Kyk o.a. Jonckheere, bl. 180 e.v.

Nie dat die verselfstandiging van die Afrikaanse prosakritiek al sō ver gevorder het nie. 'n Mens kry die indruk dat dit nog in 'n belangrike mate die invloed van die poësiekritiek is wat kritici aanspoor om ook noukeuriger na die prosa te probeer kyk.⁴⁰⁾ Kannemeyer skryf in 'n studie oor die stem in die "literêre kunswerk" gefundeerd oor die verhalende prosa.⁴¹⁾ Maar wanneer hy later 'n samevatting van sy insigte oor die "prosakuns" as sodanig aanbied, bly steek hy in oppervlakkige, en dikwels ongeldige, veralgemenings.⁴²⁾ Ons beskik darem al oor 'n paar stukkies "close reading" soos H. du Randt se "Op 'n dwaalspoor deur Dwaalstories",⁴³⁾

40. 'n Mens wonder of o.a. Grové se aantoon van "lae" of "vlakke" in Opperman se werk (vgl. Oordeel en vooroordeel, bl. 102, ens.) nie later bygedra het tot 'n effense oorskatting van die "moeilike" prosa van Etienne Leroux nie. 'n Myns insiens heilsamer invloed vir die prosakritiek was die stilistiek soos bedryf deur H. van der Merwe Scholtz (kyk veral sy ontleding van Eugène Marais se "Die townenares" in Sistematiese verslag van 'n stilistiese analise). Daarvan het bv. Kannemeyer kennis geneem in Die stem in die literêre kunswerk, bl. 10 tot 11. By Scholtz kon die prosakritiek ten minste leer dat eenvoud nie altyd so eenvoudig is nie. Hier sou 'n mens ook daarop kon wys dat seker vandag ons mees gelêse geskrif oor die prosa, Van Wyk Louw se Vernuwing in die prosa, deur 'n digter geskryf is. En so meer.

41. Die volledige titel van Kannemeyer se studie is: Die stem in die literêre kunswerk: 'n ondersoek na die aanbiedingswyse in die liriese en epiese poësie, verhalende prosa en drama.

42. Prosakuns, Kaapstad, s.j.

43. Standpunte, Februarie 1968 en April 1968.

maar ons enigste omvangryke studie oor 'n enkele roman is Kannemeyer se Op weg na Welgevonden, waarin dit wesenlik gaan om 'n nasporing van die bronne waaruit Etienne Leroux geput het by die skryf van Sewe dae by die Silbersteins.⁴⁴⁾

Smuts se bydrae tot die romanteorie lê veral in die onderskeid wat hy tref tussen "kommunikatiewe" en "nie-kommunikatiewe" karakters.⁴⁵⁾ Of hy daarmee veel meer doen as die gevolgtrekkings eksplisiteer waarop o.a. die werk van Colin Wilson oor die buitenstaanderfiguur⁴⁶⁾ en Henry James oor "point of view" al heengedui het,⁴⁷⁾ is miskien te betwyfel. Maar dit bied hom 'n geldige invalshoek vir 'n in die algemeen indringende bespreking van 'n hele reeks Afrikaanse romans, en binne die raamwerk van sy definisie hanteer hy sy aanvulling tot die klassifikasie van karakters oortuigend, al het 'n mens nie hêëltemal vrede met terme wat bv. 'n somber figuur soos Bart Nel eensklaps as "kommunikatief" na vore laat tree nie.⁴⁸⁾ In die Afrikaanse

44. 'n Nuttige agtergrondstudie, maar die eksegetiese trek die oordeel skeef. Hierteen het Spitzer uitdruklik gewaarsku - vgl. Wellek, a.w., bl. 322.

45. Smuts, bl. 24 e.v.

46. Vgl. Wilson se betoog in The outsider, Londen, 1956.

47. James wy o.a. in The art of the novel heelwat van sy betoog aan "point of view".

48. Smuts, bl. 24 e.v. Van Wyk Louw se Vernuwing in die prosa is veral as literêr-historiese geskryf van belang. Dit het vir hom gegaan om 'n diagnose van wat op 'n sekere tydstip aan die Afrikaanse prosa in die algemeen "geskort" het. Brink se Aspekte van die nuwe prosa bied nie meer as 'n samevatting en bekenstelling van tendense in die "jonger" prosa en prosakritiek nie. Tot onafhanklike teorievorming kom hy beslis nie.

situasie is dit egter van besondere belang dat hy karakterisering, soos Kannemeyer die "stem", volhardend as struktuur-element beskou.

Smuts se studie vestig in elk geval die aandag daarop dat die kritiek nog lank nie "uitgeskryf" is oor Bart Nel nie.⁴⁹⁾ T.S. Eliot se standpunt sou waarskynlik wees dat die kritiek oor so 'n klaarblyklik "kritiseerbare" teks nie uitgeskryf mág raak nie: "the longer the sequence of critics we have, the greater amount of correction is possible".⁵⁰⁾ Daar mag vandag geldiger argumente oor hierdie roman aangevoer word as twintig jaar gelede, maar watter kritikus sal dit waag om sy argumente aan te bied as waterdig?

Deesdae word Bart Nel veral bekyk om die aard van sy bydrae tot Van Melle se oeuvre te probeer bepaal, of om hom op die een of ander wyse in die geskiedenis van die Afrikaanse prosa te probeer "plaas".⁵¹⁾ Ook besprekings wat op die teks as sodanig konsentreer, het dikwels vanselfsprekende beperkings: Lindenberg gee bv. toe dat hy maar "enkele

49. Met hierdie studie verwerf Smuts in Februarie 1975 'n doktorsgraad in die departement Afrikaans-Nederlands aan die Universiteit van Stellenbosch. Sedertdien is dit gepubliseer (Kaapstad, Pretoria, 1975).

50. T.S. Eliot, Selected prose, bl. 18.

51. Ek verwys hier o.a. na die benaderings van Antonissen, Dekker, Jonckheere en Brink in hulle hierbo aangehaalde werke.

trekke van die werk" van nader wil beskou.⁵²⁾
 Talle besprekings benader die roman vanuit 'n
 bepaalde hoek. As Kannemeyer oor die verteller,
 Smuts oor karakterisering, Elize Botha oor die
 kwessie van Fransina se goeie trou⁵³⁾ of A.P.
 Grové oor Van Melle se romankarakters skryf,⁵⁴⁾
 word iets tog maar êrens afgeskeep. Die volledig-
 ste poging om die sâmehang van struktuurfaktore
 in Bart Nel te oorskou, is Mavis de Villiers se
 M.A.-verhandeling, wat onder "struktuur" veral
 "bou" verstaan en op sg. "probleme" konsentreer.
 Daar is dus sin in om die debat voort te sit,
 om van nuuts af onbevange na die teks te probeer
 kyk. Juis die mate van konsensus wat die kritiek
 in sy oordeel oor Bart Nel bereik het, sou al as
 aansporing kon dien vir so 'n studie: die kanoni-
 sering van 'n literêre werk mag nie ligtelik toege-
 laat word nie!

Dat die Afrikaanse kritiek my begrip vir Bart
 Nel verskerp en waarskynlik in sommige opsigte bepaal
 het, ly geen twyfel nie. Maar in 'n teks-gerigte

52. Kyk Lindenberg se Kriterium-artikel, bl. 41.

53. Elize Botha in Standpunte, Augustus 1960, bl. 18
 tot 23.

54. Grové, Oordeel en vooroordeel, bl. 34 tot 39.

studie soos dié is dit ondoenlik om telkens met die kritiek in gesprek te tree, om elke keer te sê: hiër stem ek saam met kritikus A, dāār verskil ek van kritikus B. Die ondersoeker moet liefies die invloed van ander se kritiese uitsprake probeer weer; hy mag net insigte wat uit die teks self spreek, "toelaat". Dit is dus nie uit onerkentlikheid dat ek selde, en dan net by wyse van 'n voetnoot, na die menings van bepaalde kritici verwys nie. Wat algemene benadering betref, is hierdie studie 'n voortwerk in min of meer "struk-turalistiese" rigting. Daarmee saal ek my nie met 'n éng benadering op nie: Janssens sê bv. dat daar omtrent "zoveel strukturalismen...als strukturalisten" is!⁵⁵⁾ Dat ek my aangetrokke voel tot 'n bepaalde sōort omgaan met die literêre fenomeen, beteken nie, soos tog reeds duidelik behoort te wees, dat ek my nie probeer slyp het aan ondersoekers met 'n ānder kyk op sake nie. Maar weer sien ek dit nie as my taak om 'n soort geskiedenis - van die literatuur- of romanteorie - aan te bied nie. Besondere erkentlikhede probeer ek by wyse van voetnote aantoon. Ander bronne wat vir my tot nut was, noem ek in die bibliografie.

55. Janssens, a.w., bl. 80. Hy praat nog 'n bietjie tong-in-die-kies, maar Culler, bl. 3, meen ernstig die term "structuralism" word in eerste instansie gebruik as "polemical gesture, a way of...associating oneself with others whose work was of moment". My standpunt blyk hopelik duidelik genoeg uit my betoog hierbo: die term het vir my ook nut as aanduiding van watter benaderingswyses ek niē wil volg nie.

Ek stem met Spitzer saam dat 'n mens jou insigte in 'n teks wesenlik deur lees en herlees verwerf; 'n onderdeel bied soms perspektief op die geheel en andersom.⁵⁶⁾ Om te probeer hou by die vólgorde waarin jy jou insigte verwerf het, sou chaos afgee. Ek erken dus, soos Scholtz, dat ek in vele opsigte agterna gesistematiseer het.⁵⁷⁾ Maar omdat ek in hierdie studie pertinent wou rekening hou met die uitwerking van die teks op "die leser", en omdat die leser 'n romanteks van vóór af begin en na ágtertoe deurlees, het ek my ondersoek ook so aangelê.⁵⁸⁾ Voorlopige verkenning het my tot die oortuiging gebring dat geen ondersoek van Bart Nel volledig kan wees wat nie spesifiek ag slaan op wat ek beskou as dié teks se wesenlike "mededelingseenhede" van sin, paragraaf, hoofstukaf-

56. Vgl. Spitzer se betoog in Linguistics and literary history, bl. 26 tot 29, oor die wyse waarop 'n ondersoeker toegang tot 'n literêre teks verkry.

57. Scholtz, bl. 17 e.v. Ook hy verwys na Spitzer.

58. Vgl. Lämmert, Bauformen des Erzählens, bl. 247 e.v., oor die aard van die ordening van 'n woordkunswerk. Blok, bl. 14 e.v., gebruik in navolging van B. Tomashevski die term "sujet" om die samehang van verhaalmotiewe "in juist die opeenvolging en dat verband, waarin zij in het werk gegeven zijn" aan te dui. Dit alles hou natuurlik verband met intrige. Selfs die leek sal besef dat hy sy ervaring van 'n speurverhaal wysig as hy eers in die slothoofstuk loer wie die moord gepleeg het voordat hy "eintlik" begin lees.

deling, hoofstuk, en ten slotte die geheel, die "roman" nie. Langs hierdie weg kan 'n mens dan struktuurelemente soos karakterisering, die hantering van tyd en ruimte, ens. ter sprake bring, en op die toepassing van bepaalde tegnieke wys: die manier waarop die milieu beskryf word, dialoog aangebied word, gedagtes gerapporteer word, ens.⁵⁹⁾ Die gedagte is dus om van die begin af die sâamwerk van aanbiedingselemente in ag te neem.

'n Ongemaklike probleem waarmee 'n romanteks die ondersoeker konfronteer, is sy omvang. Bart Nel bestaan uit tussen vyftig- en sestigduisend woorde. Anders as in die bespreking van bv. 'n kwatryn, kán jy eenvoudig nie aan elke woord ewe veel aandag gee nie; jy kan dit nie eens t.o.v. elke sin of paragraaf doen nie. Jy kan wel 'n voorbeeldsin of -sinne, 'n voorbeeldparagraaf of -paragrafe aan 'n noukeurige ondersoek onderwerp. Ek kies telkens één voorbeeld, wat ek dan kontroleer aan 'n vlugtiger bespreking van verdere voorbeelde. Om die beskuldiging voor te spring dat ek dié sin, paragraaf, hoofstukafdeling, ens. kies wat my die

59. Vir die strukturalis, altans vir "strukturnalistes" soos bv. Blok en Söteman, is ál hierdie dinge vanselfsprekend deel van die "struktuur". In die praktyk is die woord egter geneig om soms 'n engere betekenis aan te neem (vgl. Mavis de Villiers). In die loop van my betoog sal dit hopelik duidelik uit die konteks blyk wanneer ek hierdie term nie in die oorkoepelende sin bedoel nie.

beste pas, konsentreer ek telkens op die eerste voorbeeld wat die teks bied. Omdat sulke eerste voorbeelde denkbaar onverteenvoerdigend kan wees (bv. deur eksposisionele "verpligtinge"), het ek my kontrolewerk deeglik probeer doen.

Ten slotte dit: as jy 'n sin of 'n paragraaf bespreek, kan jy dit nog aan die hand van 'n volledige aanhaling doen. Dit is klaarblyklik nie meer prakties as jy 'n hoofstukafdeling van tien bladsye of 'n hoofstuk van meer as sewentig bladsye bespreek nie. In dié gevalle verwys ek die leser na die teks self. As hulpmiddel om hierdie "eenhede" te oorskou, maak ek egter ook van reduksiemiddele gebruik wat hopelik vir hulself spreek.⁶⁰⁾

60. Kyk hieronder bl. 75 tot 77 en 241 tot 247, ens.

1: SIN

Reeds in die roman se eerste sin sou 'n mens kan wys op aanduidings van wat kan volg. Die sin lui:

Bart Nel het vroeër op Kafferkraal gewoon, 'n plaas in die distrik van Pretoria.

Vlugtig beskou, lyk dit na direkte mededeling-sonder-meer van konkrete inligting. Die sin se effek is egter nie net uit die voor die hand liggende "feite" alleen te verklaar nie. (Dié kêrel het die een of ander tyd op 'n plaas in Pretoria se distrik gewoon. Wat is nou so wetenswaardig dāāraan?) By nadere beskouing blyk dit dat 'n mens met implikasie en suggestie ook moet rekening hou.

Dit val bv. op dat "Kafferkraal" uitdruklik omskryf word as "'n plaas in die distrik van Pretoria", terwyl "Bart Nel", soos "Pretoria" self, daargelaat word. Word die plaas daardeur belangriker as die man wat daarop gewoon het? Die antwoord is nee. Vir 'n veronderstelling dat die leser bekend sal wees met die stad Pretoria, maar nie met die plaas Kafferkraal nie, bestaan klaarblyklik regverdiging. En wat Bart Nel betref: sý naam word aangebied asof die leser daarmee ewe min probleme van eiening sal ondervind as met Pretoria! Die uitwerking daarvan is tweeledig. Ten

eerste word die nuuskierigheid geprikkel. Wie is Bart Nel? Ten tweede word gekarakteriseer. As 'n man se naam en van aangebied kan word as brok selfgenoegsame inligting, moet hy iemand van belang wees. Dié indruk word verstrek deurdat "Bart Nel" ook die eerste woorde is van 'n roman wat Bart Nel heet.

Bart Nel word dus glad nie afgeskeep nie. Dat die noukeurige situering van Kafferkraal help om hom te identifiseer, is so. Maar dié effek word verskuil deurdat sy verbintenis met Kafferkraal nie as apposisie by sy naam aangebied word nie. Iets soos "Bart Nel, 'n vorige eienaar van Kafferkraal...", sou beslis afbreuk gedoen het aan sy belangrikheid. Die huidige sinskonstruksie skep die indruk dat Kafferkraal van belang is weens sy verbintenis met Bárt. Die verteller veronderstel kennis waaroor die leser nie kán beskik nie en laat hom toe om tot sy eie gevolgtrekkings te kom.

Dat die verduideliking "'n plaas in die distrik van Pretoria" na die einde van die sin geskuif, as't ware as nagedagte aangebied word, beïnvloed die indruk wat "Kafferkraal" op die leser maak. Met "Bart Nel het vroeër op Kafferkraal gewoon", is 'n bewering voltooi. Hier kon maklik 'n punt gewees het. Die sin kom tot rus en gaan dān voort. En in dié eerste

deel van die sin word "Kafferkraal" nes "Bart Nel" aangebied: asof die noem van die naam genoeg is. Dit suggereer beslis 'n intiemer verband as wat 'n meer "formele" ordening sou kon gedoen het, bv.:

Bart Nel het vroeër op die plaas Kafferkraal in die distrik van Pretoria gewoon.

Soos die sin wellui, is Kafferkraal nie "die plaas Kafferkraal" nie, maar Kafferkraal. Asof vir oningewydes word darem bygevoeg dat dit "'n plaas in die distrik van Pretoria" is. Maar die verteller is versigtig dat die woordorde nie dalk onbedoelde klem op Kafferkraal lê nie. Hy posisioneer "gewoon" versigtig tussen "Kafferkraal" en die nadere bepaling daarvan as "'n plaas in die distrik van Pretoria". Enige woordorde wat die twee naasmekaar sou plaas, sou meer nadruk gelê het op die ruimtelike situering as wat nou die geval is. Vergelyk die volgende:

Bart Nel het vroeër (gewoon) op Kafferkraal, 'n plaas in die distrik van Pretoria (,) (gewoon).

Ook van besondere belang is die perspektief van waaruit vertel word. As die sin gelui het: "Bart Nel het ( ) op Kafferkraal gewoon...", sou die leser die verlede tyd ervaar het as romanhede en hom dadelik daarop ingestel het om die gebeure op die voet te volg.

Die invoeging van "vroeër" plaas Bart se verbintenis met Kafferkraal in 'n heel ander lig. Kafferkraal mag nog 'n plaas in die distrik van Pretoria wees, maar Bart se omstandighede het verander: "het vroeër gewoon" impliseer "woon nou nie meer nie". Tussen "toe" en "nou", is die implikasie, is Bart van Kafferkraal af weg. Die verdere vermoede sou kon wees: het daar iets gebeur wat tot gevolg gehad het dat hy van Kafferkraal af weg is. Dit is weer 'n vertelgreep wat die verbeelding prikkel. Hoekom is hy daar weg en waar is hy nou? Die leser word voorberei op gebeure wat hulle nog in die roman moet voltrek - want wat Bart "oorgekom" het, sal tog sekerlik vertel word. Hoewel die handeling dus reeds voltooi mag wees, word spanning geskep, die aandag vooruit geprojekteer.

'n Mens kan in die verbygaan daarop let dat die sin se konstruksie herinner aan die Afrikaanse spreektaalgebruik om 'n stelling algaande te presiseer, om die onderskikking van gedagtedele 'n bietjie links te laat.¹⁾ 'n Gesofistikeerde sin is dit nie, eerder 'n tipiese "geselssin" deurdat dit 'n heel eenvoudige

1. Vgl. Abel Coetzee, "Stilisties-grammatiese kenmerke van J. van Melle se taalgebruik", Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal, 3 Augustus 1946, bl. 37 e.v. Vir 'n uiteensetting van die sg. suksessiewe denkpatroon, wat later in hierdie studie meer pertinent ter sprake kom, vgl. Wilhelm Havers, Handbuch der erklärende Syntax, bl. 43. e.v.

gedagte-inhoud as't ware splyt en die onderdele neweskikkend plaas: (1) Bart Nel het vroeër op Kafferkraal gewoon. (2) Kafferkraal is 'n plaas in die distrik van Pretoria. Moontlik hou dit verband met die wêreld wat die verteller wil oproep: 'n stuk Transvaalse Boere-platteland, te oordeel aan Kafferkraal se ligging. - 'n Mens let ook daarop dat Bart op Kafferkraal "gewoon" het, wat weer 'n intieme verband suggereer, intiemer bv. as "gebly" of selfs "geboer". Sonder rede sou hy so 'n plaas darem seker nie verlaat het nie? Tot "Kafferkraal" wil-wil iets vertel van 'n "vroeër" era toe naamgewing hom nog nie oor sekere bedagzaamhede gekwel het nie!

Maar die hoofsaak is dat dit hier nie net om uitdruklike mededeling gaan nie. Hier is ook geïmpliseerde mededeling. Wat nié in soveel woorde gesê word nie, maar tog "aan te voel" is, is dat Bart 'n karakter van besondere belang is; dat iets gebeur het wat veroorsaak het dat hy weg is van Kafferkraal af; en dat 'n mens in hierdie verhaal gaan verneem wát met hom gebeur het.

Van hierdie afleidings is moontlik te toets deur Bart Nel se aanvangsin te vergelyk met dié van 'n gewone feiteberig wat wel konkrete inligting so direk en on dubbelsinnig moontlik wil oordra. 'n Lukraak gekose

illustrasie is die berig getitel "Vrystater is Sekretaris van Gesondheid" op die voorblad van Die Burger van 21 September 1972. Dit dra die herkomsvermelding "Van Ons Pretoriase Kantoor, Pretoria", en die aanvangsin lui:

Dr. J. de Beer, Vrystaatse Direkteur van Gesondheidsdienste, is met ingang van Oktober aangestel as Sekretaris van Gesondheid, het dr. Schalk van der Merwe, Minister van Gesondheid, gister bekend gemaak.

In hierdie soort beriggewing beklemtoon vet of groter druk die aard van die aanvangsparagraaf of sg. "inlei": 'n doelbewuste aanslag op die haastige leser se aandag. Dit is gewoonlik 'n kort paragraaf waarin die belangrikste feite eerste aangebied, en geen obskuriteit toegelaat word om die oordrag van gegewens te belemmer nie. Die hele "inlei" bestaan dikwels uit 'n enkele sin, en word gewoonlik opgestel volgens beproefde resepte. Vrae soos Wie? Wat? Wanneer? Waar? Hoekom? en Hoe? word oorweeg en, indien ter sake, so gou moontlik beantwoord. Die vraag of vrae wat die pakkendste "antwoord" uitlok, bepaal die hoek van waaruit die mededeling geskied.²⁾

2. Dié resep, bekend in al wat 'n koerantkantoor is, is moontlik terug te voer na Quintilius se bewysformule vir die ontsyfering van die sg. heptagonale probleem. Vgl. H.C.T. Müller se bespreking van Een vir Azazel van Etienne Leroux in Kriterium, Oktober 1974, bl. 27 e.v.

In bogenoemde sin word dié prosedure eintlik dubbeld toegepas. Die vrae Wie? Wanneer? en Wat? oorheers. Die kernfeite kom eerste: Dr. J. de Beer (= Vrystaatse Direkteur van Gesondheidsdienste) word op 1 Oktober Sekretaris van Gesondheid. Aanvullende inligting volg: Dr. Schalk van der Merwe (= Minister van Gesondheid) het dit gister bekend gemaak. Binne elk van dié "feitereekse" is daar omskrywing, hoewel dit 'n nogal moeisame konstruksie tot gevolg het. Albei dokters word deur hul ampte geïdentifiseer - 'n opvallende teenstelling met die "gebrekkige" bekendstelling van Bart Nel. Die ampte self word vanweë algemene bekendheid en selfverklarende betiteling nie nader bepaal nie en in die konteks spreek Pretoria, soos in die roman se eerste sin, vanself. Die stelling kan in sy geheel as versadig beskou word, deels omdat "oorbodige" vrae (soos Hoekom?) gewoon nie ter sprake gebring word nie. Anders as in die roman se sin is daar bloedmin tussen die reëls te lees: net die geïnisieerde sal weet in koeranttaal is daar 'n verskil tussen "het die Minister gister bekend gemaak" en "het die Minister gister hier gesê". Die verslaggewer het waarskynlik nie met dr. Van der Merwe self gesels nie, maar vermoedelik met 'n persuitreiking namens hom gewerk. Gevolge vir die mededeling het dit egter skaars.

Hoewel daar in die koerantsin ook sprake is van neweskikking van gedagte-onderdele, herinner dit nie aan spreektaal nie. Daarvoor is die konstruksie darem té moeisaam, die vermelding van titels en ampte te angsvallig korrek, ens. Die romansin gaan weer nie op as joernalistiek nie, hoofsaaklik omdat die verteller versuim om "antwoorde" te verstrek op al die "vrae" wat hy aanroer. 'n Subredakteur sou hom waarskynlik gevra het om die Wie? en die Wanneer? van sy stelling te presiseer - of om die sin heeltemal te herskryf om die Hoekom? te beklemtoon. In berigvorm sou dit soos volg daar kon uitgesien het:

Bart Nel, vroeër 'n bekende boer van die plaas Kafferkraal in die distrik van Pretoria, woon nou op...omdat...

Die berig wil inligting openbaar maak, en is bereid om by die feite te staan of te val. As die leser die inligting vervat in die eerste sin interessant genoeg vind, kan hy voortlees om vollediger ingelig te word. Maar hy hoef nie: die aanvangsin is in eie reg voltooi, 'n kitsberig op sigself. Die roman se aanvangsin werk maar gedeeltelik met openbaarmaking. Daar is ook veelseggende verswyging. 'n Mens sou kon praat van 'n langtermynbeleid. Na wat "weg" is, moet

die leser "soek". Onmiddellik ontstaan daar van sy kant 'n betrokkenheid by die mededeling. Die roman se aanvangsin is nie selfgenoegsaam nie; dit is afhanklik van verdere mededeling. As die leser bevestiging vir sy vermoedens wil kry, moet hy verder lees.

Die enigste wesenlike ooreenkoms tussen die twee sinne is die gebrek aan vulsel. Daaraan het Bart Nel se eerste sin sy indruk van konkreetheid te danke. Soos in die koerantsin, is daarin geen woord te skrap sonder óf te sondig teen normale taalgebruik, óf afbreuk te doen aan die mededeling nie. Dié ooreenkoms ten spyt, het 'n mens hier met twee vertelbenaderings te doen wat in wese soveel verskil dat 'n vergelyking nie teenoor albei regverdig kan wees nie.

Die vermoë van so 'n eerste sin om die aard van die mededeling vir 'n omvattende geskrif te dikteer, kan betwyfel word. Dit is per slot van sake maar 'n enkele sin. Tog kan dit 'n býdrae lewer om 'n trant te vestig. Dit kan as presedent fungeer, 'n gunstige klimaat help skep vir ander, soortgelyke sinne. 'n Mens sou bg. interpretasie van die roman se aanvangsin miskien verder kon toets aan 'n denkbeeldige tweede

sin in 'n gans ander toon. Is dit byvoorbeeld ondenkbaar dat die eerste sin maar net die aanloop was vir geskeerdery, vir 'n ontmaskering van Bart Nel?

Bart Nel het vroeër op Kafferkraal gewoon, 'n plaas in die distrik van Pretoria. Gewoon ja, maar nie geboer nie; dit moes die Kaffers doen.

Maar dit is 'n moeilike sin om te parodieer. Op soek na 'n bruikbare teenstelling word jy tot banaliteit gedryf. Om meer bepaald met "vroeër" rekening te hou, sou 'n mens iets soos die volgende kon oorweeg: "Deesdae sit hy in Pretoria, en op Kafferkraal boer die..." Verder kom jy eintlik nie. Die aanvangsin getuig van 'n sekere erns en eenvoud, maar die erns is nie pompeus, die simplisiteit nie simpel "genoeg" nie. Net 'n bra oneffektiewe geskeerder sal met so 'n "foutlose" sin van wal steek. Vergelyk dit bv. met aanvangsinne van Simon Carmiggelt en Ring Lardner, albei begaafde humoriste. Carmiggelt: "Hoewel Stockholm een hoogst zindelijke stad is, wordt men er op denuur toch vuil" ("Baden in Stockholm").³⁾ Lardner: "My parents are both married and $\frac{1}{2}$ of them are very good looking" ("The young immigrants").⁴⁾ Die kortsluitings waarsku be-

3. Simon Carmiggelt, "Baden in Stockholm", in Allemaal onzin, bl. 22.

4. Ring Lardner, "The young immigrants", in Shut up, he explained, bl. 14.

tyds dat die spitsvonke gaan spat. Daarteenoor staan die romansin se nugterheid - wat, terloops, ook deur die naamgewing bestendig word. "Sakkie Lawwerskaing het vroeër op Pampoenpoort gewoon...", sou wel meer vatbaar gewees het vir satire!

Die teenoorgestelde geld vanselfsprekend ook. Die verteller wat 'n verhaal van waardige erns aanhef, sal dwaas wees om dit met 'n lawwe grap te doen. Met Gênesis se sober eenvoud is sy aanvangsin volkome in ooreenstemming: "In die begin het God die hemel en die aarde geskape." 'n Terugblik uit James Joyce se Ulysses maak dit weer duidelik dat die ironiese en tóg simpatieke verteller wat jy leer ken het, reeds in die eerste sin sy visier ingestel gehad het:⁵⁾

Stately, plump Buck Mulligan came from the stairhead, bearing a bowl of lather on which a mirror and a razor lay crossed.

'n Versoening van amperse teenstrydighede voltrek hom van die begin af. Twee sfere, wat 'n mens sou kon noem die aardse en die liturgiese, word betrek by die beskrywing van dié eenvoudige handeling. Koppelings soos "stately" en "plump", "bearing" en "bowl of lather", "mirror and razor" en "crossed", suggereer dat Mulligan

5. James Joyce, Ulysses, bl. 1.

in perspektief en tóg met meegevoel gesien word; dat daar, by wyse van spreke, sowel met as vir hom geglimlag word.

Ook die spanningskrywer weet maar te goed hoe belangrik 'n eerste sin is. Karl Kielblock se avontuurverhaal Adriaan Deneys begin bv. soos volg:⁶⁾

Andries Deneys is bang; hoe bang, besef hy alleen.

Dat Andries Deneys se naam genoem en daargelaat word, het, soos die noem en daarlaat van Bart Nel se naam, 'n karakteriserende effek. Omdat die boek na ene Adriaan Deneys heet, wonder 'n mens: diē Andries, is hy familie van die man van wie hier éintlik vertel wil word? En dat Andries alléén besef hoe bang hy is, suggereer dat hy sy vrees probeer wegsteek. Maar die hoofsaak is diē vrees as sodanig. Dat hy bāng is, word dubbeld beklemtoon. Dit vestig die leser se aandag op 'n situasie eerder as op die mens. Hy wil weet, dadelik weet, wat Andries bang maak/gemaak het. Oor wie Andries is, sal hy hom later kwel. (In Bart Nel se aanvangsin lê die nadruk anders. Die karakteriseringswaarde van die noem-sonder-meer van die naam word deur die res van die sin uitgebou. Dat Andries bang is, het nie noodwendig karakteriseringswaarde nie. Enigiemand kan bang word. Bart gaan

6. Karl Kielblock, Adriaan Deneys, bl. 1.

met Kafferkraal, en Kafferkraal met hom, 'n verbintenis aan wat sy individualiteit beklemtoon.)

Kortom, 'n verteller kan sy eerste sin op meer as een manier laat tél. In dié opsig is Bart Nel se aanvangsin beslis funksioneel.

11: PARAGRAAF

Die agterna-perspektief van waaruit die eerste sin aangebied word, maak 'n mens bewus van 'n vertel-situasie. Maar tot "persoonlike" kommentaar deur die verteller lei dit nie - altans nie in die eerste paragraaf nie, waarin die mededeling geskied asof inligting waaroor geen denkbare twyfel kan bestaan nie, bloot gekonstateer word. (Of, gesien die perspektief van waaruit die mededeling geskied: in die herinnering geroep word.) Die paragraaf lui in sy geheel soos volg:

Bart Nel het vroeër op Kafferkraal gewoon, 'n plaas in die distrik van Pretoria. Hy het daar nie van kleins-af gewoon nie, maar het sy grond daar gekoop. Hy was daar tussen 'n klomp Vermaaks en Le Rouxs, algar familie van mekaar, broers en swaers en neefs. Maar dit het hom nie gehinder nie, en hy het hom heeltemal tuis gevoel tussen hulle. As iemand hom soms gevra het: "Hoe leef jy tussen die Vermake?" of "Hoe geval dit jou tussen die klomp Le Rouxs?" dan sê hy: "Lekker. Ek leef lekker tussen hulle. Hulle is goeie mense; ek kom goed met hulle klaar. Hulle is nie volmaak nie, maar dit is ek ook nie."

Bart word verder gekarakteriseer, steeds sonder dat hy formeel bekend gestel word, en sonder enige

direkte kommentaar oor sy geaardheid. Dit is uit die omstandighede van sy verblyf op Kafferkraal, en uit sy reaksie op daardie omstandighede, dat 'n mens hom beter leer ken. Sō moes hy in elk geval "vroeeër" gewees het. Die vakuum wat in die eerste sin geskep is deur die verswyging van sy huidige omstandighede, word nl. nie gevul nie. 'n Mens weet nog steeds nie hoe dit "nou" met hom gaan nie. Die antispasie wat die eerste sin by jou gewek het, word maar ten dele bevredig. Daardeur behou die mededeling sy spanning.

Sowel eiesoortigheid as 'n mate van eiesinnigheid word gesuggereer deur die wyse waarop Bart voorgestel word as enigste "buitestaander" in dié omgewing. Hierlangs is al die grond buiten Bart s'n skynbaar in die besit van 'n groep Vermaaks en Le Rouxs tussen wie die bande so heg is dat 'n mens amper van 'n stamgroep kan praat. Hulle is "algar familie van mekaar, broers en swaers en neefs". Bart het, klaarblyklik in teenstelling met hulle, "daar nie van kleins-af gewoon nie". Hy het ook nie grond daar geërf nie, "maar het sy grond daar gekoop". Hoewel daar dus duidelik geen verwantskap tussen hom en dié hegte familiegroep bestaan nie, het hy willens en wetens daar tussen hulle gaan intrek

(en, wie weet, dalk nog in die proses 'n Vermaak of Le Roux uitgekoop). Sy vreemdelingskap "het hom nie gehinder nie". Inteendeel: "hy het hom heeltemal tuis gevoel tussen hulle". Dat hy van buite kon kom en hom in so 'n familiegroep kon tuis maak, getuig van selfstandigheid en 'n goeie eiedunk. In dié verband is "heeltemal" 'n sleutelwoord. Dit dryf Bart se tuis-voel op die spits, verleen daaraan amper iets uitdagends, asof hy hom voorgeneem het: ek gaan my tuis voel, my van tuis voel nie laat afskrik deur die Vermaaks en Le Rouxs nie.

Bart word dus van die begin af as uitsonderingsfiguur gesien, in elk geval as uitsonderingsfiguur in sy omgewing.¹⁾ Hy staan as enkeling teenoor 'n groep, as Bart Nel teenoor Vermaaks en Le Rouxs, as "hy" teenoor "hulle". Sy reaksie is skynbaar om in te dons eerder as om terug te deins. Tot dié indruk dra die herhaling van die woord "tussen" heelwat by. Die verteller beklemtoon dit dat hy "tussen 'n klomp Vermaaks en Le Rouxs" ingetrek het, "tussen hulle" gaan bly het. Blykens die vrae wat aan hom gestel word, het dit ander ook opgeval. Hoe leef hy "tussen die Vermake" en "tussen die klomp Le Rouxs"? Maar Bart laat hom nie intimideer nie: "Ek leef lekker tussen hulle."

1. Vgl. o.a. Kannemeyer, Die stem in die literêre kunswerk, bl. 136, en Smuts, Karakterisering in die Afrikaanse roman, bl. 42.

Bart kry voorkeurbehandeling deurdat net hy hier as individu voorgestel word. Na die Vermaaks en Le Rouxs word slêgs in groepverband verwys. Dit is "Vermaaks en Le Rouxs", dit is "hulle", dit is selfs "'n klomp". Nie dat 'n mens noodwendig aan "'n klomp" 'n ongunstige waarde hoef te heg nie: in die spreektaal klink dit heel neutraal en is dit nog lank nie "'n boel" of "'n spul" nie. Dit bevestig egter die vermoede dat die gemeenskap die Vermaaks en Le Rouxs as gróép beskou het. Net een keer word 'n soort losse onderskeid tussen Vermaaks en Le Rouxs getref. Bart word gevra hoe hy tussen die Vermaaks leef of hoe dit hom tussen die klomp Le Rouxs geval. Maar daardie "of" beklemtoon juis die soortgelykheid van die vrae; dit is eintlik net verskillende fraserings van een en dieselfde vraag. Bart gee daarop ook net één antwoord. Dit dui maar weer op Vermaaks én Le Rouxs. En wat die "iemand" betref wat die vrae stel - van individualisering is daar klaarblyklik geen sprake nie.

Dat "iemand" dit die moeite werd kon ag om sulke pertinente vrae oor Bart se verhouding met sy bure te stel, kan ook van belang wees. Hy meen dalk self dit is moeilik om jou tussen so 'n groep mense tuis te maak. Die moontlikheid is ook nie uitgesluit dat die teendeel die geval is nie, dat hy dalk rede het om te glo Bárt is 'n moeilike man om mee klaar te kom nie.

Bart moes tog êrens vandaan gekom het toe hy sy grond hier tussen die Vermaaks en Le Rouxs kom koop het. Hoekom is hy dāār weg? Dit kan ook wees dat die vraesteller iets van albei dié moontlikhede in gedagte het; of dat die vrae bloot beleefdheids-halwe gestel word, sommer om gesels te maak. Maar laasgenoemde moontlikheid lyk in die konteks onwaarskynlik. Bart antwoord so uitvoerig dat dit beslis klink of hy twyfel oor die goeie buurskap tussen hom en die Vermaaks en Le Rouxs by 'n gespreks-genoot wil besweer. Dat hul buurskap gōéd is, beklemtoon hy tot vier keer toe: "(1) Lekker. (2) Ek leef lekker tussen hulle. (3) Hulle is goeie mense; (4) ek kom goed met hulle klaar."

Weer word die Vermaaks en Le Rouxs 'n bietjie afgeskeep. Die hele "probleem" word vanuit Bart se standpunt benader. Die verteller stel belang in hoe hy met hulle klaargekom het. Hoe hulle hom as buurman gevind het, word nie ter sprake gebring nie. Sý mening word gevra, en deur sy antwoord word hy toegelaat om homself te openbaar. Vir 'n oordeel oor die Vermaaks en Le Rouxs is die leser op Bart se insig aangewys. Hy aarsel ook nie om sy oordeel uit te spreek nie: hy beskou hulle as "goeie mense". Dāārom, is die implikasie, kom hy "goed met hulle klaar". 'n Mens begin die indruk kry dat hy hoë eise kan stel. Maar dit is veral die opmerking waarmee

hy afsluit wat 'n mens se vermoede sterk dat hy 'n ongemaklike man kan wees. In dié geval, ongemaklik eerlik: "Hulle is nie volmaak nie, maar dit is ek ook nie." As jy 'n man vra hoe hy met sy bure oor die weg kom, verwag jy nie dat volmaaktheid as maatstaf genoem sal word nie. Dat Bart sy eie onvolmaaktheid erken, kan getuig van verdraagsaamheid. Maar dat hy dit nodig vind om dit te sê, kan ook getuig van 'n sekere hovaardigheid. Wie is dan tog nou volmaak?

'n Mens moet egter nie te veel klem lê op onderdele van Bart se antwoord nie. Jy moet dit as geheel beoordeel. Dit is ongewoon dat 'n alledaagse vraag amper tot die uitspraak van 'n credo lei. Maar jy moet dit ook in konteks beskou. Die gedagtegang agter Bart se woorde kan waarskynlik ten beste soos volg saamgevat word: "Jy wil nou weet hoe ek met die Vermaaks en Le Rouxs klaarkom. Nou ja, dan sal ek jou antwoord. Dalk meen jy hulle is 'n ongemaklike klomp om mee klaar te kom? Die antwoord is nee. Hulle is goeie mense. Of dink jy dalk dat ek die vlieg in die self is, dat ek moeilike eise aan mense stel? Natuurlik het ek maatstawwe. Onredelik is dit tog nie. Maar volmaaktheid verwag ek van my medemens net so min as wat hy dit van my kan verwag. Waarom op dees aarde sal ek nie goed met my bure klaarkom nie?"

Die indruk wat Bart-aan-die-woord op 'n mens maak, sou beslis afgewater gewees het deur direkte kommentaar van die kant van die verteller. Die leser bly op eie interpretasie aangewys en dit versterk sy gevoel van betrokke-wees by die mededeling. Die paragraaf as geheel bevestig die vermoede wat die eerste sin gewek het: Bart is as karakter van formaat te beskou. 'n Mens kry die indruk dat hy 'n man van integriteit is; ook dat hy 'n krapperige kêrel is om teen te gaan.

Behalwe dat die direkte rede die aanbod lewendiger maak, help dit om die eksposisie te "ontformaliseer", om dit in te klee as handeling. Die wyse waarop die dialoog hier ingevoeg word, herinner aan Tsjekhof se gebruik om aan 'n spesifieke episode breër geldigheid te verleen deur dit vanuit 'n veralgemenende standpunt te benader. 'n Kort-verhaal soos "Die weduwee van die balju" begin bv. soos volg (alle aanhalings is uit Constance Garnett se vertaling uit die Russies in Engels):²⁾

On the first of February every year, St. Trifon's day, there is an extraordinary commotion on the estate of Madame Zavzyatov, the widow of Trifon

Lvovitch, the late marshal of the district.

Die klem is op die sikliese. Op elke Sint Trifonsdag, verseker die skyn-plegtige verteller 'n mens, reël die weduwee 'n herinneringsdiens ter ere van hââr ontslape Trifon, gevolg deur 'n dankseggingsdiens en - omdat dobbel en drink tot die balju se ondergang gelei het - 'n alkohollose noenmaal. Die "hele distrik" vergader daar; 'n mens kan as't ware maar self gaan kyk:

There you will see Hrumov, the present marshal, Marfutkin, the president of Zemstvo, Potrashkov, the permanent member of the Rural Board (ensovoorts).

Die gebruik van die tweede persoon ("you") en die toekomende tyd ("will see") dien dus feitlik as waarborg dat dié opskudding jaarliks te aanskou is. Maar die res van die mededeling is in die teenwoordige tyd. Dit verleen aan die beskrywing 'n effek van onmiddellikheid:

Precisely at twelve o'clock, the visitors, with long faces, make their way from all the rooms to the big hall. There are carpets on the floor and their steps are noiseless, but the solemnity of the occasion makes them instinctively walk on tip-toe, holding out their hands to balance themselves.

Die meervoudsvorm veralgemeen nog steeds; dit handhaaf die indruk dat 'n mens te doen het met 'n

beskrywing van wat elke Sint Trifonsdag gebeur.
 Van daaruit word oorgegaan tot mededeling oor die
 verloop van 'n bepaalde Sint Trifonsdag:

...the sobs of their hostess are audible,
the guests shift uneasily from one foot to
 the other. The more emotional begin to
 feel a tickling in their throat and about
 their eyelids. Marfutkin, the president
 of the Zemstvo, to strifle the unpleasant
 feeling, bends down to the police captain's
 ear and whispers:

"I was at Ivan Fyodoritch's yesterday...Pyotr
 Petrovich and I took all the tricks, playing
 no trumps...Yes, indeed...Olga Andreyevna was
 so exasperated that her false tooth fell
 out of her mouth" (my kursivering).

Die gaste in die algemeen...die meer emosioneles
 onder hulle...Marfutkin. En wanneer Marfutkin praat,
 word die handeling aan 'n spesifieke moment in die tyd
 gekoppel: hy het gister by Ivan Fyodoritch kaart
 gespeel. Die oorgang vind byna ongemerk plaas. Die
 gevolg is dat 'n mens die gebeure voortaan ervaar as
 "werklik", asof dit "nou" gebeur, sonder om dit uit
 die oog te verloor dat jy te doen het met die soort
 gebeure wat hulle jaarliks op die weduwee se landgoed
 afspeel. Veral die verhaal se slot baat daarby.
 Die gaste, almal vriende van die ontslape balju, is
 self bitterlik lief vir die bottel. As die noenmaal
 begin, sluk hulle maar moeilik aan die kos. Maar

onder die maal bedink elkeen 'n keer of wat 'n verskoning om uit te gaan - en skelmpies 'n paar doppe te steek. Die verhaal sluit af met 'n brief wat die weduwee daardie aand aan 'n vriendin skryf oor die sô geslaagde (lees: bacchanaliese) noenmaal.

Oh, ma chère, if you knew how fond my bears are of me! The president of the Zemstvo, Marfutkin, kissing my hand after lunch, held it a long while to his lips, and, wagging his head in an absurd way, burst into tears: so much feeling but no words! (ensovoorts).

Sy vertolk hul eksentrieke gedrag soos dit haar pas. Die ontmaskering van haar eiweaan verskaf die leser 'n dubbele plesier omdat hy besef dit is 'n grap wat hom herhaal. Hierdie verbete gasvrou gaan nooit dié ou klomp sondaars se streke agterkom nie. Haar pogings om afskaffing in die distrik te bevorder, is gedoem om jaar nā jaar tot 'n dag van misbruik te lei.

In Bart Nel se aanvangsparagraaf word 'n soortgelyke tegniek toegepas, hoewel dit nie in diens van die komiese gestel word nie. Dit begin as evokasie van omstandighede in 'n vervloë tyd. Dat Bart vroeër op Kafferkraal gewoon het, dui op die voltooide verlede (hy woon nou nie meer daar nie). Dit het 'n oordragtelike effek op die sinne in die verledetydsvorm

wat nou volg. 'n Mens bly besef: so was dinge gewéés. Tog ontstaan daar 'n neiging om die mededeling in die verledetydsvorm op die voet te volg, ontwikkel die mededeling as't ware 'n skyn van onmiddellikheid: dit het hom nie gehinder nie, hy het hom tuis gevoel tussen hulle. Vanuit die verlede tyd word die direkte rede benader: As iemand hom soms gevra het... En tussen die aanhalingstekens word die teenwoordigetydsvorm vanselfsprekend gebruik: "Hoe leef jy tussen die Vermake/ geval dit jou tussen die klomp Le Rouxs?"

"As" en "soms" word nie om dowe neute aan "gevra het" gekoppel nie. Die vraag of vrae wat gaan volg, word duidelik nie aan 'n bepaalde moment in die verlede verbind nie. "Iemand" spesifiseer ook nie die vraesteller nie. Die implikasie is dat soortgelyke vrae met verloop van tyd herhaal is, en dat die leser nou eerder met 'n ideaaltipe as met 'n wêrklike vraag of vrae te doen gaan kry. Dit gaan om 'n abstrahering uit 'n aantal vrae wat gestel is, vermoedelik deur verskillende mense. Geen wonder dat twee "voorbeeldvrae" volg nie, geskei deur 'n "of" wat hul verwantskap beklemtoon. Die breër perspektief word behou ten spyte van die direkte rede. Die leser is nou voorberei op verdere progressie. Op natuurlike wyse skakel ook die verteller oor na die teenwoordige tyd, en Bart se antwoord aarsel nie meer tussen

moontlikhede nie, maar word aangebied asof dit deel uitmaak van 'n werklike gesprek: "dan sê hy: 'Lekker. Ek leef lekker tussen hulle...'" Die vertelling word gedramatiseer sonder dat die epiëse inslag uitrafel.

Die leser leer nie net vir Bart beter ken nie, maar ook die wêreld waar hy gewoon het; Bart word immers deels deur sy omgewing gedefinieer. Bart kry op Kafferkraal te doen met 'n familiegroep Vermaaks en Le Rouxs, en die leser in die proses met 'n spesifiek Afrikaanse stuk platteland, met 'n geweste waar mense met vanne soos Vermaak, Le Roux en Nel gewoon het. Dat die verteller se taalgebruik 'n belangrike bydrae lewer om dié wêreld voor die gees te roep, is nie meer te betwyfel nie.

Van die spreektaal van elke volk kan in mindere of meerdere mate gesê word dat dit eienskappe vertoon wat op 'n denkwysse dui wat deur die etnologie as "primitief" gekarakteriseer word. Hierdie denkwysse word daardeur gekenmerk dat dit die neweskikking van gedagtedele verkies bo onderskikking en analise bo sintese: dit is geneig om meer klem te lê op die samestellende onderdele as op die samevattende geheel. Die Afrikaanse spreektaal is in dié opsig bepaald

geen uitsondering nie. Die "primitiewe denkwys" kom daarin tot uiting o.a. deur 'n voorliefde vir die ontleding van 'n gedagte in sy onderdele en die neweskikkende ordening daarvan in sinne en sinsdele. Dit dui 'n saak dikwels aan eerder as om dit pront-uit te noem. Dit openbaar 'n voorliefde vir konkreta. "Geleerde" woorde word vermy en tipiese volkstaalwoorde ingespan, woorde wat in 'n meer gestileerde taaluiting maklik onvanpas sou voorkom. Om 'n gedagte of gevoel met meer nadruk te stel, word dikwels van herhaling, met of sonder variasie, gebruik gemaak. Herfrasering van die gedagte sōnder herhaling kom ook geredelik voor. 'n Mens sou voorts kon wys op 'n neiging om die deel van die gedagte wat by die spreker die swaarste weeg, eerste te noem, voorop te stel in die sin.³⁾

In Bart Nel se aanvangsparagraaf beperk die verteller hom nie net in die dialoog nie, maar ook wanneer hý vir die mededeling verantwoordelik is, tot die spreektaal. Net woorde wat denkbaar by hierdie mense in alledaagse rondgang kon gewees het, word gebruik. Dat hy hom in hulle denkwêreld inleef, blyk o.a. uit tiperende segswyses (soos "algar" i.p.v. "almaal", "Vermake" as variant van "Vermaaks", ens.)

3. Vgl. Coetzee se betoog in bovermelde artikel in Tydskrif vir volkskunde en volkstaal, 3 Augustus 1946, bl. 37 tot 46 en 3 Februarie, bl. 111 tot 115. Veral van belang hier is die betoog van Havers, a.w., bl. 43 tot 48.

wat integraal deel uitmaak van 'n beskeie Afrikaans en nie as "local colour" bygemeng word nie. Dit geld ook die ongevarieerde gebruik van adjektiewe, bywoorde en voegwoorde soos "goed", "daar" en "maar", wat besonder sterk aan die spreektaal herinner.

Dan is daar die nie-verwikkelde sinsbou wat verkies om aspekte van die mededeling gewoon naasmekaar te plaas. Die neiging is bepaald om 'n stelling te voltooi en dan daarop uit te brei. Stelling volg dikwels sonder meer op stelling. Opsetlike verbandlegging tussen sinne en sinsdele is skaars en onderskikking die uitsondering eerder as die reël. Selfs die ingewikkeldste sin is niks meer nie as die voortborduur op 'n heel eenvoudige patroon: "As iemand hom soms gevra het...dan sê hy..." Hierdie sin is eerder assosiatief as sinteties georden; veral in die dialoog gee die een aspek van die gedagte maklik aanleiding tot 'n ander. Deels daarom dat die nadruk in die dialoog maar weer op neweskikking is.

Die neiging om 'n gedagte op te breek in sy onderdele, kan aan die hand van die derde sin geïllustreer word. Sinteties is die mededeling min of meer soos volg saam te vat: "Hy was daar tussen 'n familiegroep Vermaaks en Le Rouxs." Die klem word egter op die samestellende onderdele gelê: "Hy was daar tussen

'n klomp Vermaaks en Le Rouxs (= baie met dieselfde vanne), algar familie van mekaar (= verwantskap aangedui), broers en swaers en neefs (= aard van verwantskap aangedui)". Dat dit 'n aanskouliker stelwyse is as die sintetiese, en vollediger inhoud gee aan die gedagte, is nie te betwyfel nie. 'n Kerngedagte wat in hierdie paragraaf uitvoering aangedui, maar nêrens uitdruklik genoem word nie, is dat Bart in 'n mate as indringer op Kafferkraal te beskou was, of liefs: te beskou kon gewees het. Bart word ook nie direk gevra wat hy van sy bure dink en of hulle darem met mekaar oor die weg kom nie. Dit is "hoe leef jy tussen..." en "hoe geval dit jou tussen..."

Bart se herfraserings van die gedagte dat hy goed met sy bure klaarkom, verleen nie net nadruk daaraan nie, maar hang ook saam met 'n geestesinslag waarvan die paragraaf as geheel getuig. In dié verband moet 'n mens weer daarop wys dat die dialoog nie "voorkeurbehandeling" kry bo die mededelende gedeeltes nie. Dat die verteller twee "voorbeeldvrae" aanbied, is self 'n soort herfrasering. Ook herhaling is nie net tot die dialoog beperk nie. "Tussen" vleg deur die hele paragraaf. "'n Klomp" word eers deur die verteller gebruik, en dan as't ware in die dialoog beaam. Teenoor die herhalings "lekker...lekker" en "goeie...goed" in Bart se woorde, sou 'n mens kon wys op die verteller se herhaling van "daar" en "maar". Kortom, die verteller se taalgebruik lewer 'n aansienlike bydrae om die wêreld

van "Bart en sy mense" te vergestalt.

'n Laaste opmerking oor die ingesteldheid wat uitdië paragraaf spreek: tot dusver kry die leser met 'n eksklusiewe mánswêreld te doen. Hoewel die woord "leef" een keer, en "gewoon" twee keer gebruik word om Bart se verblyf op Kafferkraal te omskryf, word van 'n vrou of gesin niks gemeld nie. "Hy" het daar gewoon, "hom" daar tuis gevoel, ens. Die Vermaaks en Le Rouxs word deur dieselfde bril bekyk. Hulle was "'n klomp", "goeie mense" en "algar familie", maar die enigste familiebande wat aangetoon word, is die manlike. Hulle was "broers" en swaers en neefs". Dit dui voorlopig op 'n samelewing met 'n patriargale inslag.

Die indruk wat natuurlikheid wat Bart Nel se aanvangsparagraaf op 'n mens maak, is des te opvallender as 'n mens dit vergelyk met 'n opsetlik "gestileerde" aanvangsparagraaf soos dié van D.F. Malherbe se roman Die profeet.⁴⁾ Dit lui:

Waar die ou vyeboom sy takke vol uitswaai oor die kliphuisie diep in die dal Ben-Hinnom, is hy reeds aan die arbeid voor die venster in die frisheid van 'n heldere dagbreekmôre, die skrywer wat woord na woord uit die gewyde Boek van Moses, voor jare hervind stofbedolwe in 'n agtervertrek van die Tempel,

4. D.F. Malherbe, Die profeet, bl. 7.

noukeurig afgrif op die rol. In sy jeugjare het Baruch die seldsame kuns van skrywe geleer, wat hy nou bestee in opdrag van sy Meester aan die vermenigvuldiging van die heilige woorde deur die Godsmen van ouds aan sy volk oorgelewer as boodskap en gebod van Jehowa self. Want ineengekrimp van vrees en onmag voor die ligheerlikheid van Jehowa het die groot Volksleier die wondere Godsprake gehoor en opgeteken en aan sy swerwende volk gegee tot 'n ewige verbond. En begerig om sy volk op te rig uit sedelike versunkenheid het koning Josia hierdie Boek se brandende waarheid en heiligheid weer uit die vergetelheid geruk en hervormend die erediens gebind aan die Tempel in Jerusalem as Israel se enigste Hoogaltaar.

Dit gaan hier klaarblyklik om 'n Bybelse milieu. 'n Israelitiese skrywer, Baruch, is besig om "die gewyde Boek van Moses" op 'n rol, vermoedelik perkament, te dupliseer. Na aanleiding daarvan word uitgewei oor die herkoms en belangrikheid van dié geskrif, en in die proses word die Bybelse verwysings opgestapel. Buiten Baruch, Israel en die Boek van Moses, verseker die vermelding van die dal Ben-Hinnom, die Tempel in Jerusalem, Jehowa, koning Josia en die verbondsvolk se enigste Hoogaltaar, dat die leser die handeling reg "plaas". Soos in Bart Nel se aanvangs-paragraaf word hier m.a.w. eksposisiewerk verrig, 'n karakter bekend gestel en teen 'n bepaalde agtergrond

geplaas. Die benadering is egter heeltemal verskillend.

Moontlik die opvallendste verskil is dié van ekonomie. In die Bart Nel-passasie kry 'n mens die indruk jy verneem veel meer as wat daar geskryf staan, en is daar geen woord te skrap sonder om die mededeling te benadeel nie. Hier is die teenoorgestelde die geval. Die wydlopige aanhef is simptome van 'n omslagtigheid wat die paragraaf as geheel benadeel: vyeboom...kliphuisie...dal...arbeid...venster...dagbreekmôre...skrywer...boek...hervind...tempel...afgrif...Baruch. Vergelyk dit maar met die pakkende bekendstelling van Bart Nel. Teen die tyd dat 'n mens agterkom jy het met "die skrywer Baruch" te doen, vind jy hom klaar 'n vervelige kêrel. Die omslagtigheid belemmer ook begrip. In die aanvangsin se slot ondervind 'n mens bv. by die eerste deurlees beslis probleme met "afgrif". Jy wonder of dit nie 'n skryffout vir "afgegrif" is nie, omdat jy al van "die skrywer" vergeet het en aanvanklik kan meen dit dui op die Boek van Moses: "voor jare hervind stofbedolwe in 'n agtervertrek van die Tempel, noukeurig af(ge)grif op die rol". Van Kafferkraal verneem 'n mens direk net dat dit "'n plaas in die distrik van Pretoria" was, en tog is dit vir jou veel meer van 'n werklikheid as die dal Ben-Hinnom, deels

omdat die omsamehangende detail hier jou aandag verskerf. Die fokus spring van boom na tak na huisie na venster na die frisheid en helderheid van die dagbreekmôre na skrywer na woord na boek, asof die verteller nie kon besluit waarop hy eintlik wil konsentreer nie. Om sake te vererger, word die leser nog 'n keer as't ware ook uit die dal na die Tempel toe en terug gelei, sodat twee milieus om sy aandag veg.

Die paragraaf se obskuriteit is voorts te wyte aan die oordad adjektiewe en adverbialia: ou, vol, heldere, gewyde, stofbedolwe, noukeurig, seldsame, heilige, swerwende, ewige, brandende, ens. Die verteller probeer elke brokkie handeling wat beskryf word, elke voorwerp wat genoem word, tot iets besonders "verklaar". Daardeur verloor alles trefkrag. Dit is of die dinge hul eiewaarde verloor omdat daar geen reliëf is waarin hulle, na gelang van hul prominensie, na vore of op die agtergrond tree nie. Daarby hinder die pretensie. Telkens word die opgeblase stelwyse bo die alledaagse verkies, klaarblyklik om die frase "waardigheid" te gee. Die uitwerking is dikwels irriterend en selfs komies: aan die arbeid, voor jare, kuns van skrywe, hervind stofbedolwe,

wondere Godsprake, brandende waarheid en heilighheid uit die vergetelheid...

Die sinsbou is bepaald meer gesofistikeerd as in Bart Nel se aanvangsparagraaf. Maar ten spyte van die voorkeur vir sintese en onderskikking, vir die nadruklike ordening van sinne en sinsdele deur talle waars, wats, voors, deurs, aans, oors, inne uits, oppe, asse, omme en tots, bly daar oor elementêre dinge twyfel ontstaan. Tussen Moses, Baruch, koning Josia en Jehowa, tussen "die skrywer", "sy Meester", "die Godsman van ouds" en "die groot Volksleier", is 'n mens soms glad nie seker met wie jy nou eintlik te doen het nie. (Tot die ongewone gebruik van die hoofletter in lg. drie gevalle vergemaklik nie identifikasie nie.) Ook oôr-ordening kan tot obskurniteit lei. Wanneer die verteller teen die einde van die paragraaf sinne in gelykenistrant met "want" en "en" begin aanvoer, lyk dit bloot 'n verdere pretensie.

Vir Bart Nel word van die begin af 'n hele verdere gebeureverloop deur suggestie in die vooruitsig gestel. Van dié soort spanning kom in Die profeet se eerste paragraaf maar bloedmin te reg. Die verteller werp skynbaar alles in die stryd om die eksposisie as sodanig interessant te maak.

Daarin het dit iets met die gewone koerantberig gemeen: as die eerste paragraaf die leser nie in eie reg boei nie, is daar bloedmin wat hom sal aanspoor om verder te lees. 'n Groot deel van die paragraaf word gewy aan agtergrond-inligting oor die boek wat Baruch aan die "afgrif" is. Om hierdie inligting 'n indruk van tersaaklikheid te skep, word Baruch eers bekend gestel (as skrywer) en in tyd ('n dagbreekmôre) en ruimte (die kliphuisie in die dal) geplaas. Sy geskryf wil "werklik" gemaak word. Dat dit nie slaag nie, het bedenklike gevolge. Die onus is nou op die agtergrond-inligting om op terugwerkende wyse Baruch se arbeid vir die leser sinvol te maak. Bewysvoering dat ook dit nie slaag nie, is eintlik oorbodig. Selfs die poging om dié inligting te dramatiseer, om bv. Moses se aanhoor van Jehowa se boodskap in te klee as soort sekondêre handeling, misluk. Die toename in bombas alleen is al genoeg om die leser van die Volksleier/Godsman te vervreem. Die Kafferkraalse omgewing lewer weldeeglik 'n bydrae om Bart Nel vir die leser te verwerklik. Besonderhede oor die dal Ben-Hinnom en die Boek van Moses skop tussen die leser en Baruch 'n stofwolk op.

'n Mens kom tot die gevolgtrekking dat hierdie

paragraaf se wesenlike probleem daarin lê dat die verteller die leser van die begin af in die harnas jaag. Dit is asof hy ten alle koste beheer oor die mededeling wil behou - vandaar die oormatige ordening op alle vlakke. Die afwisseling waarvoor die handeling sou kon gesorg het, word geneutraliseer. Die verteller se stem kry as't ware 'n dreunklank wat alles oorheers. Sy mededeling maak 'n prekerige indruk wat die leser nie net antagoniseer nie, maar op die duur ook verveel.

In Bart Nel se aanvangsparagraaf vermy die verteller dit so ver moontlik om die leser "voor te skryf". Dit het geblyk dat selfs die lang, "ingewikkelde" vyfde sin ("As iemand hom soms gevra het...dan sê hy") eerder assosiatief as sinteties georden is. Daarom kon die "voorbeeldgesprek" wat daarin beskryf is, so 'n indruk van egtheid maak: die leser is toegelaat om "self" na die dialoog te luister en tot sy eie gevolgtrekkings te kom. Ook in die eerste vier sinne, waarin die verteller meer klaarblyklik verantwoordelik was vir die mededeling, is die leser wat interpretasie betref, 'n besondere mate van vryheid gegun. Tussen sinne een tot drie is geen onderskikkende geleding gelê nie. In sinne een

en drie is kommas die "skakels" tussen brokke mededeling. Die "maar" in sin twee is 'n heel onopvallende geleding, eintlik onvermydelik ná die ontkennde aanhef. Ewe natuurlik is die anaforiese gebruik van die voornaamwoord "hy" (vir "Bart Nel") vanaf sin twee. Dit geld ook die deiktiese terugverwysings deur "daar" (na "Kafferkraal"), hoewel die herhaling van dié woord tot drie keer toe tog opval, en die leser algaande 'n besondere waarde aan Kafferkraal laat heg. Teen hierdie agtergrond tref die geledinge wat in sin vier gelê word, 'n mens as uitsonderlik: "Maar dit het hom nie gehinder nie, en hy het hom heeltemal tuis gevoel tussen hulle." Uit die voorbeeld van die eerste drie sinne, sou 'n mens 'n konstruksie soos die volgende kon verwag het: "Dit het hom nie gehinder nie, want..." Die gebruik hier van "maar" bevestig 'n patroon: Hy het nie van kleins-af daar gewoon nie, MAAR sy grond daar gekoop. Hy was daar tussen 'n klomp Vermaaks en Le Rouxs, MAAR dit het hom nie gehinder nie. 'n Mens sou kon sê dat die tweede "maar" die eerste wakker maak. Die onus is egter op die leser. Die verteller maak 'n bepaalde interpretasie moontlik, maar hy dwing dit nie af nie. Die aandeel wat die leser

in verbandlegging het, kan net daartoe lei dat hy hom inleef in die verhaal.

Dit is klaarblyklik 'n vertelwyse wat hoë eise stel. Die geringste "glips" kan die leser tot ongewenste gevolgtrekkings laat kom. Aan die ander kant kan dit leeswerk in die ware sin van die woord 'n herskeppingsavontuur maak.

In Die profeet se aanvangsparagraaf word ongetwyfeld op 'n "Bybelse" effek gemik. Die natuurlike waardigheid van 'n Bybelverhaal hou met hoogdrawendheid egter geen verband nie. Ter illustrasie die gelykenis van die ryk dwaas in Lukas 12:⁵⁾

'n Ryk man se grond het goed gedra. En hy het by homself geredeneer en gesê: "Wat sal ek doen, want ek het geen plek waar ek my oes kan insamel nie?" Toe sê hy: "Dit sal ek doen: ek sal my skure afbreek en groter bou, en ek sal daar al my opbrengste en my goed insamel. En ek sal vir my siel sê: 'Siel, jy het baie goed wat weggesit is vir baie jare; neem rus, eet, drink, wees vrolik.'" Maar God het aan hom gesê: "Jou dwaas, in hierdie nag sal hulle jou siel van jou opeis; en wat jy gereed gemaak

het, wie s'n sal dit wees?" So gaan dit met hom wat vir homself skatte vergader en nie ryk is in God nie.

Hoewel kort, is bg. vertelling wat konstruksie betref, onder die gelykenisse een van die verwikkeltes - as hierdie woord met soveel klare eenvoud te vereenselwig is. Gelykenisse soos dié van die lamp, van die mosterdsaad en die suurdeeg, is skaars meer as beeldspraak, minder of meer uitgebreide metafore om 'n gedagte konkreet te stel. In die gelykenis-as-verhaal, bv. dié van die verlore seun, die landbouers en die onregverdige bestuurder, word die metafoor uitgebrei tot allegorie. Dit word aangebied as derdepersoonsvertelling, dikwels aangevul deur dialoog, gewoonlik tussen karakters, maar soms ook van 'n karakter met homself; en afgesluit met 'n toepassing deur die verteller. Dat die allegorie uitgelê word, dui daarop dat dit beslis as "preek" bedoél word. Maar in die pedantiese verval dit nooit.

In die gelykenis van die ryk dwaas verloop die mededeling amper dadelik in dialoog. Die gesprek is tussen die karakter en sy "eie ek", in vraag- en antwoordvorm. Die alter ego word as't ware gesplyt wanneer die ek sy "siel" aanspreek. Dit is of die karakter dan met 'n belangriker sy van sy innerlike

self in gesprek tree, feitlik met 'n waardige "teenspreker", want hy gebruik nou die tweede persoon: "Siel, jy het..." Dit is asof hy sy gewete met materialistiese argumente probeer paai: "Siel, jy het baie goed..." Onderwyl het God klaarblyklik na die ganse gesprek meegeluister. Nou vermaan Hý die ryk man: as jou uur geslaan het, baat aardse skatte jou nie. Let daarop dat Hy Hom nie van die ryk man afsluit deur te sê: "in hierdie nag sal Ek jou siel van jou opeis" nie. Hy suggereer ander moontlikhede deur te sê: "in hierdie nag sal hulle (boosaards, die magte van Satan?) jou siel van jou opeis". Hy skaar Hom as't ware aan die ryk man se kant, maak Hom vir die ryk man 'n potensiële bondgenoot en toeverlaat - mits dié natuurlik afsien van sy dwaasheid. Ek-my...Siel-jy...God! 'n Mens kry hier te doen met drie trappe van die gewete, en vir die verhaal bring dit natuurlike progressie: die lerser raak algaande bewuster van morele implikasies van die ryk dwaas se optrede. Daarmee is die dramatisering dan afgehandel; die verteller neem weer oor. Selfs in sy gevolgtrekking handhaaf hy die metaforiese inslag van sy vertelling en vermy hy prekerigheid: 'n mens moet ryk wees in God. Hy veraanskoulik sy bood-

skap end-uit.

Soos by die bekendstelling van Bart Nel kry 'n mens hier te doen met bedriëglieke eenvoud. Ook dié prosa laat deur implikasie en suggestie reg geskied aan 'n nogal verwickelde gegewe. Dit is die integriteit waarmee die pretensielose middele aangewend word, wat die wonder laat geskied. Die ryk man word, soos Bart, sonder omhaal ten tonele gevoer en verder toegelaat om homself te openbaar. Die handling word, buiten in die slotsin, sonder kommentaar gelaat. Die mededeling word ekonómies gedoen. Daar is 'n voorkeur vir die eenvoudige woord. Die enkele formulerings wat moontlik as oordadig te beskou is, openbaar by nadere ondersoek 'n besondere funksionaliteit. As 'n mens verneem die ryk man het by homself "geredeneer en gesê", kry jy nie met omslagtigheid te doen nie, maar met suksessiewe handelings wat progressie in die verhaal bring. "My opbrengste en my goed" is ewe effektief: dit beklemtoon die ryk man se inhaligheid. "Opbrengste" brei ook die ryk man se bekommernis uit: vroeër het hy dit oor sy "oes" gehad. Die effense deftigheid van "gereed gemaak het" i.p.v. "reggemaak het", oortuig juis in Gods mond.

Hoewel onnodige herhalings vermy word, speel

funksionele herhalings in hierdie passasie 'n belangrike rol. Deel van die ryk man se suinigheid is sy ekkerigheid: "Wat sal ek doen, want ek het geen plek waar ek my oes kan insamel nie? ...Dit sal ek doen: ek sal my skure afbreek en groter bou, en ek sal daar al my opbrengste en my goed insamel. En ek sal vir my siel sê..." Sommige herhalings "oorvleuel" om onopsigtelike geledings te lê. Bg. skakeling tussen "my opbrengste" en "my goed" eindig byvoorbeeld nie daar nie, maar vind weerklank in 'n volgende sin: "Siel, jy het baie goed..." Nou neem "baie goed" weer 'n eie loop: "wat weggesit is vir baie jare..." Die woord wat herhaal word, kry dikwels 'n nuwe klem of betekenis. As die ryk man praat van "my siel", bedoel hy iets heeltemal anders as God wat sê: "in hierdie nag sal hulle jou siel van jou opeis"! As die verteller sê dié grond het "goed" gedra, is hy ook glad nie materialisties, soos die ryk man wat van sy "goed" praat nie.

Die gelykenis laat 'n mens trouens met nuwe oë kyk na herhalingspatrone in die Bart Nel-passasie. Hoewel die anaforiese gebruik van voornaamwoorde natuurlik streng gesproke nie as herhaling te beskou is nie, is 'n tabellering van die voornaamwoorde (met die persoonsname waarna hulle terugverwys) tog insiggewend:

	BART NEL	VERMAAKS/ LE ROUXS	IEMAND
1.	<u>Bart Nel</u>		
2.	Hy		
3.	sy		
4.	Hy		
5.		<u>Vermaaks</u>	
6.		<u>(en) Le Rouxs</u>	
7.		mekaar	
8.	hom		
9.	hy		
10.	hom		
11.		hulle	
12.			iemand
13.	hom		
14.	jy		
15.		<u>Vermake</u>	
16.	jou		
17.		<u>(of) Le Rouxs</u>	
18.	hy		
19.	Ek		
20.		hulle	
21.		Hulle	
22.	ek		
23.		hulle	
24.		Hulle	
25.	ek		

Ten opsigte van die Vermaaks/Le Rouxs fungeer die onbepaalde "algar" en die versamelnaam "'n klomp" ook mensbenoemend. Dan nog word meer kere na Bart verwys as wat na hulle verwys word. ("Iemand" kom maar één keer ter sprake.) Die paragraaf word met Bart ingelui én afgesluit, sodat verwysings na hom die verwysings na die Vermaaks/Le Rouxs as't ware insluit. Na die Vermaaks/Le Rouxs word net een keer vanuit hūl standpunt verwys, deur die wederkerige voornaamwoord "mekaar". In die res van die gevalle word van buite, in die derde persoon, na hulle verwys as "hulle". Na Bart word in die derde ("hy"), tweede ("jy") én eerste persoon ("ek")

verwys. Ook besittlike voornaamwoorde ("sy", "jou") word op hom van toepassing gemaak. 'n Mens sou kon sê dat Bart "gevarieerde behandeling" kry. Uit die tabel *op bl. 63 hierbo* blyk ook 'n intieme verhouding tussen die verteller en Bart. Sy naam word net een keer, by sy "intrede", genoem. In elke ander geval word bloot deur 'n voornaamwoord na hom verwys. Die vertelling geskied in so 'n mate vanuit sy perspektief dat dit onnôdig is om sy naam weer te noem. In Bart se "gesprek" met "iemand" word "hulle" egter nie as voldoende identifikasie vir die Vermaaks/Le Rouxs beskou nie: die persoonsname word weer ingespan. Dit is in alle opsigte Bárt se paragraaf. Die voornaamwoorde speel 'n minder opsigtelike, maar ewe funksionele rol as in die gelykenis.

Ook die herhaling van woorde soos "daar", "lekker", ens. herinner aan die gelykenis deur die wyse waarop dit met ander woorde verbintenisse aangaan om wat 'n mens "gevarieerde patrone" kan noem, daar te stel. "Daar" plus werkwoord sorg in die begingedeelte van die paragraaf bv. vir 'n besondere klem op die "uitsonderingsgeval":

het
       gewoon
 het   daar
       gewoon
 het   daar
       gekoop
                   daar

Die positief gestelde "het...gewoon" van die eerste sin word in die tweede gekoppel aan ontkenning: "het (nie)...gewoon (nie)". Die moment waarop "daar" ter sprake kom, sorg vir verdere afwisseling. "Gewoon" en "gewoon" lei tot "gekoop". 'n Bykomstige refrein-effek word bereik deur die koppeling van die voornaamwoord "hy" eers aan "het daar" en dan aan "was daar". Die herhaling maak die paragraaf allesbehalwe staties: die afwisseling bring telkens progressie wat die aandag vorentoe voer. Tog sorg die herhaling ook vir effektiewe binding. Soos in die gelykenis, kan 'n mens van "oorvleuelende herhaling" praat. In die tweede, gedramatiseerde gedeelte van die paragraaf val die volgende voorbeeld op: "As iemand hom soms gevra het: 'Hoe leef jy tussen die Vermake?' of 'Hoe geval dit jou tussen die klomp Le Rouxs?' dan sê hy: 'Lekker. Ek leef lekker tussen hulle...'" Skematies lyk dit sô:

Hoe leef
 Hoe geval
 Lekker
 leef lekker

En uit Bart se "antwoord" as geheel is 'n skematjie soos die volgende saam te stel:

lekker
 lekker
   hulle
   hulle
 goeie
 goed
   hulle
   hulle
 nie
 nie
 nie

Die volgende patroon dien weer onopsigtelik as skakel tussen die eerste, meer strik mededelende helfte, en die "gesprek" waaruit die tweede helfte van die paragraaf bestaan:

klomp Vermaaks
 Le Rouxs
 Vermake
 klomp Le Rouxs

'n Mens sou ten slotte daarop kon wys dat die herhalings in die gelykenis, soos in die Bart. Nel-paragraaf, deel is van die neweskikkende stelwyse

wat die geheel kenmerk. Daar kom in die gelykenis vyf voltooide sinne, dus vier oorgange tussen sinne, voor. Die eerste word oorbrug deur "En...", die tweede deur "Toe..." en die derde weer deur "En..." Die sinne word as't ware bloot suksessief aaneengeryg. Wanneer in die vierde geval 'n uitsonderlike verband gelê word, maak dit 'n beklemmende indruk: "Maar God het aan hom gesê..." 'n Hele ingreep in die ryk man se selftevrede bestaan word gesuggereer. 'n Aanduiding van die belangrike rol wat neweskikking speel, is dat "en" nie minder as agt keer in dié kort teks voorkom nie, aangevul deur vyf kommapunte. Die tweede dubbelpunte word, soos in die Bart Nel-paragraaf, bloot gebruik as skakel tussen vertelling en direkte rede. Die ooreenkoms tussen dié twee passasies hoef skaars verder beklemtoon te word. Tot die ryk man se skynbaar retoriese vrae wat deur letterlike antwoorde opgevolg word, laat 'n mens dink aan die verhouding tussen vraag en antwoord in Bart se "gesprek" met "iemand":⁶⁾

6. Ter staving van bg. argument word dit geensins bedoel nie, maar 'n mens sou tog daarop kon wys dat Van Melle sy Bybel nie net gelees het nie, maar ook besonder deeglik bestudeer het, soos o.a. blyk uit 'n hele reeks Bybelkommentare, teksverklarings, ens. wat hy die lig laat sien het - al moes hy heelwat daarvan op eie rekening uitgee! (Vgl. Jonckheere, bl. 18, 219 e.v.).

Gevarieerde herhalings as deel van 'n rustige ontplooiing van die mededeling, verleen dus aan Bart Nel se aanvangsparagraaf 'n eiesoortige bekoring. Dat 'n mens hier met 'n verteller te doen kry wat 'n intuïtiewe aanvoeling vir ritme het, wat weet hoe om tussen die herhaling van sekere primêre patrone en die afwisseling van daardie patrone 'n fyn balans te handhaaf, blyk selfs nog duideliker as jy die paragraaf aan die hand van sy natuurlike ruspunkte soos volg herskryf:

- (I)
1. Bart Nel het vroeër op Kafferkraal gewoon,
  2. 'n plaas in die distrik van Pretoria.
  3. Hy het daar nie van kleins-af gewoon nie,
  4. maar het sy grond daar gekoop.
  5. Hy was daar tussen 'n klomp Vermaaks en Le Rouxs,
  6. algar familie van mekaar,
  7. broers en swaers en neefs.
  8. Maar dit het hom nie gehinder nie,
  9. en hy het hom heeltemal tuis gevoel tussen hulle.

- (II)
1. As iemand hom soms gevra het:
  2. "Hoe leef jy tussen die Vermake?"
  3. of
  4. "Hoe geval dit jou tussen die klomp Le Rouxs?"
  5. dan sê hy:
  6. "Lekker.
  7. "Ek leef lekker tussen hulle.
  8. "Hulle is goeie mense;
  9. "ek kom goed met hulle klaar.
  10. "Hulle is nie volmaak nie,
  11. "maar dit is ek ook nie."

Dat hierdie rangskikking van die paragraaf "poësie" maak, word geensins beweer nie. Tog is dit nou nog meer opvallend dat die geheel opgebou word uit twee "gedeeltes" of "helftes" wat in aard en funksie heelwat verskil: die eerste kan beskou word as bewering wat deur die tweede geïllustreer word. As dit 'n gedig was, sou 'n mens van twee strofes kon gepraat het, en van 'n digterlike stelling

gevolg deur 'n beeld om die gedagte te konkretiseer. Hier vervul dramatisering ("dialoog") die funksie van die beeld.

Die twee gedeeltes vertoon nie net in lengte nie, maar ook in bou 'n merkwaardige ooreenkoms. Die eerste "strofe" bestaan uit nege "versreëls" en die tweede uit elf. En in deel 11 sou reëls 3 + 4 en reëls 5 + 6, desnoods as ênkelse reëls te rangskik wees (bv. uit "digterlike" oorwegings i.v.m. lengte!), wat twee "strofes" van nege "versreëls" elk tot gevolg sou hê. Maar daardeur sou ander ooreenkomste vernietig gewees het.

Mededeling geskied nl. by voorkeur by wyse van sinne wat in die middel "knak". 'n Mens sou kon praat van beweringseenhede wat telkens uit twee onderdele bestaan. Die patroon is: stelling + stelling, of: stelling + uitbreiding. Hiermee een voorbeeld uit elke "strofe":

- 1: Hy het daar nie van kleins-af gewoon nie (voorlopige ruspunt),
(PLUS) maar het sy grond daar gekoop (finale ruspunt).
- 2: Hulle is goeie mense (voorlopige ruspunt),
(PLUS) ek kom goed met hulle klaar (finale ruspunt).

In die eerste "strofe" is reëls 1 + 2, 3 + 4 en 8 + 9 "gepaar". In die tweede "strofe" is die ewene reëls 1 + 2, 3 + 4 en 8 + 9; daarby ook reëls

10 + 11. In albei gevalle is die uitsondering reëls 5 + 6 + 7, wat skynbaar 'n soort drie-eenheid vorm. In die eerste gedeelte van die paragraaf is dit één sin wat uit drie "onderdele" bestaan:

Hy was daar tussen 'n klomp Vermaaks en
Le Rouxs,
algar familie van mekaar,
broers en swaers en neefs.

Maar ook in die tweede "strofe" is die verhouding tussen dié drie "versreëls" uitsonderlik. Reël 7 sluit nie heeltemal so heg aan by reëls 5 en 6 soos reël 7 in die eerste "strofe" nie: daar volg ná reël 6 'n punt en nie 'n komma nie. Maar daar is ook 'n punt ná reël 7. Hierdie reël gaan bepaald nie 'n verbintenis aan met 'n "tweede helfte" nie: sowel inhoudelik as deur die woordelike herhaling van "lekker" sluit dit by reël 6 aan. Die patroon is dus weer 5 + 6 + 7:

dan sê hy:
Lekker.
Ek leef lekker tussen hulle.

In albei gedeeltes van die paragraaf is die mededelingspatroon dus een-twee, een-twee. In albei is daar afwyking een-twee-drie wat vir variasie sorg, en dan weer 'n terugkeer na die een-twee-patroon. Eento-

nigheid word ook teengewerk deurdat die mededelingsegmente in lengte wissel. Dit is nogal interessant om lettergrepe te tel. Om nou weer gerieflikheidshalwe van "reëls" te praat:

reël I (9) het nie minder as veertien lettergrepe teenoor reël II (3) se één nie. Daar is ook reëls van onderskeidelik twee, drie, vier, ses, sewe, agt, nege, tien, elf en twaalf lettergrepe elk. Tog is daar 'n definitiewe neiging om met reëls van vergelykbare lengte te werk. Reëls I (1), I (2) en II (4) het elf lettergrepe elk, en van dié "norm" wyk reël I (3) met tien, en reël I (5) met twaalf lettergrepe nie té veel af nie. Reëls I (4), II (8), II (9) en II (10) het weer sewe lettergrepe elk, waarvan reël II (11) met ses, en reëls I (6), II (1) en II (7) met agt lettergrepe elk nie te veel afwyk nie. Hier sou 'n mens ook reëls I (8) en II (2), wat elk nege lettergrepe het, in ag kon neem.

Dit sou dus nie vergesog wees om te sê dat hierdie prosa 'n primêre ritme gehoorsaam nie. 'n Meganiese tik-tak is dit in geen opsig nie. 'n Mens kry eerder by die lees van dié paragraaf die indruk dat die nêť-net onhoorbare maatslag van 'n metronoom in ag geneem word: by al die variasies en afwykings word daardie polsslag tog nooit heeltemal uit die gedagte verloor nie. In die eerste

gedeelte van die paragraaf is die ritme rustiger en ewerediger as in die tweede: die verteller is deurentyd self verantwoordelik vir die mededeling. Soos miskien te verwagte, bring die dramatisering, die "dialoog", 'n versnelling in die tempo. In die tweede gedeelte van die paragraaf klop die pols ietwat vinniger. Aanvanklik is die ritme ook besonder ónrustig: die "reëls" wissel van lank tot baie kort. Tog kry 'n mens geensins met 'n geheel nuwe ritmiese patroon te doen nie: dit is bloot 'n variasie op die gevestigde patroon. En teen die einde van die paragraaf is die ritmiese ewewig herstel: die laaste vyf "reëls" het onderskeidelik agt, sewe, sewe, sewe en ses lettergrepe onderskeidelik. Maar 'n mens moet hier versigtig wees as jy van "patrone" praat - dit sou 'n opsetlike ritmiese beplanning kon impliseer, waarmee jy hier bepaald nié te doen kry nie. Hierdie ritme is die ritme van die direkte, onopgesmukke stelling. Dat hier nie op allerlei ritmiese tierlantyne jag gemaak word nie - dat bv. nie soos in Die profeet se aanvangsparagraaf 'n "waardige" periodiese deining nagestreef word nie - verhoog juis 'n mens se waardering vir die onopvallende en tog effektiewe balans wat tussen sinne en sinsdele gehandhaaf word.⁷⁾

Dit verbaas dus nie dat 'n poging om die bestaan van sinvolle metriese patrone in hierdie prosa aan

7. Interessantheidshalwe kan hier vermeld word dat Van Melle in 'n tydskrif-artikel, "Ritme in die letterkunde", Die Huisgenoot, 31 Mei 1940, 'n omskrywing van hý onder "ritme" verstaan, gegee het. Hy noem "balans", herhalings, afwisseling, ens., maar veral in beeldende terme: Hy verstaan onder ritme veel meer as net die ordening van sinne en sinsdele: hy praat daaroor nogal soos Willem Elsschot in sy inleiding tot Kaas oor "styl" praat.

te toon, volledig misluk het nie. Van die tradisionele retoriese kadanspatrone is geen sprake nie,⁸⁾ en selfs 'n proefneming waarin twintig proefpersone versoek is om die paragraaf op band voor te lees, het niks meer aan die lig gebring as dat die meeste lesers die paragraaf met gemak sinvol en vlot kon voorlees en op sekere sleutelwoorde definitiewe nadruk gelê het nie (Bart het "sy grond daar gekoop"; die Vermaaks en Le Rouxs was "broers en swaers en neefs"; ensovoorts). Die aandui van heffinge en dalinge bring 'n mens nie verder as die gevolgtrekking dat die woordaksente nie tot emfase gedwing word deur sinsaksente nie. Anders gestel: tussen woord- en sinsaksente is hier geen stryd nie.

8. Vir 'n omskrywing van kadans, vgl. Kayser, Das sprachliche Kunstwerk, bl. 264 tot 265, en Morris W. Croll, Style, rhetoric and rhythm, bl. 303, e.v.

111: "AFDELING"

Op die eerste paragraaf volg nou 'n tweede, 'n derde, ens. Die eerste onderbreking in hierdie opeenvolging van paragraaf direk op paragraaf kom voor op bl. 11, waar 'n afsluiting aangedui word deur 'n rytjie asteriske, voorafgegaan en opgevolg deur 'n dwarsstrook wit op die bladspieël. Dit is niê die einde van die eerste hoofstuk, waaraan 'n mens blykens 'n opskrif op bl. 1 begin lees het nie. As jy verder blaai, vind jy dat die begin van 'n tweede hoofstuk eers op bl. 79 aangekondig word. Jy vind ook dat soortgelyke afsluitings meermale voorkom, sodat die eerste hoofstuk as't ware in segmente verdeel word. Maar dit eers daargelaat. Hier is dit van belang dat op bl. 11 'n afsluiting voorkom waardeur die eerste sowat tien en 'n half bladsye doelbewus geskei word van die res. Daar bestaan heelwat regverdiging voor om dit as afsonderlike eenheid te beskou; 'n mens sou miskien tentatief daarna kon verwys as die eerste "afdeling" in die roman.

Die afdeling is heel eenvoudig gekonstrueer: ná 'n eksposisionele aanloop kom die vertelling op dreef. Ten aanvang word inligting verstrekk oor Bart

Nel, sy omgewing en die tydsgewrig. Daarna word Bart se vrou, Bart self, hul kinders en van die bure handelend betrek. Terugskouing maak plek vir handelingsverslag. As't ware die waterskeiding tussen die twee is die bekendstelling op bl. 4 van Bart se vrou as fisieke teenwoordigheid. - Nie dat die oorskakeling van eksposisionele aanloop na handelingsverslag so abrupt geskied nie. Miskien moet 'n mens liever drie fases onderskei. Dit gaan aanvanklik wel om agtergrondinligting oor Bart, sy omgewing en tyd. En Bart se vrou is wel die eerste karakter wat handelend voorgestel word. Maar terwyl sy doen, dink sy na - en heelwat aanvullende agtergrondkennis word bygebring. Eers vanaf bl. 7, waar ook Bart die vertelling as fisieke teenwoordigheid betree, gaan dit om handeling om eie ontwil. 'n Mens kry, in volgorde, te doen met: eksposisie, handeling in diens van eksposisie, handelingsverslag. Na aanleiding van dié voorlopige diagnose sou jy die mededelingsverloop hier soos volg kon reduseer:¹⁾

1. Die opsomming wat hieronder volg, ruweg geskoei op die lees van Blok se "recapitulatie" van die sg. "sujet" van Couperus se Van oude mensen op bl. 16 tot 21 van Verhaal en lezer: dit wil rekening hou met die volgorde waarin gegewens in die teks self aangebied word. Dit geld ook alle ander opsommings in hierdie studie.

(a) Veral eksposisie. Bl. 1 tot bo-aan bl. 4:

Die leser verneem ene Bart Nel het vroeër op die plaas Kafferkraal gewoon, tussen 'n klomp Vermaaks en Le Rouxs. Bart se gevoelens daaroor kom ter sprake; dit blyk hy was nogal eiesinnig van aard.

Boerderyomstandighede op Kafferkraal, en die soort boer wat Bart was, word bespreek. 'n Wakker man, het hy vir verbeteringe skuld aangegaan waaroor hy hom gekwel het. Dit was bowendien toe Oktober 1914, weliswaar 'n mooi maand, maar ook die maand waarin die rebellie uitbreek het.

Bart se huis word geografies gesitueer en die plaas beskryf. Dit lyk na 'n aantreklike en vrugbare omgewing.

(b) Handeling + eksposisie. Bl. 4 tot middel bl. 7:

Bart se vrou word beskryf aan't werk agter haar masjien. Haar seuntjie huil en sy gaan troos hom. Die leser verneem Bart meen sy moet die kind speen.

'n Bediende neem die seuntjie na buite en mev. Nel werk verder. Onderwyl dink sy aan die politieke situasie; die Eerste Wêreldoorlog het pas uitbreek en daar is beroering onder die Boere. Mev. Nel lyk anti-Hertzog.

Sy gaan maak koffie. Die leser verneem sy wag op Bart, wat vermoedelik by buurman Pieter Vermaak gaan politiek gesels het.

Terwyl sy koffie drink, bekijk sy die kamer. Die leser verneem Bart het die meubels self gemaak. Die vertrek lyk gesellig, maar mev. Nel sou dit graag aantrekliker wou maak, o.a. deur

mooier bewerkte meubels, waarvoor die geld ontbreek.

(c) Veral handeling. Bl. 7 tot afsluiting op bl. 11:

Bart kom binne, duidelik kwaad oor iets. Fransina beskou hom aandagtig terwyl hy groet en gaan sit. As sy opstaan om te gaan koffie haal, toon haar reaksie dat sy sy norsheid nogal aantreklik vind.

Hulle begin oor die politiek praat. Hul bure is blykbaar pro-Hertzog. Bart raak heftig oor die bewering dat Botha Engeland in die oorlog wil steun. Dit glo hy ten ene male nie.

'n Buurman, oom Giel, kom op besoek. Hy het gehoor die koerant sê die regering gaan Duits-Wes aanval. Bart sê as dit wáár is, is hy klaar met Botha.

Die Nels se ander kind, Annekie, kom in met haar voorskoot vol kuikens. Bart verduidelik dat die kuikens wit is omdat die haan wit is. Fransina meen Annekie moet hulle na die hen terugvat voordat dié bekommerd raak.

Pieter Vermaak kom binne. Hy gooi die koerant met die Duits-Wes-nuus seëvierend voor Bart neer. Dit tref Bart hard: hy neem Botha se portret van die muur af en roep die bediende om dit stukkend te slaan en in die vuur te steek.

Dit spreek vanself dat 'n mens hier nie met verseëlde kompartemente te doen kry nie. Op bl. 1 reeds (vgl. Bart se "gesprek" met "iemand") is eksposisie ingeklee om ten minste na handeling te lyk. En selfs ná bl. 7, wanneer die leser al met die "eintlike" handeling te doen het, is daar nog op eksposisionele

elemente te wys. Elke karakter wat die toneel betree, word bv. eers ter bekendstelling beskryf voordat hy toegelaat word om sy sê te sê. Dat so 'n "verdeling" soos hierbo moontlik is, dui nietemin op 'n grondpatroon.

(a) Eksposisie.

Die afdeling se "eksposisionele fase" beslaan die eerste nege paragrawe. Die mededeling word steeds beperk tot Bart + vroeër + Kafferkraal, 'n "onderwerp" wat op spesiale wyse gehanteer word. Die eerste drie paragrawe (bl. 1) het skynbaar as gesamentlike doel 'n evokasie van Bart se persoonlikheid. Die volgende drie (bl. 1 tot 3) open perspektiewe op wat hom in sy toekoms te wagte kon gewees het. Die laaste drie (bl. 3 tot 4) roep 'n min of meer idilliese omgewing voor die gees. Veral van belang is die tydsaspek. Ten opsigte van Bart word nooit met die illusie van 'n hede gewerk nie. Hy bly iemand oor wie terugskouend gesels word; word nooit iemand wie se optrede beskryf word nie. Die gevolg is dat die mededeling oor "vroeër" en "Kafferkraal" breër geldigheid kry: 'n handelende Bart sou maklik al die aandag op homself kon gevestig het. Hier is geen sprake van gebeure wat 'n loop neem nie.

Hier word ter voorbereiding vertel, maar nog nie by die verhaal self uitgekom nie.

Die verbinding tussen die eerste drie paragrawe is besonder heg. Die eerste het dit oor Bart se verhouding met die Vermaaks en Le Rouxs; die tweede het dit oor hoe Bart met sy skoonouers klaarkom; die derde het dit oor sy gevoelens jeens sy eie, reeds gestorwe ouers. Paragraaf een begin met wat klaarblyklik mededeling deur die verteller is, en paragraaf drie, 'n kort paragraaf, is in sy geheel niks anders as mededeling deur die verteller nie. Tussenin word die mededeling gedramatiseer. Die leser kry te doen met Bart se "eie" woorde oor die Vermaaks en Le Rouxs, met Bart se "eie" gedagtes oor sy skoonouers. Die eerste paragraaf eindig nl. met Bart se "gesprek" met "iemand": As iemand hom soms gevra het...of...dan sê hy... Die tweede paragraaf lui dan soos volg:

"Om jou die waarheid te sê: woon ek liewers hier as by my skoonvader," dink hy dan daarby. "So 'n skoonvader meen party dae dat hy jou moet raad gee en as jy dan nie sy raad opvolg nie, voel hy altemits gekrenk. Nee, so is dit net goed. Hulle bly na genoeg dat ons hulle so nou en dan kan gaan sien, en ver genoeg dat hul nabyheid nie tot 'n las word nie."

Mededeling lei tot gesprek lei tot gedagtes. Die aanbod word al intiemer. Die leser word bevoorreg bo selfs Bart se medekarakters deurdat hy die geleentheid gebied word om tot op Bart se onuitgesproke gedagtes in te luister. Tog behou die verteller die skyn van onbetrokkenheid. Die gedagtes word tussen aanhalingstekens geplaas, feitlik as dialoog in die direkte rede aangebied. Tegnies word paragraaf twee daardeur 'n verlengstuk van die gesprek in paragraaf een. Ook in ander opsigte is paragraaf twee vir sy bestaan op paragraaf een aangewys. Die eerste "dan" plus "daarby" in die aanhaling hierbo, betrek paragraaf twee by die patroon van veralgemening wat in paragraaf een ontstaan het.²⁾ Dié proses is soos volg te veraanskoulik:

Stap 1:	<u>As</u> iemand hom <u>soms</u> gevra het	= Vraag A
Stap 2:	<u>of</u>	= Vraag B
Stap 3:	<u>dan</u> sê hy	= Antwoord A
Stap 4:	(en) dink hy <u>dan</u> <u>daarby</u>	= "Antwoord" B

Stap vier (paragraaf twee) is duidelik vir sy bestaan afhanklik van stappe een tot drie (paragraaf een). Net so min as Bart se woorde in die eerste paragraaf, word sy gedagtes in die tweede paragraaf aangebied as momentgebonde handeling. Die verteller wil

2. Vgl. bl. 44 tot 46 hierbo.

steeds maar net 'n veralgemening lewendig voorstel.

Die gedagtes self veralgemeen op 'n soortgelyke wyse. Bart roep hom nie 'n bepaalde voorval met sy skoonvader voor die gees nie. Dit is feitlik of hy van skoonvaders in die algemeen praat: "So 'n skoonvader..." Dit herinner duidelik aan die "iemand" van die eerste paragraaf. Omdat hy maar te duidelik sy éie skoonvader in die agterkop het, lewer die tot-tipe-maak van "so 'n" nogal 'n bydrae om die verhouding tussen hulle te definieer. 'n Voortsetting van dié patroon is Bart se gebruik van die tweede persoon: as so 'n skoonvader "jou" raad gee en "jy" volg dit nie op nie... Dit is of Bart alle skoonseuns aan homself gelyk stel: 'n mens laat nie graag aan jou voorskryf deur 'n skoonvader nie. Indirek word die leser betrek: "jy" word as't ware uitgenooi om in Bart se veralgemening te deel, met hom saam te stem. Ander woorde in die tweede paragraaf wat veralgemenend werk, is "party (dae)" en "altemits" (vergelyk "as" en "soms" in die eerste paragraaf). Die veralgemening behou intimiteit deur die konteks waarin dit geplaas word: dit volg op, en word opgevolg deur gedagtes in die eerste persoon. Die paragraaf begin met "Om jou die waarheid te sê:

woon ek liewer hier...", en dit sluit met:
 "Hulle bly na genoeg dat ons hulle so nou en
 dan kan gaan sien..." Dit lyk amper of Bart
 in die middelmoot veralgemeen omdat hy nie
 teenoor homself wil erken dat sý verhouding met
 sy eie skoonvader nie heeltemal na wense is
 nie!

Die paragraaf verstrek 'n gedeeltelike
 antwoord op die vraag hoekom Bart hom tussen
 vreemdes gevestig het: liewer hier as by sy
 skoonvader. Dit bevestig die indruk wat hy in
 die eerste paragraaf gemaak het: hy wil niemand
 te na kom nie, maar hy dring daarop aan om sy
 eie kop te volg. Die patriargale instelling val
 weer op: Bart dink in die eerste instansie aan
 hom en sy skoonvader. Ander betrokkenes, geïmpli-
 seer deur "ons" en "hulle", kom eers later op die
 spel. Die gevolg is dat 'n mens die slotsin van
 die tweede paragraaf soos volg interpreteer:
 "Hulle (my skoonouers) bly na genoeg dat ons (ek
 en my vrou/gesin) hulle so nou en dan kan gaan
 sien en ver genoeg dat hul nabyheid nie (vir my)
 tot 'n las word nie." Op dié indirekte wyse word
 die vermoede bevestig dat Bart darem seker nie al-
 leen op Kafferkraal gewoon het nie.

Wanneer die verteller in die kort derde para-
 graaf weer "beheer oorneem", word die indruk van in-

timiteit nie opgehef nie, maar verder gevoer -
 deur die aard van wat hy meedeel:

Oor sy eie vader en moeder sou hy nie
 so gedink het nie, maar hulle was beide
 lankal dood.

Dat Bart se ouers lankal dood is, is gewone
 mededeling (al verklaar dit miskien deels sy on-
 afhanklikheidsin). Dat hy oor hulle anders sou
 gedink het as oor sy skoonouers, is bevoorregte
 kennis wat deur 'n alwetende verteller openbaar
 gemaak word. Dit is of die verteller Bart beter
 ken as wat Bart homself ken. Daar is by hom skyn-
 baar dus tog 'n mate van vooroordeel teen sy skoon-
 ouers, of hy dit nou self so insien of nie. -
 In die eerste drie paragrawe kom die leser dus heel-
 wat te wete van die soort man wat Bart was, van die
 manier waarop hy gedoen en gedink het. Tot egte
 handeling kom dié paragrawe egter nie. Bart se
 "woorde" en "gedagtes" is eintlik vóórbeeldwoorde
 en vóórbeeldgedagtes, tipies van 'n tydperk ("vroeër"),
 maar nie in die tyd vasgeanker nie.

Hierdie "omskrywing" van Bart word nou in pa-
 ragrawe vier tot nege voortgesit, hoewel dit by tye
 heel indirek geskied. Die aandag is op die Kaffer-
 kraalse omgewing wat al noukeuriger in bg. tydvak
 geplaas word, en, veral deur implikasie, Bart se ver-
 houding tot "sy" omgewing en tyd.

Paragrawe vier tot ses onderskei hulle pertinent deur wat hulle vir Bart se toekoms aandui; hulle skep in dié verband dieselfde atmosfeer.

Die vierde paragraaf steun nie op die derde soos dié op die tweede nie. Dit bou voort op inligting in die eerste paragraaf. Dit begin nl. soos volg: "Daar staan op Kafferkraal nog 'n stuk of sewe of agt ander huise, want dis 'n vrugbare plaas, met sterk fonteine en baie besproei-bare grond..." 'n Mens sou van weefdrade kon praat wat die een ná die ander deurgetrek word; sekere drade is terug te volg tot by 'n primêre hegtingspunt. Deur die terugverwysing na "Kafferkraal" word die mededeling wat die leser sedert die roman se aanvangsin bereik het, as't ware ingebind. "Ander huise" slaan weer op die verhouding tussen Bart en die Vermaaks en Le Rouxs. Bart se sentrale posisie hier word herbevestig. Sý huis het nog glad nie ter sprake gekom nie, maar die leser aanvaar onmiddellik dat "ander huise" dui op "huise buiten Bart s'n", en in die konteks dus op "die Vermaaks en Le Rouxs se huise". Dat Bart hom tussen hulle gevestig het, word beklemtoon deur die ietwat ongewone gebruik van die woord "plaas". "Die hele plaas is amper vyfduisend morge en daarvan het Bart seshonderd gehad,

waarvan twintig morge onder water, en die orige droë grond, meeste weiveld." Kafferkraal word as enkele plaas beskryf waarvan Bart maar 'n deel gehad het. Ook dit dui op familiegrond, stamgrond, waarvan Bart dan 'n stuk bekom het.

Die mededeling lui voorts dat Bart daar 'n goeie bestaan gehad het, maar die laaste tyd dikwels in Sorge was omdat hy baie geld in sy boerdery gestee het: hy het 'n vangdam gemaak, sy grond omhein, ens. "Dit was algar verbeteringe wat na tyd hulself wel sou betaal, maar hy het daardeur hoë verbande op sy grond gehad waarvoor hy 'n hoë rente moes oplewer. Daaroor het hy hom toe dikwels sit en bekommer." Hoewel hier dus nie 'n nuwe begin gemaak word nie, kan 'n mens wel praat van 'n aksentverskuiwing. Bart se plaas en plaasaktiwiteite word sentraal gestel; die voorspoed en Sorge verbonde aan so 'n plaas. Hierby dien die vyfde paragraaf (bl. 2) amper as soort onderskrif wat die vierde moet interpreteer:

As alles sou goed gaan, was daar geen gevaar nie, dan sou hy stadigaan sy skuld kon afbetaal, maar as hy misoeste sou hê of as daar ander groot teenspoed sou kom, kon dit altemit verkeerd loop. Maar so gaan dit met 'n wakker man, hy waag allig te veel.

In paragraaf vier is 'n goeie plaas beskryf en dat Bart hom oor sy verbande sou sit en bekommer, was teen die agtergrond van sy klaarblyklike werkywer te aanvaar, maar nie iets waaroor die leser hom uitermate sou kwel nie.

Dié gerustheid word deur paragraaf vyf heeltemal vernietig. Bart se situasie word bepaald pessimisties gesien. "As alles sou goed gaan..."

En die eerste "as" word deur nog twee gevolg:

"maar as hy misoeste sou hê...as daar ander groot teenspoed sou kom..." Watter groot teenspoed?

Hoekom die woord "gevaar" gebruik en van "verkeerd loop" praat? Hoekom sou alles nie goed gaan nie?

M.a.w. hoekom die negatiewe moontlikhede beklemtoon en die positiewes minimaliseer: "stadig-aan sy skuld afbetaal"?

Die leser dink dadelik weer aan die aanvangsin, waarin hy verneem het Bart het "vroeër" op Kafferkraal gewoon, en hy wonder: Het Bart se skuld hom toe oorrompel? Of het "ander groot teenspoed" hom getref? Ook sekere fraserings in die vierde paragraaf kry nuwe betekenis. Klemtone soos "maar die laaste jare was hy dikwels in Sorge" en "maar hy het daardeur hoë verbande op sy grond gehad", verrai in die konteks die verteller se medebekommernis. Dit val ook op dat die verteller, wat hom tot dusver heelwat

moeite getroos het om op die agtergrond te bly, juis in die "pessimistiese" vyfde paragraaf naby daaraan kom om as verteller kommentaar oor Bart uit te spreek: "Maar so gaan dit met 'n wakker man, hy waag allig te veel." Hy verskuil dié kommentaar deur dit as veralgemening in te klee: hy praat nie openlik van Bárt nie, maar van "'n wakker man". Tog het hy Bart hier (soos Bart in die tweede paragraaf sy skoonvader!) maar te duidelik in gedagte. Die leser voel aan dat daar "toe reeds" 'n wolk oor Bart se hoof gehang het.

Paragrawe vier en vyf roep ook deur die wyse waarop die tydsvorme gebruik word, die perspektief van die eerste sin in die herinnering. Hier word bepaald twee tye onderskei, "vroeër" teenoor 'n hede gestel van waaruit vertel word. "Daar staan op Kafferkraal nog...ander huise, want dis 'n vrugbare plaas", sê die verteller: "die hele plaas is amper vyfduisend morge". Sodra hy egter van Bart praat, verander hy van tydsvorm. Bart "het...seshonderd (morge) gehad" en daarop "het hy...'n goeie bestaan gehad", al "was hy dikwels in Sorge" omdat hy "'n groot rente moes oplewer", ens. As hy in die vyfde paragraaf veralgemeen, sê hy "'n wakker man...waag allig te veel". Maar wat

Bart betref: dalk "sou hy stadig-aan sy skuld kon afbetaal". Die skynbaar teenstrydige word nog steeds versoen. Bart se plaaswerk word nie aangebied as handeling nie, maar bloot as vol-donge feite genoem: dit en dat is gedoen. Sy bekommernis is ongetwyfeld nie meer van die hede nie. Tog verloor die vertelling nie daardeur sy spanning nie: wat was, moet weer "gebeur". En d   rby voel die leser hom betrokke.

Ook die sesde paragraaf is van besondere belang deur wat dit vir Bart se "destydse toekoms" impliseer. Afgesien daarvan is dit in eie *reg prosa* wat meevoer en bekoor:

Dit was toe 1914, die jaar van die rebellie. Dit was mooi lekker dae. Dit het mens nie altyd in Oktober nie. As dit gaan soos dit teenswoordig gaan, dan is Oktober een van die onaangenaamste maande, warm en droog en met baie wind. Die gras kan nie uitloop nie en die vee gaan dood van maerte. Nee, Oktober is nie altyd die lieflike maand waarvoor hy gehou word nie. Maar Oktober 1914 was mooi. Daar het di  jaar vroeg re n geval en die boere het hul veld gebrand en in die groot swartbrande het die gras vinnig uitgeloop. Op so 'n tyd is Transvaal 'n lus om te sien. Dan is die hele uitsig van laagtes en bulte, van rante en r e groen, heldergroen wat in die verte blou word. Dan lyk die hele w reld soos 'n mooi plaas. En dan is dit gewoonlik stil ook, want as dit eenmaal goed gere n het, hou die wind meestal op met waai. En

die grond ruik lekker en die bome blom,
 die vrugtebome en die mak bome sowel as
 die wilde bome in die veld en alles wat
 jy sien lyk vrolik en onbesorgd. So was
 Oktober 1914, die maand toe die rebellie
 uitgebreek het.

Die Oktoberse landskap word met piëteit en
 kennis beskryf. Maar om die skoonheid as sodanig
 van Oktober 1914 gaan dit nie. Van groter belang
 is die nostalgie wat 'n terugkyk na hierdie maand
 wek: in die konteks bring dit 'n finale beves-
 tiging van die teenstelling verlede/hede. Teen-
 oor die vroeëre: "Dit was toe 1914, die jaar van
 die rebellie", word 'n huidige perspektief gestel:
 "As dit gaan soos dit teenswoordig gaan..." Die
 kontras word beklemtoon: "toe" word met skoonheid
 geassosieer, "nou" met onaangenaamheid, en vermoe-
 delik dui dit op meer as die maand Oktober. Die
 teenstelling word uitgebuit deur 'n eenvoudige,
 maar effektiewe patroon. Eers word die destydse
 Oktober beskryf. Dit word dan met die huidige ver-
 gelyk. Ten slotte word teruggekeer na vroeër, en
 daárdie Oktober met oorgawe beskryf:

- (a) toe = mooi (2 sinne, 14 woorde)
- (b) nou = nie mooi nie (4 sinne, 56 woorde)
- (c) toe = mooi (8 sinne, 136 woorde)

Dit is nie alleen 'n grondplan wat sorg dat die aandag gespanne bly nie, maar ook een wat buitengewone klem daarop laat val dat dit toe Oktober 1914 was.

Wat dit vir Bart impliseer, sal miskien duideliker blyk as 'n mens dié paragraaf saam met 'n bekende passasie in soortgelyke trant lees: die twee aanvangsparagrawe van Erenst Hemingway se roman A farewell to arms:³⁾

In the late summer of that year we lived in a house in a village that looked across the river and the plain to the mountains. In the bed of the river there were pebbles and boulders, dry and white in the sun, and the water was clear and swiftly moving and blue in the channels. Troops went by the house and down the road and the dust they raised powdered the leaves of the trees. The trunks of the trees too were dusty and the leaves fell early that year and we saw the troops marching along the road and the dust raising and leaves, stirred by the breeze, falling and afterwards the road bare and white except for the leaves.

The plain was rich with crops; there were many orchards of fruit trees and beyond

3. Ernest Hemingway, A farewell to arms, bl. 7.

the plain the mountains were brown and bare. There was fighting in the mountains and at night we could see the flashes from the artillery. In the dark it was like summer lightning, but the nights were cool and there was not the feeling of a storm coming.

Hoewel in die een passasie in die eerste persoon vertel word en in die ander in die derde persoon, kry 'n mens te doen met 'n soortgelyke perspektief. "That year" herinner aan "toe", aan dáárdie Oktober. Gekoppel aan die eerste persoon en die verledetydsvorm impliseer dit 'n verteller wat terugkyk op gebeure, wat m.a.w. weet hoe sake "vorentoe" verloop het/gaan verloop. In albei passasies gaan dit klaarblyklik om 'n tydperk van stryd. In die een word by herhaling verwys na die uitbreek van die rebellie in 1914, en in die ander word gepraat van "soldiers", "artillery", "marching", "fighting", ens. Nêrens word egter gesê of die persoon/persone van wie vertel word, by die rebellie/"fighting" betrokke is, of betrek gaan word nie. 'n Mens kan dit maar net uit die konteks vermoed.

In teenstelling met die gedagte aan stryd, word in albei passasies heelwat aandag gegee aan die landskap, wat daar rustig, vredig en vrugbaar uitsien. Die een verteller beskryf rivier, vlakke en berge,

en die ander laagtes en bulte, rante en rûe. Albei dra kennis van, of het 'n oog vir, die praktiese kant, die boerdery-kant van die landskap. Die een noem dat die "plain rich with crops" was en spesifiseer "many orchards of fruit trees". Die ander praat met insig van vee, gras en bome. Jaargety ("late summer"/Oktober) word by implikasie of direk met dié van ander jare vergelyk ("the leaves fell early that year"/"Maar Oktober 1914 was mooi"). 'n Mens sou kon sê die natuur word byna met verwonderde aandag bekyk. En na aanleiding van wat waargeneem word, word tot soortgelyke "gevolgtrekkings" gekom. Die een beklemtoon dit dat "alles wat jy sien...vrolik en onbesorgd" gelyk het, en die ander gaan selfs verder as hy sê: "there was not the feeling of a storm coming".

Nie een van hierdie vertellers beklemtoon dus die vredige om eie ontwil nie. Die verwondering word gewek deur die feit dat dit hiêrdie najaar/Oktobermaand sô kon gelyk het. Dit gaan om 'n min of meer weerspréekte vredigheid. Die najaar waarin die blare vroeg geval en die nagte so lekker koel was, was ook 'n najaar van "fighting in the mountains"; die Oktober waarin dit vroeg gereën en die gras vinnig uitgeloop het, was ook die Oktober waarin die rebellie uitgebreek het. Dit is in eerste instansie

die kontras wat opval. Omdat hier terugskouend vertel word, het die leser alle rede om te vermoed dat die verdere verloop van die verhaal 'n verdere weerspreking en moontlik selfs 'n algehele opheffing van die vredigheid gaan bring. Waarom anders die nadruk?

In albei passasies kry die leser dus met indirekte mededeling te doen. Deur die een ding te beklemtoon, word die ander geïmpliseer. In dié opsig is die Bart Nel-passasie miskien subtieler as dié uit A farewell to arms, waarin veral die slotsin 'n onmiskenbare leidraad bied. Hierdie passasie lê egter nie soveel klem op die terugskouende element nie; die verlede word algaande hede, en die verteller is by die gebeure betrokke. Dit staan ook nie in so 'n openbare konteks nie: Dit is maar die roman se eerste twee paragrawe. Omdat dié verhaal vinniger momentum opbou, is dit verstaanbaar dat dit iets aan subtiliteit sal inboet. Dit staan egter vas dat die evokasie in Bart Nel van 'n Oktober waarin "die hele wêreld soos 'n mooi plaas" gelyk het, wat gehalte betref, besonder gunstig vergelyk met die strakker voor die gees roep van 'n landskap digby 'n front in A farewell to arms. Die leser kry hier te doen met vertellers van dieselfde slag. Tot in stelwyse vertoon die twee passasies merkwaardige ooreenkomste.

In albei is daar 'n voorkeur vir die eenvoudige woord en die amper simplisties geordende sin aan te toon (vgl. die frekwensie van die voegwoord "en"/"and"), en in albei gee die feitlik tot refrein geordende herhalings die prosa 'n liriese inslag wat aan die Bybel herinner. By albei is die gevaar ook dat die eenvoud net-net te ver gevoer kan word ("pebbles and boulders"/"vrugtebome en mak bome..."), hoewel dit hier waarskynlik nie gebeur nie. Dit is maar te duidelik geen tegniek vir die amateur nie!

Om kort te gaan: Bart Nel se sesde paragraaf fungeer amper as 'n soort rei waarin vir die toekoms gewaarsku word, en waarvan die terugkerende grondmotief soos volg te veraanskoulik is:

1914 = rebellie
 Oktober
 Oktober
 Oktober
 Oktober = 1914
 Oktober 1914 = rebellie

Die nadruklikheid van die "refrein" alleen sou al genoeg gewees het om by die leser sekere vermoedens te wek. Dit kan hom nie verkwalik word as hy aanvaar hy kry hier te doen met die "ander groot teenspoed" te doen wat sal bydra om Bart se lot te wysig nie; as hy aanvaar die uitbreek van die rebellie

gaan as motoriese moment dien vir Bart se verhaal nie. - Al word in die eerste ses paragrawe soms nie bepaald oor Bart Nel gepraat nie, bly hy steeds ten minste by implikasie betrokke by die mededeling. In paragrawe een tot drie word hy in verhouding tot sy bure, sy skoonmense en sy ouers gestel om sý karakter nader te definieer. In paragrawe vier tot ses word by wyse van 'n re-laas oor boerderyomstandighede op Kafferkraal rond-om Oktober 1914 vir hom 'n donker toekoms voorsien.

Dat dit wesenlik steeds om Bart gaan, word trouens uitdruklik herbevestig deur die aanhef van die sewende paragraaf (bl. 3): "Bart Nel se huis het bestaan by 'n laagte..." Weer word voortgebou op mededeling in die eerste paragraaf: "Bart Nel het vroeër..." Die verteller praat nie van "die Nels" of selfs van "Bart-hulle" nie, maar van "Bárt Nêl". Wanneer hy voortgaan om die laagte te beskryf, tref dit die leser as 'n beskrywing van "Bart se laagte". Dit word wel 'n slag genoem dat die "sewe of agt" ander boere saam met Bart 'n dam benut, maar hy is die enigste wat by die naam genoem word. Die "ander" se presiese getal word nie eers vasgestel nie. Hulle bly m.a.w. groep, "klomp" Vermaaks en

Le Rouxs. Nōg Bart se gesin, nōg sy bure word in hierdie stadium toegelaat om sy sentrale posisie te bedreig.

Die nogal idilliese beskrywing van die ligging van Bart se huis teen die agtergrond van die Kafferkraalse omgewing beslaan paragrawe sewe tot nege, altesame meer as 'n volle bladsy (bl. 3 tot 4). Paragraaf sewe het dit hoofsaaklik oor grond en water, paragraaf agt oor koring en wind en paragraaf nege oor uitsig en einders. Weer is die aanslag "liries", en nou gaan dit wel in eerste instansie om die skoonheid en vrugbaarheid van hierdie omgewing as sodanig. Die gedagte: sō gaaf is Bart se wêreld, kry geleentheid om behoorlik pos te vat. As dit "vorentoe" vir Bart verlore gaan, sal 'n mens besef wat die verlies behels.

Voorts word die leser se betrokkenheid by die mededeling uitgebrei. Ook wáárneming word nou aan die tweede persoon gekoppel. Daardeur tree die verteller as't ware verder terug. In die negende paragraaf werk hy bv. met die illusie dat 'n mens jou "self" van die korrektheid van die mededeling kan vergewis. Dit gaan oor die uitsig uit Bart se huis: "na sonop se kant is die uitsig vry en sien jy tot aan die ver einders... Vanuit die sitkamer...kyk jy na die Rooirant...en vanuit die eetkamer en die kombuis

kyk jy oor die laagte na die Witrant". 'n Ander betrokkenheid word gesuggereer deur veralgemenings soos: "Deur die laagte stroom 'n watertjie, Kafferkraal se loop, soos hulle sê" (paragraaf sewe). Dit is nie die verteller wat so sê nie, dit is "hulle", "die mense", "diegene wat hierlangs woon". Die woordkeuse speel weer 'n aanvullende rol. Die boere hier rond sal wel van 'n "watertjie" praat. Ook die konkrete beeldspraak kom uit die boeremonde: die bulte raak agtermekaar weg "soos die rûe van 'n trop osse".

Die terugskouende perspektief word behou. Na die oes van "toe", van 1914, word in die verlede-tydsvorm verwys; na Kafferkraal en omgewing in die teenwoordigetydsvorm. Die lande "het met koring gestaan" - maar Kafferkraal se loop "stroom" deur die laagte sodat die boere daar altyd genoeg water "het". Die leser se perspektief word nie aan Bart s'n gelyk gestel nie, maar aan die verteller s'n gekoppel gehou: "vanuit die sitkamer van die huis waar Bart gewoon het, kyk jy na die Rooirant..." Die implikasie is duidelik.

Ook in paragrafe sewe tot nege is daar dus sprake van 'n vennootskap tussen verteller en leser. Die verteller onderneem om nie aan die leser voor te skryf nie, maar verwag wel van die leser om sekere

leidrade op te volg, sekere verbande te lê. Die klaarblyklike gevolg is dat die leser hom inleef in die mededeling. - Die kernmededeling in die eerste nege paragrawe is soos volg te skematiseer:

(1) BART

Par. 1: Bart/Vermaaks, Le Rouxs
 Par. 2: Bart/skoonouers
 Par. 3: Bart/eie ouers

(11) VROEËR

Par. 4: Boerdery: kwellinge
 Par. 5: Teenspoed moontlik?
 Par. 6: Oktober: rebellie

(111) KAFFERKRAAL

Par. 7: Vrugbare wêreld
 Par. 8: Goeie oes
 Par. 9: Mooi geleë

Dit dui op 'n besondere uitbouing van die roman se eerste sin, waarin die drie belangrikste skeringsdrade pertinent geheg is, 'n karakter (Bart) aan tyd (vroeër) en ruimte (Kafferkraal) verbind is.⁴⁾

4. In die bestudering van die roman kom dié drie struktuurelemente - karakter, tyd en ruimte (plek) - steeds noukeuriger in hul sâmehang onder die loep. Blok, bl. 100 e.v.. 217 e.v., meen dat tyd, plek en persoon die gebeurtenisse in 'n verhaal daarstel; Smuts, bl. 4, wys pertinent daarop dat karakter nie buite tyd en ruimte kan bestaan nie; Maatje, bl. 117 tot 123, onderskei genres op grond hul tipiese tyd-ruimte-struktuur. Kyk ook Weisgerber, bl. 153 e.v., wat vanuit 'n nuwe hoek tot soortgelyke gevolgtrekkings as Blok kom.

Bart se persoonlikheid is geopenbaar; "vroeër" is gedefinieer as Oktober 1914; Kafferkraal is 'n vertroude omgewing gemaak. Tot 'n bepaalde momēt in die tyd is egter nie geraak nie en streng gesproke wag die leser nog dat Bart "op die toneel" moet kom. Intussen vermoed 'n mens al heelwat van wat Bart te wagte staan wānneer hy ten tonele gevoer word. Gesamentlik beduie bg. nege paragrawe naamlik: (1) Sō was Bart. (11) As iēts sou gebeur... (111) Sou hy dīt verloor. En uit die aard van die saak vermoed 'n mens daarby: (111) Dit hēt Bart verloor. (11) Want iets hēt gebeur... (1) En hoe Bart was, het iets daarmee te doen gehad.

(b) Tussenfase

Met die tiende paragraaf betree die vertelling opsigtelik 'n nuwe fase:

Bart se vrou het in die sitkamer gesit en werk by haar masjien. Ondanks die drie vensters is daar deur die breë oordakte stoep nie te veel lig in die kamer nie, en daarom het sy haar masjien tot voor een van die vensters getrek om voldoende lig op haar hande te hē. Sy is 'n jong vrou met lang witvaal hare, veel en glansend, en met ligblou oë wat verdonker en ligter word by die gang van haar

gedagtes. Behendig beweeg haar hande oor haar werk en haar voete trap vinnig die masjien. Op die eerste gesig al sien jy wat sy is, 'n vrou wat lief kan wees as jy haar 'n kans gee en een wat haar wil kan laat gelde as jy teen haar ingaan.

Van hier af tot op bl. 7 wanneer hy die huis binnekom, is Bart op die agtergrond, sy vrou op die voorgrond. Daarmee word hy geensins uit die gedagte verloor nie. In paragrawe sewe tot nege het die verteller dit gehad oor "Bart Nel se huis..." en omgewing, en hier het hy dit oor "Bart se vrou". Voorlopig bly sy selfs naamloos en dus min of meer vir bestaansreg van Bart afhanklik. Haar toetrede bring nietemin 'n opvallende verskuiwing in die aandag mee.

Ander implikasies van dié toetrede is egter van groter belang. Vir die eerste keer in die roman word nie meer oor 'n tydperk ("vroeër", "Oktober 1914") veralgemeen nie, maar op 'n bepaalde moment in die tyd gekonsentreer, 'n in die tyd eenmalige situasie beskryf. Dit gaan bv. nie nou oor al die ander kere dat Bart se vrou moontlik in die sitkamer kon gesit en werk het nie, maar oor hierdie enkele keer. Die situasie word daarby as nie-verbynie aangebied. Daaraan verander die verledetydsvorm niks nie. Dit dui op 'n onvoltooide verlede:

"Bart se vrou het in die sitkamer gesit en werk..." Wanneer die leser daarvan verneem, is dié werker nog nie afgehandel nie. 'n Indruk van onmiddellikheid ontstaan en word deur die res van die paragraaf bestendig. Die leser kry die gevoel dat hier van gebeure vertel word terwyl dit gebeur.⁵⁾

Die ontstaan in 'n vertelling van so 'n oomblik waarvan die leser voel: "nou" gebeur daar iets, is daar iemand "teenwoordig", is klaarblyklik nie afhanklik van die vermelding van datum en uur nie. Hier is daar bv. geen sprake van 'n formele tydsaanduiding nie, iets soos "Bart se vrou het op 'n dag..." of "Een middag het Bart se vrou...", wat beslis sou gehelp het om die moment in die tyd vas te anker. Die verteller verkies om dit nie te doen nie, moontlik om die oorskakeling van eksposisionele mededeling na handelingsverslag minder opsigtelik te maak, om die handelingsverslag meer na 'n natuurlike uitvloeisel van die voorafgaande mededeling te laat lyk. Daarin slaag hy nie; die oorskakeling geskied tog met iets van 'n skok, en die leser voel die gebrek aan 'n tydsaanduiding beslis as 'n leemte aan. Die illusie van 'n "hede" kom egter nie in die gedrang nie. Die leser word bloot tot 'n eie tydsplasing geprikkel. Met die

5. Vgl. Maatje, t.a.p.

"refrein" van die sesde paragraaf nog vars in die herinnering, interpreteer hy die verlede tyd van paragraaf tien se aanvangsin as deel van "toe", as "êrens in Oktober 1914". In die konteks sou enige ander interpretasie onsinnig wees.

Reeds in die tweede sin word oorgeskakel na die historiese presens, wat die indruk van onmiddellikheid vanselfsprekend versterk. "Ondanks die drie vensters...is daar nie te veel lig in die kamer nie..." Hierdie "is" ken aan die volgende deel van die sin 'n voltooid verlede waarde toe: "...daarom het sy haar masjien tot voor een van die vensters getrek". Dit is immers 'n "is" wat dieselfde moment in die tyd behandel as die "was" in die paragraaf se aanvangsin. Wanneer nou voortgegaan word in die teenwoordigetydsvorm: sy "is" 'n jong vrou, haar hande "beweeg", haar voete "trap", bly die perspektiëf dus epies. Daarom het die verteller in die eerste nege paragrawe soveel klem gelê op die verby-wees van "vroeër"/"Oktober 1914", en het hy homself so sorgvuldig in 'n "teenswoordige" tyd geposisioneer. Nou het hy dit gerieflik. Hy kan 'n episode uit daardie "toe" behandel as dramatiese hede sonder om die voordele van 'n terugskouende standpunt te ontbeer.

Die indruk van "huidigheid" word versterk deurdat Bart se vrou beskryf word as fisiek waarneembaar. Die leser beskou haar uiterlike (jonk en aantreklik) en neem haar handeling waar (flink en doelgerig). Die milieu dra ook sy deeltjie by. 'n Mens het nie meer te doen met 'n oorsigtelike beskrywing van die omgewing nie; die aandag is op 'n bepaalde stip in die ruimte. Bart se vrou is in hul huis, in die sitkamer, voor één van die vensters.

Eintlik is dit tot sover 'n heel gewone beskrywing, selfs 'n bietjie in die teken van die tradisionele: witvaal hare en blou oë. Die ongewone lê weer in die wyse waarop die leser betrek word by die waarneming: "op die eerste gesig al sien jy wat sy is..." Die wyse waarop nou "gekyk" word, besorg 'n onverwagte dimensie aan dié beskrywing van Bart se vrou. Lees 'n mens versigtig, merk jy dat jy reeds teen die middel van die paragraaf nie meer nêr met haar uiterlike te doen het nie. Dat haar oë "verdonker en ligter word by die gang van haar gedagtes", is eintlik al 'n soort bespiegeling van die kant van die verteller. Dié proses word nou, as't ware met die leser se hulp, verder gevoer. 'n Ontleding van haar geaardheid word aangebied as afleiding van wat "jy" sien. Hier is "'n vrou wat

lief kan wees as jy haar 'n kans gee en wat haar wil kan laat gelde as jy teen haar ingaan".

Maar hierdie keer het die verteller sy kommentaar nie netjies genoeg verskuil nie. Op "die eerste gesig al" is soveel darem bepaald nie aan 'n mens se uiterlike te merk nie. Dit is die verteller wat besig is om aan die leser "voor te skryf". Te steurend is dit egter nie. Dit bied die leser insig in haar geaardheid, en die "dramatisering" van die inligting dra waarskynlik by tot die indruk wat sy op jou maak.

Hoewel dit aanvanklik so lyk, hef die toetrede van Bart se vrou nie die eksposisionele element op nie. Nadat sy bekend gestel is, word d.m.v. 'n stukkie handeling getoon dat sy 'n babaseuntjie het aan wie sy skynbaar geheg is: die kind huil, sy gaan hom haal, sus hom, ens. (bl 4). Maar dan volg 'n passasie van dieselfde slag as die hipotetiese gesprek in die roman se aanvangsparagraaf:⁶⁾

6. Vgl. hierbo bl. 44 tot 46.

Die kind is al agtien maande, maar sy voed hom nog altyd.

"Speen tog die kind," sê Bart dikwels.
"Hy hou jou brandmaer."

"Nee wat, laat ek hom nog maar 'n rukkie self voed, hy is miskien my laaste," sê sy dan.

"Hoeso, jy is nog jonk genoeg, dink ek?"

"Kyk hoe lank is ons al getroud en ons het nog maar net die twee."

As sy dit sê, swyg hy altyd.

Sy lê die rooigeslaapte gesiggie van die seuntjie teen haar bors en laat hom drink...
(bl. 4 tot 5).

Die eerste en laaste sin hierbo is normale vertelling. Die gesprek tussenin fungeer as besondere soort terugflits. 'n Verbatum verslag van 'n bepaalde gesprek is dit ewe min as dié op bl. 1 tussen Bart en "iemand". Woorde soos "dikwels", "dan", "as" en "altyd" maak daarvan nóg 'n voorbeeldgesprek. Dit is die tipe gesprek wat Bart en sy vrou skynbaar oor hierdie onderwerp gevoer het. Nou, hier in die huis, is Bart selfs nie teenwoordig nie, en die "gesprek" dus te interpreteer as soort herinnering van sy vrou. Deur die dramatisering val dit nie op dat die verteller met eksposisiewerk doenig is nie. Die leser verneem die Nels is al lank getroud, het nog net twee kinders, ens. Anders as gewone mededeling, gee dit 'n mens die "gevoel" van die verhouding tussen Bart

en sy vrou: hoewel hier van onenigheid geen sprake is nie, het elkeen 'n besliste standpunt. 'n Mens kry nou ook die indruk dat sy besonder geheg is aan die seuntjie. Sy wil hom nie speen nie; sy sê "ons het nog maar net die twee", maar "hy is miskien my laaste".

Dit bring die leser by twee langerige paragrawe (bl. 5 tot 6) wat vir die eksposisie van nog groter belang is. Die eerste begin met 'n stukkjie "suiwer" handeling: 'n bediende neem die seuntjie na buite om in die skadu van die huis te speel. Dan volg 'n sleutelsin: "Mevrou Nel gaan weer voort met haar werk en onderwyl loop haar gedagtes na die gebeurtenisse van die laaste tyd, die uitbreek van die groot oorlog in Europa, twee maande gelede." Sy kry nog steeds nie 'n "eie" naam nie, hoewel "mevrou Nel" darem al 'n verhoging van status vanaf "Bart se vrou" is! Van die "gang van haar gedagtes" is al by haar bekendstelling vernem, en gedagtes is ook geïmpliseer deur die "gesprek" tussen haar en Bart op bl. 4 tot 5. Nou word gedagtes feitlik as handeling in eie reg aangebied: sy dink "onderwyl" sy werk. Die indruk van onmiddellikheid word in hierdie paragraaf end-uit behou deur

die gebruik van die sg. erlebte Rede.⁷⁾ Die verteller handhaaf die derde persoon, waardeur hy beheer behou oor die mededeling, maar beweeg as't ware nader aan die karakter. Hy maak, deur geringe wysiginge in die verteltrant, die aanbod iets intiemer om die gang van gedagtes te suggereer. Vergelyk die volgende sinne:

- (a) Daarna het die ope brief verskyn van die Duits-Wes-Ferreira's wat die Boere raai om op te staan vir hul vryheid. (b) Daar gaan moeilikhede kom, kan mens as't ware voel...

Deur sin (a) word gewoon inligting verstrekk, terwyl sin (b) al die indruk skep dat 'n mens met mev. Nel se gedagtes te doen het. "Mens" (ek, jy, die karakter) "voel" sommer wat aangaan. Die sinne wat volg, weerspreek dié intimiteit nie; "Maar alles sal afhang van die regering. As die stil sit, sal die hele volk stil sit..." Wat mev. Nel dink, oortuig as handeling sonder dat dit heeltemal die gesag verloor van mededeling deur die verteller. Of andersom beskou: agtergrondkennis word bygebring

7. Vgl. o.a. Franz Stanzel, "Episches Präteritum, erlebte Rede historisches Präsens", in Volker Klotz (red.), Zur Poetik des Romans, bl. 329 e.v. Jonckheere het in besonderhede ingegaan op Van Melle se gebruik van die erlebte Rede (kyk o.a. bl. 131 tot 133 van sy studie oor Van Melle).

sonder dat die verteller dit uitdruklik "self" hoef te doen.

Die gebeure word duideliker in die tyd geplaas. Die vermelding van die "groot oorlog in Europa" roep "Oktober 1914" in die herinnering: dit gaan dus om die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog. Verdere bewys daarvan is die vermelding van die "Duits-Wes-Ferreira's". As die "groot oorlog" twee maande gelede uitgebreek het, móët dit nou begin Oktober wees.⁸⁾ Dit is dus die vooraand van die rebellie, en mev. Nel se gedagtes bied, vermoedelik nie om dowe neute nie, 'n oorsig van die aanvanklike reaksies onder "die Boere". Moeilikheid gaan volg, kan "mens" voel; so 'n oorlog sal nie lank duur nie, sê "almal". Deur te veralgemeen oor die "hele volk" wat saam met die regering òf sal stilsit, òf sal opstaan "soos een man", vertolk sy die beskouing van ten minste 'n groot deel van die Afrikanervolk van haar dag. Dat die geskiedenis 'n heel ánder pad sou inslaan, kon sy, en hulle, nie weet het nie. Met die historiese feite is die leser egter bekend: die verteller reken skynbaar daarop. Mev. Nel mag meen die volk is wesenlik één, maar die leser weet van beter. Eintlik is die verteller besig

8. Vgl. Grant en Temperley, Europe in the nineteenth and twentieth centuries, bl. 392 e.v. Eintlik algemene kennis.

om spesifieke vermoedens by die leser te wek n.a.v. die "ander groot teenspoed" wat in die verhaal aan die kom is.

Die volgende ~~van by~~ twee langerige paragrawe voer dié proses verder (bl. 5 onderaan tot bo-aan bl. 6). Daar word melding gemaak van verskillende faksies onder "die Boere". Onderskeid word getref tussen diegene wat "Nasionaliste" oftewel "Hertzogiete" was en diegene wat dit nie was nie. Die verskille tussen Botha en Smuts aan die een kant en Hertzog aan die ander kant, kom pertinent ter sprake. In dié paragraaf word trouens veel minder met veralgemening gewerk, meer op die punt af gepraat, en kom mev. Nel se eie oortuigings na vore. Dit verbaas dus nie dat van 'n ander vertel-tegniek as in die vorige paragraaf gebruik gemaak word nie. Die paragraaf begin soos volg:

"Maar ek glo nie die regering sal rebelleer nie," dink sy. "Hulle sal liewers wag om te sien hoe dinge in Europa gaan afloop..." (bl. 5).

Die paragraaf word aangebied as soort alleen-spraak, met die gedagtes (soos Bart se "gedagtes" op bl. 1) soos dialoog tussen aanhalingstekens. Die eerste persoon dramatiseer die eksposisie en dien ook om mev. Nel nader te omskryf: dis mos haar "eie woorde". - Hier word voortgebou op die kennis-

verskil tussen karakter en leser. Lg. weet byvoorbeeld dat die regering nooit eers náástenby aan "rebelleer" gedink het nie!⁹⁾

Mev. Nel is ook skynbaar nie bewus van sekere (tipies vroulike?) teenstrydighede in haar gedagtegang nie. Aan die een kant bespiegel sy oor die "hele volk" wat "soos een man" sal optree; aan die ander kant oorpeins sy juis segmentasie onder die Afrikaners van haar dag. Vir iemand wat hōōp op eenheid in 'n tyd van geskille, sal dit wel 'n karakteristieke denkfout wees. Ongetwyfeld was dit in 1914 'n algemene denkfout. Ander teenstrydighede sê miskien meer van mev. Nel as individu. Sy is teen die Hertzogiete omdat sy teen twis is: "Hulle is mense wat net maar weer wil twis soek." Alte vredeliewend klink haar eie kommentaar egter nie: "Oom Gawie sê dat Botha en Smuts vir Engeland sal help. Dis maar oor hy nou kastig Nasionalis is... Ek kan die Hertzogmanne nie verdra nie..." Sy vind dit goed dat Botha vir Hertzog "uitgeskop" het uit die kabinet. "As hy nie met hom kan klaar-kom nie, moet hy met hom wegdoen, dink ek." Wat die kritiek op Botha betref: "Ag wat, laat die arme goed praat; ek steur my nie aan hulle nie." Wat sy van haar volk dink, is maar te duidelik ook op haarself van toepassing: "So is mos die Boerenasie. Hulle moet altyd onder mekaar twis, anders is hulle nie tevrede nie"! So mēnslik is die passasie, dat dit skaars opval hoeveel inligting bygebring word.

9. Vgl. Johannes Meintjies, President Steyn, bl. 226 e.v.

Denkfoute maak mev. Nel se mening bepaald nie waardeloos nie: sy hêť 'n besliste standpunt; daarby 'n standpunt met heelwat geldigheid. Die leser kry agting vir haar. Dit word behendig deur die verteller benut om sake weer in breër perspektief te plaas. D.m.v. 'n kort paragraaf op bl. 6 sorg hy dat die aandag eers weer 'n slag op haar uiterlike gevestig word. Onderwyl sy werk, is daar "'n bekommerde uitdrukking...op haar gesig". Na aanleiding daarvan volg 'n omvattende gevolgtrekking: "Die toekoms lyk donker. Dis gladnie onmoontlik dat daar oorlog gaan kom nie." As erlebte Rede is dit te vertolk as deel van haar mymeringe, maar dit dra hier ook in 'n mate die gesag van 'n stelling deur die verteller.

Intussen ly Bart se afwesigheid nog steeds nie daartoe dat hy uit die gedagte verloor word nie. Sy vrou sit juis en wag dat hy huis toe kom; hy is skynbaar op besoek by bure. Sy dink telkens aan hom; besluit bv. om maar solank vir haar alleen koffie te maak, want "Bart kan nog lank wegbly. Die mans is nou met die oorlog so op hul perd dat hulle net aan die politiek dink" (bl. 6). Bart word by die politieke situasie betrek: sy optrede is tipies van "die mans"

in die algemeen. Die leser word pertinent voorberei op sy binnekoms as sy na buite kyk of hy nog nie aankom nie, en die huis van buurman Pieter Vermaak in die verte beskryf word.

Dit is 'n bykomstige diens wat Bart se vrou in terme van die eksposisie lewer: deur haar oorpeinsinge kom 'n aantal name in omloop. Op natuurlike wyse kom die leser dit te wete dat die Nels mense soos Pieter, Oom Gawie en ene Fransoois ken, vermoedelik almal deel van die "klomp" Vermaaks en Le Rouxs van Kafferkraal. Verder word dié "indiwiidualisering" nie gevoer nie. In politieke verband bly Bart en sy vrou tussen "hulle" geïsoleer. Anders as die Nels, is "hulle" skynbaar almal Hertzoggesind.

'n Ander karakter wat betrek word, is die bediende Sara. Sy is klaarblyklik bestem om bÿkarakter te bly. In die roman se eerste sin het die plaasnaam "Kafferkraal" opgeval en sedertdien is melding gemaak van "Kafferdorpe" in die omgewing. Dit is nou interessant om te sien hoe Sara, die eerste swartmens wat by die handeling betrokke raak, gehanteer word. Op bl. 5 het mev. Nel haar seuntjie laat drink: "Toe hy genoeg het, roep sy na die meid: 'Sara, vat vir oubaas.'" Daarop volg: "'n Jong meid kom binne en dra die kind na buite om hom in die

koelte van die huis te laat speel." Die volgende verwysing na Sara is op bl. 6: "Die koffie is nou goed en sy (d.i. mev. Nel) skink vir haar in en maak die meid se beker ook vol. 'Sara,' roep sy oor die onderdeur, 'kom kry jou koffie.'" Van mev. Nel kan 'n mens sê dat sy darem sorg vir haar bediende. Van Sara kan jy eintlik niks meer sê as dat sy die bediende is nie: van karakterisering is daar eintlik nie sprake nie.

In die langerige paragraaf op bl. 6 tot 7 waarin die leser nou verneem hoe mev. Nel met haar koffie en beskuit in die sitkamer gaan sit, bly eksposisie belangrik. Die verteller verskuil hom weer agter die karakter: "Onderwyl bekyk sy die kamer. Dis 'n netjiese vertrek..." Die beskrywing bereik 'n mens as't ware deur hāār oë.¹⁰⁾ In die proses verneem jy ook meer van haar en Bart. Hy het die meubels self gemaak; deur haar sorg lyk die vertrek gesellig. Maar sy sou beter meubels gekoop het "as sy die geld daarvoor sou hê".

10. In Bart Nel hanteer van Melle die verteller in die algemeen op 'n wyse wat iemand soos Henry James se hart sou verbly het. Kyk bv. James se opmerkings in The art of the novel, bl. 5 e.v. Kannemeyer, bl. 136 e.v., bespreek die rol van die verteller in Bart Nel insiggewend. Vir agtergrond kyk ook Käte Friedemann, "Die Rolle des Erzählers in der Epik" en Wolfgang Kayser, "Wer erzählt den Roman?" (bl. 162 tot 178 en 179 tot 216 onderskeidelik in Klotz se Zur poetik des Romans).

Dit roep nie net Bart se hoë verbande in die herinnering nie, maar suggereer ook iets van 'n ontvreedenheid (ondankbaarheid?) by sy vrou. Wat die politiek betref: teen die muur hang 'n portret van generaal Botha.

Daarmee is die "aanvullende eksposisie" agter die rug, behalwe vir 'n kort paragrafie op bl. 7 waardeur die leser spesifiek op Bart se binnekoms voorberei word: "Sy hoor hoe Bart buite by die kombuis die grond van sy skoene afskop; daaraan weet sy dat hy van Pieter Vermaak kom, deur die lande en deur die loop met sy swart modder."

Dit karakteriseer deurdat dit 'n intieme kennis van die plaas en van Bart se gewoontes openbaar. Daarby "hoor" 'n mens saam met haar; deel jy in haar gevolgtrekking; "wag" jy saam met haar dat Bart binnekom. Dit is deel van die bekende patroon: die spanning word versterk deurdat die verteller sowel die karakter as die leser by die mededeling betrek.

Samevattend kan 'n mens sê dit blyk dat die middelmoet van afdeling een ietwat tweeslagtig van aard is. Soms oorheers die handelingselement, soms die eksposisionele element: 'n mens sou amper van 'n pendule-effek kon praat. Ietwat eenvoudig, verloop die mededeling hier soos volg:

- Stap 1: Bart se vrou aan't werk. Doen
(Handeling) naaldwerk, versorg haar kind.
- Stap 2: "Voorbeeldgesprek" tussen haar
(Eksposisie) en Bart. Moet sy die kind speen?
Is hy haar laaste?
- Stap 3: Oorhandig kind aan bediende, begin
(Handeling) weer werk.
- Stap 4: Dink na oor politiek. Oorlog in
(Eksposisie) Europa, faksies onder die Boere.
- Stap 5: Maak koffie, kyk of Bart al aankom,
(Handeling) roep die bediende.
- Stap 6: Betrag voorkamer mymerend. Agter-
(Eksposisie) grond oor meubels, haar begeertes,
ens.

Vir 'n verteller wat vanuit 'n eksposisionele "inleiding" wil oorskakel na 'n verslag van handeling om eie ontwil, maar die oorskakeling nie te abrupt wil laat geskied nie, bied so 'n oorgangsfase waar-skynlik 'n ideale oplossing.

(c) Handeling

Vanaf Bart se binnekoms op bl. 7 tot aan die einde van die afdeling op bl. 11, word handeling primêr gestel - handeling in wat 'n mens teen hierdie tyd onvoorwaardelik aanvaar as die verhaalhede. Met 'n eksposisie het jy kennelik nie meer te doen nie. Jy sou uiters kon praat van eksposisionele reste in soverre

dat inligting wat van belang is by 'n bepaalde passasie soms daardie passasie voorafgaan. Maar dit is iets wat in enige vertelling van tyd tot tyd kan nodig word, bv. by 'n verskuiwing van toneel of die bekendstelling van 'n nuwe karakter; deel van "die" eksposisie word dit nie. Hier geld dit veral die toetrede van die karakters. Elkeen wat by die handeling betrek word, word as't ware eers formeel bekend gestel. Van besondere belang is vanselfsprekend Bart se binnekoms (bl. 7):

Toe hy inkom, sien sy sommer dadelik dat hy kwaad is. Dis 'n lang sterkgeboude man. Hy is in sy werks hemp, die moue opgerol en die hals oop. Bokant sy breë bors staan sy donker kop dapper en hoogmoedig. Daar smeul op die oomblik 'n somber lig in sy donker oë.

Daar is opvallende ooreenkomste met die bekendstelling van Bart se vrou op bl. 4. Die klem is weer op die visuele; deur die uiterlike beskrywing word weer tot 'n persoonlikheidskern gedring. Aan Bart se vrou kon 'n mens "op die eerste gesig al" sekere dinge "sien". Hier word "sien" aan "sommer dadelik" gekoppel. Die verteller ontduik weer verantwoordelijkheid vir die waarneming: dis nie hy nie, maar mev. Nel wat "kyk". Waar die visuele so belangrik geag word, verbaas dit nie dat aan die oog ongewone eien-

skappe toegeken word nie. Mev. Nel se oë het saam met haar gedagtes verdonker en ligter geword; in Bart s'n "smeul" op die oomblik "'n somber lig". 'n Mens let ook op personifikasie soos: "Bokant sy breë bors staan sy donker kop dapper en hoogmoedig." Dit val nie op dat jy weer met vertolkte waarneming te doen kry nie.

Die klaarblyklike verskil tussen die twee passasies is dat by die beskrywing van Bart se vrou daar geen medekarakter beskikbaar was om die waarneming te behartig nie; die leser moes dit maar "self" doen. Daarom moes sy eers 'n bietjie "illustreer": behendig naaldwerk doen, die masjien vinnig trap, ens. Eers daarna is 'n mens toegelaat om te "sien" watter soort mens sy is. Hier is die kyk-met-insig veel oortuigender; dit is immers Bart se eie vrou wat die kykwerk doen. Bart kry weer voorkeurbehandeling: iemand is as't ware vooruit gestuur om sy koms voor te berei. Hier hoef nie 'n konteks opgebou te word nie. Met sy vrou as soort tolk teenwoordig, kan Bart maar net die deur oopstoot: hy stap 'n konteks binne. Afgesien daarvan het die eksposisionele aanloop die leser reeds heelwat van Bart se geaardheid vertel; hier hoef geen kitsontleding van sy persoonlikheid aangebied te word nie. Nie net die waarneming nie,

maar ook Bart se voorkoms, die indruk wat Bart maak, word as handeling ingeklee. Hoekom lyk hy kwaad? Hy kom van 'n buurman waar hy sekerlik sit en politiek gesels het. Hy moet kwaad wees oor iets wat iemand daar gesê het. Dit gaan hier m.a.w. nie net om 'n noukeuriger omskrywing van Bart se karakter met verwysing na sy uiterlike nie: 'n mens het reeds met gebeurte te doen.

"Dag Fransina," sê hy. Hy smyt sy hoed op 'n stoel en gaan langs die tafel sit. 'n Paar oomblikke bekyk sy hom aandagtig. Sy mooi, bruingebrande gesig, swaarbenig en gespierd, met sy vasgeslote lippe en sy byna swart onversaagde oë, lyk stug en nors. Op sy wange en ken skemer sy baard blou deur. Met die sween van 'n glimlag sit sy hom en beskou. Sy sien hom graag so, met so 'n half-verborge dreiging (bl. 7).

Hy smyt sy hoed neer en gaan sit. Dit is sielkundig reg dat sy hom daarop "'n paar oomblikke...aandagtig" sal bekyk. Sy het aan hom sit en dink, op hom sit en wag, en nou kom hy kwaad-kwaad binne. Sy sit en wonder nou natuurlik wat hom kwaad gemaak het. Dit alles gee die beskrywing trefkrag: Bart-in-lewende-lywe is 'n imposante figuur. Terselfdertyd word sy medegekarakteriseer. Sy beskou hom duidelik met begrip en geneentheid, soos o.a. blyk uit die soort besonderhede waarop sy let (sy lippe, die been-

struktuur van sy gesig). Dit val glad nie op dat dit hier wesenlik om 'n beskrywing van Bart ter wille van die lêser gaan nie.

Die aard van haar bydrae blyk o.a. uit 'n adjektief soos "mooi" t.o.v. die manlike Bart, iets wat in 'n ander konteks beslis sou gehinder het. En omdat Bart so noukeurig betrag word, is 'n vir hierdie teks ongewone frekwensie bywoorde en byvoeglike naamwoorde volkome van pas: benewens "mooi" ook nog "bruingebrande", "swaarbenig", "gespierd", "vasgeslote", "onversaagde", "stug", "nors", "half-verborge", ens. Uit die voorafgaande paragraaf onthou 'n mens ook "lang", "sterkgeboude", "breë", "donker", "dapper", "hoogmoedig", "somer" en 'n tweede "donker". Dit werk kumulatief en plaas finaal die stempel op Bart as man van formaat. Die grondplan van sy geaardheid is: sterk en aantreklik, maar met somer dieptes wat nie bloot uit sy huidige kwaai bui te verklaar is nie. Dat bg. woorde vir berekende effek gerangskik word, ly geen twyfel nie: dit mag mev. Nel wees wat waarneem, maar dit is nie sy wat praat nie. Ten spyte van die bydrae wat sy lewer, word sy nie toegelaat om die aandag van Bart af te trek nie. In dié verband val dit op dat 'n mens die eerste keer haar naam verneem as Bart haar groet: "Dag Fransina." Dit is of die verteller haar nie volkome wou individualiseer sonder

Bart op die toneel nie!

'n Waardige "teenspeler" vir Bart is sy egter wel. 'n Mens kan veral let op die slot van bovermelde paragraaf, en die paragraaf wat direk daarop volg (bl. 7):

Met die sweem van 'n glimlag sit sy hom en beskou. Sy sien hom graag so, met so 'n half-verborge dreiging.

Hy kyk haar aan. "Kry ek dan nie koffie nie?" vra hy nors. Sy staan op en toe sy omdraai, kom 'n fyn laggie op haar gesig.

Haar reaksie gee 'n mens heelwat plesier: sy laat haar glad nie deur sy kwaai bui intimideer nie; intendeel, sy beskou dit met humor. Daar is in haar houding 'n tikkie besitlikheid teenoor hom - en miskien selfs 'n bietjie patronisering! Die situasie met hierdie twee karakters is propvol moontlikhede. Dit is klaarblyklik twee sterk karakters. Bart is in voorkoms, en volgens alle aanduidings tot sover ook in denkwyse en optrede, besonder manlik; sy is weer in meer as een opsig tipies vroulik. Maar albei skep die indruk van wilskragtigheid, van onafhanklikheid, van die vermoë om 'n eie mening te vorm en te handhaaf. 'n Mens glo maklik dat Fransina 'n vrou is wat "lief kan wees as jy haar 'n kans gee en een wat haar wil kan laat gelde as jy teen haar ingaan",

en daarin lyk sy bepaald die vroulike teenhanger van 'n man soos Bart, wat self blyke gee dat hy goed stroomop kan wees. Aan kategorieëse uitsprake moet 'n mens jou egter liefste nie waag nie: albei lyk of hulle oor ontwikkelingspotensiaal beskik. Dit is 'n prestasie dat die verteller hulle binne die bestek van enkele bladsye genuanseerd kon daarstel as individue.¹¹⁾ Die mededeling bly wel georden rondom Bart as kern, maar hy word nie voorgestel as 'n "beter" of selfs "geldiger" mens as sy vrou nie. 'n Mens noteer dus die patroon van hul karaktertrekke as eenders/anders en laat dit voorlopig daar. 'n Onbetrokke verteller soos dié maak dit 'n avontuur om verdere verwikkelinge af te wag.

Ook wat die breër groepering van karakters betref, lyk dit of daar verwikkelinge ophande is. Aanvanklik is Bart voorgestel as enigste "vreemdeling" op Kafferkraal, en was die situasie: Bart teenoor Vermaaks en Le Rouxs. Bloot 'n groep is die Vermaaks en Le Rouxs egter nie meer nie. Individue onder hulle word al by die naam genoem. Bart het bv. by

11. Vir 'n besonder deeglik en insiggewende bespreking van hoe karakter en karakterisering in die literêre teorie en kritiek gesien word, kyk Smuts, bl. 1 tot 37.

Piëter Vermaak besoek afgelê. En ook Bart se enkelingskap is deurbreek: hy het 'n vrou en kinders "bygekry". Op die oomblik is daar tekens van politieke groepering. Fransina is heftig teen die Hertzog^Ciete vanweë hul sogenaamde "twissoekerigheid", en dit lyk of die Nels se bure deur die bank Nasionaal is (van ene Oom Gawie is bv. op bl. 5 gesê dat hy "nou kastig Nasionalis" is, en Bart het kwaad van Pieter af teruggekom). Om te hervat: Fransina het opgestaan om vir Bart te gaan koffie haal:

"Was jy by Pieter gewees?" vra sy toe sy terugkom.

"Ja, en daar het ek my so kwaad gemaak dat ek kan bars."

"Hy is seker ook al aangesteek deur die Nasionaliste?"

"Dit kan jy glo. Vanmiddag het hy gepraat of hy in Hertzog se eie nes uitgebroei is."

"Wat sê hy?"

"Hy sê dat Botha plan het om ons vir Engeland te laat veg. Ek sê vir hom: 'Man, as daar een opregte Boer is, dan is dit generaal Botha'.
- Ek was naderhand vuurwarm."

"Wat weet hy?" sê Fransina skamper.

"Ons sit hier naderhand in 'n nes van Nasiona-
liste," sê hy" (bl. 8).

Dis "die Nasionaliste", "Hertzog se eie nes", "nes van Nasionaliste". Bart en sy vrou praat saam; stel hulle teenoor 'n groep. Weer moet 'n mens egter

versigtig wees vir verabsoluttering. Al redeneer Bart en Fransina nou taamlik eenders, verskil die basis van hul argument. Bart is sterk pro-Botha; Fransina eerder anti-Hertzogiete. Hy prys Botha aan as "egte Boer"; sy kam Pieter af: "'Wat weet hy?' sê Fransina skamper." Hier word fyner onderskei as bloot "Botha-iet" of "Hertzogiet". 'n Mens vermoed by voorbaat dat ook die Vermaaks en Le Rouxs "gedifferensieer" gaan raak: dit is duidelik dat hierdie verteller nie met swart-en-wit werk nie, maar met skakerings tussenin.

Fransina, wat as't ware as medium gedien het by Bart se bekendstelling, verrig 'n soortgelyke taak in hierdie eerste "egte" gesprek in die roman. Haar vrae is daarop gemik om hóm aan die praat te kry; haar opmerkings is die bindstof wat sý stellings heg. Die dialoog kan ekonomies werk omdat die leser so deeglik "voorberei" is (o.a. deur Fransina se mymeringe oor Bart en die politiek). Daarby oortuig dit ás gesprek. Vergelyk Bart se "Daar het ek my so kwaad gemaak" met die normale "ek my so vererg" of "hy my so kwaad gemaak": so sál 'n man kontamineer as jy kan bars van woede. En hy sál soos volg dramatiseer as hy vertel van wat hom kwaad gemaak het: "Ek sê vir hom: 'Man...'" Sulke karakteristieke gesprekswendings dien nie as kuns-

matige opkikking van die gesprek nie: dit bly gewoon Bart en Fransina wat gesels. Presies hoe natuurlik die dialoog verloop, is miskien ten beste te illustreer deur 'n verdere aanhaling:

'n Paar minute eet hy swygend sy beskuit met koffie.

"Nee, van Botha moet hulle geen slegte woord sê nie," sê hy; "dan is ek sommer op die plek die duiwel in."

"Ja, want hy het baie vir ons volk gedoen."

"Nie een het nog soveel vir ons gedoen as hy nie," antwoord hy (bl. 8).

Die swye markeer Bart se voorafgaande opmerking ("Ons sit hier naderhand in 'n nes van Nasionaliste") en gee dit as't ware kans om in te sink. Dan hervat Bart 'n ander draad van die gesprek en dieselfde gedagte - Botha is ons man - word drie keer geherformuleer, in die patroon: Bart/Fransina/Bart. Herhaling wat progressie bring. Dit verbaas weer vir watter nuanses half-refreine en amper-herhalings sorg, iets soos "Nee, van Botha"/"Ja, want hy..." Tussen "vra sy", "sê hy" en "antwoord hy", is "sê Fransina skamper" uitsonderlik. 'n Definitiewer patroon is: Nasionaliste; nes; nes van Nasionaliste. Ook "Wat sê hy?"/"Wat weet hy?" val op. Hierdie verteller se mededeling herinner in elk geval aan die spreektaal. Dit verbaas dus nie dat sy dialoog bui-

tengewoon oortuigend is nie: dit bring 'n verdere verfyning van eienskappe wat sy prosa van die begin van die roman af gekenmerk het. Weer is dit juis die gebrek aan opsmuk wat so amper-amper tot onderstilering en oorvereenvoudiging lei. Te veel van die volgende soort konstruksies kan op die duur hinderlik word: "'van Botha moet hulle geen slegte woord sê nie,' sê hy"/"'Nie een het nog soveel vir ons gedoen as hy nie,' antwoord hy".

Dêur Bart se bekendstelling en die gesprek wat daarop volg, word beslag gegee aan 'n manier van doen wat die res van die afdeling oorheers. Nog drie bekenstellings word gedoen. Die karakters wat daardeur by die handeling betrek word, is in die volgorde waarin hulle verskyn: om Giel (Vermaak?), 'n buurman; Annekie, die Nels se ander kind; en Pieter Vermaak, by wie Bart op besoek was. Die handeling bestaan wesenlik daaruit dat hulle die een ná die ander Bart-hulle se huis binnekom, en dat op elke binnekoms 'n gesprek volg. Progressie lê veral in die inligting oor die landspolitiek wat Bart op dié wyse bereik, en in sy reaksie daarop. Al drie bekendstellings volg die

nou reeds gevestigde patroon. Op bl. 8 word die gesprek tussen Bart en Fransina bv. soos volg onderbreek:

Hulle hoor perdepote en loer na buite.

"Oom Giel," sê hulle.

Bart staan op om die besoeker in die huis te nooi en kom binne met 'n bejaarde man van tussen vyftig en sestig, kort en dik, met 'n vaal puntbaard en klein, loerige blou oë. Sy stem is sag en dof. Hy groet slap, sonder hartlikheid.

Daar is twee karakters beskikbaar op wie die verteller verantwoordelikheid vir die waarneming kan afskuif, en hy laat hulle sommer as span optree:

"Hulle hoor...loer..." In die volgende sin word dit darem iets te ver gevoer: "...sê hulle".

Maar in die beskrywing wat volg, bly die indruk dat hulle hom beskou, sy groet voel; hom hoor praat.

'n Karakterpeiling is weer die resultaat van die uiterlik beskrywing. Let maar op die reeks adjektiewe: kort, dik, vaal, klein, loerige, sag, dof...

Oom Giel word vinnig en effektief "geplaas".

Heeltemal tevrede met sy bekendstelling is 'n mens egter nie. Daar is nie beginselbesware daarteen dat 'n verteller 'n tegniek wat hy goed beheers, herhaal nie - mits dit funksioneel is. Vervlak dit tot truuk, kan dit 'n triestige eenselwigheid tot

gevolg hê. Heeltemal so erg is dit hier darem nog nie, maar 'n mens voel die verteller moet oppas. Hy moet hom nie deur die begeerte om op die agtergrond te bly, laat verlei om die aard van sy medium te misken nie. Die gevaar is dat hy in sy strewe om die gegewe te dramatiseer, in die toneelmatige kan verval. Hierbo is Bart en Fransina se geloer na buite en die "aankondiging" dat dit oom Giel is, skynbaar meer op 'n gehoor gemik as op 'n leser! Dit geld ook die wyse waarop Bart opstaan om die besoeker in te nooi: hy verdwyn as't ware agter die skerms in om dan weer met oom Giel "op" te kom. Op bl. 7 was Fransina se betragting van Bart volkome gemotiveer, maar hier voel die leser dat daar gekul word. Die beskrywing is duidelik ter wille van hōm en die kamoeflage naïef. Met die beskrywing self het 'n mens vrede; dat aan oom Giel minder aandag as aan Bart en Fransina gegee sal word, is te verstane.

Veel meer op die punt af is die bekendstelling van Annekie, op bl. 9:

'n Meisie van 'n jaar of nege kom binne,
haar voorskoot vol kuikens, 'n meisie met donker
oë en lang bruin hare.
Haar gesiggie straal.

"Kyk, Pappie," sê sy, haar voorskoot oop.

Ouderdom, voorkoms, handeling. Van essensiële belang is die donker oë en hare wat aan Bart herinner; die gesiggie wat straal; dat sy dadelik na Bārt toe gaan. Die leser is bereid om so 'n beskrywing van 'n karakter by sy binnekoms as doodnormaal te aanvaar. Hier help die kuikens ook nog die aandag op Annekie vestig. Maar vir opstelike wegkruipstreke moet die verteller versigtig wees: in so 'n konteks kan dit juis die aandag op hom vestig. Dit is 'n verteller se natuurlike taak om te vertel. As hy op die agtergrond wil bly, is dit in orde; maar as hy probeer verdwĳn, vernietig hy sy doel.

Ook Pieter se binnekoms, op bl. 10/11, word bekwaam afgehandel:

Hulle hoor iemand by die agterdeur die modder van sy voete skop en na binne kom. Dis Pieter. Dis 'n jong man van so vyf-en-twintig, ligvaal, sy gesig rooi verbrand. In sy uitpeulende oë is daar altyd, ook as hy ernstig is, 'n sweem van 'n lag. Hy het 'n koerant wat hy vir Bart op die tafel smyt.

"Lees dit, man..."

Vertroude tegnieke word effektief toegepas. Die perspektief is dié van die mense in die huis: waarom daaraan iets verander? Hulle "hoor" iemand buite, soos Fransina Bart vroeër gehoor het. As hy inkom, sien hulle gewoon: "Dis Pieter." Dāt hulle sien, hoef

nie eers genoem te word nie. Die tegniek is bekend en die verteller kan dit bekostig om kort te gaan. Die leser verwag 'n beskrywing en hy kry een: ouderdom, voorkoms. "Dis 'n jong man van so vyf-en-twintig, ligvaal, sy gesig rooi verbrand..." "Ligvaal" pleks van iets soos "met ligvaal hare", is weer 'n soort literêre snelskrif; dit wil waarskynlik iets van Pieter se algemene voorkoms suggereer. Vir sommige lesers sal dit wel iets té "snel" lyk! Weer gaan die beskrywing verder as die karakter se uiterlike op daardie oomblik: "In sy uitpeulende oë is daar altyd, ook as hy ernstig is, 'n sweem van 'n lag." Oë bied dus weer insig in geaardheid. Die indruk is dat Pieter beskryf word soos hierdie mense hom ken, maar die verteller dring nie daarop aan nie.

Pieter het 'n koerant wat hy vir Bart op die tafel "smyt". Weer kry 'n mens met 'n woord te doen wat al by 'n vorige geleentheid besondere aandag op hom gevestig het, as't ware 'n "verwysingsveld" opgebou het. Pieter geniet dit dat hy 'n politieke argument met Bart gewen het, en die woord "smyt" roep juis Bart se binnekoms (bl. 7) in die herinnering. Bart was duidelik die hoenders in: "Hy smyt sy hoed op 'n stoel en gaan langs die tafel sit." Die "sweem van 'n lag" in Pieter se oë roep

daarby Fransina se reaksie op Bart se norsheid in die herinnering: sy het hom met "die sweem van 'n glimlag" sit en beskou. Dat fyntjies vir Bart gelag kan word, verleen menslikheid aan sy karakter. Die ooreenkomste tussen die twee toneeltjies gee byt aan die verskille.

Die kern van die situasie hier is dat Bart dit ten ene male nie wil glo dat Botha plan het om Engeland in die oorlog te steun nie, terwyl sy besoekers se inligting wel daarop dui dat Botha sulke planne het. Die leser, bekend met die geskiedkundige feite, weet dat Bart dit die een of ander tyd sal móët glo. Die spanning lê dus nie soseer in die politieke "ontknoping" nie: die aandag is vir Bart se reaksie op dié nuus. Die gesprek tussen Bart en Fransina vestig die situasie; die gesprek met oom Giel bring verwikkeling; die gesprek met Annekie sorg vir reliëf; die gesprek met Pieter sorg vir die afdeling se hoogtepunt. Bart kry weer vorstelike behandeling deurdat hy tuis sit en die ander karakters met hul nuus na hóm toe kom.

Gegee Bart se karakter, is die voortekens van 'n keerpunt in sy lojaliteite reeds duidelik te sien in

sy gesprek met oom Giel (bl. 8 tot 9). Dié bring die nuus die regering "wil Duits-Wes gaan aanval", maar Bart glo dit nog nie:

"Wie sê so, Oom?"

"Dit staan in die koerant."

"Het Oom dit self gesien?"

"Nee, maar Piet Prins was daar by my en hy sê hy het dit geles" (bl. 9).

Die uitwerking wat dit op Bart het, blyk uit die sydelingse wyse waarop hy oom Giel antwoord. Sy gedagtes het 'n eie rigting ingeslaan en hy moet eers verduidelik voordat oom Giel hom volg:

"As dit waar is, het ek klaar met hom, Oom."

"Met wie?"

"Met Botha, Oom. - As generaal Botha vir Engeland gaan veg, het ek klaar met hom."

Ook die herhaling benadruk die emosie: klaar met hom, Botha; Botha, klaar met hom. Bart sê darem nog "As dit waar is..." en "As generaal Botha vir Engeland gaan veg..." Botha kry die voordeel van elke moontlike twyfel. Maar die rolle tussen Bart en oom Giel word algaande omgekeer:

"Ek weet nog nie, jong," antwoord oom Giel versigtig.)

"Mens moet eers nog sien waarom hy dit wil doen. Ek dink altyd jy moet eers 'n man homself laat verdedig al eer jy hom veroordeel. Hy mag goeie redes daarvoor hê."

"Hoe kan hy goeie redes hê?" vra Bart heftig.

"Nee, ek weet ook self nie; maar daarom sê ek, laat ons eers wag en sien wat sê die koerant" (bl. 9).

Oom Giel het by sy instrapslag al gewaarsku hy het nuus wat Bart "nog kwater" sal maak (bl. 8), en Piet Prins genoem ter stawing van sy stellings. Nou is dit hy wat paai, wat Botha verdedig, wat selfs sê "wag en sien wat sê die koerant"! Bart is op die aanval. Hy is "heftig" oor Botha se motiewe: "Hoe kan hy goeie redes hê?" Oom Giel se versigtige manteldraaiery strook volkome met sy beskrywing op bl. 8 - soos Bart se optrede rym met wat die leser tot dusver van hom te wete gekom het. Sy heftigheid is dié van 'n troue volgeling wat verraad vermoed. Weer volg 'n paragraaf wat feitlik as verklarende onderskrif by 'n foto dien:

Fransina staan op om koffie te gaan inskink en onderwyl sit die twee manne daar swygend, Bart somber, oom Giel berustend, met sy twee hande gevou oor sy maag, regop op sy stoel teen die muur.

Die twee is voorlopig uitgesels, maar hul swye is geen stoplap nie. Dit karakteriseer ten dele, in die opsig dat dit die gevolg is van hul voorafgaande

gesprek; en ten dele struktureer dit, in die opsig dat die "ruskans" die belangrikheid van hul voorafgaande gesprek beklemtoon. Dit fungeer m.a.w. presies soos Bart se swye op bl. 8:

"Ons sit hier naderhand in 'n nes van Nasionaliste," sê hy.

'n Paar minute eet hy swygend sy beskuit met koffie.

Dit lyk of hier 'n betekenisvolle patroon van stiltes aan die ontplooi is. Deur "somber" en "berustend" word Bart en oom Giel se swye hierbo as't ware aangepas by hul onderskeie geaardhede en oortuigings. Wat Bart betref: heeltemal oortuig van Botha se planne is hy miskien nog nie, maar hy sit duidelik daaroor en broei. Die leser wag die onvermydelike slag af.

Dit volg nie dadelik nie. Met fyn berekening word die spanning - tydelik - opgehef deur Annekie se binnekoms met haar kuikens:

Verstrooid kyk hy (d.i. Bart) na die piepende broeisel wit kuikentjies. Dit duur 'n oomblik voor hy sy aandag daarby kan bepaal.

"Alla!" sê hy en steek sy hand tussen die kuikens in, "is dit die swart hen s'n?"

"Ja, Pappie, dis algar hare. Hulle is nou myne, nè Pappie?"

Bloot ter verligting van die spanning dien dié gesprek egter nie. Buiten dat die band tussen vader en dogter daaruit blyk, word daar ook op gesinsverbande in die algemeen gesinspeel. Teen die agtergrond van 'n naderende rebellie kry dit meer as terloopse geldigheid:

"Ja, jong, dit spreek vanself; die swart hen is joue en haar kuikens natuurlik ook."

"Ja, Pappie, ek weet; ek vra maar net." Oom Giel lag. "Kinders is darem snaaks," sê hy. Fransina kom ook weer binne.

"Hoekom is die kuikens algar wit en die hen is dan swart?" vra Annekie.

"Dis maar oor die haan wit is," sê Bart. Annekie swyg en vra nie verder nie.

"Sit hulle nou weer by hul ma, my kind," sê Fransina, "die arme hen sal al onrustig word oor hulle" (bl. 10).

"Comic relief" is sekerlik 'n faktor om hier in ag te neem. Soos oom Giel dit stel: "Kinders is darem snaaks." 'n Mens moenie oor-interpreteer nie, bv. in simboliese of allegoriese trant nie. Tog bly sekere toespelings uit dié hoenderwêreld jou by. Hoekom juis hier op kwessies soos besitterskap, erflikheid en moederliefde sinspeel? - Onmiddellik ná die gesprek met Annekie kom die éintlike onderwerp weer aan die beurt:

"Man, as dit waar is, dan weet ek nie meer wie in die wêreld moet ek nog vertrou nie," sê Bart. "Maar dit sê ek vir Oom, as Botha ons in die oorlog wil insleep vir voordeel van Engeland, dan het ek klaar met hom, hoeveel goed hy ook al gedoen het vir die land, maar dan het ek klaar met hom."

'n Tweede keer het Bart se gedagtes 'n eie loop geneem. Hy bly maar gepreokkupeer met één ding; praat voort asof daar sedert sy gesprek met oom Giel niks voorgeval het nie. Tot die re-freine bly behoue: as dit waar is...as Botha...dan het ek klaar met hom...dan het ek klaar met hom. En weer gaan die herhaling gepaard met beduidende progressie: "dan weet ek nie meer wie in die wêreld moet ek nog vertrou nie". 'n Oordrewe stelling, klaarblyklik deur die emosie van die oomblik ingegee. Maar tog 'n stelling wat hom in die konteks as belangrik laat aanvoel. Bart is geneig om te verabsoluteer, wat 'n mens nie net vir 'n enkele nie, maar ook vir verdere ontnugterings laat vrees. Weer word die implikasies van 'n uitspraak toegelaat om in 'n stilte na te klink:

Daar is 'n lang stilte. Fransina staar na buite en oom Giel sit maar stil en rook. 'n Plek son wat deur die venster aan die westekant op die vloer lê, het verskuif tot by die tafel

en raak die voete van Fransina. Buitekant is die hoenders na hul middagrus aan rondstap en jy hoor hulle daar besig; 'n haan wat iets te ete gevind het en sy henne roep om dit te kom oppik; 'n kloekende hen met haar trop kuikens wat verby kom; 'n paar jong haantjies wat baklei (bl. 10).

In die stilte vestig die sonkol die aandag op Fransina wat na buite sit en "staar". Sy, vantevore so welsprekend oor die politiek, het nog met geen woord op oom Giel se nuus gereageer nie: wat sou sý daarvan dink? Voel sy nog pro-Botha/ anti-Nasionaliste? Dan word die hoenders weer betrek - in 'n nog veelseggender konteks. Terwyl die karakters aan die politiek sit en dink, luister hulle na die hoendergeluide buite: "'n haan wat iets te ete gevind het en sy henne roep om dit te kom oppik, 'n kloekende hen met haar trop kuikens wat verby kom, 'n paar jong haantjies wat baklei". Die verteller jukstaponeer die doen en late van mens en hoender, en laat dit daar. As dit die leser help om die betreklikheid van 'n politieke argument in te sien, goed en wel. Hy gaan nie daarop aandring nie. - Pieter se binnekoms onmiddellik hierna met die koerant wat die Duits-Wes-nuus bevestig, voltooi 'n patroon:

- (1) politiek
- (2) hoenderlewe
- (3) politiek
- (4) hoenderlewe
- (5) politiek

Die leser word die geleentheid gebied om sy eie afleidings te maak.

Die slottoneel word dus besonder goed voorberei. As Pieter sy koerant voor Bart neergooi, is die leser by wyse van spreke die ene oë:

"Lees dit, man," sê (Pieter) seëvierend,
"en sê my wie was reg gewees, ek of jy?"

Fransina, en oom Giel ook, kom nader en alvier kyk in die oop koerant. Daar staan dit. Die regering het besluit om Duits-Wes aan te val (bl. 11).

Om die inhoud van die berig gaan dit eintlik nie meer nie, soos blyk uit die bondigheid waarmee dit afgehandel word: "Daar staan dit. Die regering het besluit..." Wel van belang is dāt dit, swart op wit, daar stāān. Nou moet Bart dit glo. Al sy "asse" oor Botha verval. Die res van die slotpassasie konsentreer dan ook op Bart se reaksie. Let daarop dat Pieter se amper-vrolikheid, volkome in ooreenstemming met sy karakterisering op bl. 10 tot 11, dien om Bart se optrede in opvallende reliëf te plaas:

"Wat sê jy nou, ou broer?" sê Pieter.

"Wat sê jy nou?"

Maar Bart sê niks. Hy sit 'n paar minute op die koerant en staar en gee geen antwoord nie. Toe staan hy op en gaan na die muur waar die portret van generaal Botha hang en neem dit daar af. Hy gaan daarmee na die kombuis en hulle hoor hom roep na Sara.

"Vat dit," sê hy, "slaan dit stukkend en steek dit in die vuur."

Toe hy weer terugkom, gaan hy moedeloos op die bank sit. Almal sit na hom en kyk. Sy donker gesig is bleek en sy hande beef terwyl hy sy tabaksak uithaal en sy pyp stop.

Dit duur 'n tyd voor daar iemand iets sê (bl. 11).

Hierdie daad van Bart word noukeurig geposisioneer vir trefkrag. Die slotposisie vestig reeds buitengewone aandag daarop; daarby word dit deur "stilteverposing" sowel voorafgegaan as opgevolg. Pieter praat met hom, maar "Bart sê niks" en "gee geen antwoord nie". Hy tree op - en daarná "duur (dit) 'n tyd voor daar iemand iets sê".

Wat Bart doen (in teenstelling met wat die koerant berig), word in besonderhede beskryf:

"Toe staan hy op en gaan na die muur waar die portret van generaal Botha hang en neem dit daar af..."

Dit is of die tydsverloop vertraag word. Die herinnering word as't ware geleentheid gegee om te funksioneer. Van Botha se portret het die leser al in

die beskrywing van Bart-hulle se sitkamer (bl. 7) verneem. Vir die Nels, Botha-iete omring deur Hertzogiete, sou dit wel spesiale betekenis gehad het. Ook die rol wat Sara hier speel, kry in die konteks spesiale betekenis. Van almal wat tot dusver in die vertelling betrek is, is sy die nederigste. Die oomblik waarvoor sy op die agtergrond gewag het, breek nou aan. Aan h  ar s   Bart: "Vat dit...slaan dit stukkend en steek dit in die vuur." Bart bedoel dit klaarblyklik as soort simboliese gebaar; as demonstrasie dat hy sy ou lojaliteit teenoor Botha finaal verbreek. Hy wil as't ware nie eens sy eie hande "vuilmaak" aan die vernietiging van Botha se portret nie; dit moet die bediende maar doen. Bg. stiltes is weer ook as handeling belangrik; die "verswe  " reaksies van die ander karakters op Bart se daad lewer bv. 'n belangrike bydrae.

Die verteller bly steeds op die agtergrond. Hy beweeg selfs nie saam met Bart na die kombuis om te kan vertel wat daar gebeur nie. Dit is eerder of hy agter 'n stoel in die sitkamer wegkruip. Die leser verneem via Bart se medekarakters van die gebeure in die kombuis. Hulle "hoor" hom na Sara roep en met haar praat. Vir hulle, soos vir die leser, is die toneel in die kombuis net in die verbeelding te sien. Vandaar die gespitste aandag op Bart se voorkoms as

hy terugkom - hy is nou weer "sigbaar". "Almal sit na hom en kyk..." Daardeur kry die eenvoudige, amper stereotipe beskrywing van sy uiterlike 'n besondere geladenheid: "Sy donker gesig is bleek en sy hande beef terwyl hy sy tabaksak uithaal..." Die emosie word bloot geïmpliseer.

Hier, anders as by oom Giel se bekendstelling, is dit dus funksioneel dat die verteller "agterbly" as Bart uitgaan. Tog bly dit 'n tipiese teatersituasie en verlei dit die verteller weer om 'n toneelfoefie of wat in te span. Bart moet eers na Sara roep, o.a. om haar na genoeg te kry dat die mense in die sitkamer kan hoor wat Bart vir haar sê! Ook die wyse waarop hy weer inkom en "moedeloos" op die bank gaan sit, hinder effe. Bart "speel" ongetwyfeld hier in 'n mate vir sy gehoor; dit lyk egter of die verteller ook 'n bietjie onbedoelde vertonerigheid laat insluip. Dit doen afbreuk aan 'n andersins puik passasie.

In die roman se eerste afdeling word die fokus dus vanuit veralgemening stelselmatig vernou om uiteindelik op 'n spesifieke daad tot ruste te kom. In fotografiese terme sou 'n mens van 'n skuif-effek kon praat: dit is of die "onderdele" van die afdeling

teleskopies oormekaar skuif om 'n steeds vernouende beeld skerp te hou. Veralgemening oor Bart se tyd, omstandighede en geaardheid "skuif" eksposisioneel oor Fransina se bespiegeling oor die politieke situasie, Bart se betrokkenheid daarby, ens. As handeling "skuif" dié gedagtes, gekoppel aan haar gewag op Bart se tuiskoms, weer oor die gebeure wat lei tot Bart se vernietiging van Botha se portret. Daar is geen moment waarvan 'n mens kan sê dat handeling nou finaal by eksposisie "oorneem" nie. Eksposisionele fase, oorgangsfase en handelingsfase vorm 'n integrale geheel.

In die vertelkuns is so 'n stelselmatige vernouing van die aandag niks nuuts nie. 'n Analoeë proses word voltrek in Villa des roses van W. Elsschot, waarin, ná 'n aanloop van etlike hoofstukke oor die villa en sy kosgangers in die algemeen, "gefokus" word op die indiensneming van die diensmeisie Louise. Die vraag is telkens waarheen 'n verteller met so 'n prosedure wil. In Villa des roses sou Louise se patetiese sonder die villa-agtergrond nie naastenby dieselfde effek gehad het nie. In die konteks lewer haar lotgevalle skrynende kommentaar op die menslike situasie, waarin 'n ieder maar sy eie potjie moet krap; waarin die een mens

die ander kan gebruik en weggooi soos 'n lap; waarin 'n skynbaar terloopse begin tot gebeurde kan lei wat 'n ganse lewensverloop kan beïnvloed.

In Bart Nel se eerste afdeling sou Bart se politieke ommekeer sonder die aanloop nie so beïndruk het nie. Die aanloop gee daarby aan Bart se ommekeer 'n breër geldigheid. Wat met hom gebeur het, sou denkbaar ook met heelwat ander Afrikaners in Oktober 1914 kon gebeur het. Die verskil is dat in Villa des roses die motoriese moment onderbleemtoon word. Eers nadat 'n mens dié roman deurgelees het, verstaan jy waarom die verteller dit nodig gevind het om aan Louise se indiensneming, wat in 'n enkele kort paragrafie beskryf word, die status van hoofstuk op sy eie toe te ken.¹²⁾ In Bart Nel word die proses versnel. Eksposisie teleskopeer tot daad wat hom onmiddellik as van die uiterste belang laat aanvoel. Na dese, voel die leser, is dit onvermydelik dat Bart by die rebellie betrokke raak. Hy tree sy "ander groot teenspoed" tegemoet. Die verteller teleskopeer omdat hy van sy eerste hoofstukafdeling geen statiese geheel wou maak nie. Hy wou die leser nie net voorberei op Bart se noodlot nie; hy wou daardie noodlot ook "aktiveer". In Villa des roses speel Louise 'n grotendeels passiewe rol teenoor die magte wat

12. Villa des roses, bl. 25. Goed een-vyfde van die roman is al agter die rug wanneer Louise ten tonele tree.

haar aftakel. Bart is 'n man van ander staal. Hy laat dinge gebeur. 'n Alte langsame ont-plooiing sou t.o.v. 'n karakter soos hy onvanpas gewees het.

Dit is belangrik om daarop te let dat die fokusvernouing in Bart Nel se eerste afdeling nie saamval met 'n verskraling in die aanbod nie. Daar is intendeel 'n geleidelike toename in die aantal spanninge - nie net deur akkumulasie nie, maar ook deurdat steeds meer spanninge gelyktydig "gehanteer" word. In die slottoneel speel bv. nie net Bart, Pieter en Sara 'n rol nie; ook oom Giel en Fransina lewer 'n bydrae. Deur in die koe-rant te kyk, deur stil te bly ná Bart se vernietiging van die portret, bly hulle "teenwoordig". En dié teenwoordigheid is genoeg om 'n mens te laat wonder: Gaan oom Giel ná dese nog so "berustend" wees? Stem Fransina saam met Bart se gewysigde menings? Daarmee is 'n hele ent gevorder vanaf die eerste paragraaf, waarin die handeling nog betreklik enkellynig was. Altesame sewe "karakterkombinasies" word in die eerste afdeling gebruik. Gerangskik in die volgorde waarin hulle voorkom, vertoon hulle as't ware 'n omgekeerde teleskopiese patroon:

Bart (+ "iemand")

Fransina (+ Sara en Boetie)

Bart + Fransina

Bart + Fransina + oom Giel

Bart + Fransina + oom Giel + Annekie

Bart + Fransina + oom Giel + Pieter (+ Sara)

Ook deur dié konstruksie sorg die afdeling dat
Bart se daad 'n verskeidenheid spanninge laat resoneer.

IV: HOOFSTUK

Die eerste hoofstuk van Bart Nel strek van bl. 1 tot bl. 78 en is verdeel in sewentien afdelings. Die afsluiting op bl. 11 word nl. op bl. 16 opgevolg deur 'n tweede, op bl. 21 deur 'n derde, op bl. 30 deur 'n vierde, ens. Anders gestel: die eerste afdeling word opgevolg deur 'n tweede, 'n derde, 'n vierde, ens. Die einde van die sewentiende afdeling is eweneens die einde van die hoofstuk; op bl. 79 word die begin van 'n tweede hoofstuk aangekondig. Aan die eerste hoofstuk word geen ander titel toegeken nie as "Hoofstuk 1" (bl. 1). Ook die onderskeie afdelings word onbetitel gelaat; hulle word selfs nie, soos die hoofstukke, genommer nie, maar telkens bloot deur 'n rytjie asteriske van mekaar geskei.

Hoewel geensins uniek nie, is dit tog 'n besondere manier van hoofstuk-bou, waarvan die funksionaliteit al dan nie pertinent bepaal sal moet word. Titels en subtitels van die kant van die verteller sou dit vir die ondersoeker geriefliker gemaak het in die opsig dat dit die onderskeie "eenhede" sou kon help identifiseer. By die gebrek daaraan is dit belangrik om so noukeurig moontlik vas te stel wat in

die onderskeie afdelings en langs dié weg in die hoofstuk as geheel aangebied word. As hulpmiddel sou 'n mens die afdelings kon nommer en die verloop van gebeure afdeling vir afdeling kon opsom. Ter wille van betroubaarheid word die mededelingsvolgorde van die teks weer so getrou moontlik gevolg.

Volkome neutraal kan 'n mens teenoor so 'n teks nie staan nie; 'n ander opsommer sou die aksente waarskynlik anders gelê het. Die opsomming hieronder wil dus ook as aansporing dien om die leser na die teks self terug te stuur:¹⁾

1. Vgl. Blok, bl. 14 e.v., en Culler, bl. 30.

HOOFSTUK 1

Afd. 1 (bl. 1 tot 11). Agtergrond oor Bart, sy boerdery en -sorge. Dit is Oktober 1914 op Kafferkraal. Fransina, doenig in die huis, dink na oor die politieke verskille onder die Boere. Sy is teen twis, en steun die regering. Bart kom tuis ná besoek aan bure, kwaad omdat hulle teen Botha praat. Oom Giel kom kuier. Hy het verneem die regering wil Duits-Wes aanval. Bart sê as dit waar is, is hy klaar met Botha. Annekie onderbreek die gesprek as sy Bart 'n klompie kuikens kom wys. Dan kom Pieter op besoek. Hy bring 'n koerant met die Duits-Wes-nuus vir Bart. Nou het Bart dit swart op wit. Hy neem Botha se portret van die muur en gee dit vir die bediende om te vernietig.

Afd. 2 (bl. 11 tot 16). Die volgende oggend lei Bart water. Hy merk van sy bure rondry agter nuus; erger hom vir die vinke wat in die koring pla. Tuis vir middagete, verwyd Fransina hom dit dat hy teen Botha gedraai het. Dit lei tot woorde, en hy gaan met beswaarde gemoed terug lande toe. Daardie aand praat hulle oor kennis van 'n vergadering wat by die huis afgegee is. Fransina, bang dat Bart te versal gaan en bekommerd oor hul skulde, vra hom om tuis te bly. Hy meen dit is sy plig om te gaan. Dit lei weer tot onenigheid, en Bart stap na buite. Hy voel of hy 'n paadjie betree het wat hy alleen sal moet loop.

Afd. 3 (bl. 17 tot 21). Bart, Pieter en Fransoois ry na dié vergadering op Onbekend. Verheug merk hulle dat van oral-oor mense opdaag. Maar op die vergadering

blyk dit die gevoelens is erg verdeeld. Lank nie almal stem saam met die standpunt wat Bart teen die regering inneem nie. Gevoelens loop hoog, en Kort Magiel noem die moontlikheid van wapens opneem. Dit ontlok heftige reaksie. Op pad huis toe stem Bart-hulle saam dat die situasie tot geweld kan lei.

Afd. 4 (bl. 21 tot 30). Bart skiet die oggend vinke in die koringland. Terwyl hy huis toe stap, kwel hy hom oor Fransina se houding. Hy gaan tuis sit om sy bedanking as veldkornet uit te skryf. Fransioos kom daar aan en merk dadelik die stremming in die huis. Hulle praat oor krygswet en kommandering. Oom Gawie kom op besoek en merk ook Fransina se norsheid. Sy voel gebelg dat die mans sit en praat pleks van hul boerdery te behartig. Pieter kom in met die nuus dat Beyers 'n kommando gevorm het en dat De Wet in die veld is. Hulle maak self planne om te begin organiseer. Oom Giel, wat neutraal staan, kom kuier en die gesprek loop dood. Weer alleen, erken Bart op 'n vraag van Fransina dat hy wil rebelleer. 'n Rusie volg; sy staan en huil as hy na buite gaan.

Afd. 5 (bl. 30 tot 34). Daardie middag ry Bart-hulle om te gaan organiseer. Oom Giel sien hulle van sy stoep af een vir een vertrek. Hy voel seergemaak dat geeneen by hom aanry nie, dat hy nie meer vertrou word nie. Tuis die aand ontwyk Bart Fransina se vrae. Sy besef dat hy haar wantrou en dinge vir haar wegsteek. Annekie kan dié aand nie vrede bewerkstellig nie. Nā ete stap Bart na oom Gawie, waar die mans hul eerste pogings bespreek. Hulle is nie ontevrede

nie, maar vrees die draadsitterelement. Oom Gawie se vrou vind dit goed dat albei haar seuns saam met haar man op rebellie gaan. Fransina is al in die bed as Bart terugkom. Sy maak of sy slaap as hy haar na sê.

Afd. 6 (bl. 34 tot 38). Bart kyk vroegoggend hoe die vinke in sy lande neerstryk. 'n Ruiter, wat blyk Kort Magiel te wees, kom aangejaag. Hy het 'n briefie van genl. Myburgh wat sê hulle is welkom om by hom aan te sluit. Bart gee Magiel instruksies; ry self met verdere instruksies na Pieter, Fransoois en oom Gawie. Terug by die huis, vertel hy Fransina dat hy die volgende dag na die rebelle vertrek. Al het sy dit verwag, is die nuus vir haar 'n groot skok. Later die dag kom oom Giel na Bart. Hy stem nie met Bart-hulle saam nie, maar bied aan om Fransina in Bart se afwesigheid te help. Hy is diep bekommerd oor die land se toekoms.

Afd. 7 (bl. 38 tot 39). Bart staan vroeg op; hy en Fransina het albei sleg geslaap. Sy seuntjie slaap nog, maar Annekie groet hy met buitengewone gevoel. As hy Fransina groet, sê sy sy sal hom nooit vergeef nie. Sy soen hom ook nie terug nie. Bitter staan sy en kyk hoe hy wegry. Hy is amper uit sig as Pieter en Fransoois en oom Gawie met sy seuns verbykom.

Afd. 8 (bl. 39 tot 43). Oom Giel waai as Bart by sy huis verbyry. Eers op die Rooirant merk Bart hoe min Kafferkralers aankom. Terwyl hy aanry, sink sy moed al verder oor die swak opkoms. By die afgesproke plek is daar eers teen sewe-uur 'n vyf en twintig man.

Beswaard spreek Bart hulle toe: die posisie lyk ernstig. Hy vra dat hulle 'n nuwe leier kies, maar hulle besluit om nog daarmee te wag. Hulle ry aan deur 'n onnatuurlik stil omgewing; min sluit by hulle aan. Dit reën as hulle die aand tussen bome afsaal. Bart lê en bekommer hom oor hul veiligheid; staan naderhand op om met die wagte te gaan praat. Sy eie kombers gee hy vir twee half-verklumde manne. Koud en onrustig probeer hy verder slaap. Hy is vroeg wakker; gee huiwerig toestemming dat vuur gemaak word.

Afd. 9 (bl. 43 tot 48). Dié oggend wil Bart weer hê die manne moet 'n veldkornet kies; hulle wil egter by hom hou. Ná ete ry hulle verder, opgevrolik deur die mooi dag, maar nie sonder bekommernis oor die gebrek aan steun vir hul saak nie. Bart kommandeer by 'n winkel jasse en komberse en teken daarvoor sonder om 'n afskrif van die rekenig te eis. Die middag kom sluit twee seuns van ryk Jan van der Hoven aan; almal word daarby uitgenooi vir die ete. Van der Hoven en Bart gesels oor die gebrek aan geesdrif onder die mense; mev. Van der Hoven praat berustend oor haar seuns wat by die rebellie wil aansluit. Van der Hoven se dogter vra Bart of die rebelle helde is; hy lag en sê dit sal nog moet blyk. Ten afskeid sê Van der Hoven dat hy trots is op die rebelle.

Afd. 10. (bl. 48 tot 52). 'n Paar dae later ry Magiel langs Bart. Hy is verontwaardig oor die gebrek aan optrede deur die rebelle. Bart moet saamstem, maar verduidelik tog die gevoel dat die regeringsmanne van hul bloed is. Magiel voorspel die regering gaan die rebellie met geweld onderdruk. Daardie nag sluit hulle by kommandant Venter aan. Bart vra uit oor genl. Myburgh en praat met Venter oor optrede deur die re-

belle. Venter, anders as Bart, glo die regering sal onderhandel. Bart kry al hoe meer die indruk die rebellie gaan misluk omdat die voorkêrels nie planne het nie. Met dié gedagte lê hy lank wakker.

Afd. 11 (bl. 52 tot 56). Die oggendvure lyk skilderagtig, maar Bart het daar geen oog voor as hy oom Gawie van Venter se oortuigings vertel nie. Daardie dag oorval 'n haelbui hulle. Bart bekommer hom oor die swak toerusting van baie van Venter se manne. Hulle saal af en verkenners bring berig van spioene in die omgewing. Bart bepleit weer optrede, maar Venter bly paaï. Op 'n oop kar kom 'n armoedige ou man en sy vrou hulle waarsku oor 'n regeringsmag vorentoe; die regering wil hulle blykbaar uitmekaar skiet. As Venter lughartig praat van terugskiet, vererg die ou man hom hewig. Ná die ou mense se vertrek, troos Venter hom aan die gedagte dat Myburgh nie meer ver is nie, maar Bart is diep onrustig.

Afd. 12 (bl. 56 tot 58). Ná die krygsraad word godsdiens gehou. Bart staan eenkant en luister. Hy en Venter kon nie ooreenkom nie. Dié gaan verder na Myburgh, terwyl Bart-hulle die boswêreld wil in en Jopie Fourie se kant toe. Die salfwoorde van die ouderling stem Bart droefgeestiger. Tog bring die aand vir hom 'n troos. Voor hy aan die slaap raak, mompel hy van die woorde wat by die godsdiens gesing is: Die ook in den swartsten nacht/Op den Heer alleen houdt wacht.

Afd. 13 (bl. 58 tot 63). Bart-hulle ry die boswêreld in. Teen die volgende aand is hulle afgesaal in 'n tambotielaagte. Omstreeks middernag kom twee van Venter se manne gehawend die kamp binne met die nuus dat Myburgh se ganse mag uitmekaar geskiet is. 'n

Woede groei in Bart. As verkenners die volgende dag berig bring van 'n regeringsmag vorentoe, gee hy dadelik bevel om te veg. Die rebelle is geesdriftig. Bart en Fransoois seil skiet-skiet vorentoe. Hulle vorder tot in 'n sloot voordat teen die rant voor hulle die witvlag opgaan. Die rebelle begrawe hul dooies. Dan laai die ontwapende regeringsmanne hul gewondes en dooies op draagbare van takke en vertrek te voet. In die skemer lê die rantjie weer stil.

Afd. 14 (bl. 63 tot 67). Naby Sekoen se berge is Fransoois en Magiel vooruit om te verken as twee regeringsmanne op hulle losbrand. Hulle besluit op 'n hinderlaag. Verskuil lê hulle en wag dat die twee weer aankom. Fransoois fluister van hensop, maar Magiel wil nie en hulle skiet. Een ruiter val en die ander jaag weg. Fransoois gaan kyk na die dooie, amper nog 'n seun. Magiel kom terug met die los perd en vra hoe Fransoois dan geskiet het. Fransoois antwoord verward; hy wou die twee man 'n kans gegee het. Magiel verkwalik hom dit. Sy beleid is om aan ander te doen soos hulle aan hom doen. Fransoois erken dit lyk party dae na die beste politiek.

Afd. 15 (bl. 67 tot 71). Bart en oom Gawie sit laat-aand by die rivier en luister na die naggeluide. Twee verkenners van Bart bring die nuus dat van die steun-vorentoe waarop hulle gereken het, daar geen sprake is nie. Dan sit oom Gawie en Bart weer en dink aan die hopelose toestand; die een wag dat die ander begin praat. Hulle bespreek die nutteloosheid van voortgaan en besluit Bart moet dit vir die manne stel. As oom Gawe gaan slaap, sit Bart voor hom en staar. Asof in 'n visioen beleef hy die gebeure van die afge-lope tyd, die verdeelde optrede van die Boerenasie.

Vroegoggend laat hy die manne wakker maak om met hulle te praat. Net Magiel sê hy sou graag nog 'n keer wou geveg het.

Afd. 16 (bl. 71 tot 75). Pieter en jong Van der Hoven ry om die oorgawe te gaan aanbied. Van der Hoven is opgeruimd: alles is verby, en hy het hom manlik gedra. Pieter is teneergedruk oor die oorgawe. Die regeringskommandant lees Bart se brief en stem in dat net die rebelle-offisiere aangehou sal word. Hy en Pieter wissel woorde oor die rebellie; hy meen dit was onnodige bloedvergieting. 'n Draad-sitter-regeringsman praat ook met Pieter; hy meen die regering weet hoeveel versweë steun daar vir die rebelle is en sal daarom versigtig wees. Wanneer Pieter en Van der Hoven wegry, peins die kommandant oor hul houding. Hy vrees dit sal 'n leeftyd neem voordat die gevoelens van vyandskap in die land uitgeskerf het.

Afd. 17 (bl. 75 tot 78). Terwyl die oorgawe afgehandel word, wil die kommandant van Bart weet wie van sy manne 'n paar dae vantevore 'n regeringsverkenner doodgeskiet het. Bart ontken dat hy daarvan weet. As dit blyk oom Giel sal saam met hom moet tronk toe, val hatige woorde tussen hom en die kommandant, wat hom daaraan herinner dat hy nou in die hande is. 'n Regeringsman probeer eers by Fransoois en Magiel en dan by oom Gawie uitvis watter rebelle die vorige Vrydag 'n regeringsman geskiet het, maar vind niks uit nie. Nadat vir almal passe uitgeskryf is, groet die rebelle Bart en oom Gawie en vertrek. Die twee staan saam met die regeringsmanne en kyk hoe hulle in die skemer verdwyn.

'n Eerste moontlikheid waarmee 'n mens moet rekening hou, is dat bg. indeling min of meer "arbitrêr" gedoen is; bloot 'n ruspunt elke soveel bladsye wou skep om die leser 'n "blaaskans" te gee. Dit lyk egter onwaarskynlik, soos 'n mens al sou kon aantoon net deur bladsye te tel. Die hoofstuk beslaan 'n bietjie meer as sewe en sewentig bladsye. Verdeel dit in sewentien afdelings, en jy kry 'n gemiddeld van net meer as $7\frac{1}{2}$ bladsye per afdeling. Dit is 'n "norm" waaraan die verteller hom maar min gesteur het. Heelwat afdelings is wel van wat 'n mens as 'n gemiddelde lengte sou kon beskou - tussen sowat drie en sowat vyf bladsye lank. Sommiges is egter veel langer. Die eerste afdeling strek bv. oor $10\frac{1}{2}$ bladsye en die vierde oor sowat nege. Ander is weer veel korter. Die twaalfde afdeling beslaan bv. $1\frac{3}{4}$ bladsye en die sewende skaars $1\frac{1}{4}$. Hoewel "bedagsaamheid" teenoor die leser dus denkbaar iets te doen kon gehad het met die besluit om hoegenaamd in te deel, het dit geen meganiese verdeling tot gevolg gehad nie. Ander oorwegings moes saamgesels het.

Dit wil bv. blyk of elke afdeling 'n soort "handelingseenheid" wil handhaaf; of daar telkens met 'n "stadium" van die vertelling afgereken word voordat 'n volgende aangepak word. Anders gestel: dit kan wees dat elke afdeling 'n bepaalde "onderwerp" wil

behandel, 'n besondere aspek, of selfs implikásie van die handeling wil beklemtoon. As dit so is, sou die indeling 'n sleutel kon wees tot 'n interpretasie van die hoofstuk. 'n Mens sal dié hipotese egter versigtig moet ondersoek, want bg. ordening bring ook eiesoortige probleme ter sprake. So 'n stuk-vir-stuk-manier van bou kan bv. maklik 'n gefragmenteerde geheel tot gevolg hê. Word hierdie gevaar vermy? 'n Mens sal ook moet vasstel of die verdeling óral 'n doel dien; of die afdelings mekaar sinvol opvolg, ens.

Dit is duidelik dat die breë verloop van die handeling in 'n groot mate kousaal georden word. Daar is telkens 'n oorsaaklike verband tussen gebeure; die een ding "lei" tot die ander: Die regering besluit om Engeland in die oorlog te help en Duits-Wes aan te val. As gevolg daarvan draai Bart teen Botha. Omdat Fransina nie met hom saamstem nie, volg rusies. Teen die tyd dat Bart sy planne gefinaliseer het om by die rebelle aan te sluit, het rusies al tot wantroue gelei en laat hy by sy vertrek 'n verbitterde vrou agter. Vanweë 'n groot draadsitterelement sluit min hulle by die rebelle aan. Omdat sy manne bowendien swak toegerus is, kommandeer Bart op sy eie rekening komberse en jasse. Rebelleleiers soos Venter en Myburgh wil eerder onderhandel as veg, wat die rebelle weerhou van doelgerigte optrede en die rebellie op 'n mislukking laat afstuur. Al doen Bart-hulle hul bes, moet ook

hulle naderhand oorgee. Omdat die regering weet daar is heelwat versweë steun vir die rebelle, word hulle sagkens behandel en net die offisiere aangehou. Gevolglik bly net Bart en oom Gawie agter wanneer hul makkers huis toe gaan...

Oorsaak gaan gevolg telkens vooraf, sodat die volgorde van die gebeure in 'n groot mate 'n "natuurlike" volgorde is. So sou 'n mens egter nie die posisionering van ál die gebeure kon regverdig nie. Om maar een voorbeeld te noem: die wedervaringe van Fransoois en Magiel op 'n verkennings-tog (veertiende afdeling). Hierdie gebeure sou òf vroeër òf later in die hoofstuk aangebied kon gewees het sonder dat 'n mens juis op "kousaliteitsgronde" daarteen beswaar sou kon aanteken. 'n Mens sou ook verder kon gaan en die nodigheid dat hoege-naamd van sekere gebeure vertel word, in twyfel trek op grond daarvan dat dit geen ontontbeerlike skakel vorm in die kousaliteitsketting nie. Dit kan aan die hand van dieselfde voorbeeldgeïllustreer word: die hêle veertiende afdeling sou desnoods te skrap wees sonder ernstige gevolge vir die res van die gebeure. Oorsaaklikheid mag in hierdie hoofstuk 'n vername bindende faktor wees, maar dit is lank nie allesverklarend nie.

So oorsigtelik beskou, lyk dit bv. nie of 'n verdeling van die hoofstuk in afdelings besonder funksioneel is nie - 'n veel logieser ordening sou gewees het 'n

verdeling van die geheel in die twee hōōfstukke, die eerste bestaande uit afdelings een tot sewe, en die tweede uit afdelings agt tot sewentien.

Tot en met die sewende afdeling is Bart se huislike probleme nl. integraal deel van die handeling, om daarna heeltemal links gelaat te word ter wille van 'n konsentrasie op sy ervarings in die veld met die rebelle.

Hierdie verdeling word nie gemaak nie, sodat 'n mens kan sê die hoofstuk as geheel herhaal 'n patroon wat in die eerste afdeling in die klein sy beslag gekry het. Dáárin is die eksposisionele inleiding nie "afgesny" van die handeling wat gevolg het nie; daar was eerder sprake van 'n breë aanloop wat vernou het tot 'n bepaalde handelingslyn.²⁾ Dit is of die verteller eers met 'n stuk hāndeling wou klaarspeel voordat hy 'n ruspunt toelaat. Die handelingslyn (Bart se houding in Oktober 1914 teenoor Botha) is op 'n beslissende eindpunt gevoer (Bart se vernietiging van Botha se portret). - In die hoofstuk as geheel sou 'n mens miskien kon praat van 'n aanloop of voorspel tot Bart se deelname aan die 1914-rebellie wat vernou tot 'n verslag van sy wedervarings op kommando en beslissend afgesluit word deur sy oorgawe en aanhouding. Dieselfde beginsel is skynbaar op die spel: een ding op 'n slag. Plaas hom in perspektief, en speel dan met hom klāár. In albei gevalle word 'n afgeronde "handelingseenheid" aangebied.

2. Vgl. bl. 143 tot 144 hierbo.

In die lig van dié veronderstelling kan 'n mens tot die gevolgtrekking kom die "onderwerp" van die eerste hoofstuk is: "Bart se deelname aan die 1914-rebellie". As 'n mens daarvoor 'n titel moes bedink, sou jy maklik, en waarskynlik met 'n groot mate van reg, op iets letterliks soos "Bart rebel-leer" kon besluit. Op 'n soortgelyke wyse sou 'n mens moontlik 'n soort toets kon aanlê vir die onderskeie afdelings. Is daar 'n logiese samehang tussen die gebeure wat in elke afdeling beskryf word? In watter opsig onderskei een afdeling hom van die ander? Is die "handelingseenheid" altyd so heg dat 'n mens sonder moeite 'n onderskeidende titel kan vind?

Die eerste afdeling is vanweë sy eksposisionele aanloop eintlik 'n geval op sy eie. Deur die eksposisie word die leser voorberei op 'n persoonlike verhaal (dié van Bart, en die mense na aan hom) teen die agtergrond van 'n stuk politieke geskiedenis (die rebellie van 1914). In die handeling wat op bl. 4 begin, val die klem veral op die politieke betrokkenheid van die karakters, en meer bepaald op Bart se swaai weg van Botha. Dit word deur Fransina se voorafgaande gedagtes in 'n spesifieke konteks geplaas, en deur Bart se vernietiging van Botha se portret afgesluit.

Die handeling vorm 'n eenheid waaraan 'n titel soos "Bart sweer Botha af" waarskynlik reg laat geskied. Nie net die eksposisie nie, maar ook die handeling dui op 'n verdere verloop van gebeure - waarin as't ware die gevolge van Bart se daad behandel sal word.

Ook vir die tweede afdeling kry 'n mens op grond van die handelingsverloop maklik 'n titel gekies: "Rusie met Fransina". Daar is wel progressie in die politieke gegewe: die boere ry rond agter nuus, daar kom berig van 'n vergadering, ens. Maar nou val die klem meer op die huislike situasie: Fransina is glad nie tevrede met Bart se swaai teen Botha nie, wat aanleiding gee tot twee lang gesprekke waarin hul geaardhede, gevoelens, vrese vir die toekoms, politieke en ander oortuigings, ens. aan bod kom. Verreweg die grootste gedeelte van die afdeling word deur dié gesprekke in beslag geneem. Die patroon: eenders van aard, anders van denke, word op die spits gedryf. Albei is trots en hardkoppig, en hier verskil hulle oor 'n beginselsaak. Sý voel huislike verpligtinge moet eerste kom, terwyl hý meen daar is 'n landsprobleem wat voorrang moet geniet. Rondom dié geskil vorm die handeling weer 'n behoorlike eenheid - 'n eenheid wat duidelik steun op voorafgaande gebeure (bv. Bart se vernietiging van die portret) en verdere gebeure in die vooruitsig stel

(bv. Bart se bywoning van die vergadering op Onbekend).

Bart gaan inderdaad in die derde afdeling vergadering toe, saam met Pieter en Fransoois. Die "onderwerp" is presies net dit: die "Vergadering op Onbekend", en die grondplan verseker die eenheid: op pad na die vergadering + op die vergadering + op pad terug van die vergadering. Oorgeset synde: voorbereiding, vergadering, konklusie. Hul opgewektheid oor die opkoms word deur die vergadering self hokgeslaan en die afdeling eindig op 'n somber noot: hulle voorsien wapengeweld. Van besondere belang is die bekendstelling van Kort Magiel wat die vuurvreterstandpunt verteenwoordig, en later in die hoofstuk 'n vername rol speel. Op die vergadering word trouens 'n hele spektrum menings gerapporteer; 'n soort deursnit van die volksgevoel aangebied. Soos in afdeling twee, is die handeling in 'n sekere sin deur voorafgaande gebeure "voorspel" (vgl. Fransina se vrese op bl. 15 tot 16), en "voorspel" dit op sy beurt verdere gebeure (o.a. die opneem van wapens). Dit is vir die opeenvolging van afdelings 'n patroon wat end-uit gehoorsaam word, al geskied dit nie altyd so opsigtelik nie. Dat dit fragmentasie van die hoofstuk as geheel teenwerk, spreek vanself.

Hierop volg drie afdelings, die vierde, vyfde en sesde, waarin die handeling nie so pertinent rondom 'n "onderwerp" georden word nie. 'n Mens sou van min

of meer parallelle uitbouing van die "politieke" en "private" problematiek kon praat. Wat Bart en Fransina betref: hul verhouding versleg al verder. Deels is dit 'n fout in tydsberekening. Dit is duidelik dat dié mense mekaar liefhet, en sporadiese pogings om die misverstand uit die weg te ruim, kom voor - maar nooit op die regte sielkundige oomblik nie. Mettertyd begin hulle mekaar wantrou, en die wantroue lei, via gekrénkte trots, tot verbittering - veral aan Fransina se kant. Die verslegtende politieke situasie het daarby 'n direkte invloed op hul betrekkinge. Die regering gaan voort met sy planne, en daar begin rebellekommando's vorm. Bart-hulle begin ook in die Kafferkraalse omgewing steun monster. Wanneer daar berig kom van genl. Myburgh dat hulle welkom is om by hom aan te sluit, is die koeël deur die kerk. Dit lyk dus of "ruspunt-oorewegings" hier 'n bydrae kon gelewer het tot 'n verdeling in drie afsonderlike afdelings. Met afdelings een, twee en drie is nie alleen 'n presedent nie, maar ook by die leser 'n verwagting geskep waaraan die vertelling eintlik "moes" voldoen. Dalk deels vandaar 'n afdeling vier, vyf en ses (pleks van bv. 'n lāng afdeling vier). Dit is dan ook so dat 'n mens probleme ondervind om vir elk van dié afdelings 'n toepaslike titel te vind; jy word tot abstraksies gedwing. Tog

vertoon elkeen by nadere ondersoek 'n innerlike samehang.

In die vierde afdeling val die klem op Bart se Sorge op sowel huislike as politieke terrein. Die vinke pla in die koring. Tuis loop sy vrou dikmond. Hy wil bedank as veldkornet. Die nuus waarmee sy vriende by hom aankom, dui op geen maklike oplossing vir die landsprobleem nie. Die afdeling word afgesluit as Bart Fransina vertel hy het besluit om te rebelleer, en sy haar onversetlik daarteen stel. Met Bart se standpunt in die gedagte, sou "Dubbele Sorge" vir hierdie afdeling 'n heel gepaste titel kon wees. Dit is net dat die gebeure hier nie rondom een bepaalde "uiterlike" gebeurtenis gerangskik word nie.

In afdeling vyf word die hele proses verder gevoer, met die aksent op wat 'n mens miskien die wantroue-tema kan noem. "Wantroue" sou selfs 'n gepaste titel kon wees. Die leser is trouens op dié "onderwerp" voorberei deur voorafgaande gebeure. 'n Mens sou bv. kon wys op die afwysende reaksie van Bart en sy vriende in die vierde afdeling toe die andersdenkende oom Giel hom by hul geselskap aansluit het.³⁾ Hier word dit op die spits gedryf: oom Giel sien van sy stoep af hoe Bart-hulle van hul huise vertrek om te organiseer, en hy besêf waarom geeneen by hom aandoen nie. Hy word gewantrou.

3. Bart Nel, bl. 28. Vgl. ook bl. 149, tot 150 hierbo.

Wantroue geld ook Bart se verhouding met sy vrou: sy besêf hy ontduik haar vrae, hy lieg vir haar oor sy bewegings. Hy voer nie meer samesprekings by sy huis nie; dit vind nou by oom Gawie plaas. En die afdeling eindig met 'n geïmpliseerde leun deur Fransina. As Bart tuiskom, maak sy of sy slaap en beantwoord nie sy naggroet nie.

"Finale reëlins" sou 'n geldige, hoewel miskien ietwat té letterlike titel kon wees vir die sesde afdeling, wat handel oor die vooraand van Bart se vertrek. Kort Magiel bring Myburgh se boodskap; mederebelle word daarvan in kennis gestel; Fransina met die onherroeplikheid van Bart se besluit gekonfronteer. Geheimhouding is nie meer nodig nie, en Bart reël met oom Giel om Fransina in sy afwesigheid te help.

En in afdeling sewe word niks meer of minder nie as 'n "Bitter afskeid" beskryf. Sô belangrik ag die verteller sy "onderwerp" hier dat hy aan 'n skrale bladsy-en-'n-bietjie die status van 'n volwaardige afdeling toeken. Die afdeling vertoon uit die aard van die saak 'n besonder hegte eenheid. Bart vertrek met 'n swaar gemoed en Fransina bly verbitterd agter. Dit is 'n oomblik wat deur al ses voorafgaande afdelings gevoed word - en wat sonder twyfel verdere persoonlike ongeluk vir Bart se toekoms voorspel. In dié opsig fungeer die eerste sewe afde-

lings bepaald as eenheid op sy eie.

Maar, soos reeds gesê, die verteller roep nie hier halt nie. Die leser moet eers saam met Bart die ganse mislukte rebellie beleef. Daarmee voldoen die verteller natuurlik aan 'n verwagting wat hy reeds in die eerste paar bladsye van die hoofstuk geskep het, toe hy o.a. bespiegeling oor Bart se toekoms pertinent gekoppel het aan die refrein dat dit "toe" 1914, die jaar van die rebêllie was.⁴⁾ Bart se huishoudelike probleme skuif - voorlopig, vermoed die leser - vanaf afdeling agt op die agtergrond.

Tydens Bart se omswerwinge in die veld vul sy politieke betrokkenheid feitlik sy hele bestaan.

Die gevaar is dat dit 'n mate van eenselwigheid tot gevolg kan hê. Daar word nou in afdeling ná afdeling van sôortgelyke gebeure verslag gedoen. In die eerste sewe afdelings was daar 'n pendule-effek, het die "swaai" tussen huis en politiek gehelp om elke afdeling 'n eie karakter te gee. Vir die verlies aan dié "veelsydigheid" moet nou gekompenseer word. Die verteller maak feitlik van sy swakheid sy krag: die konsentrasie op kommando-ervaringe bied hom die geleentheid om die rebellie-tema vollediger aan bod

te bring sonder die gevaar dat dit tot verskerwing van die aandag sal lei. Al die rebelle in Bart se kommando voel nie eenders en tree nie eenders op nie - en ook van die standpunt van sekere regeringsmanne word kennis geneem. Wat tegniek betref, word die reeds bekende patroon voortgesit. Die handeling word in elke afdeling so heg moontlik tot eenheid georden; gewoonlik 'n eenheid wat steun op voorafgaande gebeure, en verdere gebeure in die vooruitsig stel: dus nie 'n geïsoleerde eenheid nie.⁵⁾ Ook in dié verband kry 'n mens nou te doen met 'n groter "variasie": die verband tussen afdeling en afdeling blyk in sommige gevalle eers agterna en by nadenke volledig. En meer afdelings dwing 'n mens om op soek te gaan na 'n nie-letterlike titel. In 'n paar gevalle is dit nou beslis implikāsies van die handeling, en nie meer die handeling self nie, wat as ordeningsprinsiep fungeer.

Afdeling agt lewer nie probleme op nie - hierin word beskryf wat 'n mens eintlik niks anders nie kan noem as 'n "Beklemmende begin". Die opkoms is swak; Bart is buitendien nog teneergedruk oor die afskeid van sy vrou. Ook die verantwoordeliheid wat hy as hul gewese kommandant vir die kêrels by hom voel, bedruk sy gemoed. Hy bekommer hom oor hul ontoereikende toerusting,

5. Vgl. bl. 161 hierbo.

hul veiligheid as hulle die nag tussen bome
afsaal, die kanse op sukses van hul onderneming.
Daarby is dit reënerig en koud.

In afdeling nege word die handeling egter
weer nie rondom 'n klaarblyklieke "onderwerp" ge-
orden nie. Tot dusver is in die verloop van die
verhaal al dikwels, en deur 'n verskeidenheid
karakters, bespiegel oor abstraksies soos lojali-
teit, plig, manlikheid. Hier tree soortgelyke be-
spiegeling sonder twyfel op as ordeningsbeginsel.
Die afdeling begin deurdat Bart 'n tweede keer vra
dat die manne 'n leier moet kies - so asof hy nog
daarvan wegstrem om finaal verantwoordelikheid vir
hierdie groep rebelle te aanvaar. Hulle wil nie
kies nie - hy bly hul leier. Daarna verneem
die leser dat hulle 'n slagkoei aan't verdeel is
wat geskenk is deur die eienaar van die grond waar
hulle oornag het. Dit lei tot bespiegeling oor sōveel
meegevoel met die rebelle wat tot sō min werklike
medewerking lei (bl. 44). Wanneer Fransoois en Pieter
op die volgende bladsy van 'n vrou praat wat hulle
die vorige dag met 'n geweer gedreig het, noem hulle
dit 'n "skande", en lei hul gesprek tot 'n bespreking
van "ons nasie", van die Boere wat miskien nog eendag
"algar Boere" sal word. By 'n winkel kommandeer Bart
later toerusting vir "sy" manne: hy aanvaar nou be-
slis persoonlike verantwoordelikheid vir hulle, teken

self die rekening (sy eie benarde finansiële posisie, waarvan die leser al soveel verneem het, ten spyt). Dan sluit die twee seuns van ryk Jan van der Hoven by hulle aan; die rebelle word eers uitgenooi vir die ete. Die gesprek tydens ete gaan oor geesdrif, plig en nasieskap (bl. 46 tot 47). Dit is beter dat min rebelleer as glad niemand nie, sê oubaas Van der Hoven, ander sou die "skande" te groot wees. Daar is reeds te min offervaardigheid onder die volk, te veel inagneming van eiebelang. Die gesprek kulmineer in die vraag wat Van der Hoven se dogter Bart vra: "Oom-hulle is helde, nē?"⁶⁾ Bart se antwoord dui op verdere handeling, en impliseer dat oor daardie handeling 'n oordeel sal kan (of selfs "moet") uitgespreek word: "Dit sal nog moet blyk." 'n Titel soos "Helde?" gee miskien 'n goeie aanduiding van ~~waaroor~~ dit in hierdie afdeling gaan.

Nuwe ordeningspatrone lewer die volgende drie afdelings nie op nie, maar 'n mens tref tog interessante variasies op reeds bekende patrone aan. Die tiende afdeling, waaraan 'n mens die titel "Voorkêrels sonder planne" sou kon toeken, is bv. interessant deurdat Bart hierin as't ware van rolle verwissel. Die kern van die afdeling is twee gesprekke waarin gepraat word oor wat die rebelle te doen staan, en dit is nie

6. Dit bied natuurlik 'n korrektief op Fransina se standpunt!

heeltemal "dieselfde" Bart wat aan albei gesprekke deelneem nie. Teenoor Kort Magiel stel hy die behoudende standpunt, net om Rooi Martiens Venter daarna met dieselfde vrae wat Magiel aan hom gestel het, te konfronteer. Die kontras Bart/Magiel enersyds, en Bart/Venter andersyds, is ryk aan suggestie en plaas Bart se karakter in 'n besondere perspektief. Bart is mensliker as Magiel, manliker as Venter. Eintlik kom hy en Magiel tot dieselfde gevolgtrekking: die voorkêrels hê nie planne nie. By so 'n oordeel is Bart, as kommandant, natuurlik self betrokke. Dit is of hy gedwing word tot al indringender besef van sy verantwoordelikhede in die rebellie.

In die elfde afdeling word die verskille tussen Bart en Venter verder op die spits gedryf - veral na aanleiding van die twee ou mense in die kapkar se "Waarskuwing". Eintlik verteenwoordig Bart en Venter twee faksies van die rebellemening. Bart kom al meer onder die besef dat net daadwerklike optrede die rebellie 'n kans op sukses sal bied - al is dit hoe bitter om teen jou eie mense op te tree. Venter behoort weer tot diegene wat meen die saak kan deur onderhandeling reggemaak word. Hulle reageer dan ook heel verskillend op berigte deur verkenner en

andere. Veral die waarskuwing van die ou egpaar (vgl. bl 54 tot 56) kry daardeur buitengewone klem. Vorentoe lê daar 'n regeringsmag en wag. Venter neem dit ligtelik op, terwyl Bart hom dit aantrek.

Die twaalfde afdeling is feitlik die direkte "gevolg" van die elfde: Bart reageer op die waarskuwing. Hy neem weer groot verantwoordelikheid op hom alleen. Sy groep gaan breek met Venter s'n, 'n eie rigting inslaan. Geen wonder dat daar 'n gevoel van toenemende vereensaming by Bart is nie. In dié saak is hy as mens op homself aangewys; vir hulp kan hy net "Op den Heer alleen" staatmaak.⁷⁾

So 'n oorsaaklike koppeling bestaan nie tussen die dertiende en veertiende afdeling nie, en tog is hulle ewe duidelik 'n "reeks". Op die gebeure in die dertiende afdeling is die leser in 'n belangrike mate voorberei deur afdeling elf. Hier verneem Bart-hulle eers van die vernietiging van die Myburgh/Venter-kommando, en dan neem hulle self deel aan 'n skermutseling. "Skermutseling" kan dien as titel vir hierdie afdeling, die enigste waarin so 'n burgeroorlog se vermoë om op groot skaal te dood en te verwoes, pertinent aan bod kom. Nie dat die verteller

7. Bart Nel, bl. 58. Vgl. ook bl. 153 hierbo.

melodramaties raak nie. In sy beskrywing van die geveg vermeld hy saaklik veral die waarnemings van Bart en Fransoois en die oorwinningsvreugde agterna van die rebelle. Die afdeling eindig met die versorging van die gewondes en die begrawing van die gesneuweldes.

Op dié afdeling as geheel lewer die veertiende, waarvoor 'n mens die titel "Die beste politiek?" sou kon voorstel, egter kommentaar — indirekte, maar veelseggende kommentaar. Fransoois en Magiel skiet in die veld 'n regeringsverkenner. Agterna blyk dit hy was nog 'n blote seun. Die aandag is nie net vir die letterlike gebeure nie, maar veral ook vir die implikasies daarvan. 'n Mens sou kon sê: die dood word hier nie meer in groepverband behandel nie. Die seun se dood dien as "illustrasie" wat die implikasies van die gebeure in die dertiende afdeling behoorlik by die leser tuisbring. Weer word vanuit die handeling as't ware op die handeling kommentaar gelewer; weer is daar sprake van 'n oordeel wat kan/moet uitgespreek word. Die afdeling eindig nl. met 'n gesprek tussen Fransoois en Magiel na aanleiding van die seun se dood. Magiel meen dit is die beste politiek om aan ander te doen soos hulle aan jou doen. Fransoois, wat half opsetlik mis geskiet het, twyfel egter

(vgl. bl. 66 tot 67). Van die afdeling as geheel sou 'n mens miskien kon sê: hoewel dit nie juis die hoofhandeling verder voer nie, is dit onontbeerlik vir 'n behoorlik begrip (of interprestasie) daarvan.

Vir die vyftiende afdeling, waarin Bart en oom Gawie oorgawe bespreek, kies die titel "Verlore saak" hom eintlik self. Bart se verkenner bring nuus wat die rebelle se laaste hoop vernietig; vorentoe is daar geen moontlikheid van rebellesteun nie. Die mislukking van die rebellie word in breër perspektief geplaas deur Bart se "visioen" (bl. 70) oor die gebeure van die afgelope tyd, wat al weer 'n oordeel impliseer — oor die Boere as nasie.

Die werklike "Oorgawe" word dan in afdeling sestien aangebied; Bart stuur Pieter en jong Van der Hoven met dié doel na 'n regeringsmag. Die klem is op verskillende reaksies op die oorgawe. Party rebelle is verlig dat die rebellie verby is, soos blyk uit Van der Hoven se gedrag. Ander is teneergedruk omdat hul saak verlore is, soos blyk uit Pieter se afkeurende reaksie op Van der Hoven se vrolikheid. Teenoor die regeringsmanne vertoon hulle egter 'n hegte front: wanneer hulle gehensop word, glimlag hulle "teen mekaar". Die afdeling word afgesluit deurdat ook van die standpunt van regeringsmanne kennis geneem word (bl. 74 tot 75). Die regeringskommandant vrees bv. toekomstige verbittering onder die volk.

En in afdeling sewentien beland Bart-hulle "In die hande". Besonder interessant in dié afdeling is die pogings wat regeringsmanne aanwend om uit te vind watter rebelle 'n paar dae vantevore een van hul verkenners geskiet het. Daardeur kry die veertiende afdeling (wat vertel van hoe Fransoois en Magiel 'n regeringsverkenner skiet) tóg 'n oorsaaklike verbintenis met die res van die handeling; dit "volg" wel nie logies op voorafgaande gebeure nie, maar het "gevolge". Weer is dit veral die implikasies van die handeling wat interesseer; word die leser tot nadenke óór die handeling geprikkel. Mag, lui die gesegde, is reg. Is dit die regeringsmanne se standpunt? Die rebelle is in hul mag, en hulle gebruik die reg om vrae te vra. Sou hulle die betrokke rebelle wou straf as "oorlogsmisdadigers"? 'n Mens wonder ook: Weet Bart en oom Gawie werklik nie van die voorval nie? En indien wel: het hulle dit goedgekeur? Die handeling gee nie uitsluitel nie - maar sit 'n mens beslis aan die dink.

Dit alles in ag genome, sou 'n mens die volgende kon beskou as betreklik geldige reduksie van die eerste hoofstuk tot sy "grondplan":

BART REBELLEER

(A) Op Kafferkraal

1. Bart sweer Botha af
2. Rusie met Fransina
3. Vergadering op Onbekend
4. Dubbele sorge
5. Wantroue
6. Finale reëlings
7. Bitter afskeid

(B) Op kommando

8. Beklemmende begin
9. Helde?
10. Voorkêrels sonder planne
11. Waarskuwing
12. Op den Heer alleen
13. Skermutseling
14. Die beste politiek?
15. Verlore saak
16. Oorgawe
17. In die hande

In die geheel, het dit geblyk, bevorder kousaliteit die eenheid van hierdie hoofstuk.⁸⁾ 'n Belangrike bykomstige faktor in dié verband is klaarblyklik 'n kragtige progessielyn. Bg. skema gee 'n goeie aanduiding van die vâart waarmee vertel word. Die verteller vermy oorvolledigheid; mors as't ware nie ruimte op onbelangrikhede nie. Elke afdeling lewer in so 'n mate eie bydrae dat 'n mens met reg van vertelling by wyse van hoogtepunte kan praat. Die gevolg is dat die vertelling trefkrag het; die aandag bly geboei totdat 'n mens die geheel deurgelees het.

Dat dit 'n besonder ekonomiese manier van vertel is, ly geen twyfel nie. 'n Mens kry te doen met verteenwoordigende grepe wat 'n hele reëks wedervaringe voor die gees roep. Wat die rusie tussen Bart en Fransina betref, word die leser bv. allerlei vervelige detail (élke dag se onaangenaamheidjies) bespaar - die agteruitgang in hul betrekkinge word deur enkele gesprekke gesuggereer. Elke gesprek verteenwoordig 'n soort stadium van die geskil: Bart se besluit...Fransina se reaksie...wantroue... Op dieselfde wyse word Bart-hulle se kommando-ervarings aangebied: hul daaglikse rondryery in die veld word grontendeels aan die verbeelding oorgelaat. Enkele "voorbeeld-beskrywings" van hoe hulle opgestaan, vuur aanpak,

8. Vgl. bl. 155 tot 156 hierbo.

opsaal, ens. gee 'n mens nietemin van dié weder-
varinge 'n helder beeld. Dit geld ook die gro-
ter verloop van die rebellie. Die fokus is op
één rebellegroep, saam met wie die leser 'n "se-
leksie" gebeurtenisse beleef - o.a. één verken-
ningsepisode, één skermutseling, ens. 'n Aan-
grypende episode uit die Afrikaner se politieke
geskiedenis word nietemin daardeur vir die leser
'n ervaringswerklikheid.

Uit die detailondersoek van die eerste af-
deling het dit geblyk dat dit vir hierdie verteller
gaan om gebeure wat geïnterpertéér moet word.⁹⁾
Die ordening van paragraaf ná paragraaf, en die
wyse waarop die sinne in daardie paragrawe soms
georden is, het die interpretasie "gerig". Soms
het die leser feitlik mede-verantwoordelik geword
vir die vertelling. Nou blyk dit dat wanneer die
verteller d.m.v. afdelings bou aan die groter ge-
heel van 'n hoofstuk, hy 'n soortgelyke beleid
toepas. Hierdie hoofstuk is wesenlik 'n "hoofstuk
van rebellie", en selfs die wyse waarop die hoof-
stuk as't ware in twee stuwings aangebied word, het
belangrike gevolge vir die rebellie-tema. Bart se
rebellie word eintlik 'n dubbele rebellie deurdat
'n mens, wanneer jy van sy kommando-ervaringe ver-
neem, steeds sy huislike omstandighede in die

9. Vgl. hoofstuk 3 hierbo.

herinnering het. Dit is of Bart nie alleen teen die Botha-regering rebelleer nie, maar ook teen Fransina se verzet. Een illustrasie: wanneer Bart teenoor sy rebellegroep buitengewoon verantwoordelik optree deur op eie rekening vir dié kêrels toerusting te kommandeer, tree hy eintlik teenoor sy huisgesin onverantwoordelik op. Daar is 'n soort vertoon in sy gebaar wat herinner aan die manier waarop hy Botha se portret laat vernietig het: hy teken sonder om hom te verwerdig om 'n afskrif van die rekening te vra. Dit kan hom skynbaar nie skeel dat hy daardeur - al is dit dan ter wille van sy oortuigings! - 'n onnodige risiko loop nie, waaronder sowel sy huisgesin as hyself kan ly. Dit is of hy daardeur ook vir Fransina "aanspreek"; of sy gebaar sê: ek rebelleer ook vir die rêg om te rebelleer! In meer as een opsig is die rebellie vir hom sowel 'n politieke as 'n persoonlike saak.

Dit is interessant om na aanleiding van bg. titels na te gaan in watter aspekte van die rebellie die verteller belang stel. 'n Avontuurverhaal-sonder-meer sou denkbaar op militêre strategie, gevegte, noue ontkomings, ens. gekonsentreer het. In hierdie hoofstuk word egter maar bitter min van dié soort "avontuur" aangebied.

Hier word wel 'n boeiende verhaal vertel, maar met spanning bloot ter wille van die spanning kry 'n mens nie te doen nie. 'n Volle sewe afdelings is vir die 1914-rebellie 'n aanloop, en goed die laaste drie al afloop. Net sewe afdelings (van die agtste tot die veertiende) het dit oor die rebellie as sodanig, en van die sewe bied net twee (die dertiende en die veertiende) voorbeelde van geweld - en daarby voorbeelde waarin die geweld-aspek in 'n belangrike mate onderbeklemtoon word. Dit was die implikasies van die geweld wat die klem gekry het. Dit gaan vir hierdie verteller klaarblyklik meer om emosies en motiewe as om bloot uiterlike "optrede".¹⁰⁾

Reeds in die aanloop tot die rebellie was daar die neiging om in sommige afdelings 'n meer "abstrakte" belangstelling aan die dag te lê; die vyfde afdeling was bv. 'n soort studie in wantroue. In die tweede gedeelte van die hoofstuk, die kommando-gedeelte, neem dié neiging toe. Ganse afdelings dien soms as "rigtingwysers" vir die interpretasie. Die verhaal is so goed aan die gang dat die verteller dit as't ware kan bekostig om progressie hier en daar 'n bietjie af te skeep; om ter wille van "bykomstighede" as't

10. Vgl. bv. bl. 171 tot 172 hierbo.

ware 'n bietjie halt te roep. 'n Mens dink aan afdelings soos "Helde?", "Die beste politiek?" en "Op den Heer alleen" wat in belangrike mate dien om die handeling vanúit die handeling van kommentaar te voorsien. Die handeling kry vir die leser steeds méér implikasies.

In dié stadium is dit duidelik dat handelings - verloop 'n belangrike invloed uitgeoefen het op die konstruksie van hoofstuk een, o.a. wat betref die omvang van die onderskeie afdelings. Maar ook ander oorweginge moes by die "indelingsproses" in ag geneem gewees het. 'n Mens kan dit bv. nie miskyk dat ten minste die aanvang van elke afdeling saamhang met 'n verskuiwing in plek of 'n sprong in die tyd nie, en dikwels met albei. Die verteller vind dit in elke geval nodig om in feitlik elke afdeling die handeling vooraf te gaan deur 'n kort plasing in tyd en ruimte; waar dié plasing nie letterlik geskied nie, word dit deur implikasie bewerkstellig. Soos die bekendstelling van karakters in die eerste afdeling, neem hierdie plasings in tyd en ruimte bykans 'n vaste patroon aan. Dit sou miskien lonend wees om na aanleiding van dié "vasknooppunte" ook na te gaan hoe tyd en ruimte in die onderskeie af-

delings gehanteer word.

Die eerste afdeling is weer as gevolg van sy lang eksposisionele aanloop 'n geval op sy eie. Wat plek betref, word ten aanvang veralgemeen oor die Kafferkraalse omgewing; en wat tyd betref, oor Oktober 1914. Die begin van die handeling beëndig die veralgemening: "Bart se vrou het in die sitkamer gesit en werk by haar masjien. Ondanks die drie vensters is daar deur die breë oordakte stoep nie veel lig in die ~~ver~~trek nie..." (bl. 4). Die plek is die sitkamer van Bart se huis op Kafferkraal, en die handeling word enduit tot hierdie vetrek beperk. Die plasing van tyd is ewe onmiskenbaar, hoewel geïmpliseer. Dit is klaarblyklik "'n dag in Oktober 1914". Vanaf dié moment word die gebeure chronologies aangebied: Bart kom tuis; mense kom op besoek; Bart vernietig die portret. Wanneer op bl. 11 afgesluit word deur die mededeling: "Dit duur 'n tyd voor daar iemand iets sê", kon uiters 'n paar uur verloop het.

Dat plek hier amper soos in 'n toneelstuk gehanteer word, is reeds aangetoon.¹¹⁾ Die toneelmatige geld deels ook die hantering van tyd. In toneelwerk is daar ten minste 'n sterk neiging vir "verteltyd" om ooreen te stem met "vertelde tyd".¹²⁾ Makliker gestel: in die toneel neem gebeure van, sê, 'n halfuur dikwels ook sowat 'n halfuur se vertel- of speeltyd in beslag.

11. Vgl. bl. 127 hierbo.

12. Kyk o.a. wat J.D. Miles hieroor te sê het in sy opstel "Om die nate te versit", in Jim Polley (red.), Die Sestigers, bl. 33.

Seker die algemeenste manier om die tempo te versnel, is deur die af- en opgaan van die gordyn, waarmee veranderinge in o.a. beligting en dekor natuurlik kan saamgaan. 'n Reeks tonele waarin die tydsverloop so-te-sê werklikheidsgetrou is, word m.a.w. dikwels aaneengeskakel deur 'n reeks spronge in die tyd.

In Bart Nel se eerste afdeling herinner die hantering van tyd soms besonder sterk aan die hantering van tyd in bg. soort teneelstuk, deels waarskynlik omdat die "eenheid van plek" so nadruklik toegepas word. Van gesprekke word dikwels betreklik volledig verslag gedoen en die handeling van karakters soms in besonderhede beskryf. In dié gedeeltes stem vertelde tyd en verteltyd nogal ooreen. Maar beskou 'n mens die "bedryf" as geheel, die handeling wat strek van bl. 4 tot 11, bly van dié ooreenstemming nie veel oor nie. Vir handeling wat 'n paar uur in beslag neem, gebruik die verteller maar sowat $7\frac{1}{2}$ bladsye, 'n "verteltyd" wat in terme van minute bereken kan word. Dit word moontlik gemaak o.a. deur die "invoeging" van brokkies versweë of bloot geïmpliseerde tydsverloop soos die volgende:

Hy kyk haar aan. "Kry ek dan nie koffie nie?" vra hy nors. Sy staan op en toe sy haar omdraai, kom 'n fyn laggie op haar gesig. (VERSWEË TYDS-VERLOOP)

"Was jy toe by Pieter gewees?" vra sy toe sy terugkom. (Bl. 7 tot 8.)

Die vraag "Was jy toe by Pieter gewees?" gaan nie verniet die verduideliking "vra sy toe sy terugkom" vooraf nie; dit word 'n doodnormale voortsetting van hul gesprek en die tydsverloop tussenin (terwyl sy koffie gemaak het) val nie op nie. Dit word nie aangevoel as sprong nie, maar bloot as versnelling in die tydsverloop, omdat daar so duidelik 'n kousale verband tussen die twee "stukke" handeling gehandhaaf word. Dat dié soort fusie van twee gesprekke op die planke met veel meer moeite gepaard sou gaan, spreek eintlik vanself. En dit is nie die enigste manier waarop die tempo in hierdie "bedryf" gemanipuleer word nie. Op doelbewuste vertraging in die tydsverloop is nl. al gewys; dink maar aan die portret-episode.¹³⁾

Dialog word dikwels aangevul of afgewissel deur gedagtes, in sowel die direkte as die indirekte rede. Die moontlikhede wat dit vir sowel versnelling as vertraging van die tydsverloop inhou, hoef skaars uitgespel te word. Ook deur die invoeging van beskrywings, bv. van die omgewing, 'n ligkol op die vloer, die hoendergeluide buite, kan òf 'n vinniger òf 'n stadiger tydsverloop gesuggereer word. Stiltes het 'n eiesoortige effek. Vergelyk: "'n Paar minute eet hy swygend sy beskuit met koffie" (bl.8); "...onder-tussen sit die twee manne daar swygend, Bart somber, oom Giel berustend" (bl. 9); "Daar is 'n lang stilte. Fransina staar na buite en oom Giel sit maar stil en rook" (bl.10); "Dit duur 'n tyd voor daar iemand iets sê" (bl.11). Dit

13. Vgl. bl. 139 hierbo.

vertraag moontlik die handeling, maar beslis nie die tydsverloop nie. Maar genoeg. Feit is 'n mens het hier tog met 'n ver van toneelmatige hantering van die tyd te doen. Die vertelling word in 'n groot mate gedramatiseer en die "eenhede" van tyd en plek gehandhaaf, maar die tyd verlōōp in wese epies, soms vinniger, soms stadiger, soos dit die verteller behaag.

Tussen die einde van die eerste en die begin van die tweede afdeling is daar weldeeglik 'n sprong in die tyd. Die tweede afdeling begin nl. soos volg:

Die volgende dag lei Bart water. Dit was sy dag. Hy, Pieter Vermaak, Fransoois le Roux, oom Gawie le Roux en lang Doors Vermaak het gesamentlik 'n dam op die bo-ent van die laagte.

Dit was omtrent tien-uur. Kaalvoet, 'n graaf in sy hand, staan hy tussen die koring en waterlei... (bl. 11).

Die versweë tydsverloop het 'n gans ander uitwerking as diē op bl. 7 tot 8. Dat dit sowat anderhalf dag in beslag neem, terwyl Fransina darem seker nie langer as sowat tien minute nodig gehad het om koffie te maak nie, het daar bloedmin mee te doen. Van meer belang is waarskynlik die tipografiese onderbreking tussen die twee afdelings: die gordyn het as't ware neergedaal en weer opgegaan. Maar die deurslaggewende faktor is dat daar geen kousaliteitsverband ge-

lê word tussen die handeling waarmee die eerste afdeling afgesluit is en dié waarmee die tweede begin nie. Uit Bart se voorkamer word sonder meer (oor anderhalf dag) gespring na sy koringland; van die politiek na waterlei. Die begin van die tweede afdeling word dan ook, by wyse van 'n soort ekposisie-in-die-kleine, aangebied as "nuwe begin".

Die lang aanloop van die eerste afdeling, waarin 'n hele verloop van gebeure "voorspel" is, ontbreek. Die "eksposisietjie" is bloot gemik op die huidige. Tyd: omtrent tienuur die volgende dag. Plek: Bart staan tussen die koring op die land. Verduideliking: die water waarmee hy lei, kom van 'n gesamentlik dam op die bopunt van die laagte. Voort met die handeling. Tydsgebruik roep die agterna-perspektief van die éintlike ekposisie (in die eerste afdeling) in die herinnering.¹⁴⁾ Dit was Bart se dag. Dit was omtrent tienuur. Die handeling word weer van meet af aan gedramatiseer, in die (historiese) presens aangebied: Bart lei water. Hy staan kaalvoet tussen die koring. By implikasie is die handeling, soos dit vermoedelik in die res van die roman sal wees, deel van die "verduideliking" hoekom Bart "teenswoordig" nie meer op Kafferkraal woon nie.

Van tienuur af word die gebeure weer in chronologiese volgorde aangebied; dit bestryk alleen 'n veel langer tydspan as in die eerste afdeling, waaraan nog minder "verteltyd"

14. Vgl. hierbo bl. 79 e.v.

afgestaan word (die afdelingstrek maar ook oor sowat 5½ bladsye). 'n Mens kry te doen met veel langer stukke geïmpliseerde tydsverloop as in die eerste afdeling: versnellings wat nou ook telkens gepaard gaan met ruimtelike verskuiwings, en in 'n sekere sin daarvan afhanklik is: 'n mens sou kon praat van 'n vryer omgang met die tyd as gevolg van 'n minder streng toepassing van die sg. "eenheid van plek". Plek is nie meer 'n toneel-agtige vertrek, iets staties nie; dit is eerder 'n veranderende "gebied" wat saam met 'n karakter "verskuif". Anders gestel: die hantering van ruimte word epies.¹⁵⁾ Terwyl Bart in die lande is, is die lande die plek wat vir die leser van belang gemaak word. Terwyl hy huis toe stap, is dit wat hy waarneem, die ruimte om hom, die "plek" van belang. Wanneer hy tuis kom, word die huis die ter sake milieu.

Die handeling in die tweede afdeling word as't ware gespan tussen 'n reeks verwysings na tyd en plek wat as ankerpunte dien. Tienuur die oggend staan Bart in die land. Van sy gedages word gerapporteer. Dan verneem 'n mens: "Omtrent twaalfuur lig Fransina met 'n spieël dat hy moet kom eet. Hy stap huis-toe..." (bl. 12) 'n Beskrywing van die omgewing, aangevul deur nog gedagtes, volg. "Toe hy in sy huis kom, sien hy dadelik aan Fransina dat sy om die een of ander rede in 'n onvriendelike stemming is" (bl. 12). Dit alles het nog skaars 'n bladsy in beslag geneem, maar nou word

15. Vgl. in dié verband Weisgerber se argument in Proefvlucht in de romanruimte, bl. 153 e.v., 173 e.v.

die tempo aansienlik vertraag: die rusie wat tussen Bart en sy vrou ontstaan oor Botha, beslaan bykans twee volle bladsye. Dit eindig as Bart haar vra om liefers stil te bly. Hy is al genoeg die duiwel in; sy moet hom nie nog kwater maak as wat hy reeds is nie.

Sy gee nie antwoord nie en swygend eet hulle verder, praat nie meer met mekaar nie tot hy weer na sy werk teruggaan. Oom Giel het teruggekom van die dorp; Pieter en Fransoois is ook weer by die huis. Omtrent drie-uur sien hy met die paadjie van die huis van oom Giel iemand te perd aankom... (bl. 14).

Die tempo word m.a.w. eensklaps weer aanmerklik versnel. In die lande staan Bart nou en dink aan die politiek en die rusie met Fransina; die ruiter wat hy gesien het, is vermoedelik 'n aansêr. Sy gedagtes word gedramatiseer (bl. 14 tot 15); dit bestryk twee kort paragrawe van altesame maar sewe reëls. Direk daarop verneem 'n mens:

Teen sononder was die laaste akker natgelei en styf en moeg stap hy na die dam om hom toe te maak. Dit was donker toe hy by die huis kom" (bl. 15).

'n Tweede woordewisseling tussen Bart en Fransina word in besonderhede gerapporteer; weer beslaan dit bykans twee bladsye. Maar selfs in dië gesprek stem verteltyd en vertelde tyd nie naastenby ooreen nie, want dit eindig soos volg:

Hy staan 'n rukkie na haar weggedraaide gesig en kyk en gaan toe sonder om nog iets te sê na buite.

Die jong maan gaan juis agter die Kortrant onder. 'n Wye stilte lê oor die aarde en jy hoor niks anders as die gewone geluide van krieke en paddas nie... (bl. 16).

Die suggestie is dat dit al laataand is, en tog het Bart in terme van verteltyd skaars tien minute gelede by die huis gekom. Die gesprek tussenin het nietemin die illusie geskep van 'n lang tydsverloop; dit het selfs nie opgeval dat die Nels nog nie eens aandete genuttig het nie! Die eenheid van tyd is gehandhaaf in die sin dat die gebeure van 'n agtereenvolgende oggend, middag en aand as koherente geheel aangebied is; en die eenheid van plek is gehandhaaf in die sin dat "plek" saam met Bart op Kafferkraal rondgestap het.

Met geringe wysiginge word hierdie basiese patroon end-uit volgehou. Kyk maar na die aanhef van die volgende afdelings:

Dit was in die môre, 'n uur of tien. Bart sit in sy koringland en loer na 'n swerm vinke wat heen en weer swenk asof hulle onseker is waar hulle wil neerstryk (bl. 21, afd. 4).

Twee dae later, nog voor die son uit was, loop Bart al in sy land. Die vinke is al weer daar en 'n swerm

wat vir 'n skoot van oom Gawie geskrik het, kom oor sy land... (bl. 35, afd. 6),

Teen die môre hou dit op met reën en toe dit lig word, begin die wolke hulle in die lug op te los en 'n halfuur nadat die son uit is, beskyn hy al hier en daar in die veld. Die rebelle is druk besig met hul perde... (bl. 43, afd. 9),

Dit was enkele dae daarna. Die son was byne aan ondergaan en blougroen, met hier en daar 'n goudagtige glans van die sakkende son, lê die veld onder die witblou hemel. 'n Donker, kort ry ruiters trek hulle langsaam oor die skuinste... (bl. 48, afd. 10).

Dit was na die krygsraad. 'n Ouderling van Rooi Martiens hou diens onder 'n klompie ou swarthoutbome. Daar was vuur gemaak... (bl. 56, afd. 12).

'n Mens kry telkens te doen met 'n variasie van die patroon: tyd van die dag/lokaliteit/karakter(s) betrokke/aard van die handeling.

Soos reeds ten dele blyk uit bg. aanhalings, is die tydsverloop tussen afdelings gewoonlik 'n dag of wat. Soms is dit minder, soos tussen afdelings vier en vyf: "Dië middag ry Bart op sy perd die Witrant oor..." (bl. 30), en tussen afdelings sestien en sewentien: "Nog die einste dag kom die rebelle in die laer aan..." (bl. 75). Soms lyk dit 'n bietjie meer, soos tussen afdelings veertien en vyftien: "Dit was 'n paar dae daarna in die voor-nag" (bl. 67). 'n Enkele keer, by die aanvang van

die veertiende afdeling, is daar 'n suggestie van aansienlike tydsverloop:

Voor hulle die spoor Pretoria-Pietersburg bereik, dwing die aanwesigheid van regeringskommando's hulle noordwaarts in die rigting van die Springbokvlakte, maar daar was dit ook al onveilig, en daarom swenk hulle toe af na die noordooste. Hulle ry toe in die rigting van Sekoen se berge in die hoop om in Middelburg of Lydenburg ondersteuning te kry.

Fransoois en Magiel was 'n uur te perd by die ander vooruit om die veld te verken. Dit was middag (bl. 63).

Maar hier het 'n mens eintlik net ten dele te doen met 'n sprong tûssen afdelings, want tussen "voor hulle..." in die eerste, en "Dit was middag" in die tweede paragraaf, word die tyd gewoon geteleskopeer. Dit egter terloops. Van belang is dat tussen afdelings tyd verloop - waaroorheen vanuit elke nuwe afdeling, hetsy uitdruklik of by implikasie, terugverwys word na die vorige. Dit mag kompensasie wees, maar dit is effektief: elke nuwe afdeling steun vir oriëntasie op die vorige. So word afdeling nā afdeling in die tyd aan die vorige gekoppel, sodat 'n mens uiteindelik ook van 'n tȳdketting sou kon praat waarvan die afdelings die skakels is. Dat dit 'n sterk eenheidskeppende faktor is, spreek vanself.

In elke afdeling word die gebeure van 'n bepaalde tydperk, gewoonlik 'n gedeelte van 'n dag, chronologies aangebied. Die patroon is telkens iets soos: oggend +

middag, middag + aand, middag + aand + laataand, [REDACTED] of selfs aand + laataand + volgende oggend. In 'n korter afdeling soos in die sewende wat handel oor Bart se vertrek van sy huis, is dié "eenheid van tyd" eintlik vanselfsprekend: die handeling strek maar oor sowat 'n uur.¹⁶⁾ Maar dit lewer ook nie probleme op in 'n langer afdeling soos die dertiende nie, waarin agtereenvolgende dae verenig word. Die rebelle onder Bart ry weg van dié onder Rooi Martiens Venter, saal die volgende dag af in 'n tambotielaaagte, kry teen middernag berig van die uitwissing van die Venter-Myburgh-mag en is as gevolg daarvan die dag daarop ~~da~~delik veglustig as hulle van 'n regeringskommando voor hulle verneem. Die kousaliteitsverband gee die deurslag.

Hoewel die handeling gedramatiseer word, gaan die epiese perspektief nie verlore nie. In afdeling ná afdeling word in die aanhef d.m.v. die verlede-tydsvorm teruggegryp na die perspektief van die oor-koepelende eksposisie in die eerste afdeling: Dit was in die môre... Dit was enkele dae daarna... Dit was na die krygsraad... Dan kom die presens aanbod: Vinke kom oor die land... 'n Ry ruiters trek

16. Vgl. bl. **164** hierbo.

langsaaam oor die skuinste... 'n Ouderling hou
diens...

Besonder insiggewend is 'n "optelsom" soos
die volgende:

<u>Afd.</u>	<u>Aanhef</u>	<u>Vertelde tyd</u>
1	Okt. 1914; "'n dag"	'n Paar uur
2	Volgende dag	Oggend tot aand
3	Volgende dag	Sowat 'n oggend
4	In die môre	'n Oggend
5	Dié middag	Middag tot laataand
6	Twee dae later	Sowat 'n dag
7	Volgende oggend	Uiters 'n uur
8	Dieselfde oggend	Oggend tot vgl. oggend
9	Daardie oggend	Oggend tot vroegmiddag
10	Enkele dae daarna	Laatmiddag tot nag
11	Volgende oggend	Gedeelte van 'n dag
12	Na die krygsraad	'n Aand
13	Volgende môre	Drie dae
14	Voor hulle die spoor bereik...	Gedeelte van 'n dag
15	Paar dae daarna	Nag tot vgl. oggend
16	Daardie oggend	Gedeelte van 'n dag
17	Dieselfde dag	'n Paar uur

Die segmente vertelde of dan "behandelde" tyd, daardie dae en gedeeltes van dae waarvan in die onderskeie afdelings verslag gedoen word, sou, as 'n mens dit bymekaar kon tel, skaars genoeg wees vir twee weke. Dit nou liberaal bereken, en slapenstyd pasella bygevoeg! Maar 'n mens moet ook rekening hou met die "tussentyd" wat deur die aanhef van elke nuwe afdeling afgebaken

word; periodes wat geblyk het te wissel tussen sowat 'n uur en etlike weke. As jy aanvaar vertelde tyd + tussen-tyd = vermelde tyd, kry jy 'n benaderde "antwoord" van maklik 'n twee maande plus. Dit is nie alleen te rym met die historiese feite nie (die rebellie van 1914 hê maar 'n paar maande in beslag geneem), maar ook met die wyse waarop 'n mens die tydsverloop in hierdie afdeling "aanvoel". Jy doen natuurlik nie optelsommetjies terwyl jy die hoofstuk deurlees nie, maar kom tog onder die indruk van 'n tydsverloop van maande. Ook in dié opsig fungeer die aanhef van die onderskeie afdelingsepies.

Die hantering van plek was in die eerste afdeling ietwat toneelmatig, maar in die tweede afdeling eerder epies, in die opsig dat dit saam met 'n karakter "rondbeweeg" het.¹⁷⁾ 'n Soort "eenheid" van plek is nietemin gehandhaaf deurdat die handeling beperk is tot "op Kafferkraal rond", en deurdat die aandag hoofsaaklik op Bart toegespits was. Beskou 'n mens die hantering van plek in die res van die eerste hoofstuk, blyk dit dat dit veral die voorbeeld van die tweede afdeling is wat gevolg word. Dit is amper of die verteller in die eerste afdeling behoefte gevoel het aan

17. Vgl. bl. **185 e.v.** hierbo.

'n soort "wegspring-plek"; of hy daar op 'n "formele" hantering van plek teruggeval het om sy taak te vergemaklik. In die eerste afdeling moes hy nl. die eksposisie afhandel; die handeling as't ware "aan die gang sit". Statiese plek het dit ongetwyfeld vir hom geriefliker gemaak om 'n aantal belangrike bekenstellings te bewerkstellig. Met dié dinge nou afgehandel, is dit of hy plek meer tot sy reg kan laat kom, meer "beweegruiimte" kan toelaat.

Nie dat die "formalisering" van plek in die eerste afdeling sō op die spits gedryf word nie. Dit is net dat die vier mure van Bart se sitkamer soms dreig om toneeleise aan 'n verteller op te dwing.¹⁸⁾ So asof dit hier die enigste denkbare ruimte is waarin die verteller handeling kán laat plaasvind. Dit is ook glad nie die geval dat plek in die res van die hoofstuk nooit "tot rus kom" nie. Die mense van wie vertel word, hou immers nie voortdurend aan beweeg nie. Hulle kom vanselfsprekend by tye tot stilstand; staan op 'n bepaalde plek en werk; sit in 'n bepaalde kamer en gesels; ens. Dit is net dat plek nie weer soos in die eerste afdeling toegelaat word om "outonoom" te word, 'n ruimte waarin die handeling hom móét voltrek nie. Vanaf afdeling agt is die ruimte-van-belang nie meer die Kafferkraalse omgewing nie, maar "êrens

140,141

18. Vgl. bl. hierbo.

in die veld" oftewel "op kommando". Dit verskuif steeds in hoofsaak saam met Bart, hoewel dikwels in die sin van "Bart en sy rebelle". Om kort te doen: Bart se teenwoordigheid of nabyheid bepaal steeds in 'n groot mate die verskuiwings in plek.

Die verteller verbind hom egter lank nie tot 'n dogmatiese koppeling van plek aan Bart se standpunt nie. Dit sou trouens dwaas wees van 'n verteller wat gebeure terugskouend bekyk en sō in breër verband wil plaas; daarby 'n verteller wat objektief probeer bly en ten minste van "die ander man" se siening kennis sal wil neem. Hy laat hom dus die vryheid toe om soms in die ruimte weg te beweeg van Bart, skynbaar met die doel om "Bart se verhaal" van verskeie kante te bekyk. Dit is interessant om na te gaan hoeveel moeite hy hom getroos om in diē gevalle die eenheid nie te laat verbrokkel nie.

In die eerste afdeling was dit natuurlik maklik om van karakterfokus te verwissel: plek sou ten minste vir 'n basies kontinuïteit sorg. (Vgl. bv. die verskuiwing vanaf Fransina na Bart se standpunt op bl. 7 tot 9.) Later in die hoofstuk gebeur dit nogal 'n keer of wat dat die verteller plek as't ware eers tot rus laat kom, staties maak, ter wille van 'n verskuiwing in karakterstandpunt. Een voorbeeld tref 'n mens aan op bl. 30 tot 31, aan die begin van die vyfde afdeling.

Bart, Fransoois, Pieter en oom Gawie vertrek die een ná die ander van Kafferkraal om te organiseer.

Oom Giel sien dit van sy stoep af, en plek bly in 'n sekere sin by hom agter: sy gedagtes bied 'n mens 'n nuwe perspektief op Bart-hulle se politieke bedrywighede. Van hulle word eers weer verslag gedoen by hul terugkoms op Kafferkraal.

'n Paar keer word 'n afdeling behoorlik as eenheid "afgerond" deur so 'n tot-halt-roep van plek. In die sestiende afdeling skuif plek aanvanklik saam met Pieter en jong Van der Hoven wat ry om die oorgawe aan te bied, in die regeringskamp aankom en met die kommandant onderhandel. Wanneer hulle wegry, word vir 'n oomblik stilgestaan by die kommandant: "Hy kyk Pieter en Van der Hoven na toe hulle wegry, en sug. 'Die kêrels dink niks van ons nie,' dink hy..." (bl. 75).

Die hele proses word verder gevoer in afdeling vier, waarin Bart se sitkamer âmper weer die rol van 'n verhoog wil begin speel. Vanaf die oomblik dat Bart, terug van die lande, gaan sit om sy bedanking as veldkornet uit te skryf (bl. 22), is die fokus op dié vertrek. Mense kom weer "op" soos in die eerste afdeling. Fransina kom eers 'n slag in met koffie, en algaande raak die vertrek voller: Fransoois, oom Gawie en Pieter kom binne. Tog stel die sitkamer geen toneel-

matige eise nie. Dit dien eerder as vertrekpunt vir 'n verskuiwing of wat in die ruimte. Vgl. die volgende passasie op bl. 25:

"Daar gaan so 'npraatjie dat Beyers al na sy plaas in Potchefstroom gevlug het. Maar dis seker maar riemtelegramme."

(VERSKUIWING NA KOMBUIS)

Fransina staan in die kombuis en luister. "Hier sit hulle nou en gesels pleks van hul boerdery te behartig," dink sy nydig. "Hulle laat die vinke die koring opvrete en hulle sit hier in die huis en gesels."

(TERUG NA DIE SITKAMER)

"Daar was gister 'n bruilof op Donkerhoek," vertel Fransoois. "Daar was baie mense. Toe hulle van Uitdraai af kom, het hulle die Vierkleur op die perdewa gehad."

'n Heelwat langer stuk "tussenplek" word op bl. 27 ingevoeg. In die sitkamer gaan die gesprek oor rebel-leer. Dit word tydelik onderbreek deurdat die verteller oom Giel, ook op pad na Bart, as't ware onderweg gaan haal: "Op sy wit perd kom oom Giel van sy huis teen die Rooirant..." 'n Goeie driekwart bladsy word aan oom Giel se gedagtes afgestaan: "Solank die regering handel volgens die wet, mag jy jou nie teen hom versit nie. Dit is ook volgens die Bybel. 'n Mens moet aan die magte wat oor jou gestel is, gehoorsaam wees..." Op bl. 28 is 'n mens weer terug in die sitkamer:

Toe Bart hom deur die oop deur sien aankom, sê hy: "Hier is oom Giel ook."

"Nou kan ons nie meer sê wat ons wil nie," sê Fransoois.

Oom Gawie knik.

Saam met hulle wag 'n mens dat oom Giel afklim en inkom. Maar anders as hulle, sien jy die saak van twee kante. - Albei hierdie invoegings is ingestem op die gesprek in die sitkamer. 'n Mens sou kon sê dit word daarin "geabsorbeer". Die verteller is versigtig om nie die chronologie te versteur nie; die invoeging kom telkens in die plêk van 'n stuk gesprek, en hou telkens met daardie gesprek verband.

In een geval het die tot-halt-roep van plek die verteller wel in die moeilikheid. Dit geld die situasie rondom die einde van die sewende en die aanhef van die agste afdeling. In afdeling sewe word aanvanklik vanuit Bart se standpunt vertel. Hy staan die oggend op; besluit om so gou moontlik te vertrek, groet Annekie en Fransina en klim op sy perd. Plek "vertrek" nie saam met hom nie, omdat in dié stadium verskuif word na Fransina se gesigspunt:

Fransina staan hom en agterna kyk, die uitdrukking van haar gesig hard en bitter. Bart kyk nie meer om nie. Hy ry reg deur die veld en sy bly hom staan en agterna kyk tot hy bo op die Rooirant, 'n klein donker stip, verdwyn. Toe eers sien sy dat Pieter en Fransoois en verder oom Gawie

met sy twee seuns, algar met hul geweer en bandelier om, van die huis af wegry in die rigting van Zwartspruit (bl. 39).

Tot dusver is alles in orde. Die probleem ontstaan wanneer die verteller in die aanhef van die agste afdeling sy begeerte om meer as een kant van die saak te sien, 'n bietjie té ver dryf:

Toe Bart die huis van oom Giel op 'n klein afstand verbygaan, sien hy die ou daar op sy stoep na hom staan en kyk. Oom Giel hou sy hoed bokant sy kop en Bart waai terug. "Stilsitter of draadsitter, ek weet nog nie wat jy is nie," dink hy, "maar hy sal in elk geval vir Fransina wil help waar dit nodig mog wees."

Bo op die Rooirant hou hy stil en neem sy verkyker om te sien of hy perderuiters in die rigting van Zwartspruit sien ry. Hy sien Pieter en Fransois en oom Gawie met sy twee seuns, maar verder geen een van Kafferkraal nie (bl. 39).

Omdat die "sprong" tussen hierdie twee afdelings (anders as in al die ander gevalle in die hoofstuk) die chronologie versteur, eintlik 'n terugtree in die tyd is, het 'n mens wat plek betref, 'n eienaardige situasie. Jy het Bart pas op die Rooirant sien verdwyn; nou is jy eensklaps weer terug op Kafferkraal, regoor om Giel se huis. Dit versteur op onaangename wyse die vertelpatroon wat die verteller reeds opgebou het, die illusie dat die gebeure hulle as't ware een vir een voor die leser afspeel. Bowendien lei dit tot onnodige herhaling.

Bart kom 'n tweede keer op die Rooirant aan; die leser verneem 'n tweede keer dat Pieter én Fransoois én oom Gawie mēt sy twéé seuns in die rigting van Zwārtspruit ry, ens. As skrale wins is daar 'n paar gedagtes van Bart - wat waarskynlik ewe goed op 'n minder omslagtige wyse aangebied sou kon gewees het. 'n Mens voel: 'n verteller kan ook tē regverdig probeer wees!

In verreweg die grootste gedeelte van die hoofstuk is geen "spesiale" hantering van plek nōdig nie. In die eerste sewe afdelings beweeg plek eintlik maar net in uitsonderingsgevalle nie saam met Bart nie. Beweeg hy alleen, is daar geen probleem nie; dan is net sý standpunt van belang. Kom Bart by iemand, of iemand by Bart, kan die verteller sonder probleem laat reg geskied aan albei karakters deur hulle te laat praat, dink, ens. En in die tweede gedeelte van die hoofstuk, van die agtste tot die sewentiende afdeling, het hy nōg meer vryheid. Bart beweeg gewoonlik "in groepverband", en mits die verteller sekere voorsorgmaatreëls tref, kan hy van Bart wegbeweeg sonder dat die eenheid van die toneel in die gevaar gestel word. Op 'n oggend is die rebelle bv. op pad deur die veld :

"As ons Botha en Smuts uitskop, sal ons sommer die land onafhanklik verklaar ook," dink Bart, "maar nou gaan dit vereers net teen hulle."

Dis 'n lekker môre. Die laaste wolke versmelt in die blou van die lug en die son skyn warm op die nat en verkleumde manne. Hoewel hulle al 'n paar ure in beweging is, sit die koue nog in hulle en die warmte van die son doen hulle goed. Vrolik sit hulle en gesels. Die gras glinster van die nattigheid. 'n Wasem styg van die grond op en 'n fris geur hang in die lug. Dis bladstil, geen grashalm beweeg nie. Die meeste manne het hul jasse nog aan en het hul komberse om hul skouers gehang om hulle gouer te laat droog word, en die damp wat daaruit opstyg meng met die rook uit hul pype. 'n Seun sit en sing:

"Daar is plek, daar is plek, daar is plek,
daar is plek, daar is plek op die donkie-
wa.

Daar is plek, daar is plek, daar is plek,
daar is plek, daar is plek op die donkie-
wa."

"Plek genoeg," sê Pieter, "maar daar is min wat wil opklim." Hy kyk Fransoois aan. 'n Vrou het hulle die vorige dag toe hulle by een van die huise wou aanry, met 'n geweer gedreig. "Onthou jy nog van gister?" vra hy.

"Meer skande vir haar as vir ons," sê Fransoois (bl. 44 tot 45).

Ten aanvang het 'n mens te doen met Bart se gedagtes. Daarna word veralgemeen oor die rebelle. Die gedagte is duidelik: dit is "Bart se manne". Tussendeur word die omgewing beskryf; die plek-van-belang is die ruimte waardeur dié kêrels ry. Tussen hulle kan die verteller nou "skuif"; individue uitsonder vir die aandag. Hy vertel van 'n seun wat sit en sing, en skakel dan as't ware in op 'n gesprek tussen Pieter en Fransoois. Hy is seker genoeg van sy saak om ter verduideliking van hul gesprek 'n ander plek (en tyd) ter sprake te bring: "een van die huise" waarby die rebelle wou aandoen (die vorige dag). Hy doen dit sonder apologie; gaan dan doodgewoon met die "huidige" toneel voort.

'n Interessante "skuifpatroon" voltrek hom ook in die sewentiende afdeling (bl. 75 tot 78). Die rebelle kom in die regeringskamp aan om oor te gee. Dadelik word verslag gedoen van 'n gesprek tussen Bart en die kommandant. Dit afgehandel, word doodluiters verder vertel van Magiel en Fransoois wat "'n ent daarvandaan" sit. 'n Regeringsman kom met hulle gesels, maar "gaan effens later weer verder. Hy kom by oom Gawie" (bl. 77). Hul gesprek afgehandel, verneem 'n mens: "Die man gaan weer weg en kort daarna begin die rebelle op te saal..." Die volgorde is net effens omgekeer: Bart, ander individue,

groepverband. Binne die losse raamwerk van die kamp loop die verteller as't ware na hartelus rond.

Oorskou 'n mens die hoofstuk as geheel, is dit of die verteller vanaf die eerste afdeling steeds waagmoediger word in sy hantering van plek. In die veertiende afdeling word die rebelle se groepverband eintlik net deur die aanhef in die herinnering geroep: "Voordat hulle die spoor Pretoria-Pietersburg bereik..." (bl. 63). In die tweede paragraaf voltrek 'n soort splytingsproses hom: "Fransoois met Magiel was 'n uur te perd by die ander vooruit om die veld te verken..." Daarna word gewoon "Fransoois met Magiel" se bewegings gevolg. Ook in die sestiende afdeling is die plek-van-belang nie Bart-se-plek nie. "Dit was nog donker toe Pieter en jong Van der Hoven heenry (m.a.w. weg van Bart-hulle) na die regeringstroepe om die oorgawe van die kommando (die groep waarvan hulle deel is) aan te bied. "Hulle ry met die pad..." (bl. 71). Weer eens hinder die "invoegings" nie. Die vertrekpunt is telkens die groep, waarheen ook ten slotte teruggekeer word. Daarby word die chronologie nie versteur nie: Fransoois + Magiel en Pieter + Van der Hoven se doen en late voer die vertelling in die tyd na vore.

'n Mens kom tot die gevolgtrekking dat die

verteller se hantering van plek grotendeels aan sy doel beantwoord. Van sekere beperkinge moet egter kennis geneem word. Die verteller ondervind veral probleme om reg te laat geskied aan die gelyktydigheid van sekere gebeure. "Verdubbeling" van plek is geneig om, soos in afdeling vier, waar 'n gesprek tussen Bart-hulle onderbréék is om van oom Giel se naderkoms te vertel, óndergeskik te bly aan die chronologie.¹⁹⁾ In ander gevalle word, soos in afdeling veertien, die bestaan van 'n tweede plek net genoem of gesuggereer. Fransoois en Magiel is "die ander" vooruit (bl. 63). Verder word "die ander" aan die verbeelding oorge- laat. Wanneer die verteller wél van gebeure wil verslag doen wat hulle op presies dieselfde tydstip op twee plekke afspeel, beland hy maklik in die moeilikheid. Ter illustrasie Bart se vertrek (bl. 39), waarin die twee plekke van belang Fransina-by-die-huis en Bart-te-perd-op-pad is. Hier was die enigste oplossing 'n nogal onbevredigende terugkeer in die tyd, gepaard met onnodige herhalings.²⁰⁾ 'n Primêre vertelbeginsel in dié teks bly maar steeds: een ding op 'n slag.

Tot dusver is plek hoofsaaklik bespreek as "ruimte": ruimte waarin die handeling hom afspeel.

19. Vgl. bl. 196 hierbo.

20. Vgl. bl. 197 hierbo.

As milieu vervul dit ook 'n dinamieser funksie. Reeds in die eerste afdeling het die noukeurige situering van die handeling op Kafferkraal en die beskrywing van die Kafferkraalse omgewing in Oktober 1914 'n belangrike voorspellingswaarde gekry.²¹⁾ Op bl. 6 tot 7 was die beskrywing van die sitkamer terselfdertyd 'n karakterisering van Bart en Fransina Nel. Op bl. 10 moes 'n stukkie milieu-beskrywing langsame tydsverloop suggereer onderwyl Bart, oom Gawie en Fransina elkeen met sy of haar eie gedagtes doenig was: "'n Plek son wat deur die venter aan die westekant op die vloer lê, het verskuif tot by die tafel en raak die voete van Fransina..." Fransina is nie verniet so stil nie; sy is aan't broei oor Bart se politieke ommeswaai.

Dié soort gebruik van plek word enduit gehandhaaf. 'n Milieubeskrywing word nooit bloot om eie ontwil aangebied nie. Kyk maar na die aanhef van die onderskeie afdelings. Soos tyd, moet plek telkens meer doen as oriënteer. Dit skep dikwels vir die handeling 'n definitiewe atmosfeer. Dikwels aksentueer dit die gemoedstoestand van die betrokke karakter(s): Bart in die koringland met Fransina in die agterkop; die rebelle, opgevrollek deur die oggendson, besig om hul klere droog

21. Vgl. hierbo bl. 90 e.v.

te maak. 'n Soort goedkoop simboliek word dit nooit nie: reën vir treurigheid, e.d.m. Wel beïnvloed die omgewing soms die karakter(s) se gemoedstoestand; soms kontrasteer dit daarmee. Terwyl Bart-hulle op kommando is, word d.m.v. beskrywings van die omgewing 'n deel van hul ervarings verwoord: die afstande wat hulle moet aflê, dikwels oor moeilike terrein, en in 'n verskeidenheid weersomstandighede. Ander kere moet die milieubeskrywing juis hul ervarings relativer, of selfs "minimaliseer". Vir die rebelle is hul skermutseling met 'n regeringsmag (der tiende afdeling) bv. 'n groot ervaring. Die afdeling eindig egter op 'n noot van ontluistering, as hulle hul dooies begrawe. En die slotparagraaf lui:

Die regeringstroepe maak toe ook reg, lê die dooies en gewondes op draagbanke van takke en trek te voet na die suide, 'n sombere skare van manne in die grys skemering en stil en eensaam weer lê die rantjie in die sterwende lig (bl. 63).

Dit bring 'n mens by nog 'n belangrike aspek van die "meganika" van die hoofstuk se verdeling. Uit die handelingsverloop en die plasing daarvan

in tyd en ruimte het heelwat geblyk oor die aan- en omvang van die afdelings. Die vraag is nou hoe die afsluitings by hierdie patroon inpas.

Wat eerste opval, is dat die verteller die vermoë het om stil te bly as hy genoeg gesê het. Maar daarby bly dit nie. Omdat elke afdeling 'n bepaalde bydrae tot die geheel wil lewer, dikwels 'n bepaalde aspek of implikasie van die handeling wil beklemtoon, bied elke afsluiting die verteller 'n gulde geleentheid om 'n indruk finaal te "vestig". Hy sorg daarom dat sy afsluitings meer is as maar net die plekke waar hy "ophou praat". Elke afsluiting word as slot-in-die-kleine gekomponeer. Dit staan in direkte verband met die "onderwerp" van die betrokke afdeling en plaas as't ware daarop die seël. Ter illustrasie die afsluiting van die tweede afdeling. Die geskil tussen Bart en sy vrou n.a.v. die politiek begin as hy laatoggend van die lande kom, en word die aand voortgesit as hy weer tuis kom. Sy druk hom ten slotte weg as hy wil toenadering soek; op hâar simpatie, sê sy, hoef hy nie te reken as hy in die moeilikheid kom nie. Vanaf daardie punt verloop die vertelling sô:

(a) Hy staan 'n rukkie na haar weggedraaide gesig en kyk en gaan toe sonder om nog iets te sê na buite.

(b) Die jong maan gaan juis agter die Kortrand onder. 'n Wye stilte lê oor die aarde en jy hoor niks anders as die gewone geluide

van krieke en paddas nie. Die jong bome op die werf, die klein boord vrugtebome, die ry ranke bloekombome, die enkele sierboom, staan roerloos in die beweginglose lug.

(c) Hy sug. "Hierdie paadjie sal ek alleen moet loop," dink hy (bl. 16).

In die afdeling as geheel het plek, soos in 'n groot mate die aandag, saam met Bart verskuif.²²⁾

Dit beteken nie dat die verteller nie reg laat geskied het aan Fransina se standpunt nie. Tog vind 'n mens dit van pas dat met 'n gedagte van Bart afgesluit word. Dit word in die direkte rede aangebied en som as't ware kernagtig die gevolgtrekking op waartoe die leser ook reeds gekom het: Bart sál "hierdie paadjie...alleen moet loop". So 'n afsluiting is klaarblyklik in wat 'n mens 'n "bevoorregte posisie" kan noem: onmiddellik daarop volg immers 'n verposing. Die leser rus as't ware 'n oomblik voordat hy die volgende afdeling aanpak. Die slotindruk van elke afdeling kry gevolglik kans om "in te sink".

In bg. afsluiting moet die rol van die voorlaaste paragraaf - in bg. aanhaling gemerk (b) - nie onderskat word nie. Daarsonder sou veel van die effek van die slotparagraaf verlore gegaan het, soos duidelik te sien is uit 'n samevoeging soos

22) Vgl. bl. **186** hierbo.

volg van paragrawe (a) en (c) in die aanhaling:

Hy staan 'n rukkie na haar weggedraaide gesig en kyk en gaan toe sonder om nog iets te sê na buite. Hy sug. "Hierdie paadjie sal ek alleen moet loop," dink hy.

Dit maak van Bart se versugting bloot 'n feitelike stelling - die "poësie" is daaruit verwyder. Die tussenparagraaf sorg vir 'n noodsaaklike verposing tussen die twee brokke handeling. Die natuurbeskrywing daarin skep vir Bart se "woorde" 'n ontvanglike stelling. Sonder om in besonderhede te tree, sou 'n mens kon wys op die kontras tussen die roerlose skoonheid van die nagtoneel en die (deels daardeur) gesuggereerde storm in Bart se gemoed. In so 'n stilte klínk sy "woorde"!

So op sy plek is elke afsluiting dat afdeling ná afdeling die indruk laat dat dit as geheel op sy slot ingestem is; of die handeling onvermydelik daarheen "op pad" was. Kyk maar net hoe beklínk die slot die "onderwerp" van afdelings soos die volgende:

Afdeling vyf ("Wantroue")

Toe Bart by die huis kom, lê Fransina nog wakker, maar sy vra hom niks en maak of sy slaap.

"Slaap gerus," sê hy terwyl hy hom omdraai, maar sy gee geen antoord nie (bl.34).

Afdeling sewentien ("In die hande")

Die laaste van almal is oom Gawie se twee seuns.

"Praat julle ma nou maar moed in, Seuns," sê hy. "Sê maar vir haar dat ek wel gou sal loskom."

Toe staan Bart en oom Gawie en die regeringsmanne almal en kyk hoe die rebelle agter mekaar in die skemering tussen die bome verdwyn.

In al sy afsluitings vermy die verteller sowel oordaad as eksegeese; die leser móët 'n bydrae lewer. Daarsonder sou bv. die afsluiting van afdeling sewentien, wat terselfdertyd die afsluiting van die hoofstuk is, heelwat aantrekkrag moes inboet. Die leser word geprikkel om hom te "verbeel" hoe Bart en oom Gawie voel as hulle saam met die regeringsmanne die ander rebelle agternastaar. Terselfdertyd word Bart en oom Gawie onopvallend gekontrasteer: Bart is in sy gevangenisskap meer geïsoleer as oom Gawie. Om Gawie stuur 'n boodskap huis toe, ter vertroosting van sy vrou - en indirek homself. Van dié voorreg kan of wil Bart nie gebruik maak nie.

Ander afdelings steun nog swaarder op hul slot, soms in so 'n mate dat die slot as't ware die "bydrae" van die afdeling as geheel ekplisiet stel. Dit was bv. die geval in die veertiende afdeling:

"Die beste politiek?"

"Soos hulle aan my doen, doen ek aan hulle.
- Soos 'n man my behandel, behandel ek hom."

"Ja, dit lyk party dae nog die beste politiek," se Fransoois.

"Dit is die beste politiek", sê Magiel
met nadruk (bl.67).

En ook in afdeling twaalf het die swaartepunt
duidelik slot se kant toe geskuif. Bart kon op die
krygsraad nie met Rooi Martiens ooreen kom nie,
en die ouderling se woorde maak hom nog meer
onvergenoeg. Is sy besluit die regte?

"Op den Heer alleen"

Tog bring die aand vir hom nog 'n troos, want
voor hy slaap, mompel hy:

"Die ook in den zwartsten nacht
Op den Heer alleen houdt wacht" (bl.58).

Afsluitings soos hierdie druk nie net hul stempel
af op individuele afdelings nie, maar ook op die
hoofstuk as geheel. Hulle gee 'n veel beter aandui-
ding van die progressie in die handeling en die "veelsy-
digheid" van die mededeling as wat enige reeks titels
sou kon doen, en lewer beslis 'n bydrae tot die
interpretasie van die geheel. 'n Mens kan bv. die
afsluitings van afdelings een tot vier soos volg as
"reeks" lees:

(1) POLITIEKE PROBLEEM

Toe hy weer terugkom, gaan hy moedeloos
op die bank sit. Almal sit na hom en kyk.
Sy donker gesig is bleek en sy hande beef ter-
wyl hy sy tabaksak uithaal en sy pyp stop.

Dit duur 'n tyd voor daar iemand iets sê
(bl.11).

(2) POLITIEKE PROBLEEM = PERSOONLIKE PROBLEEM

Die jong bome op die werf, die klein boord vrugtebome, die ry ranke bloekombome, die enkele sierboom, staan roerloos in die beweginglose lug.

Hy sug. "Hierdie paadjie sal ek alleen moet loop," dink hy (bl. 16).

(3) POLITIEKE PROBLEEM

"Ja, die gort is gaar, se Pieter. "Hy brand al; ek ruik dit."

"Ons Boere is weer verdeel," se Fransoois, "ons is nou alweer in twee partye."

"Dit kry die Engelse altyd reg," se Bart (bl.21).

(4) POLITIEKE PROBLEEM = PERSOONLIKE PROBLEEM

"O, jy met my regmaak? - Ek sal nog met jou regmaak, ja."

"Gee my kos," antwoord hy, "want ek wil ry."

Woedend loop sy na die kombuis. Daar staan sy en huil en hy hoor dit wel, maar gaan oor die stoep na die veld staan en kyk (bl.29 tot 30).

Wat vir Bart as politieke probleem begin het, kring al verder uit. Sy huislike geluk kom op die spel; sy besluite raak ook sy persoonlike lewe. Uiteindelik lei dit tot wat 'n mens miskien kan beskou as tekens van 'n evolusie in sy godsdienstige uitkyk. Vgl. die volgende "reeks" afsluitings:

(6) "Finale reëlings"

"Daar is hoër bevele as dié van jou regering, oom (Giel)."

"Ja, ek weet, Bart. Maar daaroor wil ek nie nou met jou stry nie. Ek hoop het dat alles nog goed mag afloop en ek hoop vir julle alles van die beste." Hy sug. "Mag die Here ons arme land help," sê hy (bl.37 tot 38).

(10) "Voorkêrels sonder planne"

...(Rooi Martiens) staan op en rek homself uit, styf van die sit. "Ek wil loop slaap," sê hy. "Môre met son-op moet ons weer verder." Bart lê not 'n tyd wakker. "Die Here alleen weet wat gaan van ons word," dink hy (bl. 52).

(12) "Op den Heer alleen"

Tog bring die aand vir hom nog 'n troos, want voor hy slaap, mompel hy:

"Die ook in den swartsten nacht
Op den Heer alleen houdt wacht" (bl. 58).

In die slot van afdeling ~~ses~~ dink Bart duidelik nie aan God as hy praat van "hoër bevele as dié van jou regering"nie - hy bedoel eerder oortuigings, gewete. In die slot van afdeling tien betrek hy die Here in 'n swartgallige versugting - maar hy dink darem al aan Hom as beskikker oor die rebellie. En in die slot van afdeling twaalf is God vir hom 'n troos en toeverlaat.

So sou 'n mens kon voortgaan. Die afsluitings van afdelings twee, vier, vyf en sewe bied in 'n

neutedop die ontvouting van die egpaar Nel se twis; vorm as't ware 'n "reeks" op sy eie. In ander afsluitings word die rebellie van 'n verskeidenheid kante bekyk. Mnr. Van der Hoven spreek bv. in die slot van afdeling nege sy trots uit oor die rebelle, terwyl 'n regeringskommandant in die slot van afdeling sestien hom bekommer oor toekomstige bitterheid. Die slot van afdeling vyftien sorg selfs vir 'n oomblik se grimmige humor. Bart bespreek oorgawe met die manne. Daar is niemand... "wat daarteen praat nie. 'Dis al wat oorbly," sê hulle. Alleen Magiel sê: 'Ek sou darem nog graag 'n skoot geveg het'" (bl. 71).

'n Vermenigvuldiging van voorbeelde sal egter sinloos wees; dit is duidelik dat dié afsluitings 'n betekenisvolle bydrae lewer tot die konstruksie van die hoofstuk en by 'n interpretasie daarvan weldeeglik in ag geneem wil word. Dit is ten slotte interessant dat in feitlik elke afsluiting 'n händelingsmoment "vasgevang" word en dat 'n plekbeskrywing dikwels daarvoor die regte ontvanklikheid by die leser(die regte "atmosfeer") help skep.

In die konstruksie van die eerste hoofstuk as geheel, soos dit die geval was in die konstruksie van die eerste paragraaf en hoofstukafdeling,²³⁾ gaan dit

23) Vgl. o.a. bl. 97 v. hierbo.

vir die verteller nog steeds om 'n illusie van onmiddellikheid plus agterna-perspektief. Hy stel 'n epiese raamwerk daar waarbinne hy dramatiseringstegnieke kan toepas. ²⁴⁾

Met sowat al hierdie aanbiedingstegnieke kon 'n mens reeds in die handelingsgedeelte van die eerste afdeling kennis maak (bl. 4 tot 11). Soos te verwagte van 'n vertelling waarvan die dramatiese moontlikhede uitgebuit word, bly dialoog 'n heel vername rol speel. Plek-plek oorheers dit letterlik bladsy na bladsy: 14 tot 16, 23 tot 25, 33 tot 34, ens. (Dit miskien meer dikwels in die eerste sewe afdelings, waarin die handeling beperk word tot die Kafferkraalse omgewing en nie soveel fisieke "optrede" beskryf hoef te word soos in afdelings agt tot sewentien wat oor die rebellie self handel nie.)

In die geheel word betreklik min eksposisiewerk by wyse van dialoog behartig. Die dialoog werk by voorkeur openbarend: dit vertel 'n mens altyd meer van die betrokke karakters, en dien dikwels om twee of meer standpunte, oortuigings, selfs lewenshoudings, sonder kommentaar bloot teenoor mekaar te stel. ²⁵⁾ Belangrike voorbeelde in die Kafferkraal-afdelings is die gesprekke tussen Bart en

24) Vgl. Jonckheere, bl. **132** e.v.

25) Grové, Oordeel en vooroordeel, bl. 39, meen dié soort jukstaponering sonder meer van standpunte is een van die sterkpunte van Van Melle se vertelkuns as geheel.

Fransina met as vertrekpunt die politiek (bl. 14 tot 16, 29 tot 30, 38 tot 39); en die "aanvullende" gesprekke oor dié onderwerp tussen Bart, Pieter, Fransoois en oom Gawie (rebelsgesind) waarby Fransina (vir vrede) en oom Giel (draadsitter) soms sydelings en soms direk betrek word: bl. 28 tot 29, 36 tot 37; 'n Verskeidenheid standpunte kom ook na vore op die vergadering op Onbekend (bl. 20 tot 21). Wat die kommando-afdelings betref, dink 'n mens aan tonele soos die ete by die Van der Hovens (bl. 46 tot 48) waar bespiegel word oor draadsitterskap; aan gesprekke oor wat die rebelle te doen staan tussen Bart (bekommerd) en Rooi Martiens (houtgerus) soos dié op bl. 50 tot 51 waarby o.a. Magiel (bl. 48 tot 49) en die ou egpaar wat die rebelle kom waarsku (bl. 54 tot 56) betrek word. Ook van die regeringsgesindes se standpunt word kennis geneem (bl. 73 tot 75, 77) en op bl. 76 is dit bul teen bul as Bart en die regeringskommandant rusie kry. Twee lewenshoudings in die algemeen en beskouings oor oorlogvoering in die besonder word naasmekaar gestel in Fransoois en Magiel se gesprek op bl. 66 tot 67 oor wat "die beste politiek" is.

Van toneelmatigheid of 'n oordad dialoog is daar nie sprake nie; hierdie dialoog bly effektief en funksioneel. Daarby word dit aangebied as deel van 'n "samespel" tussen 'n verskeidenheid aanbiedingselemente (waaroor hieronder meer). Hoogtepunte van gesprekke word wel dikwels as "suiwer" dia-

loog aangebied, soos die volgende flarde uit 'n gesprek tussen Bart en Fransina.

"Jy wil in die veld gaan en oorlog maak en jou boerdery verwaarloos? - Wat van al ons skuld?"

"Dit sal reg kom."

"Nie so nie."

"Wat wil jy dan?"

"Dat jy stil sit."

"Nee, jong, ek was nog altyd 'n man gewees, hoop ek."

"Maar ek gaan ook weg. As jy in die veld gaan, bly ek nie hier nie. Dan gaan ek na my ouers; dan laat ek hier alles na die hoenders gaan" (bl. 29).

Maar ook dit is in 'n konteks te lees. - Miskien is dit 'n aanduiding van die gehalte van die dialoog dat hierdie basies inkennige karakters steeds die indruk skep dat hulle spaarsaam omgaan met woorde, al word na verhouding h  elwat dialoog gerapporteer. Di  indruk het waarskynlik baie daaraan te danke dat ook van stiltes verslag gedoen word. Daardeur word ook wat onges  bly, deel van die gesprek - nog 'n tendens waarmee 'n mens reeds in die inleidingsafdeling kon kennis maak. 'n Mooi voorbeeld van so 'n "swyggesprek" is die een tussen Bart en oom Gawie op bl. 69. Hulle sit laatnag langs die rivier nadat verkenners berig gebring het wat hulle hul laaste hoop op uitkoms vir die rebelle ontnem het:

"Een van die dae is ons in die hande," sê oom Gawie.

Bart is bly dat oom Gawie dit sê; voel dadelik wat die ou daarmee te kenne wil gee.

"Ons is, lyk my, soos 'n vis in die net," antwoord hy moedeloos.

"Net waar jy trek, is regeringstroepe," sê oom Gawie.

'n Tyd praat hulle nie; elkeen weet wat die ander dink.

"Die toestand lyk hopeloos," sê oom Gawie.

"Dit is."

Weer swyg hulle vir 'n lang tyd, sit en luister na die geluide van die nag. 'n Tier knor teenaan die berge oorkant. "Die tier," sê oom Gawie.

Hierdie banale opmerking is hoegenaamd nie soniksseggend as wat dit op die oog af mag voorkom nie. Dit vorm deel van 'n wegstroom-patroon. Elkeen weet wat die ander dink, maar om werklik van óörgawe te praat, is 'n finaliteit wat hulle nog ontduik. Oom Gawie se opmerkings oor die toestand (sê oom Gawie...sê oom Gawie...sê oom Gawie) word daarby bedoel as soort troos; wil dinge makliker maak vir Bart, by wie die finale besluit tog maar berus. Dit oortuig volkome dat sy opmerking oor die tier 'n "antwoord" uitlok: "'Weet jy wat ek dink, oom Gawie?' se Bart. 'As julle nou almal sou gaan wapen aflê...'" (bl.69). Dit is nog "as" en "sou", maar daarmee word die gewraakte woord uiteindelik tóg gespreek; kan hulle as't ware met Bart se verlof openlik daaroor praat.

Wat verswyg word, word soms wél vir die leser "hoorbaar" gemaak deur die gebruik om gedagtes in die direkte rede te rapporteer: 'n uitbouing van die "versweë dialoog" met klaarblyklike moontlikhede vir dramatisering. Daardeur kan bv. dimensie gegee word aan 'n gesprek deur dit tydelik na 'n "intiemer gebied" te verskuif. Kyk maar hoe laat dit op bl. 32 die botsing tussen Bart en Fransina uitkristalliseer;

"Ek kan die vrou van my nie vertrou nie," dink Bart; "my eie vrou kan ek nie eers vertrou nie. Sy kan moontlik teen my gaan. Sy kan miskien praat en dinge uitlap wat my planne verydel."

Fransina dink: "Hy vertrou my nie. Hy sit en lieg vir my. Hy is bang dat ek hom in die moeilikheid sal bring."

Die voordeel van die tegniek is dat sê en dink vir opweging direk naasmekaar geplaas kan word. Uit die kortsluitings kan die leser dan sy eie afleidings maak. Kommentaar is bv. oorbodig in die volgende gesprek tussen Bart en Rooi Martiens:

"Wat hoor Oom van Beyers en die?"

"Beyers is nog maar altyd in die buurt van Potchefstroom. Maar Kemp is glo op pad na Duits-Wes."

"Dis verkeerd," meen Bart. "Ons moet die Duitsers daarbuite hou. Dit sou beter wees as hy hier sou gebly het om vir ons te help."

Met Manie Maritz is dit net so. Het hy hier gebly, dan was dit beter gewees, dink ek."

"Die hele ding gaan 'n mislukking word," dink Bart, "die voorkêrels het nie planne nie."

"Wat hoor Oom van generaal De Wet? Ek hoor hy het Kroonstad ingeneem" (bl.51).

Bart sê wat hy dink - met voorbehoude. Sy onuitgesproke gedagtes slaan nie net op die rebellie in die algemeen nie, maar omskryf ook sy dunk van Rooi Martiens noukeuriger. 'n Direkter eksegeese tref 'n mens op bl. 22 aan, waar Fransoois se gedagtes Fransina se houding "vertolk":

Die uitdrukking van haar blou oë vandag beval hom nie.

"Sy maak nou die lewe vir Bart swaar, ek sien dit," dink hy. "'n Mooi vrou," dink hy terwyl hy haar agternakyk soos sy weer na die kombuis gaan, "maar ongemaklik, lyk dit my, as dit nie gaan soos sy dit wil hê nie."

Maar miskien is die vernaamste funksie van die gedagterapportering, soos al deels uit bg. aanhalings blyk, om situasies emotief te laai. Met 'n verteller wat direkte kommentaar oor sy karakters probeer vermy, en met karakters wat selde hul gevoelens onder woorde bring, sorg dit vir 'n nuttige aanvulling. Veral wanneer karakters alleen is, en die moontlikheid van 'n antwoord-weerwoord-stilte-patroon uitgeskakel, los dit vir die verteller lastige probleme op. 'n Tipe alleenspraak kan soms bewerkstellig word, soos wanneer Bart op bl. 58 tot troos 'n paar woorde uit 'n gesang hardop "mompel", maar 'n te veel van dié soort prosedure sou die werklikheids-

illusie van die vertelling in die gevaar kon stel. Met "dink" ontstaan dié probleem nie; vgl. bl. 52: "Bart lê nog 'n tyd wakker. 'Die Here alleen weet wat gaan van ons word, 'dink hy". Of: "Hy sug. 'Hierdie paadjie sal ek alleen moet loop, 'dink hy"(bl. 16). Die tegniek kan ook gebruik word om 'n karakter apart te stel van die mens(e) by hom, o.a. om 'n gevoel van eensaamheid te beklemtoon. As Bart ná 'n onrustige nag die oggend van sy vertrek van Kafferkraal af opstaan, dink hy, met sy vrou by hom in die kamer: "Hoe eerder ek wegkom, hoe beter... want hierdie onenigheid met Fransina maak my kapot" (bl. 38). Mededeling deur die verteller sou hier nie maklik so effektief kon gewees het nie.

Gedagtes in die indirekte rede word soms by dié proses betrek. In die volgende passasie fungeer Fransina se indirek gerapporteerde gedagtes feitlik soos die brok direkte rede wat onmiddelik daarop volg om Bart se gedagtes te openbaar, en dien eintlik net om afwisseling in die verteltrant te bring:

Sy begryp uit die manier waarop hy haar antwoord dat hy iets vir haar wil wegsteek en sy vra nie meer nie.

Bart dink: "Ek moet versigtig wees met die vrou van my, sy het nie nodig om alles te wees nie" (bl.31).

Maar eintlik verteenwoordig dié aanbiedingswyse al 'n tussenstadium tussen "vertel" en "wys", tussen mededeling en dramatisering. Vergelyk bg. byvoorbeeld met 'n passasie soos die volgende, op bl. 27:

Op sy wit perd kom oom Giel van sy huis teen die Rooirant. Hy het Pieter van die dorp sien kom en is nou verlangend om te hoor wat se nuus hy het. In 'n bedrukte stemming sit hy en dink. Die regering is op 'n verkeerde weg, dit het hy dadelik gesê. Die Driejarige Oorlog was nog maar twaalf jaar gelede en hoe kon hulle nou verlang dat die Boere hul kinders sou gee om vir die eer en voordeel van Engeland te veg?

In die eerste sin van bg. aanhaling is die verteller sonder twyfel volkome in beheer. In die laaste sin is die karakter egter ten minste al "mede-verantwoordelik" vir die mededeling. Die illusie is geskep dat 'n mens hier met oom Giel se gedagtes te doen het - hoewel nog steeds in die derde persoon vertel word. Die verteller het as't ware nader beweeg aan die karakter. Die proses voltrek hom soos volg: Sin 1: "Op sy wit perd kom oom Giel van sy huis teen die Rooirant." Beskrywing "van buite". 'n Situasië in die hede word daargestel: oom Giel is nou aan't ry. Sin 2: "Hy het Pieter van die dorp sien kom en is nou verlangend om te hoor wat se nuus hy het." Omdat hy begin het met 'n situasië in die hede, moet die verteller as't ware 'n bietjie teruggaan, verduidelik hóëkom

oom Giel aan't ry is. In die proses beweeg hy 'n bietjie nader aan die karakter. Dit gaan nou nie meer om uiterlike handeling nie, maar om sy motiewe. Sin 3: "In 'n bedrukte stemming sit hy en dink." Die intimiteit neem toe. Die feit dat hier 'n stemming geskep word, word feitlik in soveel woorde erken. Daarby word die leser gewaarsku dat hy binnekort met gedagtes te doen gaan kry. Sin 4: "Die regering is op 'n verkeerde weg, dit het hy dadelik gesê." Dat die regering op 'n verkeerde weg is, word in die aanvangsgedeelte van die sin as stelling aangebied. Die slotgedeelte van die sin vind dit nog nodig om te verklaar dat dié stelling nie die verteller s'n is nie, maar oom Giel s'n. Sin 5: "Die Driejarige Oorlog was nog maar twaalf jaar gelede en hoe kon hulle nou verlang dat die Boere hul kinders sou gee om vir die eer en voordeel van Engeland te veg?" Sô sit om Giel nou en dink. Die retoriese vraag dra heelwat by tot die illusie dat 'n mens nou met gedagtes te doen het.

'n Bietjie verder in dieselfde paragraaf gebruik die verteller nog 'n middel (in dié teks 'n bekende) om die gevoel van intimiteit te versterk: die tweede persoon. ²⁶⁾ "Die regering het volkome wettig gehandel. Hy het die parlement laat beslis en dit het met groot

26) Vgl. bl. 97 hierbo.

meerderheid vir die aanval op Duits-Wes gestem. Jy kan nou daarteen wees, jy kan kwaad en treurig daaroor voel, maar daar moet jy jou aan onderwerp. Solank die regering handel volgens die wet, mag jy jou nie teen hom versit nie. Dit is ook volgens die Bybel. 'n Mens moet aan die magte wat oor jou gestel is, gehoorsaam wees..." (bl. 27). Geen herbevestiging van die kant van die verteller is nodig om dit vir die leser duidelik te maak hy het steeds met oom Giël se mening te make nie. En tog het die verteller nie volkome "beheer afgestaan" aan oom Giel nie. Sodra hy dit nodig vind, neem hy weer self die teuels op - sonder apologie. Selfs 'n buitengewoon abrupte oorgang versteur nie op terugwerkende wyse die illusie dat 'n mens oom Giel "hoor dink" het nie:

Hyself sou gelukkig nie op kommando hoef te gaan nie. Hy was al vyf-en-vyftig en hy kon daarby altyd sê dat hy te bekwaamd was om lank aaneen perd te ry. Hulle sou hom wel ongehinderd laat.

Toe Bart hom deur die oop deur sien aankom, sê hy: "Hier is oom Giel ook" (bl. 27 tot 28).

Die sin wat lui: "Toe Bart hom deur die oop deur sien aankom..." druis eintlik reëlreg teen oom Giel se gedagtegang in. Bart se perspektief word beklem-

toon, sodat oom Giel eensklaps ver van simpatiek beskou word. Soos verderaan blyk, is Bart selfs vyandig: met oom Gawie, Pieter en Fransoois weg, gaan die gesprek "weer oor die gewone daaglikse dinge, maar Bart sê maar min. Hy sit onder die gesprek deur aan sy planne en dink en gee kort antwoorde. Na 'n halfuur ry oom Giel weer"(bl. 29). Selfs al word Bárt se "gedagtes" vervolgens aangebied, lei dit nie tot botsing met die gevoel van intimiteit wat deur oom Giël se gedagtes geskep is nie, omdat oom Giel se perspektief nooit toegelaat is om dié perspektief te word nie - in laaste instansie was die verteller steeds sêlf in beheer. Dus 'n tegniek wat die verteller buitengewone vryheid bied.

Tog is dit 'n vertelwyse wat betreklik min gebruik word in hierdie hoofstuk, en dan veral selde in die eerste sewe afdelings, waarin die botsing, misverstand en uiteindelijke wantroue tussen Bart en Fransina so 'n vername rol speel. Dis ongetwyfeld so omdat vir die uitbeelding van so'n botsing gedagtes in die direkte rede, m.a.w. in die eerste persoon, besonder effektief kan wees, D.m.v. die eerste persoon word die indruk geskep dat die karakters, terwyl hulle dink, in volle beheer is van die aanbod. Die apart-wees van die twee hoofkarakters word daardeur beklemtoon. In die kommando-afdelings gebeur dit na verhouding minder dat standpunt teenoor standpunt gestel word (Bart/Magiel;

Bart/Rooi Martiens; Fransoois/Magiel). Dit gaan immers hoofsaaklik om 'n groep rebelle wat min of meer eensgesind is, klaarblyklike uitsonderings ten spyt. Die verbaas nie dat nou geredeliker gebruik gemaak word van gedagtes in die indirekte rede nie, 'n tegniek wat die verteller skynbaar meer geskik vind om die gedagtegang van 'n karakter of selfs gróép karakters weer te gee. Uit die aard van die saak is dit veral Bart wat op dié wyse uitgebeeld word, soos in die volgende passasie uit die twaalfde afdeling. Dit is tydens die godsdiens ná die krygsraad:

Een van die agterstes, teen 'n boom geleun, staan Bart. Nou gaan hy weer weg van die kommando, gaan hy weer sy eie pad. Op die krygsraad het hy nie met Rooi Martiens kon ooreen kom nie. Hy wou weg uit die omgewing, wil die bosveld in. Daar, tussen bome en rante, was meer kans on jou teen 'n oormag te verdedig. Deur die bosse wil hy deurtrek na Waterberg, na Pienaar en Jopie Fourie. Dit is manne wat woel. Lyk wat hy nou doen na vlug? Laat hy die ander in die steek?

Gedagtes in die direkte rede is nou dikwels eerder 'n weergawe van die slótsom van denke as denke self. Dit word vir beklemtoning ingespan, in 'n sekere sin gereserveer vir "dink-hoogtepunte".

Die reën het al 'n tydjie gelede opgehou en stadig dryf die hoë wolke uitmekaar. Op 'n rant na die ooste toe skyn alweer die son.

"Wat moet ek doen?" dink Bart. "Hier loop ons ons rieme styf" (bl. 56).

So gebruik, is dit maar 'n stappie verwyder van hardop-met-jouself-praat. In hierdie deel van die afdeling dien dit dikwels om die aandag op 'n gevoel van vereensaming by Bart te vestig. Derdepersoons-gedagtes fungeer in dié verband feitlik as montering wat gedagtes in die eerste persoon tot sy reg moet laat kom.

'n Aanduiding van die hoogtes waartoe dié indirekte uitbeelding van die gedagtes in staat is, is Bart se "visioen" op bl. 70 nadat hy met oom Gawie ooreengekom het dat hul rebellegroep moet gaan oorgee.

Bart bly alleen agter. Dus, dit was die einde. Alles verskyn weer voor hom, die gebeurtenisse van die laaste tyd. Die hele regering agter Botha. Die volk te pap om op te staan. Dit was nie die Boerenasie wat hy ken nie; dit was 'n ander nasie. Hoe het hulle nie afgesak nie. Dit was asof hy dit sien gebeur, profeties soos in beeld; manne, 'n volk, 'n hele nasie, die Boerenasie, loop; hulle loop eers hoog en seker dan al verwarder en swakker 'n Agteruitgaande nasie, 'n volk van wag, van aarsel, oorlê, bereken. 'n Paar loop soos vroeër,

trots en beslis, maar die groot menigte loop skuifend en onseker. So sien hy hulle gaan uit die lig in die nag.

Hy sit daar, sy arms oor sy knieë, sy oë op die water van die rivier en staar na die manne, die volk, wat wankel na versinking. Sy voorkop sak op sy arms.

Wat Bart voor sy geestesoog sien, word konkreet voorgestel op 'n wyse wat 'n intens persoonlike beskouing van die mislukte rebellie veruiterlik tot oordeel, tot "profesie". Hierdie funksie van die passasie word beklemtoon: Bart sien dit "profeties soos in beeld". Dat Bart verantwoordelik is vir dié beeld, word telkens herbevestig deur die klem op die visuele. Dis asof hy dit sien gebeur..met sy oë op die water sien hy hulle gaan, staar hy na die manne, die volk... Dit gaan nie in eerste instansie om die geldigheid van Bart se diagnose nie, maar om die feit dat dit Bárt is wat sô diagnoseer. Besonder funksioneel is die effense terugtree van die verteller om die leser as't ware 'n kyk op Bart ook te bied: hy "sit daar ... Sy voorkop sak op sy arms". Deel van die leser se ontroering spruit uit die aanskouing van Bárt se ontroering. Dit ly geen twyfel dat dié visioen vir die res van die verhaal 'n sekere voorspellingswaarde kan hê nie: dit berei die leser in elk geval emosioneel voor op 'n versleggende toestand.

Gedagtes in die indirekte rede word dus nōg 'n manier waarop die verteller sy verantwoordelikheid vir die vertelling verdoesel. Wat die res van die mededeling betref: heelwat van wat nie dialoog of gedagtes in die direkte of indirekte rede is nie, is verslag van uiterlike handeling. Die karakters word, soos in die eerste afdeling, nog dikwels gebruik om 'n deel van die waarneming "self" te behartig - hulle neem die omgewing waar, mekaar, e.d.m. Vandaar die frekwensie van sekere handelingswoorde - "sien", "kyk", "hoor", ens. Waarneming deur 'n karakter is natuurlik nie altyd wenslik of moontlik nie. 'n Karakter op sy eie kan bv. die natuur om hom heen waarneem, maar wie moet hōm waarneem? Soms word die leser nader geroep - d.m.v. die tweede persoon - om diē taak te verrig. Maar dit is klaarblyklik 'n tegniek wat net vir 'n spesiale gevoel van intimiteit ingespan behoort te word; op die duur sou dit omslagtig en vervelig word, en so sy eie doel vernietig. Dat die verteller dikwels geheel-en-al allēen vir die mededeling verantwoordelik is, val nie op nie, omdat hy nog steeds nie inmeng nie, steeds nie "eie" kommentaar aanbied op wat hy "waarneem" nie. Om so onopsigtelik moontlik te bly, konsentreer hy graag op die uiterlike gebaār:

"Ek hoor oom se seun is ook gekommandeer."

"Ja, maar hy kan nie gaan nie; hy is te sieklik die laaste tyd."

"Wat makeer hom?"

"Hy kry elke maal in die nag koue koors."

Fransoois en Bart kyk mekaar skuins aan, maar hulle sê niks nie. Fransina bring koffie en ook oom Gawie kyk haar aandagtig na en toe hy sien dat Bart na die vloer kyk, wissel hy met Fransoois 'n blik van verstandhouding (bl. 24).

'n Verteller wat sô effektief en onboetvaardig te werk gaan met die geykte "blik van verstandhouding", het dit klaarblyklik nie nodig om na vore te tree om self te verduidelik nie. Hy kan Bart maar net, ná sy visioen, die voorkop op die arms laat sak; Magiel maar net, nadat dié op 'n protesvergadering met die donkerbek gedreig het, uitdagend daar laat staan; Fransina, as Bart laataand by die huis kom, maar net laat voorgee dat sy slaap om Bart se naggroet te ontduik. Die handeling spreek telkens vanself.

Karakterisering is die produk van nie veel meer nie as die doen, sê en dink van die karakters self. Dat dit selfopenbaring insluit, spreek vanself. Daarby sorg die verteller vir jukstaponering. Deur die een karakter met die ander te kontrasteer, verkry hy 'n verskeidenheid perspektiewe. Omdat die hele

proses herinner aan die wyse waarop 'n mens jouself en ander leer ken in die alledaagse lewe, versterk dit die verhaal se werklikheidsillusie.

En dit maak fyn nuansering moontlik - let maar op wat daar vroeër te sê geval het oor die wyse waarop Bart en Fransina onderskeidelik oor sake dink. ²⁷⁾

'n Karakter soos Bart laat 'n mens hierdie werkwyse behoorlik na waarde skat. Direkte kommentaar van die kant van die verteller, bv. by wyse van 'n karakterdefinisie ter bekendstelling, sou denkbaar 'n onbuigsaamheid in die leser se oordeel oor Bart teweeggebring het, hom blind kon gemaak het vir fasette van Bart se samestelling. Pleks daarvan word by sy bekendstelling net, op indirekte wyse, 'n indruk by die leser gevestig: die kop "dapper", "hoogmoedig"; die gesig "swaarbenig", "gespierd"; die lippe "vasgeslote"...²⁸⁾ Sy daaropvolgende optrede mag sorg vir indrukke ter aanvulling van die eerste indruk, in 'n sekere sin daaruit voortvloei - maar dit word nie daardeur hokgeslaan nie. Hy word nie by voorbaat tot tipe "verklaar" nie.

Die Bart wat die boek binne stap, tref 'n mens as kragtige, trotse man, waarskynlik hardkoppig en ietwateiesinnig. Hierdie Bart kom dan ook sterk na vore in die handeling wat volg. Hy bly nie naby sy skoonpa nie; dié mag hom dalk probeer raad gee.

27) Vgl. bl. ¹²⁵ hierbo.

28) Vgl. hierbo bl. ¹¹⁹ e.v.

As Botha Duits-Wes aanval, is hy klāār met hom.
 As hy wil rebelleer, dan rebelleer hy, of sy vrou
 nou wil of nie en of hy dit kan bekostig of nie.
 As sy manne komberse en jasse nodig het, kommandeer
 hy dit, en sukkel nie eens met 'n afskrif van
 die rekening nie. As Rooi Martiens nie woel
 nie, trek hy van hom weg. As 'n regeringsgroep in
 sy pad kom, word daar geskiet. Gevang of nie,
 vir 'n regeringskommandant bly hy nie stil nie...
 Van sy gedagtes en uitsprake in diē verband bly 'n
 mens by. "Ek sweer nie by 'n mens nie" (bl.14).
 "Ek was nog nooit een wat agterbly nie" (bl.15).
 "Hierdie paadjie sal ek alleen moet loop" (bl.16).
 "Ons kan nie anders nie" (bl.27). "Ek was nog altyd
 'n man gewees, hoop ek" (bl. 29). "Daar is
 hoër bevele as diē van jou regering" (bl.37).
 "As hulle met geweld van my 'n tommie wil maak, dan
 moet hulle weet" (bl. 39). "Beter 'n paar wat op-
 staan as glad niemand nie" (bl.46). Die verteller
 laat nie toe dat die impak wat Bart by sy binnekoms
 gemaak het, verflou nie. Hierdie Bart is 'n man
 om mee rekening te hou, of jy nou met hom saamstem of nie.

'n Mens sou ook kon sê dit is die stereotiepe Bart,
 die Bart wat die leser die maklikste raaksien. Dit is
 egter lank nie die enigste Bart nie. Was dit, sou hy
 maklik in 'n karikatuur kon ontaard het: bot ysterman wat
 selfs nie met sy eie vrou 'n saak behoorlik bespreek
 nie, maar hom laat geld met af-

jakke soos "jy praat verniet", "bly tog liewers stil", "jy keer my nie", "maak soos jy wil" (bl. 14,16, 29). En in daardie geval sou 'n mens uitsprake soos die volgende van haar kant moes beaam het: "Jy is te onnosel", "te eiesinnig", "jou kop is van yster", "wat jy wil doen, doen jy" (bl. 14,16).

Maar so eenvoudig is die saak nie. Sulke woorde van sowel Bart en Fransina is net in die konteks van hul struwelinge behoorlik na waarde te skat. 'n Mens mag nie vergeet dat dit juis Fransina was wat by Bart se bekendstelling (bl. 7 e.v.) as "medium" gedien het, wat sy befoeterde binnekoms goedkeurend gade geslaan het, hom met die "sweem van 'n glimlag" sit en beskou het nie. Jy het daar verneem sy sien hom "graag" met "so 'n half-verborge dreiging". Hoekom is sy nou ontsteld as dit blyk Bart is die man wat sy geweet het hy is? Duidelik speel nie net eerlike verskille van opinie - wat daar weldeeglik ook is - in bg. uitsprake by haar 'n rol nie. Sy voel gekrenk en seergemaak dat hy haar nie meer in ag neem nie. In sy swaai weg van Botha af het hy haar nie geraadpleeg nie - en sy optrede, soos t.o.v. Botha se portret, hê nogal sy huisgesin, en dus vir haar, betrek. Vorentoe gaan dit hom al te duidelik nouer betrek by sake wat haar, hul huis en gesin gaan raak. Self geen inskiklike lammetjie nie, reageer sy heftig, selfs so heftig dat 'n

mens Bart sy bot antwoorde nie altyd kan verkwalik nie.

Vir Bart gaan dit hierbo duidelik om 'n beginsel: dat Botha verkeerd is om Engeland in die oorlog te steun. Dit beteken nie dat sy standpunt as geldiger as Fransina s'n voorgestel word nie: hy moes h  r weer beter geken het. Vry te spreek van 'n sekere hooghartigheid teenoor haar is hy nie. Tog val dit op dat dit Fransina is wat eerste 'n kwetsende aanmerking maak:

Sy lag skamper. "Jy is te dom om 'n man soos Botha te verstaan jong. Wie s   jou dat dit nie in die belang van Suid-Afrika is nie?" (bl. 13).

Eers n   'n paar sulke steke (dat hy te dom, te onnosel, te eiesinnig is), vat hy vlam, s   hy sy moet maar liewer stil bly. Daarmee draai hy hoegenaamd nie teen haar nie. Hy maak nie persoonlike aantygings teenoor haar, soos sy teenoor hom nie. Hoe hoog hy haar aanslaan, blyk onmiddellik n   bg. eerste woordewisseling, wanneer hy lande toe stap:

"Dis nou beroerd," dink hy, "dat ons twee in hierdie kwessie moet verskil. Die ding is tog al naartoe genoeg, maar dat ons moet rusie kry hieroor, is Botha met sy hele gevolg van papbroeke nie werd nie" (bl. 14 tot 15).

Weer by die huis daardie aand is hy selfs heel-

temal bereid om toenadering te soek, al besorg dit hom 'n afjak.

"Wil jy 'n man hê wat agter ander mans wegkruip?" vra hy en wil sy arm om haar middel lê.

Maar sy druk hom weg. "Dis jou plig om eers aan jou familie te dink en dan aan die politiek; nie eerste aan die politiek nie" (bl. 16).

Hy kan dit in 'n sekere sin bekostig om toeskietlik te wees: dit nie Fransina wat hōm misken ter wille van 'n oortuiging nie. Aan die ander kant gun 'n mens hom die reg op 'n oortuiging wat vir hom klaarblyklik gemoeid is met sy eiedunk; waarvoor hy selfs bereid is om sy "paadjie alleen te loop". Hy voel klaarblyklik gedwing tot kompromisloosheid in 'n stelling soos die volgende:

"Na hierdie vergadering ry ek. Jy keer my nie. As ek nie ook gaan protesteer nie, dan wil ek nie meer my naam hê nie. Dan wil ek nie meer Bart Nel wees nie"(bl. 16).

Die leser kan deur kontrastering die geldigheid, soos die beperktheid, van albei standpunte insien - iets wat die karakters, as betrokkenes, nie regkry nie. Misverstand groei feitlik sonder dat 'n mens kan verduidelik hoe van stadium tot stadium gevorder is, sō fyn word hier met woord en weerwoord georden. Deur geselekteerde aanhalings is dit egter duidelik aan te toon dat die wysters ná elke swaai van die pendule anders staan. Fransina se reg op *én*

met haar standpunt, h  ar bereidwilligheid om toenadering te soek, word afgewissel met Bart s'n aangebied: 'n mens se besef van sowel hul eendersheid as hul agting vir mekaar groei namate hul misverstand groei. Kyk maar na die volgende passasies:

"...Ek is bang, Bart; ek sien wat gaan kom. Jy gaan teen die regering wees en jy sal te ver gaan." Sy kom by hom staan. - "Jy weet, Bart, jy is veldkornet en hulle sal jou voorstoot" (bl. 15).

"Maar ek gaan ook weg. As jy in die veld gaan, bly ek nie hier nie. Dan gaan ek na my ouers; dan laat ek hier alles na die hoenders gaan."

"Maak soos jy wil," antwoord hy onverskillig. "Eers maak ons hierdie ding reg en dan maak ek met jou reg."

"O, jy met my regmaak? - Ek sal nog met jou regmaak, ja."

"Gee my kos," antwoord hy, "want ek wil ry."

Woedend loop sy na die kombuis. Daar staan sy en huil en hy hoor dit wel, maar gaan na die stoep oor die veld staan en kyk (bl. 29 tot 30).

Dit issoms of hulle letterlik van rolle verwissel! Een ding is egter seker: Bart is alles behalwe die paaiboelie waarvoor hy miskien oppervlakkig aan te sien is.

Kontrastering ook met die ander karakters help om 'n mens 'n vollediger begrip te gee van Bart, soos onderlinge kontrastering help om dié karakters self te laat uitkristalliseer. Selfs 'n kort gespreksegment kan as illustrasie dien. Vier rebelsgesindes praat. Hul eensgesindheid ten spyt, is daar subtiële standpunt- en persoonlikheidsverskille waar te neem:

"Man, ek is nou so ongeduldig dat ek sit en opwip op my stoel," sê Pieter. "As ek nou net hoor dat daar iewers 'n klomp rebelle is, jaag ek soontoe."

Oom Gawie sit ernstig en kyk.

"Wat moet ons doen?" sê Bart. "Ons moet woel, kêrels; ons moet hierlangs ook organiseer. As die mense oor die hele land opstaan, sal die regering moet ingee. Dan sal dit misken nie eers nodig wees om te skiet nie."

"O nee, dit moet jy nie dink nie," antwoord oom Gawie. "Botha sal veg, daar is ek seker van. Dit gaan 'n kwaai ding afgee, kêrels. Boer teen Boer. Dis 'n lelike ding."

"Ons kan nie anders nie," sê Bart.

"Dis reg, Bart; ons moet, dis ons plig, maar dis nie speletjies nie; dis 'n lelike ding. En Botha en Smuts sal nie aftree nie, hulle sal skiet."

"Ons kan mos ook skiet," sê Fransoois.

"Ja natuurlik; en ons sal ook; maar darem, ek sê maar" (bl. 26 tot 27).

Fransoois is, ten spyte van sy bravade hier, glad nie so 'n vuurvreter nie, soos veral blyk uit die episode waarin hy en Magiel in die veld betrokke raak: hy wou die regeringspioene liever 'n kans

gegee het deur hulle te probeer hensop (bl. 67). Wanneer Rooi Martiens Venter later in die verhaal, wanneer die rebellie al 'n hele rukkie aan die gang is, 'n soorgelyke uitspraak maak as Fransoois hier op die vooraand van die rebellie, brandmerk dit hom as domastrant. 'n Ou man waarsku die rebelle:

"Die regering sal nie met julle onderhandel nie, neem dit van my aan; ek weet dit. Hy gaan julle uitmekaar skiet."

"Ja Oom, maar ons kan ook skiet," sê Rooi Martiens.

Toe word die ou kwaad. "Moet nou nie eiesinnig wees nie, mense," sê hy. "Die regering het te veel troepe om te dink dat julle hom hier op die kaal vlakte kan afwag..."(bl.55).

Pieter is miskien meer die bittereinder-tipe as Fransoois, en beslis meer van 'n bitterbek. Hy hou op bl. 71 e.v. glad nie daarvan om die oorgawe te gaan aanbied nie en neem jong Van der Hoven sy opgewektheid erg kwalik. Maar hêëltemal alleen wil hy, anders as Bart, sy paadjie darem nie loop nie. Sy woorde hierbo is amper 'n eggo van wat hy op bl. 17, op pad na die vergadering op Onbekend, te sê gehad het:

"Wat gaan jy maak, Pieter? Gaan jy Duits-Wes vat?"

"As daar net een is in die hele Transvaal wat weier, weier ek ook," sê Pieter.

Oom Gawie lewer daarvan bewys (soos later telkens in hierdie hoofstuk) dat hy 'n staatsmaker is, al is hy geen blinde optimis nie. Hy besef selfs vollediger as Bart waarvoor hulle hulle gaan inlaat - en terselfdertyd dat dit "nie anders kan nie". Dit verbaas nie dat Bart tydens die rebellie sy raad so hoog aanslaan nie. Bart self is onder dié manne duidelik die leier. Dit val bv. op dat hy hómself afvra wat hulle te doen staan: "Wat moet ons doen?" Want ook die antwoord is syne: "Ons moet woel, kêrels...." Hy word egter hoegenaamd nie as perfek voorgestel nie.)

Hy onderskat die regering heeltemal, en laat toe dat oom Gawie hom op dié punt korrigeer. Nietemin word dit aan hom oorgelaat om hulle al vier se basiese oortuiging te formuleer: dat hulle nie anders kan nie.

Enige enkelvoudige siening van Bart se karakter sal klaarblyklik te kort skiet. Dit is wel kenmerkend van hom dat hy 'n besluit kan neem en 'n oortuiging opreg probeer uitleef. Maar van die uiterste belang vir 'n mens se begrip van en meegevoel met hom, is dat hierdie besluite en oortuigings nie uit die lug val nie. Hy word voor keuses gestel en ervaar menslike twyfel, begaan menslike foute. 'n Mens beleef saam met hom die prosés van tot 'n besluit kom: in dié hoofstuk amper 'n deurlopende proses.

Tot twee keer toe aarsel hy voordat hy die leierskap van die groep rebelle aanvaar (bl. 41,43). Jy twyfel oor die geskiktheid van 'n afsaalplek (bl. 42).

Telkens lê hy in die nag wakker met kwelvrae oor wat hulle te doen staan, watter lot op die rebellie wag (bl. 52,58). Soos sovele rebelleleiers, word hy deur sy begeerte om die saak met onderhandeling op te los, in 'n mate van doeltreffende optrede weerhou (bl. 51, 56). Hy laat hom hieroor selfs 'n slag voorsê deur een van sy manne, Kort Magiel, wat hom op bl. 48 tot 49 aanpor. "Wat dink jy dan moet ons maak?" vra Bart - en hy gebruik Magiel se argumente later feitlik net so teenoor Rooi Martiens Venter. Eers ná die ergste provokasie skiet hy op 'n groep regeringsmanne, waardeur die patroon van sy rusie met Fransina herhaal word (bl. 59 e.v.). En as dit by oorgee kom, lyk dit amper of hy oom Gawie se insiklikheid as voorvereiste beskou:

"Sal ek dan maar met die kêrels praat?" vra hy na 'n ruk.

"Ek dink dis die beste," sê oom Gawie.

Lank sit hulle weer sonder woorde. Eindelik staan oom Gawie op.

"Dis, dink ek, die beste," sê hy.

"As die manne dit so wil," sê Bart.

"Natuurlik, as hulle ook wil" (bl. 69 tot 70).

'n Mens sou ook die Bart kon noem wat in sy bekommernis oor sy manne se welvaart nie alleen voorraad kommandeer nie (bl. 45), maar selfs bereid is om van sy eie kombes afstand te doen (bl.43). Tydens 'n skermutseling bekommer hy hom nog oor die lot van gewonde perde (bl. 62). En wat van die Bart wat homself en sy makkers deeglik in perspektief beskou? Wanneer Van der Hoven se mooi dogter toon dat sy dink hulle is helde, lag hy dié gedagte weg; dit sal nog moet blyk, sê hy (bl. 47). Dieselfde Bart wat Rooi Martiens aanpor tot handeling (bl. 54), hou 'n vuurvreter soos Kort Magiel in toom (bl.50). Die menslikheid van hierdie karakter vertoon heelwat fasette.

V: ROMAN

Die roman as geheel bestaan uit vyf hoofstukke en beslaan 210 bladsye (tussen vyftig- en sestigduisend woorde). As hulpmiddel om dié groot geheel te oorskou, volg hier weer 'n opsomming, geskoei op die lees van die samevatting van die roman se eerste hoofstuk.¹⁾ Omdat hoofstukke twee tot vyf, soos hoofstuk een, opgebou is uit onderafdelings, is dit ook weer moontlik om die verdere hulpmiddel te bied van 'n samevattende titel vir elke hoofstukafdeling. Om dus te vervat: op die eerste hoofstuk volg 'n tweede, derde, vierde en vyfde, waarvan die verloop soos volg te reduseer is:

1. Vgl. bl. 148 tot 154 hierbo.

HOOFSTUK II

Afd. 1

bl. 79 - 89

10½ bladsye

Fransina en Annekie pas ná Bart se vertrek; Fransina erken sy is nog vir hom kwaad. Twee manne van Mooiplaats kom soek Bart; Fransina antagoniseer hulle. Oom Giel kom hulp aanbied; veral plaasprobleme word bespreek. Boodskapper van kommandant Van Vuuren Fransina jak hom af. Annekie terug van skool, vol rebellepraatjies; Fransina maak haar stil. Maria op besoek; hulle gaan kwaai-vriende uitmekaar oor Fransina se houding oor rebellie. (Fransina verbete.)

Afd. 2

bl. 89 - 94

amper 5 bladsye

Aletta en Maria kom van Uitdraai; gerugte oor rebellie. Brief van Fransina se pa dat regering geweld beoog. Fransina bekommer haar oor Bart; dink na oor die politiek. Is Botha en Smuts nog reggeaarde Boere? Bekommernisse oor weer en koring. (Was Bart dalk reg?)

Afd. 3

bl. 94 - 98

amper 4 bladsye

Oom Giel weer daar; plaasprobleme erger. Rebellie bespreek: doodstraf, tronkstraf of boete? Besoek van tant Katrina, wat hâar sorge lydsaam dra. ("Ek deug nie vir martelaar.")

Afd. 4

bl. 98 - 102

net meer as 4 bladsye

Fransina met oom Giel en tant Kornelia Uitdraai toe. 'n Jong vrou laat haar groot skrik met nuus oor Myburgh se kommando: Bart in die slag? Op pad terug is oom Giel se mededeling dat Bart-hulle nie by was nie, 'n troos. (Bart in die slag?)

Afd. 5

bl. 102 - 103

net meer as 1 bladsy

Buite die dorp oorhandig oom Giel haar pos: 'n paar rekeninge, maar nog steeds nie 'n brief van Bart nie. Sy meen die rekeninge is 'n vergissing; oom Giel vermoed kommandering, maar swyg. (Nog geen brief nie.)

Afd. 6

bl. 103 - 106

minder as 3 bladsye

Al weer rekeninge; sy kies ontsteld die pad na oom Giel-hulle. Hy ry haar bekommerd teemoet. By sy huis besluit hulle dit is kommandeer-skulde; sy sal moet prokureur toe gaan. (Rekeninge.)

Afd. 7

bl. 106 - 111   amper 5 bladsye

Weer Uitdraai toe met oom Giel-hulle. By prokureur Malherbe loop sy Basson raak: kort bekendstelling. Sy laat blyk iets van haar geskil met Bart; hy van sy ou gevoel vir haar. Sy praat met Malherbe. Basson sien haar af. (Basson op die toneel.)

Afd. 8

bl. 111 - 113   meer as 3 bladsye

Fransina word wakker van perdepote; meen eers dis Bart wat terugkom; wag dan om te gaan nuus vra asof sy hom laat wag. Pieter bring nuus van die oorgawe; Bart sê glo groetnis. By sy vertrek laat hy 'n nog meer verbitterde Fransina agter. ("Bart sê groetnis.")

Afd. 9

bl. 113 - 123   9½ bladsye

Dit sukkel op die plaas. As die gevangenes mag briewe kry, skryf sy en Bart koeltjies. Sy loop Basson 'n keer of wat raak. Oor geldsake moet sy 'n slag met die wa dorp toe. Basson, ook op die dorp, verneem by Pieter dat sake tussen haar en Bart nie stryk nie; dat hulle geldelik sukkel. Hy vra Malherbe of Bart wil verkoop. Op pad huis toe kry hy Fransina met die wa; sy weier 'n geleentheid saam met hom oor wat die mense kan sê. Met Malherbe bespreek sy Kafferkraal se moontlike verkoop. (Kafferkraal te koop.)

Afd. 10

bl. 123 - 124   minder as 2 bladsye

Basson by Malherbe wat hom vertel Bart wil verkoop en 'n hoë prys insit. Agterna, in koffiehuis, besluit hy om te koop om Fransina sô te help: 'n mens moet iets vir die skyn ook doen. (Iets vir die skyn)

Afd. 11

bl. 125 - 129   amper 5 bladsye

Basson op pad na Fransina. Mooi of nie, hy gaan haar vra om te trou. Fransina verwag besoek van hom; intussen dink sy aan hom en aan Bart wat haar sekerlik in die tronk sit en haat. Basson stel sy saak. Sy sê sy wil eers dink; haar liefde vir Bart is soos 'n mielie wat verlep sonder reën of dou. (Basson se aanbod.)

Afd. 12

bl. 129 - 130   minder as 1 bladsy

Ná 'n week skryf sy aan Bart. Sy wil hom ook seermaak; hom breek om sô alles tussen hulle weer reg te maak. Sy besef dis gevaarlik; tog doen sy dit. (Om Bart te breek.)

Afd. 13

bl. 130 - 142

12½ bladsye

Fransoois bring pos van Uitdraai; hy is Fransina nog goedgesind. By die wegry sien hy haar staan asof sy slegte nuus gekry het. Sy is verskeurd oor Bart se reaksie: as sy wil skei, goed. Sy moet haar regruk as Annemie tuiskom. Die kind se aangede, o.a. oor Bart sit alles weer aan die gang. Sy besef sy moet vir Bart skryf en verduidelik. Haar ouers kom kuier om haar te waarsku oor praatjies: 'n slag vir haar, want nou vrees sy dit is die rede vir Bart se houding. So skryf sy uiteindelik nie en kry Basson haar as vrou. (Egskeiding)

HOOFSTUK III

Afd. 1

bl. 143 - 154

amper 11 bladsye

Bart en oom Gawie na Pretoria-tronk; saam met ander in sel. Bart ervaar alles dof en afsydig. Die middag word hulle Johannesburg toe geneem; saam met rebelle in sel. Gesels bietjie oor Rooi Martiens-debakel. Volgende oggend hoor hulle van luise in tronk. Ou Joodjie bekla sy lot by Bart. Na twee dae word Bart en oom Gawie na die fort toe gebring; tussen offisiere. Tyd kruip. Oom Koert vertel van die siener. Oom Gawie praat met Bart omdat hy nie skryf nie; Bart sê hy kan nie veins nie. Dan kom Malherbe se brief oor Kafferkraal. Bart besluit om te verkoop; dinge is tog reeds half bederf. Tant Katrina kom wanneer rebelle besoek mag ontvang; noem vir oom Gawie dat Basson by Fransina kom. (Tronk)

Afd. 2

bl. 154 - 156

2 bladsye

Oom Koert bly van die siener vertel. Uitbarsting van Bart wat meen die siener gee vals moed. Hy loop nie agter profesieë nie, maar met sy eie oë by die lig wat hy het. ("Met my eie oë...")

Afd. 3

bl. 156 - 158

2½ bladsye

Fransina se brief oor egskeiding. Bart sluit hom af van die ander met smart- en wraakgedagtes: laat haar dan maar gaan; hy kan alleen wees. Een nag sien oom Gawie hom by die tralievenster staan: Bart antwoord hy is naer van te veel rook. Bart skryf terug; voor hom sien hy 'n eensame pad van plig. ('n Eensame pad)

Afd. 4

bl. 158 - 159

minder as 1 bladsy

Tyd sleep verby. Die offisiere dien tronkstraf uit; vir die boetes sorg die Helpmekaar. Bart doen houtwerk en vind troos in die Bybel. Uiteindelik word die laastes vrygelaat. (Die Bybel troos.)

HOOFSTUK IV

Afd. 1   bl. 160 - 163   3 bladsye

Martha en Japie haal Bart af op Uitdraai-stasie. Halfpad huis toe ontmoet 'n kommando gewese rebelle hulle, met Annekie wat vooruit jaag. Op die plaas spreek Bart hulle toe: hulle moet vergewe, maar nie vergeet nie. Agterna sit Annekie by Bart: haar het hy darem nog. ("Vergewe, nie vergeet.")

Afd. 2   bl. 164 - 167   4 bladsye

Bart sê vir Martha Uitdraai se omgewing druk hom. Met Annekie ry hy na die Hoëveld om grond te soek. Hulle gesels, o.a. oor Fransina en Basson. Annekie wil liever by Bart bly. As sy slaap, sit Bart die wêreld amper met welbehag en beskou. Met Annekie gaan hy 'n nuwe toekoms tegemoet. ('n Toekoms met Annekie.)

Afd. 3   bl. 168 - 171   3½ bladsye

Fransina en Basson al 'n jaar getroud; hy het ouer geword. As hy op sake vertrek, versorg sy Boetie en Ousus. Annekie sien sy al minder; dié herinner haar te veel aan Bart, en vir Bart wil sy vergeet. Sy bak koek; Ousus help haar. (Basson se vrou.)

Afd. 4   bl. 171 - 174   minder as 3 bladsye

Basson ongelukkig met Fransina; hy voel soos 'n hond wat altyd vra. Sou sy by Bart ook so koeltjies gewees het? Met die verkoping verby, ry hy huis toe, al is dit laat. Tuis is dit al donker; sy het nie vir hom gewag nie. Sy verwelkom hom neutraal. Hy skink 'n glas wyn, spyt hy het nie maar by sy swaer aangery nie. (Soos 'n hond wat bedel.)

Afd. 5   bl. 174 - 179   meer as 6 bladsye

Basson en Fransina ry op Uitdraai by Bart verby; dit is vir haar 'n groot skok. Aan sy voorkoms peil sy sy verdriet om haar. Die volgende dae hou Basson hom eenkant. Hy gaan dink die saak in die veld uit: as Fransina na Bart wil terug, en dié wil haar nie hê nie, gaan dit 'n beroerde lewe word. Sy vra hom om haar 'n tydjie na haar ouers te laat gaan. Hy stem in en neem haar weg. Onderweg dink hy aan sy skoonmense; sy skoonpa veral het 'n renons in hom. Die gedagte dat Fransina met Bart wil kontak maak, maak hom seer. Sy sien iets pla hom, maar dit traak haar nie. (Begrip vir Bart)

Afd. 6   bl. 179 - 183   net meer as 4 bladsye

Bekendstelling van oom Kasper; sy gevoelens oor Bart en Fransina. As hy Basson se motor sien aankom, stap hy haastig oor na sy broer se werf. Tant Johanna ontvang hulle, onmiddellik bekommerd oor Fransina. Basson eet net en vertrek dadelik weer. (Fransina se ouers.)

Afd. 7   bl. 183 - 188   net meer as 5 bladsye

Oom Kasper terug; hulle gesels 'n bietjie. Soda die oumense die aand in die kamer is, gaan die gesprek oor Fransina. Sy wil terug na Bart, vertel tant Johanna; sy wil hê haar pa moet met Bart gaan praat. In twyfel en vrees bespreek hulle die saak. Tant Johanna wil die beste hê vir Fransina. Daarmee stem oom Kasper nie saam nie. Hy wil weet wat is die eerlikste en die regverdigste; die beste verdien Fransina nie meer nie. Een keer gaan luister tant Johanna by Fransina se deur hoe sy huil. Teen dagbreek het hulle nog nie geslaap nie. (Die eerlikste en regverdigste?)

Afd. 8   bl. 188 - 194   4½ bladsye

Oom Kasper en Fransina bespreek die saak: hy gaan nou na Bart. Hulle moes hom om hulp gevra het, meen hy, dan sou alles vermy kon gewees het. Fransina stem nie saam nie. 'n Ent van Japie se huis kom hy Bart teë. Bart sê as Basson Fransina sleg behandel het, sou hy haar nog teruggeneem hê; hy hou nog altyd van haar. Maar doen hy dit nou, sou die Here dit afkeur; dit sou 'n dubbele hoereerdery wees. So sien oom Kasper dit eintlik ook in; moedeloos neem hulle afskeid. (Bart weier.)

Afd. 9   bl. 193 - 194   meer as 1 bladsy

Fransina terug by Basson; stiller, meer ingetoë, liewer teenoor hom. Een aand sit hulle bymekaar; half teen sy sin vra hy haar uit. Sy erken sy wil liewer by Bart wees; maar vir Basson het sy darem. Hy besef weemoedig hulle was nog nooit so naby mekaar nie. (Tweede keuse)

HOOFSTUK V

Afd. 1   bl. 195 - 197   2½ bladsye

Bekendstelling van Steenkoolbank; Maritz en sy vrou. Hul vriendskap met Bart en Annekie, al wil Bart nie saam met hulle boekevat nie. Dit wil hy alleen met Annekie, wat trots haar pa se huis versorg. (Op Steenkoolbank)

Annekie se verjaardag; opgewonde berei sy en die bediende die maal voor. Bart kom in en hulle sit aan; daar is tot poeding en wyn. Bart pla haar oor haar present. Maritz kom in en moet opsluit die poeding proe en 'n glas wyn op haar gesondheid drink. Hulle gee haar haar present: 'n eie perd. Bart erken teenoor Maritz wat sy vir haar beteken. Martha en Japie daag per motor op; hul geskenk is 'n horlosie. Terwyl Annekie op besoek by Maritz se vrou is, praat Martha oor die moontlikheid dat Annekie by hulle moet kom bly. 'n Somber Bart stem in, ter wille van Annekie se opvoeding. Hulle maak haar goedjies bymekaar. Nā 'n harseer afskeid vertrek hulle. Maritz kry Bart alleen met die hond in die huis, die reste van die feesmaal nog op die tafel. Nou het jy niks, sê hy om Bart te troos. Hulle het nou alles, antwoord Bart. Hy is nou soos Job. Maar hom het hulle nog nie; hom kry hulle nie, al skiet hulle hom dood; hy is Bart Nel van toe af en hy is nog hy. Maritz raak ongemaklik en vertrek. Bart kyk uit oor die veld. In sy verbeelding sien hy hom loop: alleen, vermoeid, maar na die lig; en met sy siel in hom. ("En ek is nog hy.")

Daar is steeds geen sprake van 'n meganiese indeling nie.²⁾ Dit blyk daar is altesame 45 afdelings. Vyf hoofstukke, 45 afdelings en 210 bladsye sou 'n mens 'n "gemiddelde" indeling van nege afdelings en 42 bladsye per hoofstuk gee. Daarvan kom min tereg. Die eerste hoofstuk bestaan uit 17 afdelings en amper 78 bladsye (om presies te wees: $77\frac{1}{4}$); die tweede uit 13 afdelings en 64 bladsye; die derde uit vier afdelings en 17 bladsye ($16\frac{1}{2}$); die vierde uit nege afdelings en 35 bladsye ($34\frac{1}{2}$); en die vyfde uit slegs twee afdelings en 16 bladsye ($15\frac{1}{4}$). Die eerste hoofstuk is m.a.w. meer as vyf keer so lank as die vyfde; die vyfde, wat amper net soveel bladsye beslaan as die derde, is opgebou uit net twee afdelings teenoor die derde se vier afdelings; en so meer.

Ontleding van die eerste hoofstuk het getoon dat elke onderafdeling 'n eie, besonderse bydrae tot die geheel lewer.³⁾ Skynbaar wil elke hoofstuk nou so 'n bydrae tot die roman as geheel lewer. Soos in hoofstuk een, bly ook die onderafdelings in lengte wissel. Afdeling 12 van hoofstuk twee is bv. minder as 'n bladsy lank, terwyl die slotafdeling van hoofstuk vyf amper dertien bladsye beslaan.

2. Vgl. bl. 154 hierbo.

3. Vgl. bl. 159 e.v. hierbo.

Dit sou dus waarskynlik die moeite loon om eers die konstruksie van elke afsonderlike hoofstuk te ondersoek, en aan die hand daarvan dan die bydrae van elke hoofstuk tot die roman as geheel te probeer bepaal. Aangesien hoofstuk een reeds aan so 'n ondersoek onderwerp is,⁴⁾ volg hier eers 'n ontleding van hoofstukke twee tot vyf; daarna kom die geheel - hoofstukke een tot vyf in hul samehang - onder die loep.

4. Vgl. hoofstuk 4 van hierdie ondersoek.

1. Fransina verbete

Die eerste afdeling is nie verniet lank nie: met 10½ bladsye op een na die langste in dié hoofstuk. Dit gryp nl. terug na Bart se vertrek van Kafferkraal, na die einde van die sewende afdeling van hoofstuk een (bl. 38). In terme van verteltyd het die leser lanklaas met Fransina te doen gehad; die laaste tien afdelings van hoofstuk een is immers gewy aan Bart se ervarings op kommando (bl. 39 tot 78). Die verteller doen dus moeite om haar standpunt opnuut te "vestig" en dadelik verder uit te bou.

Dit is beslis 'n omgekrapte Fransina met wie 'n mens hier te doen kry. Haar geskil met Bart word onmiddellik in die herinnering geroep deur die gesprek met Annekie waarmee die hoofstuk ingelui word. Annekie wil weet of sy nog "vir Pappie" kwaad is, en Fransina se gekwete trots laat haar dit toegee, of sy Annekie daarmee seermaak of nie; asof sy haarself met die erkenning wil seermaak, soos 'n mens aan 'n seerplek blý krap; asof sy Bart self op dié wyse "terugkry" (bl. 79 tot 80). En daarmee is die patroon vasgelê vir die afdeling as geheel. Almal wat op dié dag met Fransina te doen kry, kry 'n afjak. Sy laat blyk dit teenoor almal wat wil hoor, en ook teenoor 'n paar wat nié wil hoor nie, dat sy en Bart dit nie eensgesind is oor die rebelliekwessie nie.

Terselfdertyd word die rebellietema uitgebrei, want diegene wat in hierdie afdeling met Fransina in aanraking kom, verteenwoordig 'n soort deursnee van die bevolking. Twee rebelle kom soek na Bart; hulle verwerdig hulle nie eens

om hul standpunt teenoor Fransina s'n te stel nie (bl. 81). Oom Giel verteenwoordig die draad-sitterelement, en deurdat hy kom hulp aanbied, kan Fransina se probleme as vrou-alleen op die plaas ter sprake kom (bl. 82 tot 83). Buitengewoon openbarend van Fransina se werklike gevoelens is haar houding teenoor die regering se aansêr: wie is Flippie van Vuuren so danig dat hy by Bárt kan oorneem as veldkornet? Annekie kom terug van die skool, en uit haar opgewonde gesels kry 'n mens 'n idee van die uitwerking wat die rebellie ook op die kinders het (bl. 84 tot 86). Ten slotte loop 'n buurvrou, Pieter se vrou, Maria, onder Fransina se tong deur (bl. 86 tot 89). In die verbygaan word die leser dus ook die keersy van die rebellie gewys: dit gaan nie net om mánne van dieselfde volk wat die wapens opneem teen mekaar nie. Dit kring al wyer uit, sodat man teen vrou te staan kan kom, buurverhoudings verbreek word en selfs die kinders van 'n volk betrek word. 'n Mens kry 'n steeds duideliker beeld van 'n lánd in 'n tyd van rebellie.

2. Was Bart dalk reg?

In die tweede afdeling kom daar 'n kentering in Fransina se gevoelens. Bart se vertrek is nie meer so 'n rou skaafplek nie; tydsverloop, sou 'n mens kon sê, het haar perspektief gewysig. Dit word duidelik dat die regering die rebellie met geweld gaan onderdruk; daar is selfs gerugte dat

van die rebelleleiers tereggestel gaan word. Bekommernis oor Bart laat haar weer oor die politieke situasie nadink. Soos by haar bekendstelling in die eerste hoofstuk, openbaar haar gedagtes (bl. 91 tot 93) weer 'n geldige standpunt. Sy vind dit erg dat generaal Botha nou teen generaal De Wet optrek. Sy sien die Boervolk as basies 'n vredeliewende volk, 'n standpunt wat sy "staaf" met gedagtes aan verskillende voorvalle uit die geskiedenis. Dat Botha en Smuts nie wil onderhandel nie, is verkeerd: "'Die Boer in hulle is dood,' het Bart gesê. Bart is reg" (bl. 93). Hoewel sy nog sterk teen Bart se optrede is - maar nou duidelik veral teen sy optrede teenoor haar! - gee sy hom wat sy praktiese politieke oordeel betref, in 'n groot mate gelyk.

Dit is goed dat hier soveel aandag aan Fransina se standpunt gegee word: dit gee formaat aan haar karakter. Dit is van belang dat sy nou, in die afwesigheid van Bart, 'n waardige teenspeler bly, want vir die Bart-op-sy-eie wat 'n mens in die laaste gedeelte van hoofstuk een leer ken het, het jy baie respek. Bg. deeglike omskrywing van Fransina se standpunt versterk beslis die leser se meegevoel met haar; daarsonder sou sy maklik kleinlik kon voorgekom het. Dit is ewenwel van belang om daarop te let dat, vanaf hierdie oomblik, haar rusie met Bart nie meer soseer prinsipieel is nie as persoonlik. Dit skep spanning, projekteer die aandag na vore, want haar houding sluit nie die moontlikheid van 'n

versoening uit nie. Aan die ander kant is dit duidelik dat heelwat gaan afhang van Bart se optrede.

Fransina is nou enigsins in die posisie waarin Bart in die roman se eerste paar tonele was: allerlei "berigte" bereik h  r nou op die plaas: 'n brief van haar pa oor die politiek; Aletta en Maria se nuus oor die verloop van die rebellie; 'n rekening van 'n ploeg wat Bart gekoop het. In Bart se geval het dit nogal sy belangrikheid beklemtoon; ⁶⁾ in haar geval dui dit op 'n toenemende isolasie. Di  "berigte" bring ook progressie in die verhaal. Die rekening laat die leser terugdink aan die waarskuwings in hoofstuk een oor die Nels se finansi le posisie en laat hom vrees vir wat kan kom: hy weet immers reeds van Bart se kommandeerskulde. Daarby sluit die verslegtende toestand op die plaas aan: die vinke pla erger as ooit in die koring; Fransina sukkel met die werksvolk; die weer beloof niks goeds nie. Belangrik in di  verband is die afdeling se triestige slot: Fransina l , gedagtig aan die koring, beangs in die bed en luister na die wind (bl. 93 tot 94)..

3. "Ek deug nie vir martelaar"

Verdere gesukkel op die plaas, hoewel Fransina se broertjie, Teunis, kom help. Daar is ook progressie in die rebellietema. Oom Giel weet van 'n groot

6. Vgl. hierbo bl. ¹²⁶ e.v.

regeringsmag wat by Uitdraai verbygetrek het, maar verswyg dit bedagsaam vir Fransina. Sy mening dat die rebelle-offisiere nie geskiet sal word nie, is vir haar 'n troos. Nou bekommer sy haar egter weer oor moontlike boetes! Maar die kern van die afdeling is die kuier van oom Gawie se vrou, tante Katrina, by Fransina (bl. 96 tot 98). Haar standpunt is in direkte teenstelling met Fransina s'n. Sy het self 'n man, en daarby twee seuns, op kommando—maar dra haar sorge blymoedig; sy sien dit as haar plig om haar man te ondersteun. Maar dan: sy en oom Gawie is dit eens oor die politiek. Fransina is geen politieke vuurvreter nie, en toon vir die dryfvere van mense soos tante Katrina (en natuurlik Bart!) min meegevoel: "Ek deug seker nie vir martelaar nie," antwoord sy tante Katrina, en as dié weggaan, dink Fransina by haarself: "Sy waag alles wat sy het, haar man en haar kinders en nog kla sy nie. Sulke mense kan ek nie verstaan nie." Tog is daar t.o.v. Bart ook op 'n verdere kentering in haar houding te wys. 'n Sekere aanvaarding skemer deur in 'n gesprek met oom Giel:

"Dink Oom hulle sal die offisiere doodskiet?"

"Nee glad nie, Fransina. Daarvoor hoef jy nie bang te wees nie. Hulle sal tronkstraf kry seker, of boete."

"Hoe sal ons nog die boete kan betaal?" sug sy. "Ons het alreeds so baie moeilikhede. Bart het so baie geld opgeneem om die plaas te verbeter."

"As Bart net weer by die huis is, sal alles weer reg kom," troos hy (bl.95).

En as tante Katrina haar 'n bietjie later vertel dat Dik Martiens en Lang Doors geweier het om vir die regering op kommando te gaan, stem Fransina - hoewel miskien met 'n tikkie sarkasme! - saam dat dit "dareem goed (is) van hulle".

In die geheel gesien, lyk dit tóg of Fransina stadigaan meer begrip kry vir Bart se standpunt, al sal sy dit teenoor niemand - nie eens teenoor haarself! - erken nie.

4. Was Bart in die slag?

Openbaring van Fransina se gevoelens vir Bart bereik in die vierde afdeling 'n voorlopige hoogtepunt; gevoelens wat deur 'n sekere teenstrydigheid juis aan intensiteit en oortuigingskrag wen. Fransina gaan saam met oom Giel en tante Kornelia na Uitdraai toe en voorbereiding op wat kan volg, geskied deur middel van die erlebte Rede: "Angs beneem haar die lus tot geselskap. Wat se nuus sou sy op Uitdraai hoor? Iets goeds sal dit seker nie wees nie" (bl.99). En 'n bietjie verder: "Toe hulle die dorpie nader, begin haar hart vinnig te klop en haar hande sweet van senuweeagtigheid." Oom Giel en tante Kornelia sien self voerspooksele. Fransina se reaksie op die dorp teenoor 'n groepie regeringsmanne is dus nie heeltemal onverwags nie: "'n Paar regeringsmanne met geweers ry verby en dit lyk vir haar of hulle daar trots en oormoedig uitsien. 'n Wrevel teen hulle kom in haar op" (bl. 100). Maar veral haar reaksie onmiddellik daarna as mense in 'n winkel haar aanstaar, getuig van fyn aanvoeling van die kant van

die verteller: "'Hoe die mense belang in jou stel as jy die geluk het om 'n man te hê wat rebel is,' dink sy skamper.'" Dit bring maartydelike verligting van die spanning, want nou vertel die jong vrou haar van Myburgh se kommando; daar het glo in die dertig rebelle geval. Fransina reageer hewig.

"O Martha." Sy voel draaierig asof sy wil flou word en gryp haar vas aan die uitgespande kar. Sê Bart is daarby? Hy sal seker daarby wees. Hy was natuurlik op die gevaarlikste plek gewees (bl. 101).

Dan kom oom Giel ook nog somber aangestap, hoewel hy die nuus bring dat Bart-hulle nie by was nie. Maar die skok het sy merk gelaat op Fransina; wanneer hulle wegry, sit sy "met haar rug na die perde, bleek en besorgd, haar gesig half onsigbaar agter die groot rand van haar hoed" (bl. 102).

'n Baie belangrike afdeling, dié.

5. Nog geen brief nie

In die vyfde afdeling begin weer 'n terugswaai in Fransina se gevoelens teenoor Bart. Nā die heftige emosie van afdeling vier, is die teleurstelling dubbeld so groot wanneer oom Giel buite die dorp haar pos oorhandig en dit uit koerante en 'n paar rekeninge bestaan: "'Nog geen brief van Bart nie,' dink sy. Hy kon haar tog iets van hom laat weet het. 'Hy voel seker nog kwaad,' dink sy. Trane van teleurstelling kom in haar oë" (bl.102). 'n Mens dink onwillekeurig terug aan die woorde

waarmee sy op bl. 38 van Bart afskeid geneem het: "Dit vergeef ek jou nooit, Bart." Vir die leser is dit lankal duidelik hoekom sy toe so skerp was, en dat sy lank nie meer so heftig daaroor voel nie, maar Bart weet dit nie. Nietemin het albei skuld daaraan dat sy nou, deur 'n ongelukkige sameloop van omstandighede, die afwesigheid van 'n brief van hom intens persoonlik aanvoel. Oom Giel dink nog daaraan dat Bart moontlik om redes van veiligheid bang is om te skryf, maar Fransina nie. Sy is teleurgesteld; bekommerd oor Bart; bekommerd oor hul skulde. Sy sien die rekening van Kalklaagte as vergissing; die leser weet (soos oom Giel vermoed) dat dit geen vergissing is nie. Daarom dat hy die volgende afdeling met huiwering tegemoetgaan.

6. Rekeninge

'n Drie, vier groot rekeninge daag op en Fransina se reaksie wys hoe sy skrik: sy kies sommer te voet koers na oom Giel-hulle toe. Daar is geen sprake meer van misverstand nie: dis kommandeer-skulde dié. "Maar dis onmoontlik," sê Fransina nietemin. "Bart kan dit nie doen nie; ons kan nie alles betaal nie, Oom; dit onmoontlik" (bl. 104). Maar Bart kán, soos oom Giel, en sy self eintlik ook, maar te goed weet. "Hy wil homself nou totaal uitroei," sê sy bitter (bl. 105); en ook teenoor tante Kornelia bekla sy haar lot, want Bart roei nie

net homself alleen uit nie: "O, Tante, dit lyk vir my of Bart homself nou wil uitroei. Kyk wat kry ek alles." Die leser weet presies hoe sy voel as hy op bl. 106 die volgende paragraaf lees:

Sy was erg verdrietig. Dit was al wat sy van Bart hoor, rekeninge van skulde wat hy onnodig maak. Wie weet hoeveel meer daar nog sou kom.

Dit beteken nie noodwendig dat die leser haar gelyk gee dat dié skuldige "onnodig" aangegaan is nie; hy, anders as sy, het insig gehad in Bart se motiewe.⁶⁾ Met begrip en meegevoel vir albei kante, en met 'n gevoel van onmag dat hy nie kan ingryp om te help nie, sien die leser die misverstand tussen dié twee mense groei.

7. Basson op die toneel

In hierdie afdeling word Ferdinand Basson ten tonele gevoer. Dit is in meer as een opsig sielkundig die "regte" oomblik daarvoor. Wat Fransina betref: haar begrip vir Bart het 'n laagtepunt bereik. Wat die leser betref: hy het nou genoeg van Fransina op haar eie gesien om oortuig te wees van haar goeie trou, maar ook genoeg om 'n sterk dosis desillusie met Bart te begryp. Dit is trouens veelseggend dat Fransina Basson juis in 'n prokureurskantoor raakloop.

Basson word volgens beproefde resep bekendgestel: uiterlike beskrywing wat 'n aanduiding gee van die innerlike mens. "Sy blou oë agter die brilglase kyk

6. Vgl. hierbo bl. 168 e.v.

goedig en opgeruimd en die klein swart snorretjie bo sy rooi mond pas hom goed" (bl. 106). Die nodige eksposisiewerk word bondig gedoen (hy is 'n ryk wewenaar wat een tyd baie moeite gedoen het om haar te kry) en onopsigtelik bo die onmiddellike moment verhef: "'Dis 'n mistyk wat sy gemaak het,' dink Basson altyd, 'sy sou dit by my beter gehad het'" (bl. 107).

Dit is vir die leser se beoordeling van Fransina se karakter van belang om daarop te let dat sy hier teenoor Basson nie openliker is oor haar betrekkinge met Bart as wat sy in die eerste afdeling van die hoofstuk was teenoor elkeen wat met haar te doen gekry het nie.⁷⁾ In haar gemoed is 'n kringloop voltooi; t.o.v. Bart is sy ongeveer terug waar sy was. Nee, sê sy, sy is nie trots op Bart se vegtery in die bosse nie: "Wat se nut het dit om jouself te laat doodskiet en ander mense dood te skiet vir 'n saak wat al verlore is voor dit aangevat word?" (bl. 107). Of gaan sy tog verder as in die eerste afdeling? Sy is bepaald vriendelik met Basson; vlei hom selfstenkoste van Bart; vra of hy nog nie weer gaan trou nie. Maar dit is Basson wat, al is dan half in 'n grap, aan die gesprek werklik 'n persoonlike wending gee; wat haar daaraan herinner dat hy sy "sin nooit gekry" het nie (bl. 109). Die slot, voel 'n mens, vat hul onderskeie standpunte

7) Vgl. hierbo bl. ²⁵⁰ e.v.

goed saam:

Sy groet hom treurig. "Elkeen wil my help, net my man verlaat my," dink sy.

Hy kyk haar na hoe sy heenloop in die rigting van die bank. "Daar loop die vrou wat ek moes gehad het," dink hy (bl. 111).

Teenoor prokurêur Malherbe is Fransina in elk geval net so uitgesproke oor Bart en sy rebelle: "Ek bewonder hulle niks nie" (bl. 110). Wat haar betref, gebeur daar klaarblyklik nie veel meer nie as dat sy haar sake afhandel en haar hart 'n bietjie uitpraat teenoor Basson en Malherbe. Maar nou is Basson op die toneel. Die moontlikheid - op die oomblik nog latent - van 'n driehoeksituasie is tot die verhaal toegevoeg.

8. "Bart sê groetnis"

Die volgende afdeling slaan munt uit hierdie potensiële spanning deur nog 'n duideliker openbaring van Fransina se gevoel vir Bart aan te bied as die vierde; nie net vir die leser openbarend nie, maar ook vir Fransina selfopenbarend; daarby 'n openbaring wat vir haar op nog 'n groter teleurstelling uitloop. Ook in sy patroon van teenstrydigheid bied hierdie afdeling progressie op die vierde.

Die geluid van perdepote maak Fransina vroegoggend wakker en haar eerste gedagte is dat dit Bart is wat terugkom. Sy besluit om hom koel te ontvang. Maar dit is, soos die leser dadelik besef, nie Bart

nie; dis Pieter en Fransoois en oom Gawie se seuns wat verbyry. Sy gaan weer lê: "Nou eers merk sy hoe fel sy gehoop het dat Bart daar sou wees. Haar hart klop so luid in haar keel dat sy dit kan hoor. Bewend lê sy en dink" (bl. 111). Reaksie tree in. Asof sy Bart self laat wag, bly sy dit uitstel om na Pieter-hulle te stap vir nuus. Wanneer sy buite kom, kom Pieter al aan. Die kontras, soms tot die komiese toe, tussen haar angstigheid om te weet wat gebeur het en Pieter se skynbare onwilligheid om te vertel, word vir die leser des te meer betekenisvol deur haar eie onwilligheid om te toon wat sy voel. Daar is geen brief van Bart nie; ook geen boodskap nie, buiten die karige stelling "Bart stuur groetnis", wat sy feitlik uit Pieter moet trek.

Sy staan op om nie te wys dat sy wil huil nie, en gaan na die kombuis; kom terug met koffie.

"Waar is oom Gawie?"

"Hulle het hom ook daar gehou."

Pieter sit daar met sy uitpeul-oë soos 'n padda en kyk en dit skyn of elke woord wat hy sê hom 'n opoffering is (bl. 112 tot 113).

Pieter is in meer as een opsig Bart se boodskapper, en hy is telkens die draer van slegte nuus. Aan die begin van die roman het hý die koerant gebring wat Bart se swaai teen Botha beklank het. En toe dit later duidelik geword het die rebellie het misluk, het hý namens Bart die oorgawe aangebied. Nou bring hy weer 'n boodskap van Bart, en sy houding.

teenoor sy kommandant se vrou is veelseggend. Feitlik al wat hy uit sy eie vir haar te sê het, kom daarop neer dat hy die Botha-iete as 'n klomp "vervloekte Kakies" beskou - "Maar ons dag kom nog" (bl. 113). Dit alles voed die slot, waarin die klem val op die ontluistering in Fransina se gemoed. Pieter is weer weg: "Lank sit sy daar op haar stoel. 'Bart sê groetnis,' herhaal sy bitter."

9. Kafferkraal te koop

Nā die intense emosie van die agste afdeling, word die tempo nou weer ietwat versnel en opsommen-derwys en greepsgewys vertel. Die aandag is op die samehang faktore van waaruit Kafferkraal in die mark gekom het, sodat dit moontlik is om in 'n verskeidenheid temas progressie te bring: plaas, politiek, huwelik. Om dit te bewerkstellig, is die aandag om die beurt op Fransina, Basson, Pieter en Malherbe.

Dit sukkel op die plaas: rekeninge is daar bowendien nou weekliks. Fransina loop Basson 'n keer of wat raak, drink 'n slag saam met hom koffie en terg hom weer oor 'n vrou. Verbittering laat haar wens sy kan Bart 'n slag laat voel (bl. 114). Die aandag verskuif na 'n gesprek tussen Basson en Pieter op Uitdraai (bl. 115 tot 117), waaruit heelwat blyk oor die politieke klimaat net nā die rebellie.

Bontpoot kom hier nl. te staan teenoor rebel in woedende stemming. Basson openbaar teenoor Pieter nie die bravade oor sy neutraliteit wat sy gesprek met Fransina in Malherbe se kantoor (bl. 108 tot 109) gekenmerk het nie. Hy lê klem op sy bewondering vir die rebelle, op sy eie lafhartigheid ("Ek sê dit reguit...neef Pieter") en bereidwilligheid om by te dra tot 'n fonds vir kommandeerskulde. Erns en selfkennis spreek wel uit 'n stelling soos "Ons ou nasie is maar 'n treurige ou nasie" (bl. 116). Maar 'n mens kan nie help om te glimlag oor die manier waarop hy Pieter heuning om die mond smeer nie; tē heftig kan sy selfverwyd dārem nie wees nie. By sy afskeid sē hy wel: "As daar weer 'n rebellie is, gaan ek wragtienaar saam, want ek skaam my nou as ek een van julle ontmoet. Weet jy dat ek party dae wens dat ek ook daar in die tronk moet sit saam met die ander" (bl. 117). Maar dit is "as", "wragtienaar", "as" en "party dae", voorafgegaan deur 'n grappie oor sy motor wat nie aan perdesiekte kan vrek nie. Soos hy op bl. 109 aan Fransina gesê het: "'n Grappie bring 'n mens partymaal ver"!

Dit is dan die tweede wins van hierdie gesprek: die verdere openbaring van Basson se karakter. Hy - anders as Bart! - is skynbaar nie iemand vir wie 'n mens lank kan kwaad bly nie. Hy kort Bart se morele moed en Pieter se integriteit, maar sal moontlik makliker deur die lewe gaan as hulle. Hy tree miskien nie altyd bewonderenswaardig op nie, maar

is tog steeds 'n simpatieke karakter; hy oortuig beslis as mens. As jy sien hoe moeiteloos hy sowel regeringsman as rebel hanteer, is jy geneig om Fransina gelyk te gee dat hy "dareem nog nie so 'n ou vrou" kan wees as wat hy homself uitmaak nie. Daar steek in elk geval meer kompleksiteit in hom as wat by eerste ooggopslag blyk.

'n Mens sien Pieter in hierdie gesprek weer in die rol van boodskapper, en weer het sy "boodskap" geen goeie gevolge nie. Wat hy te vertel het oor Bart en Fransina en hul finansies, laat Basson besoek aflê by Malherbe om te hoor of Bart Kafferkraal nie dalk wil verkoop nie (bl. 118). Na dese praat hy ook veel openliker met Fransina oor sy gevoelens vir haar. Op pad huis toe kom hy haar nl. buite die dorp teë. Sy en Bart het die afgelope tyd 'n paar koel briewe gewissel, en haar reaksie toon die resultaat. Dit is insiggewend om dié gesprek te vergelyk met twee vorige gesprekke waarin Basson blyke van sy gevoel vir haar gegee het. Op bl. 109 het hy dit oor sy oorlede vrou gehad:

"Sy was 'n goeie vrou gewees, maar soos jy weet, my sin het ek nooit gekry nie."

Sy word bloedrooi en kyk verward deur die oop deur na buite. Half spottend en half weemoedig sit hy haar en beskou.

"Moenie aanstoot aan my neem nie," sê hy. "Jy weet, by my kom partymaal die woord voor die gedagte."

"Ja, jy is somtyds maar 'n platjie."

Op bl. 114 was sy glad nie weer so "verward"

nie. Wat Bart betref, het sy al vaagweg in terme van vergelding begin dink. Basson het, nog steeds lag-lag, gesê:

"Ek wil nou maar wag tot Bart jou eendag wegsmyt." Dit was maar korswel gewees, maar tog het die woorde in haar gedagtes gebly. Sy voel al dae meer verbitterd teen Bart. "Ek wens ek kan hom darem een keer ook bietjie laat voel," dink sy.

Nou (op bl. 120) laat sy haar verbittering so duidelik blyk dat Basson dit waag om te sê:

"Ek verstaan. - Ek het altyd gesê dat jy 'n mistyk gemaak het die dag toe jy hom gevat het." Hy skrik toe hy dit gesê het en kyk om te sien wat se uitwerking sy woorde het. Sy kyk peinsend na die verte sonder om te antwoord. Toe sê sy: "Ek en Bart het altyd goed met mekaar geleef, maar die rebellie het alles veranderwe. Dis nie meer dieselfde man nie."

Hy antwoord nie en enkele oomblikke swyg hulle.

"Maar ek hou jou op," sê hy, "jy het jou tyd nodig."

Fransina kyk die kar agterna toe hy snel wegry en al gou bo-op die eerste bult verdwyn.

"Was dit 'n mistyk gewees?" dink sy.

Sy spreek haar nie meer bloot oor Bart se politiek uit nie, maar ook oor hul persoonlike verhouding. Daarby skuil in hierdie afskeid 'n verwysing na haar ontmoeting met Basson daardie dag by Malherbe: dit is nou hāār beurt om hōm peinsend agterna te kyk (vgl. bl.111), nog 'n aanduiding van sy "vordering"

sedertdien. Basson is in 'n mate ook die oorsaak dat in die gesprek tussen haar en Malherbe wat nou volg (bl. 121 tot 122), die moontlike verkoop van Kafferkraal aangeroe word; hy het hom immers op bl. 118 feitlik self as koper aangebied. As die afdeling op bl. 123 eindig met Bart se toestemmingsbrief, is dit dus al laat in die dag. Die voorstelling geïmpliseer deur die roman se eerste sin: "Bart Nel het vroeër op Kafferkraal gewoon...", is skynbaar besig om in vervulling te gaan. En die moontlikheid dat Bart veel meer as sy plaas kan verloor, is nie uitgesluit nie.

10. Iets vir die skyn

Uit die konteks vermoed 'n mens dat Basson bestem is om 'n beslissende rol te speel in die verwydering tussen Bart en Fransina. Daarom is dit van belang dat hier nou 'n afdeling ingevoeg word waarin die klem op sý motiewe val: dit gaan nl. hier om sy besluit om Kafferkraal wel te koop. Word hy nou eensydig voorgestel, bv. as agterbakse skurk, kan dit die balans van die hele hoofstuk versteur. Hy moet geldigheid as méns behou, anders kan hy nie oortuig as 'n vir Fransina denkbare "alternatief" vir Bart nie. En in dié verband geld dieselfde argument as by afdeling sewe: verloor 'n mens vertroue in Fransina se opregtheid, word sý vir Bárt 'n onwaardige teenspeler.

Die vraag is of Basson bewustelik na gemeenheid op pad is. 'n Mens moet onthou hy is iemand

wat self erken by hom kom "partymaal die woorde voor die gedagte" (bl. 109); 'n stelling wat bevestig word deur sy skrik as hy besef hy het vir Fransina gesê sy het 'n "mistyk" gemaak die dag toe sy Bart gevat het (bl. 120). En dis nie asof sy nie deur haar houding tot so 'n uitspraak heelwat aanleiding gegee het nie! In sy eie oë wil hy met die koop van Kafferkraal bloot "die stomme Fransina" help, al besef hy dit gaan om meer as simpatie: "so werk ou liefde nog na". Hy is selfs vies vir homself oor sy weekhartigheid: "Hier ry 'n groot gek", dink hy nadat hy sy besluit geneem het (vgl. bl. 124). Sy selfkennis is miskien te betwyfel. Hy is bly dat Malherbe te veel vra; dit sou snaaks gelyk het om self meer aan te bied: "Mens moet vir die skyn ook iets doen". Dit roep Malherbe se gedagtes in die herinnering: "Hy ken Basson goed; 'n man met goeie deursig in besigheid...As Basson die grond koop vir sewe pond die morg, dan steek daar iets agter." Steek daar dalk iets agter waarvan Basson self nog nie bewus is/wil word nie? Deur Kafferkraal te koop, "koop" hy in 'n sekere sin die geleentheid om met Fransina in aanraking te bly (soos later in die hoofstuk blyk). Ook die feit dat hy Bart nou te veel betaal, sou later as self kon dien vir sy gewete...

Van belang is dat dié afdeling ruimte laat vir

bespiegeling. Basson word, soos Bart en Fransina, uitgebeeld as feilbare mens in 'n keusesituasie. Die wyse waarop hy kies, sal die leser se dunk van hom bepaal, of dan ten minste mede-bepaal.

11. Basson se voorstel

Voorbereiding is in elk geval goed genoeg gedoen: âs Basson nou die een of ander tyd met 'n huweliks-aansoek kom, sal dit nóg Fransina, nóg die leser heeltemal onkant betrap. Nietemin word in die elfde afdeling, waarin Basson dan wel so ver kom om Fransina te vra om van Bart te skei, eers nog verdere voorbereidingswerk gedoen. Goed twee-derdes van die afdeling is aanloop tot Basson se huweliks-aansoek. Spanning word nie opgehef deurdat die leser vermoed wat gaan volg nie: Basson is tot op die laaste onseker oor wat hy self gaan doen. Die uitbeelding van Basson in afdeling tien word verder gevoer deur hierdie "aanloop" in afdeling elf waarin Basson voorgestel word as man in stryd met homself. Dit sorg vir oordrag van die leser se meegevoel met Basson uit afdeling tien. Tog keur 'n mens sy motiewe nou beslis af. Duideliker gestel: meegevoel-plus-agterdog groei tot afkeur-met-behoud-van-meegevoel. Hy spring die leser in 'n mate voor deur sy planne self af te keur:

Alleen in sy Dodge-kar sit Ferdinand
Basson en dink oor wat hy waarskynlik nou gaan
doen. Hy dink: "Mens kan nie van regskepen-
heid lewe nie. As jy altyd goed wil wees,

kom jy naderhand die slegste daarvan af."

Met sulke woorde probeer hy sy eergevoel en pligsbesef stilmaak. Dit geluk hom maar half" (bl. 125).

Ook dit help dat die leser 'n sekere mate van simpatie met hom behou, veral omdat sy argumente ten gunste van 'n huweliksaanbod aan Fransina wel 'n sekere geldigheid het: dit is so dat Fransina sukkel; dat sy self sê Bart hou nie meer van haar nie; dat sy kan weier as sy wil. Tog beur dié argumente hom nie op nie: "Hy sug asof daar 'n swaar werk moet gedoen word" (bl. 126).

Dan verskuif die aandag na Fransina. Sy verwag besoek van Basson; onderwyl weeg sy hom op teenoor Bart. Gesien die situasie tussen haar en Bart, oortuig dit dat sy vind daar is heelwat vir Basson en heelwat teen Bart te sê. Maar juis daarom word hierdie passasie (bl. 126 tot 127) sterk getuienis van haar gevoel vir Bart. Haar "logiese" gedagtes gee alles behalwe die deurslag vir Basson, terwyl haar kritiek op Bart ontwikkel in 'n vermomde lofredede: "O, hy is 'n moeilike man. Maar sy hou tog van hom. Het net die rebellie nie gekom nie. En as hy in elk geval maar sou skryf sodat sy kon sien dat hy na haar verlang" (bl. 127). Hierdie gevoelens word oorgedra na die toneel tussen haar en Basson wat volg. Daar word vanuit haar standpunt van sy voorstel verslag gedoen, en ten spyte

van haarself is haar instinktiewe reaksie om Bart te beskerm: "'Is dit mooi van jou, Ferdinand, om my dit te vra nou Bart in die tronk is?' Sy wou dit nie gesê het nie, en tog sê sy dit" (bl. 128). Selfs dat sy oor sy woorde wil nadink, impliseer 'n belediging vir Basson: sy hou hom as't ware in reserwe! Haar liefde vir Bart, het sy immers reeds te kenne gegee, is soos mielies wat verlep sonder dou...

"Jy meen hy wys nie dat hy nog van jou hou nie?"

"Dit wat ek meen" (bl. 129).

Dit is duidelik dat Bart maar net hoef te wys dat hy nog van haar hou. - 'n Afdeling dus waarin sowel Fransina as Basson blyke gee van menslike feilbaarheid en selfs gemeenheid; maar aangebied met 'n begrip wat veroordeling uitskakel. 'n Mens het te veel respek vir die gëldigheid van hul emosies.

12. Om Bart te breek

'n Patroon word herhaal deur die wyse waarop afdeling twaalf afdeling elf opvolg: dit is nou 'n ontleding van Fransina se motiewe wat voortgesit word en tot 'n bedenklike daad lei. Die leser besef: daar is ooreenkomste tussen Basson en Fransina se manier van optree. Sy besluit nl. om Bart van Basson se voorstel te skryf. As Bart dan

nie wil wys dat hy nog van haar hou nie, is Fransina se redenasie min of meer, sal sy hom daartoe dwing. "Sy wil hom ook laat ly, sy onverskilligheid breek, hom laat huil van smart daar in die tronk... Hy sou haar woedend antwoord, haar verwyt. Dan sou alles weer goed wees" (bl. 130). Buitengewone nadruk word op hierdie besluit van haar gelê deurdat die verteller aan twee relatief kort paragrawe die status van afdeling op sy eie toeken: sy besef sy tree gevaarlik op, maar doen dit tog. Dié besef sluit aan by 'n mens se eie kennis van Bart en laat jou by voorbaat die ergste vrees. Jy voel dit aan as haar fatale fout, 'n daad wat in belangrikheid net vergelyk kan word met Bart se vernietiging van Botha se portret in die eerste afdeling van die roman. Dat dit weer aanleiding gee tot 'n vergelyking van Bart se karakter met Fransina s'n, spreek vanself.

13. Egskeiding

Die dertiende afdeling bied die finale breuk tussen Bart en Fransina aan en sorg vir dié emosionele hoogtepunt van die hoofstuk: Fransina se reaksies op Bart se brief van instemming dat hulle kan skei.

Die gebeure van 'n paar dae - oggend, middag, aand, oggend middag, volgende dag - word geteleskopeer tot een geheel. Die verteller pas weer 'n ou beginsel toe: berei 'n "onderwerp" goed voor, en handel

hom dan behoorlik af.⁸⁾ Dit verbaas dus nie dat dié afdeling goed 12½ bladsye beslaan nie: dit is die langste afdeling van hoofstuk twee en een van die langstes in die roman.

Die motoriese moment in afdeling dertien is Fransina se ontvangs van Bart se brief, maar eers word voorbereidingswerk gedoen, vanuit Fransoois se standpunt vertel van die oorhandiging van die brief. Hy bied die leser eers 'n blik-van-buite op Fransina, waardeur spanning opgebou word. Fransoois het nl. Bart se handskrif herken (bl. 130) en by die wegry, as hy omkyk, laat iets aan Fransina se houding hom vermoed dit is slegte nuus (bl. 131 tot 132). Fransoois se teenwoordigheid hier het ook ander voordele. Anders as Pieter is hy 'n simpatieke "boodskapper". Reeds vroeg in die roman, toe Bart en Fransina se rusie maar nog in die beginstadium was, het hy begrip vir haar getoon (vgl. bl. 22) en op kommando het hy bewys gelewer van meegevoel met sy medemens (vgl. die verkenningsepisode met Magiel (bl. 66 tot 67)). Sy simpatie hier met Fransina se omstandighede skep 'n ontvanklikheid by die leser vir haar smart wanneer sy Bart se brief lees.

Sy gedagtes gee ook 'n aanduiding van hoe die gemeenskap haar nou beskou: "Sy maak nie reg nie; sy maak dat die mense praat. Basson kom daar te veel en mense het hulle met mekaar sien teedrink

in Uitdraai se koffiehuis... Slegte praatjies is daar alte gou. Mens weet ook nooit hoe Bart dit te hore kom nie" (bl. 130 tot 131). Dit berei die leser nie alleen voor op die besoek van Fransina se ouers waarvan op bl. 137 tot 141 verslag gedoen word nie, maar ook op Fransina se uiteindelijke besluit (bl. 141 tot 142). Ten slotte hou dit verband met een van die belangrikste temas van hierdie hoofstuk: dat geneentheid tussen mense nog geen waarborg vir begrip is nie. "Sy sien nie die goedge medelye in sy groot bruin oë nie, wag net dat hy moet ry" (bl. 131).

Hierop bou die sterk passasie (bl. 132 tot 133) waarin Fransina se konfrontasie met Bart se brief (hy sê: "As jy wil skei, met plesier"), noukeurige aandag kry. In haar "woede en verdriet" kyk sy daardie veelseggende "as" heeltemal mis. Beskrýwing van fisieke reaksies en "innerlike" gevoelens word afgewissel met wêërgawe van haar gedagtes in die derde, en soms, waar sy in haar gedagtes feitlik met Bart in gesprek tree, in die eerste persoon. 'n Mens sou kon sê dat die aanbod gaandeweg intiemer word namate haar smart intenser word: "Sy staan daar met die brief, tot 'n prop verfrommel in haar vuis..." "'n Huilsnik breek in haar los... Hy wil haar nie meer hê nie. Sy kan Basson maar neem. Haar lyf skok onder die vernedering en met haar kop op die ent van die katel huil sy hart-

stogtelik." "Hy kon tog geskryf het: 'Is dit nou nodig, Fransina? Kan ons nie nog 'n slag probeer nie?' Of so iets." "En nou dat sy hom geskryf het van Basson, nou staan hy daar trots en ver. 'Gaan maar,' sê hy, 'as jy wil, my goed.'" "Sy lê naderhand op haar knieë by haar kooi en snik... 'Bart, Bart, 'huil sy, 'het jy my dan nooit waarlik liefgehad nie?'"

Dat haar vertolking van Bart se woorde nie oral ewe juis is nie, is vir die leser ewe duidelik as dat sy volop rede het om dit so te vertolk. Maar nog belangriker is dat vir Fransina die oomblik van waarheid aangebreek het: al haar reaksies sentreer rondom Bart. Basson is geen faktor nie. Die leser word, deur "meduim" van Fransina se verdriet, 'n oortuigende perspektief op Bart gebied: "In klein dinge goed, maar in groot sake die heerser, die baas, die man wat beveel en vir wie sy moet volg en wie sy moet gehoorsaam. So was hy altyd. Jy moet nie teen hom gaan in groot dinge nie" (bl. 133). Dit is asof haar smart haar intuïsie verskerp: al laat 'n mens toe vir 'n element van eensydigheid, voel jy haar oordeel in dié opsig aan as waar. Dit is trouens hoe jy Bart self in die eerste hoofstuk opgesom het.

Annekie se tuiskoms nou dien - soos Fransoois se oorhandiging van die brief vroeër - meer as een

doel. Ook sy word spieël vir Fransina se smart. Voor haar moet Fransina haar gevoelens betuël, wat juis die aandag daarop vestig dat sy verdriet hê. Daarby roep Annekie, as Bart se lieflingskind, Bart in meer as een opsig in die herinnering. Dit, en veral haar gebedjie op bl.135 "dat Pappie weer gou by die huis mag wees", intensifiseer vanselfsprekend Fransina se verdriet. Daarom oortuig dit dat Annekie se teenwoordigheid help om Fransina tot besinning te dwing: "Sy begin die hele toestand ontleed en vra haarself af hoedat alles so gekom het, en sy sien nou wel dat sy self net soveel skuld het as Bart" (bl. 135).

Fransina styg in die lesers se agting deur tot 'n besef te kom van eie tekortkominge. Haar brief sien sy nou as "onvergeeflike fout". Sy is ook in staat om eie griewe opsy te skuif. "Wat traak haar nog die rebellie. Sy en Bart moet dit weer regmaak." Deur dié objektiwiteit word sy die eerste karakter in die roman wat insig verwerf in die prosés van vervreemding tussen mens en mens, en wat misverstand sien as die gevolg van die beperkte visie van die enkeling: "Og, mens weet ook nie. Jy raak in die war met alles. Jy dink vandag so en môre juis andersom. Jy het vandag lief en môre haat jy. Jou verstand raak in 'n newel. So gaan dit as twee nie meer heeltemal klaarkom nie" (bl. 136).

In terme van spanning is dit 'n belangrike kentering, want daardeur laat die verteller vir oulaas in hierdie hoofstuk die hoop op 'n versoening tussen Bart en Fransina opflikker. Maar dit is getemperde hoop. Insig beteken nog nie dat Fransina haar gekrenkte gevoelens heeltemal kan hokslaan nie: "Sy gaan nie soebat nie. Nee wragtie nie. Sy het darem ook haar eergevoel" (bl. 137). Haar twyfel oor hoe sy die saak met behoud van eergevoel kan aanpak, skep by haar 'n onontvanklike "klimaat" vir die besoek van haar ouers wat nou volg (bl. 137 tot 141). Dié se nuus dat daar praatjies in omgang is oor haar en Basson, is die finale keerpunt. Sy voel half skuldig - daarom word sy kwaad, en daarom is die gedagte dat Bart haar dalk wantrou, so verskriklik. Die gevestigde patroon herhaal hom: Weer is Bart haar prioriteit. Weer word botsende emosies amper te veel vir haar: "Sy is naderhand so uitgeput van al die aakligheid dat sy nie meer kan dink nie. Haar kop wil bars. Sy beef of sy koors het en wanhopig gaan sy naderhand lê." En weer dien Annekie se binnekoms vir beklemtoning: "'Is Mammie siek?' vra die kind benoud" (bl. 142).

Die afloop beslaan skaars 'n kwart bladsy. Haar lus om te skryf is daarmee heen; sy word onverskilliger; wys eendag vir Basson Bart se brief. En

waar die aanloop tot haar en Bart se egskeiding 12½ bladsye in beslag neem, word die egskeiding self en haar hertroue met Basson met 'n enkele sin afgemaak:

So kry Basson dan eindelik die vrou wat hy altyd begeer het.

Die hoofstuk word dus voltooi met Fransina se wroeging oor Bart nog vars in die leser se gedagte. Die implikasie is duidelik: hier verloor Bart 'n vrou wie se hart nog by hom is.

Die vraag is nou hoe die tweede hoofstuk as geheel aansluit by die eerste. Is dit nie 'n breuk in eenheid dat in 'n roman oor Bart Nel so 'n lang hoofstuk oor sy vrou ingevoeg word nie? Die leser het reeds twee derdes van die roman, 142 van die roman se 210 bladsye, agter die rug. Anders gestel: nog net 'n derde van die verhaal moet vertel word. Dit maak dit des te opvallender dat die verteller met die tweede hoofstuk heelwat waag: dit beslaan 64 bladsye, oftewel 45 persent van die aanbod tot dusver, waarin Bart glád nie op die toneel kom nie. Vergelyk dit met die posisie in die eerste hoofstuk, waarin hoofsaaklik vanuit Bart se standpunt vertel is. Dié hoofstuk beslaan wel 78 bladsye, maar in

die eerste sewe afdelings is Fransina weldeeglik op die toneel. Net in die laaste 40 bladsye word van Bart vertel sōnder dat sy op die toneel verskyn - m.a.w. in sowat 28 persent van die verteltyd tot dusver. Oppervlakkig beskou, word Bart afgeskeep.

Dit is egter 'n vals redenasie. Oor die werklike posisie in die eerste hoofstuk is reeds uitvoerig betoog: ten spyte van Fransina se aanvanklike teenwoordigheid, ten spyte van die bekendstelling van talle ander karakters en hul latere optrede, het dit geblyk dat dit in alle opsigte "Bart se" hoofstuk is.⁹⁾ Om 'n oomblik te vereenvoudig: dit het duidelik geword dat twee belangrike fasette van Bart se verhaal sy verhouding met sy vrou en sy deelname aan die 1914-rebellie is. In die eerste sewe afdelings het die huweliksmotief heelwat aandag gekry, sonder dat die rebellie-motief oorheers is; en in die laaste tien afdelings was die klem baie sterk op die rebellie-motief, maar tog sonder dat die huweliksmotief heeltemal vergete geraak het. Die eerste sewe afdelings van hoofstuk een, en veral die slot van die sewende (oor Bart se vertrek van Kafferkraal), het as't ware 'n hervatting van die huweliksmotief op 'n later tydstip in die vooruitsig gestel. Dit het nou in hoofstuk twee gevolg.

Nie net in tema nie, maar ook in tyd sluit

hoofstuk twee direk aan by die eerste "gedeelte" van hoofstuk een. Dit is interessant om die "skarnier" nou weer van naderby te beskou. In afdeling sewe, hoofstuk een, vertrek Bart

...en sy (Fransina) bly hom staan en agterna kyk tot hy bo op die Rooirant, 'n klein donker stip, verdwyn. Toe eers sien sy dat Pieter en Fransoois en verder oom Gawie met sy twee seuns, algar met hul geweer en bandelier om, van die huis af wegry in die rigting van Zwartspruit (bl.39).

Afdeling een, hoofstuk twee, begin dan soos volg:

Toe Fransina Bart daar bo op die Rooirant sien verdwyn, sien sy dat Annekie haar aandagtig staan en beskou. Sy het nie eers opgelet nie, of het vergeet dat die kind daar was (bl.79).

Dié twee paragrawe oor dieselfde moment in tyd, beklemtoon albei hoe volkome Fransina se aandag op Bart toegespits is. Eers ná sy verdwyning op die Rooirant word sy weer van haar omgewing bewus. Dán eers merk sy ander rebelle uit die Kafferkraalse omgewing op en dring Annekie se teenwoordigheid tot haar deur. Van meet af word "Fransina se hoofstuk" dus aan Bart gekoppel. Dit roep haar aanvanklike bekendstelling weer in die herinnering. In die eerste hoofstuk was sy eers bloot "Bart se vrou", later "mevrouw Nel". Eers ná Bart se binnekoms het sy "Fransina" geword. Nou vind daar 'n verdere ont-

voogding plaas. Deur Bart se afwesigheid word sy eintlik meer "Fransina" as ooit tevore en ten slotte is sy nie eens meer "mevrouw Nel" nie. Maar die mate waarin sy ten spyte van alles in haar hart "Bart se vrou" bly, oorheers dié hoofstuk van die begin af. Bart is eintlik net in die vlees afwesig. In Fransina se gees - en vir die leser dēūr Fransina se gees - is hy steeds "aanwesig".

Daardeur is daar 'n beduidende verskil tussen Bart se belang vir die eerste en Fransina se belang vir die tweede hoofstuk. Bart, sou 'n mens kon sê, tree in eie reg op; hy tree op ten spyte van wat ander doen, sê of dink. Fransina se optrede is daarenteen dikwels reaksie. Daar skuil in haar optrede voortdurend verwysing na Bart. As sy nadink oor die politiek, is dit asof sy met Bart redeneer (bl. 91 tot 93). As sy by Pieter-hulle se tuiskoms nie dadelik gaan nuus vra nie, is dit asof sy Bart self laat wag (bl. 111 tot 113). As sy uiteindelik nie 'n versoeningsbrief skryf nie, is dit omdat sy glo Bart verdink haar van 'n verhouding met Basson (bl. 141 tot 142). Waarmee sy ookal besig is - in die een of ander stadium lei dit haar gedagtes na Bart. Sy vrees vir hom (afdeling 4), twyfel aan hom (afdeling 5), "skinder" oor hom (afdeling 7), voel deur hom gekrenk (afdeling 8), verdedig hom (afdeling 11), wil hom seermaak (afdeling 12), "spreek" hom aan, huil oor hom, skei van hom

(afdeling 13). Dit maak 'n bladsy-tellery so sinloos. Dat die konsentrasie in hoofstuk twee op Fransina se standpunt groter is as die konsentrasie in hoofstuk een op Bart se standpunt, is skaars ter sake. Die uitbeelding van Fransina in hoofstuk twee is ook uitbeelding van Bárt. Dit bied 'n voortsetting van die Bárt Nél-verhaal. Selfs in haar "eie hoofstuk" is Fransina in baie opsigte van ondergeskikte belang.

Daar is ook ander bindmiddels wat hoofstuk een aan hoofstuk twee koppel en daartoe bydra dat Bart in laasgenoemde 'n "teenwoordigheid" bly. Heelwat van die karakters wat die leser in die eerste hoofstuk leer ken het, tree bv. in hoofstuk twee op. Van belang is o.a. die optrede van Oom Giel, tante Kornelia, tante Katrina, Pieter, Fransoois en Annekie. Maria en Aletta, onderskeidelik getroud met Pieter en Fransoois, is by implikasie ook bekendes. Dié mense se teenwoordigheid bied die geleentheid vir gesprekke oor Bart en sy kommandomaats en roep bowendien die situasie op Kafferkraal vóór die rebellie (die roman se eerste sewe afdelings) helder voor die gees. Dan is daar die talle verwysings na die verslegtende toestand op die plaas. Die weersomstandighede is ongunstig vir die koring, die vinke pla in die lande, die werksmense word laks. Dit gryp terug na die inset van die roman en

"illustreer" die spreekwoord: ver van jou goed, naby jou skade. In dieselfde lig is die bekendstelling van "nuwe" karakters te sien. Teunis se teenwoordigheid op Kafferkraal vestig die aandag op Bart se afwesigheid. Die hele driehoeksituasie met Basson roep Bart op die mees direkte manier telkens in die herinnering, met die besef daarby: as Bart nie weg was nie, sou dié situasie nie kon ontstaan het nie. Malherbe, wat self te kenne gee dat hy nie net Bart se prokureur is nie, maar ook sy vriend, verrig ook 'n bindende funksie. Hy kom met Bart in aanraking oor Kafferkraal, onderhandel met Bart se skuldenaars, sit 'n hoë prys in vir Bart se grond. Dat Fransina se ouers haar moet kom waarsku, vestig die aandag daarop dat Bart in die tronk sit en nie daar is om self op te tree nie. En so meer.

Hoofstuk twee gaan dus ook sterk verbintenisse aan met die tweede deel van hoofstuk een (Bart op kommando). Vernaamste is dat, telkens vanuit Fransina se standpunt, geraak word aan gebeure waaroor reeds in hoofstuk een vanuit Bart se standpunt vertel is. Sy verneem van, en reageer op, o.a. die uitwissing van Myburgh se kommando, die regering se planne om die rebellie met geweld te onderdruk, Bart se kommandering van jasse, perde, ens. vir sy manne, die skermutseling in die bosse, Bart-hulle se oor-gawe. Daar is boodskappe van Bart ("Bart sê groet-

nis") en dikwels die gebrek aan 'n boodskap van hom wat vir Fransina 'n alte duidelike "boodskap" uitspel. In dié verband speel briewe 'n belangrike rol: Bart se briewe aan Annekie, Malherbe en ten slotte Fransina vertel op hul eie al 'n verhaal. Rekeninge word ook deur Fransina as "boodskappe" van Bart ervaar; daarby herinner dit die leser weer aan bedreigings wat sedert die roman se aanvangsparagrafe oor Bart se hoof hang.

Ten slotte is dit van belang dat hoofstuk twee die gebeure verder voer as die slot van hoofstuk een. Afdelings agt tot sewentien van hoofstuk een behandel die tydperk vanaf Bart se vertrek van Kafferkraal tot sy oorgawe. Dieselfde periode word gedek deur afdelings een tot sewe van hoofstuk twee, waarna die verhaal verder gevoer word, verby Kafferkraal se verkoop tot by die egskeiding en Fransina se geïmpliseerde hertroue. Dit is 'n patroon wat nie alleen die verhaal tot dusver in sy geheel vóórentoe laat loop het nie, maar ook een wat 'n mens sekere verwagtings laat koester van wat gaan volg. Jy sien, reg of verkeerd, uit na 'n hervatting van die verhaal vanuit Bart se standpunt.

Dit is duidelik dat die tweede hoofstuk nie so onvoorwaardelik aan Fransina toe te ken is as wat die eerste aan Bart toe te ken was nie:¹⁰⁾ Bart bly hier van te veel belang. As 'n mens vir die

tweede hoofstuk 'n samevattende titel moet kies,
sal jy van Bart se "invloed" kennis moet neem.

Waarskynlik sal 'n titel soos "Fransina reageer"
'n goeie aanduiding gee van waarom dit wesenlik in
hoofstuk twee gaan.

HOOFSTUK III.

1. Tronk

Hoofstuk drie se eerste afdeling herhaal in meer as een opsig die patroon van hoofstuk twee se eerste afdeling.¹¹⁾ 'n Mens kry weer met 'n terugbeweeg in tyd en 'n verskuiwing van perspektief te doen - en met 'n l ng eerste afdeling wat jou die geleentheid bied om jou behoorlik te "akklimatiseer". Met twaalf bladsye is dit die langste afdeling van di  hoofstuk. Die eerste sin verwys ondubbelsinnig terug na die slot van hoofstuk een, waar Bart laas op die toneel was: "Die dag na die oorgawe bring hulle Bart en oom Gawie na Pretoria..." En van hierdie punt af word weer chronologies vertel, sodat die leser telkens van gebeure verneem wat reeds in "Fransina se hoofstuk" behandel is. Dit is alles behalwe blote herhaling - deur Bart se o lyk sake telkens  nders. Bowendien het hoofstuk twee die weg so goed voorberei dat 'n verwyl by die hoogtepunte meer as genoeg is om Bart se standpunt effektief te stel. 'n Aanduiding van hoe ekonomies hier vertel word, is dat die   rste afdeling gebeure al min of meer so ver voer as afdeling tien van hoofstuk twee - verby Kafferkraal se verkoop tot

11. Vgl. hierbo bl. ²⁵⁰ e.v.

waar die gevangenes verlof kry om besoek te ontvang.

Die "herhaling" geld in elk geval veral die huwelikstematiek, waaraan in hoofstuk twee heelwat aandag gegee is, terwyl hier uit die aard van die saak veel meer klem gelê word op die rebellie-aspek van die Bart Nel-verhaal; m.a.w. op gebeure, of dan besonderhede, waarvan die leser in hoofstuk twee óf glad nie, óf net skrams verneem het. Die ruggraat van dié afdeling is Bart en oom Gawie se wedervaringe in die tronk - eers in Pretoria, tussen geïnterneerdes "van allerhande soort" (bl. 143 tot 144); dan in die tronk in Johannesburg, met hoofsaaklik rebelle as selmaats (bl. 145 tot 149); uiteindelik in die fort self, tussen mede-offisiere (bl. 150 en verder). Deur die mense wat hulle teëkom, word 'n mens 'n breë perspektief gebied op die afloop van die rebellie. Daar is verwysings na algemeen bekende geskiedkundige figure en gebeure - 'n mens dink o.a. aan wat gesê word oor generaals De Wet en Kemp en oor Siener van Rensburg (bl. 150 tot 151). Jy kry ook insig in die verskeidenheid "gewone" mense - nie rebelle of regeringsmanne nie - wat deur die rebellie betrek is. Daar is bv. die Duitser wat "sy bek verbygepraat" het (bl. 143) en die Joodse winkelier wat deur die geknoei van 'n regeringskommandant in die tronk beland het (bl. 147 tot 149). Ander reaksies kom van 'n Engelse offisier en twee manskappe in die trein op pad na

Johannesburg (bl. 144), verbygangers in die stad se strate as Bart en oom Gawie van die stasie na die fort gebring word (bl. 145), ens. Die rebelle self word dikwels groepsgewys gehanteer, met hier en daar 'n individu wat vir die aandag uitgesonder word (behalwe dan Bart en oom Gawie). Wat groepe betref, dink 'n mens o.a. aan Rooi Martiens se manne (bl. 146) en die rebelle uit die Vrystaat (bl. 150), en wat individue betref, aan die man wat preek (bl. 144), die ou omie wat vlooië soek (bl. 146) en oom Koert wat altyd oor die siener praat (bl. 150 en verder).

Maar die murg van hierdie afdeling is Bārt-in-die-tronk. Vroeg reeds kry ons 'n aanduiding van hoe hy sy gevangesetting ervaar: "'Dis nou die tronk,' dink hy dof. Sy gedagtes kruip. Hy sien die dinge sonder hulle goed te begryp en sonder belangstelling" (bl. 144). Maar so voel die ander dit ook aan: "Traag beweeg die gevangenes deurmekaar. Op die meeste van hulle lê 'n swaar lusteloosheid. Daar was niks vir tydkorting nie, geen boeke, geen spel om te speel nie, niks nie" (bl. 147). Bart som dus 'n redelik algemene gevoel op as hy sê: "Hier sal ons soos 'n klomp ou ploegskare lê en verroes" (bl. 150). Tog lê daar op hom 'n ongeduld en swaarmoedigheid wat die ander nie deel nie en deur sy gevangenisskap alleen nie te verklaar is nie. Oom Gawie, wat nou as begeleidende karakter nog 'n

belangriker rol speel as in hoofstuk een, vestig *die* aandag daarop: "Dit kwel oom Gawie om Bart voortdurend so swartgallig te sien. Dikwels sien mens hulle twee heen en weer loop die lang smal binneplein op en af, lang tye, sonder om een woord te sê" (bl. 151). In hierdie stadium is Kafferkraal se verkoop nog nie ter sprake nie; Bart se ver-lange na en bekommernis oor sy plaas is van dieselfde aard as sy mede-rebelle s'n:

Vroeg die middag het dit begin reën en teen die muur gedruk onder 'n oorhangende dakgeut, staan hulle en luister na die geluid. Hoe lekker sou hulle nou kan ploeg en hoe mooi sou die mielies groei in die nat grond. Hulle sien ingedagte hul vee, die rooi Afrikaners en die swart-bont Friese en mowwe, dikgevreet kraal-toe kom.

"Dit sal lank duur eer ons Kafferkraal se rante weer sien, " sug oom Gawie (bl. 150).

Die totniet gaan van sy politieke ideale speel by Bart wel 'n groot rol. "Alles is oor," dink Bart wrang as oom Koert van die siener se gesigte vertel. Dit word duidelik hy "hou nie van die siener nie. Die man maak die mense bly met niks; gee elke maal hoop wat teleurgestel word" (bl. 151). Tog voel 'n mens dat ook sy politieke pessimisme 'n dieper-liggende oorsaak het, geleë in sy persoonlike om-standighede. In hoofstuk een, op kommando, het dit

'n paar keer gebeur dat Bart nog wakker lê as die ander slaap. Hier gebeur dit weer, al hoef hy hom nie meer te bekommer oor o.a. die veiligheid van sy manne nie. "Hy dink aan Fransina. Die eerste wat sy sal sê as hulle mekaar weer sien, sal seker wees: 'Sien jy, dit het gekom soos ek jou gesê het; jy wou mos nie na my luister nie'" (bl. 146). Dit is of die tronk hom nou eers die geleentheid bied om behoorlik oor sy huislike sake na te dink. "Bart was amper nooit opgeruimd nie. Daar lê hy nou in die tronk en tuis het hy 'n Tipperêrievrou wat seker bly is oor die oorwinning van die regering" (bl. 151).

In sulke passasies word 'n mens getref deur die ooreenkomste tussen Bart en Fransina se benadering van hul probleem. Soos Fransina in hoofstuk twee, weet Bart hier nie wat sy huweliksmaat se houding werklik is nie, en kom hy tot valse gevolgtrekkings. Die verteller se heen-en-weer-beweeg in die tyd bring die leser nou weldeeglik 'n besef van die gelyktydige bestaan van hierdie twee mense.¹²⁾ Die leser beskik weer, soos in hoofstuk twee, oor bevoorregte kennis - kennis waaroor die betrokke karakter niê beskik nie. Daaruit spruit sy besef van die ironie van die situasie. Albei hierdie karakters smag na 'n versoening; 'n versoening is oënskynlik binne albei se maklike bereik; maar

12. In hoofstuk een het die chronologie "verdubbeling" van plek teëgewerk en het die verteller probleme ondervind om die gelyktydigheid van gebeure oortuigend aan te bied. Vgl. bl. 289 hierbo.

albei verseg, om soortgelyke redes, om weliswaar verstaanbare, maar nietemin kortsigtige redes, om die eerste stap te doen.

Hoewel daar in hierdie afdeling betreklik min sulke direkte verwysings na Fransina is, sorg dit vir sterk spanning. Bart dink nog net een keer "uit sy eie" aan haar - wanneer hy Malherbe se brief oor Kafferkraal oorweeg (bl. 152 tot 153). D.m.v. oom Gawie kom sy nog twee keer ter sprake. Onderaan bl. 151 spreek hy Bart aan omdat dié nog nie vir Fransina geskryf het nie, en op bl. 153 verneem hy van sy vrou dat Basson "daar kuier". Nie net die aard van hierdie verwysings nie, maar ook hul volgorde is van belang. Om weer voor te begin: In die eerste nege bladsye van die hoofstuk word maar twee keer, en daarby bondig, verslag gedoen van Bart se gedagtes aan haar. Maar die eerste keer is reeds op bl. 146, dus pas nadat Bart en oom Gawie in Johannesburg in die tronk gestop is, sodat dié kwessie vroeg reeds "geaktiveer" word. Die tweede keer is bo-aan bl. 151, deels om Bart se voortdurende swartgalligheid te "verduidelik". Wanneer oom Gawie Bart dus onderaan bl. 151 maan om te skryf, word daar op 'n fondament gebou. Die leser se herinnering aan hoe Fransina in hoofstuk twee op 'n brief van Bart gewag het, aan die rekeninge wat sy ontvang het en aan haar besoek aan Malherbe, is dan reeds behoorlik "wakker gemaak". Hy vrees die eerste swaar slag gaan Bart binnekort tref.

Bart se ontvangs van Malherbe se brief op bl.152 kom m.a.w. nie as verrassing nie. Dit beteken nie dat dit nie met spanning afgewag word nie. Teen dié tyd het die leser hom weer deeglik met Bart geïdentifiseer. Sy voorkennis bepaal slegs die aard van die spanning. In die laaste gedeelte van hoofstuk twee, soos in hoofstuk een, was die spanning nog in 'n belangrike mate van die wat-gaan-gebeur-soort. Gaan Fransina Bart van Basson se aanbod vertel? Wat gaan hy antwoord? Gaan Basson haar kry? Hier weet 'n mens by voorbaat. Bart gaan instem dat Kafferkraal verkoop word. Maar dit is ook min of meer al - "Fransina se hoofstuk" was uit die aard van die saak nie die plek om in te gaan op Bart se gevoelens en emosies nie. Talle vrae is dus nog onbeantwoord. Hoe gaan Bart vóél? Hoe gaan hy hom met sy verlies versoen?

Dit word duidelik dat daar ook belangrike verskille tussen Bart en Fransina aan die uitkristalliseer is. Bloot die feit dat hier relatief min kere na haar verwys word, dui al op 'n verskil. In hoofstuk twee was sy voortdurend teenoor Bart aan't reageer. Hier dink hy wel meer dikwels aan haar as in die kommando-gedeeltes van hoofstuk een - hy sit immers in die tronk, met die inisiatief in 'n mate in haar hande. Maar hy bly 'n veel "selfstandiger" karakter as sy. Hy bly heelwat ervaar waarin geen

verwysing na haar skuil nie. Uit sy eie praat hy selfs nie oor haar nie, terwyl sy in hoofstuk twee tydig en ontydig oor hōm praat. As oom Gawie feitlik 'n gesprek oor haar afdwing, openbaar Bart, in teenstelling met haar twyfel, 'n definitiewe standpunt: hy het 'n grief teen haar, hy kan nie veins nie, daarom skryf hy nie.

Dat hy minder as sy bereid is tot kompromis, beteken allermens dat hy minder vir haar voel as sy vir hom. Sy gevoel manifesteer hom net anders as hare. Sy idealisme is van 'n ander, beslis strenger aard as hare. Hy het 'n alles-of-niks-streep wat by haar ontbreek. Let maar op die passasie waarin hy tot die besluit kom om sy plaas te verkoop. Sy gedagtes aan wat was, dien feitlik as soort elegie. Hy dink aan "soveel uitgevoerde planne", aan die geboorte van "veral Annekie", aan hy en Fransina "dikwels soos 'n paar duiwe op mekaar verlief": "Al daardie liewe dinge was daar gewees en dit alles lê daar en staan daar gegroei soos gras en bome in die grond. Nou moet dit alles gaan" (bl. 152). Maar hoekom "moet dit alles gaan"? Bart stel ekonomiese oorweginge nie eens naastenby voorop nie: "Laat die grond maar gaan. Die mooiigheid is daar tog nou af. As jy nie meer vir mekaar omgee nie, dan is van jou huis, en jou grond, van alles die mooi af." En daar hou dit nie vir hom op nie; hy pynig

hom nog verder: "Selfs Annekie is 'n ander Annekie. Nog altyd die liefste besit wat hy het, maar tog nie meer alleen die kind van Fransina van toe nie, maar ook die kind van Fransina soos sy nou is" (bl. 153). Daarmee is 'n kring voltooi - verskille ten spyt, getuig dit van 'n diepte van gevoel wat Fransina s'n in balans hou.

Vandaar die effek van die slotgesprek tussen oom Gawie en sy vrou. Tante Katrina vertel hom van Basson se besoeke aan Kafferkraal "vir sy boerdery sogenaamd", en oom Gawie spreek ook die leser se vrese uit: "Ek vrees dit gaan verkeerd...Bart lyk so mismoedig. Sy plaas is nou al verkoop en as dit ook nog moet gebeur." 'n Duideliker aanduiding van waarom dit in hierdie hoofstuk gaan, kon die verteller skaars gegee het. Bart word stap vir stap gestroop van beskermings. Die vraag is of/hoe hy die toets gaan deurstaan.

2. "Met my eie oë..."

Op die oog af gebeur hier min: oom Koert vertel weer van die siener en Bart, wat van dié "gesigte sonder 'n goeie uitleg" niks wil weet nie, bars daarteen uit. Nog 'n stukkjie detail om die afloop van die rebellie vollediger te "dokumenteer"? Dit onder andere - maar ook een van die veelseggendste openbarings in die roman van Bart se wesenlike aard. Soos gewoonlik word die vervalsing van oorbeklemtoning vermy. Die aanloop tot Bart se uitbarsting is amper

luimig. Bart skeer so bietjie die gek met oom Koert se vertroue in die siener:

"Hy sê mos hy sien 'n donker wolk oor die land. trek en dit word al donkerder, maar die wolk trek verby en dit word weer lig. Vandag is die donker wolk oor ons."

"Daardie slag het hy reg gesien," sê Bart.

Die ander glimlag, maar oom Koert lyk gesteur.

"En het hy nie die groot oorlog van vandag drie maande vooruit gesien nie? Dit weet ons tog almal."

"Ja, maar die uitslag, oom Koert. Wat gaan die uitslag wees?" (bl. 154 tot 155).

Eers dan, feitlik ten spyte van homself, word Bart ernstig, heftig. "Engeland wen altyd," sê hy o.a. bitter, "fairplay of nie fairplay nie." Deels is die siener vir hom natuurlik net aanknopingspunt om uiting te gee aan sy dubbele ontnugtering, met die verloop van die rebellie en sy vrou se optrede. Oor haar praat hy nie, maar sy kommentaar sluit haar bepaald nie uit nie. Die siener, sê Bart, skep net vals verwagtinge - verwagtinge waarin hy geen vertroue meer het nie: "jy gaan groot dinge verwag, maar jy kom teleurgesteld uit". Die omstanders se reaksie bied 'n onuitgesproke korrektief op dié heftigheid: "Almal swyg na hierdie uitbarsting, maar toe vertel oom Koert verder asof Bart niks gesê het nie" (bl. 155).

Waarom inderdaad so ernstig oor oom Koert se stories? Sowel die kontras as die onderbeklemtoning dwing 'n mens tot 'n eie beskouing oor Bart se motiewe.

Nie soseer deur wat hy sê nie as deur hoe hy dit sê, openbaar hy nl. ook 'n sy van sy karakter wat deur sy teleurstellings onaangetas gebly het; waarvan 'n mens reeds vroeg in die roman, nog voor sy betrokkenheid by die rebellie en die onaangenaamheid met Fransina, iets begin vermoed het. Dit gaan om 'n lewenshouding, 'n wesenlike rebellie teen die stampe en stote wat die lewe kan uitdeel. "Luister nou na my, oom Koert; ek gaan vanmore ook profeteer..." Sy "profesie" eindig feitlik op 'n noot van bravade; die soort bravade waarmee hy Botha se portret laat vernietig het: "Dit sê ek; ek Bart Nel." Dit sou verkeerd wees om net die bravade raak te sien, en nie ook erkentlik te wees teenoor wat daaragter skuil nie: besinning oor 'n lewenskode. "Bart Nel" is duidelik vir hom meer as "ek"; dit is ook 'n konsep van homself. Of, miskien juister gestel: 'n konsep van sy ideale vir homself. Dit lei dan ook tot 'n uitdruklike formulering van die kode waarvolgens hy ongetwyfeld tot op hede geleef het: "Ek loop nie agter profesie^e aan nie; ek loop met my eie oë by die lig wat ek het" (bl. 155).

'n Mens kan nie anders as om die selfstandigheid en durf wat uit dié woorde spreek, te bewonder nie. Bart is geen bluffer nie; hy het reeds bewys hy is

bereid om by sy woorde te staan. Maar ewe sterk is jou besef dat in Bart se krag ook sy swakheid lê - en weer is dit die volgorde van die hoofstukke tot dusver (die invoeging van 'n "Fransina-hoofstuk" tussen twee "Bart-hoofstukke"), wat daartoe aanleiding gee. Ontnugtering lok hier méér as verset by Bart uit; 'n mens kan aan die gevoel nie ontsnap dat hy die noodlot tart nie. Soveel vertroue op jou eie oë is fataal as die lig waarby jy stap, ontoereikend is. Al tree Bart te goeder trou op, staan hy op die punt om 'n beminde vrou te verloor en sy huisgesin te sien verbrokkel - sonder dat dit werklik nodig is.

In die roman se eerste paragraaf het Bart sy kyk op ander (die Vermaaks en Le Rouxs) getemper met 'n erkenning van eie onvolmaaktheid: "Hulle is nie volmaak nie, maar dit is ek ook nie" ¹³⁾ Het sy teleurstelling in sy medemens (Botha, Fransina, draad-sitters, voormanne sonder planne) daartoe gelei dat hy sy eie onvolmaaktheid nou vergeet? Hoe dit ook al sy, een ding staan vas: Bart het in 'n situasie beland waartoe sy insig nie opgewasse is nie. Waarskynlik die belangrikste funksie van dié afdeling is om sy aandadigheid aan wat hom gaan oorval, vir oulaas ondubbelsinnig onder die leser se aandag te bring.

Dit is ook van belang om daarop te let dat oom Koert, wat sý pad met die siener se "lig" loop, ook

13. Vgl. bl. **40** hierbo.

nie deur dié episode gelyk gegee word nie. Hy noem nog die voorspelling van generaal De la Rey se dood as verdere "bewys" dat die siener reg is, maar dit beklank die saak nog glad nie in sy guns nie, soos blyk uit die sin waarmee die afdeling eindig:

"Ja," peins een na, . "gesigte sonder 'n goeie uitleg help nie veel nie" (bl. 156).

Die omstanders fungeer feitlik as rei: hul reaksie maak die leser bewus van die betreklikheid van albei die standpunte wat gestel word.

3. 'n Eensame pad

Bart se reaksie op Fransina se egskeidingsbrief (bl. 156 tot 157) is in feitlik dieselfde vorm gegiet as haar reaksie op sy brief (bl. 132 tot 133), en hou dit ook wat emosionele intensiteit betref, in balans. Jy kan die een nie lees sonder dat die ander in herinnering geroep word nie.¹⁴⁾ Weer speel gedagtes in die direkte en indirekte rede 'n wissel-spel en loop uit op wat feitlik 'n gesprek met die afwesige huweliksmaat is; weer word die argument vir 'n groot deel op valse aannames gegrond; en weer vestig dit juis die aandag op die "verontregte" se goeie trou. "Fransina skryf hom dat Basson haar gevra het om te skei. Asof sy wou sê 'Wat dink jy Bart? Sou dit maar nie beste wees nie? Ek dink so.'" -

14. Vgl. hierbo bl. 271 e.v.

"Hy dink: 'Jy wil skei nê? Goed, want jy het tog nooit regtig van my gehou nie'" (bl. 156). Weer is daar 'n proses van toenemende vereensaming: "Soms in die nag word hy week en swak. Fransina vir wie hy so baie liefgehad het, dat sy hom nou, nou hy platgeslaan is, op sy hart kom trap..." En weer lei dit tot 'n wesenlik korrekte oordeel oor die teëparty: "Dat hy so 'n vrou moes trou; iemand wat met jou getroud kan wees, en lief wees tien, twaalf jaar lank, by wie jy kinders het en wat op die oomblik dat jy hulpeloos is, jou verraaie" (bl. 157). Dit beskou hy as "laag, gemeen". En hy lê die vinger op die *wond*.

'n Begeleidende karakter word weer gebruik om die sentrale karakter se leed te beklemtoon. Oom Gawie word een nag wakker en merk Bart by die venster. Soos Fransoois op bl. 132 t.o.v. Fransina, merk hy aan Bart se houding dat iets skort: "Aan sy staan so, vaag-swart teen die swak lig daarbuite, sien oom Gawie dat dit van verdriet is dat hy so staan." Maar soos Fransina op bl. 133 en 142 teenoor Annekie, probeer Bart sy verdriet verberg. Daar is selfs 'n tittel bitter humor in die wyse waarop hy oom Gawie se meegevoel afweer: hy rook te veel in die tronk, sê hy; dis gaaf dat oom Gawie gekom het, hy voel klaar beter. Geen wonder "Oom Gawie wis nie wat om te sê nie"!

Waar Fransina se reaksie op bl. 132 e.v. 'n element van die tipies vroulike gehad het, openbaar Bart veral t.o.v. Basson aarts-manlike aggresie: "Moordvoorstellings handel in sy denke. Hy sien Basson daar by hom op Kafferkraal en hy slaan hom die kop in met 'n hamer of met die handbyltjie. Hy het hom aan sy keel en verwurg hom. Hy skiet hom met die haelgeweer vlak in sy gesig" (bl. 156). In sy jaloesie "dink hy dat hy haar ook wel sou kan vermoor". Maar die groot verskil tussen hom en Fransina is weer die wyse waarop hy hom prinsipieel teen sy ongeluk verset. Sy het onverskillig geword en feitlik in Basson se arms gedryf. By hom "kom daar stilte" nā sy stryd:

Voor hom uit, soos iemand wat 'n lang reguit pad afkyk, sien hy sy plig. Hom nie laat neerslaan nie, nie gaan lê en deur verdriet en wraaksug verpletter word nie, maar reg staan en sy werk van vader doen. Sy kinders wag vir hom. Vir hulle moet hy leef en sorg. 'n Man wees, 'n verstandige man, wat 'n tuiste het waar hulle graag sal wees, wat hulle raad kan gee en met wie hulle graag sal omgaan. Voor die verlede moet hy 'n dik gordyn ophang terwille van Annekie en ook van die kleine Boet (bl. 158).

Pligsbesef is by Bart geen nuwe eienskap nie.¹⁵⁾ Maar nou word dit vir hom belangriker; bewustelik deel van sy toekoms. En nader aan ootmoet kan "Bart

15. Daarvan getuig sy optredetydens die rebellie bv. in meer as een opsig.

Nel" seker nie. Daar is 'n element van patos in die ideaal wat hy nou vir hom stel: 'n man wees "wat 'n tuiste het waar hulle graag sal wil wees...en met wie hulle graag sal omgaan". Nader aan afhanklik wees van iemand, was hy nog nie: in 'n sekere sin het hy sy kinders nou net so nodig as hulle vir hom. En weer: veral Annekie. Dat ook die verteller iets van 'n kentering in Bart gewaar, blyk uit die sin waarmee die afdeling sluit: "So het hy skynbaar weer soos eers geword en leef hy met sy maters die tronklewe mee."

4. Die Bybel troos

Die slotafdeling van hoofstuk drie vertel kortliks - in minder as 'n bladsy - hoe die tyd verbygegaan het tot die laaste rebelle vrygelaat is. Hierin tref twee kort passasies 'n mens as van besondere belang. Met oom Koert en die siener word op bl. 158 met grimmige humor afgereken: "Die profeet is in die fort. Daar eet hy geelperskes soos hy eenmaal gesien het in 'n droomgesig wat hy nie kon verstaan nie." Die "boodskap" is duidelik: dié man se gesigte kon homself nie eens uit die tronk hou nie!

Teenoor Bart is die verteller se houding veel meer simpatiek. As oom Gawie vrygelaat word, laat hy vir Bart sy Bybel agter. En dan volg 'n heel besonderse sin: "Daarin lees Bart meer as vroeër,

want in die Bybel vind 'n rebel veel troos, meer nog as ander mense." So direk het die verteller hom laas op bladsy 2 uitgelaat, toe hy wou waarsku vir wat sou volg: "Maar so gaan dit met 'n wakker man, hy waag allig te veel." Die klank van sy eie stem verleen dus buitengewone outoriteit aan bogenoemde sin, en getuig van buitengewone meelewing. Dat dit die interpretasie voed dat Bart, hoewel nog wesenlik dieselfde mens, 'n loutering ondergaan het, behoef geen betoog nie. Rebel word hier as eretitel gebruik, as iets wat jou van "ander mense" onderskei. Maar net met sy "eie lig" loop hy nie meer nie; hy steun "meer as vroeër" op die Bybel. Vergelyk dit maar met die houding wat hy nog op bl. 147 geopenbaar het:

Oom Gawie het wakker geword en lê in sy sakbybeltjie en lees. Daar was meer van hulle. Bart het nie een saamgeneem toe hy van die huis af weggegaan het nie; die gedagte daaraan het nie by hom opgekom nie, en by Fransina nog minder. "Jammer," dink hy, "dan sou ek nou iets gehad het om in te lees. Ek sal oom Gawie s'n maar so nou en dan leen."

'n Mens sou kon sê: die evolusie in Bart se Godsbeskouing wat reeds in hoofstuk een begin het,¹⁶⁾ bereik in hoofstuk drie 'n hoogtepunt. - Om saam te vat: na alles wat Bart deurgemaak het, is sy kinders nog vir hom 'n troos. Maar daaroor moes die leser

sy eie afleidings maak. Ten opsigte van die troos wat die Bybel Bart bied, sorg die verteller egter dat daar geen misverstand moontlik is nie.

Dit blyk dat hoofstuk drie, soos elke hoofstuk tot dusver, 'n "handelingsgeheel" aanbied. Dit gaan om wat met Bart gebeur vandat hy in die tronk beland totdat hy uiteindelik vrygelaat word. Daarby gaan hoofstuk drie met sowel hoofstuk een as hoofstuk twee verbintenisse aan wat sorg dat die vertelling tot dusver 'n behoorlike eenheid vorm. Van belang is ook dat die gebeure in hoofstuk drie weer die verhaal vōrentoe voer; aan die einde van hoofstuk drie is 'n mens in die tyd verder as aan die einde van hoofstuk twee. Die "groter chronologie" word gehandhaaf.

Wat samevattende titels betref, kon 'n mens t.o.v. hoofstukke een en twee betreklik letterlik te werk gaan: "Bart rebelleer", "Fransina reageer". Aan hoofstuk drie sou 'n letterlike titel, iets soos "Bart in die tronk", egter glad nie reg laat geskied nie. Dit gaan hier nie soseer om wat mēt Bart gebeur nie as om wat in hom gebeur. Iewat vereenvoudig, is die posisie hier soos volg: Afdeling een berei die leser voor op Bart se grootste verlies (Fransina deur egskeiding), en in afdeling drie

word daardie verlies werklikheid. Weerskante van afdeling drie word 'n "abstrakte" afdeling geposisioneer wat die klem laat val op Bart se insig in sy probleme - en in afdeling vier is daardie insig nie meer wat dit in afdeling twee was nie. Daarby moet 'n mens onthou dat ook die slot van afdeling drie, deur Bart se besinning oor die plig wat op hom wag, in innerlike proses aan bod bring.

Waarskynlik sal net 'n relatief "abstrakte" samevattende titel 'n korrekte aanduiding kan gee van hierdie hoofstuk se wesenlike bydrae - iets soos "Die lig wat Bart het".

HOOFSTUK .IV

1. "Vergewe, nie vergeet"

Die einde van 'n hoofstuk en die begin van 'n nuwe het tot dusver telkens gepaard gegaan met 'n verskuiwing in karakterfokus. In hoofstuk een was Bart en Fransina wel aanvanklik saam op die toneel, maar daarna het hulle om die beurt aan bod gekom. Die partroon was: Bart/ Fransina/Bart/. 'n Mens verwag onbewustelik om nou weer met Fransina te doen te kry, en dit is met 'n mate van verrassing dat jy in die eerste afdeling van hoofstuk vier vind die fokus op Bart word uit hoofstuk drie "oorgedra".

'n Voordeel daarvan vir die aanhef van hoofstuk vier, is dat die leser geen "aanpassingsperiode" nodig het nie. Die identifikasie met Bart word behou. Daarby word die chronologie nie versteur nie, maar word ook wat tyd betref, voortgebou op die slot van hoofstuk drie. Die vernaamste verskuiwing is ruimtelik: "Dit was omtrent elf-uur in die môre toe Bart se trein op Uitdraai stilhou" (bl. 160). Dit verklaar grotendeels waarom hier hoegenaamd met 'n nuwe hoofstuk begin word. Bart is nou uit die tronk; sy verhaal gaan 'n nuwe fase binne.

In afdeling een is die "onderwerp" Bart se aankoms op Uitdraai. Hy word by die stasie ont-

moet; kry Annemie weer te sien; spreek 'n verwelkomingskommando toe. Die begin van Bart se "nuwe lewe" bied die verteller oorgenoeg geleentheid om te laat blyk in watter mate 'n mens met 'n "nuwe Bart" te doen het. In die geheel gesien, word die indruk wat hoofstuk drie gelaat het, bevestig: Bart is wesenlik dieselfde, en tog is daar op verandering te wys. Wat uiterlike aangaan: "Met sy rybroek en kamaste aan lyk hy asof hy nou pas uit die veld kom." Maar sy suster Martha kyk noukeuriger:

"Jy het maer geword, Bart." Sy let op sy gang wat 'n weinig geboë is, op sy somber gesig. Aan sy slape begin hy al grys word.

Haar lippe beef en sy kyk opsy, veeg ongemerk haar oë weer droog (bl.160).

En Bart reageer bepaald meer emosioneel op sy verwelkoming as wat die "ou Bart" sou gereageer het. Daar kom "'n floers van aandoening...oor sy oë"; die "welkom gryp hom aan"; "sy oë is rooi" (bl. 161). Hy besef dit trouens self; dit is vermoedelik geen toeval dat die verteller hom dit juis aan Kort Magiel laat verduidelik nie: "Hy druk Kort Magiel die hand en glimlag half beskaamd. 'Dis die tronk,' sê hy. 'As mens vir 'n paar jaar lank wit brood en uitgekookte vleis moet eet, word jy naderhand soos 'n ou tante'" (bl. 162). Op rebellie was Kort Magiel dié vuurvreter; hier is hy feitlik maatstaf waaraan Bart sy eie "agteruitgang" meet.

'n Verdere aanduiding van verandering is die buitengewone waarde wat Bart aan Annekie se teenwoordigheid heg. "Hoekom het jy Annekie nie saamgebring nie?" vra hy op die dorp al vir Martha. En as die kommando hulle tegemoet kom, word die verteller amper sentimenteel: "Voor algar uit jaag Annekie, haar lang donker hare na agter in die wind. Hy (Bart) tel haar van die perd en gedurende enkele oomblikke vergeet hy alles." 'n Paragraaf verder verneem 'n mens hoekom die verwelkoming hom so aangryp: "dit het te onverwags gekom; en dan veral Annekie". Plaas toe, sê Bart vir die dominee, wil hy perdry. "Anniekier ry langs hom; voor hulle, agter hulle die kommando" (bl. 162). Nā sy toespraak op die plaas gaan die mense uitmekaar, en in die slot van die afdeling is dit weer Annekie wat die aandag vestig op Bart se vereensaming:

Anniekie sit by haar vader, haar arms om sy nek, haar wang teen syne. So sit hulle teen mekaar, swygend.

"My Annekie," dink hy. "Jou het ek darem nog" (bl. 163).

Vir 'n behoorlike begrip van wat 'n mens nou aan Bart het, moet egter veral gelet word op sy toespraak (bl. 162 tot 163). Iets anders as 'n definitiewe standpunt sou jy van Bart nie kon verwag nie - maar ewe definitief het jy hier met 'n gewysigde standpunt te doen. Die Bart wat nou pleit: "Ons rebelle het swaar gekry...maar ons

moet probeer vergeef. Ek kan dit self ook nie aldaar nie, maar ons moet probeer", is sonder twyfel 'n grootmoediger Bart as die een wat in die tronk nog gesê het: "As sy goed is, is ek ook goed en as sy verkeerd is, is ek ook verkeerd... Ek is 'n man wat moeilik vergewe, oom Gawie, en veins kan ek nie" (bl.151). Die man wat Botha se portret vroeër teatraal deur 'n bediende in die vuur laat steek het, haal hom nou aan ter stawing van sy eie argument: "Generaal Botha het eenmaal gesê, in die tyd toe ons nog baie van hom gedink het (!), ons moet die kwaad wat die Engelse ons aangedoen het vergeef en vergeet..." Die ou kritiek is nog daar, maar geuit met 'n nuwe balans. Selfs oom Koert en die siener word goedkeurend aangehaal. Die gesig van die skape wat deur die draad kruip, word met die groei van die Nasionale Party vergelyk: "nou dat ek sien en hoor hoe...daar meer en meer van die ander kant na ons oorkom, nou begin ek te glo dat daardie profesie van die ou siener gaan waarheid word". Nie dat Bart hom nou weer aan die profeet gaan verbind nie; 'n mens moet hier ook vir oratorie-se wendinge toelaat. Maar aan die woord is 'n Bart wat bereid is om 'n ander se insig in ag te neem; nie meer die man wat net sy "eie oë" en "eie lig" vertrou nie.

As Bart *dus* sê hulle moet die kwaad wat hulle

aangedoen is, vergeef, lewer hy bewys van 'n bereidheid om uit die foute van die verlede te leer. Daarom maak dit indruk as hy byvoeg: "Maar nie vergeet nie." Hy voel "Die rebellie het ons te veel geleer om dit sommer weer te vergeet." Nie net negatiewe dinge nie, maar ook "dat die gees van vryheid en onafhanklikheid nie dood is onder ons volk nie". Met daardie gees, wat sy eie geval geheel en al oorskrei, begin 'n mens Bart al hoe meer identifiseer. Hier word hy self "profeet" van sy volk se groei: "Ons het nie verniet gely nie, manne. Die rebellie was soos wind wat 'n smeulende miskoek laat opvlam het en die wêreld se gras aan die brand steek... Ons Boerenasie sal eendag weer bymekaar staan en ons sal almal rebelle wees." Die manier waarop Bart die woord "rebel" gebruik, as ideaal om na te streef, herinner sterk aan die gebruik daarvan deur die verteller in hoofstuk drie: "in die Bybel vind 'n rebel veel troos, meer nog as ander mense" (bl. 159). So word 'n subtiele verband gelê tussen Bart se godsdienstige en politieke evolusie. Deur sulke oomblikke word Bart al hoe meer "vertegenwoordiger" van 'n ideaal vir die Boerevolk wat klaarblyklik - al stel hy dit nêrens naastenby uitdruklik nie - die verteller se goedkeuring wegdra.

In dié verband moet 'n mens ook weer ag slaan op die reaksie van Bart se toehoorders. Sy "toespraak" in die tronk (bl. 155) is maar taamlik koeltjies ontvang. Hier word daar met toenemende geesdrif op

sy woorde gereageer: "'Hoor, hoor,' roep hulle." - "Hoor, hoor,' roep hulle nog harder." - "Met bleek gesigte staan hulle en luister, hul oë vas op sy gesig. Daar staan hy, Bart, hul kommandant, en praat die taal van hul hart." - "Toe bars die geesdrif los. Hulle skreeu en roep, nie een wat stilbly nie. Martha daar agter sit en ril van opwinding. Die predikant wat langs haar staan, skreeu ook al iets." In 'n sekere sin word Bart hier volksbesit: "hy, Bart, hul kommandant". En hy kry nie net "wêreldlike" steun nie. Martha toon nie net haar eie reaksie nie, maar "registreer" ook dié van die predikant (tog kerklike ampsdraer!)

Die "kentering" by Bart is in verband te bring met dié van sy volk. Dat daar 'n kentering gekom het, blyk duidelik as 'n mens terugdink aan sy toespraak die oggend op Zwartspruit. Sy gemoed was nog rou ná die afskeid van Fransina, en wat die rebellieszaak betref, moes hy waarsku: "Ek wil julle nie verbloem dat die toestand ernstig is nie... Ons gaan nie baie wees nie, lyk dit my. Ons gaan 'n klein klompie wees" (bl.41). 'n Mens sou kon praat van parallelle "vordering" sedertdien - ten spyte van, of moontlik deels te danke aan, 'n mislukte rebellie en 'n egskeiding.

2. 'n Toekoms met Annekie

Hierdie afdeling gee die leser 'n aanduiding van die spesifieke vorm wat Bart se "nuwe toekoms" gaan aanneem. Die eerste helfte van die afdeling

word gewy aan 'n gesprek tussen Bart en Martha wat dit duidelik maak dat Bart se kop Hoëveld toe staan: "Ek moet 'n plek hê 'n ent hiervandaan waar dit weer heeltemal nuut is vir my, waar ek nie aldag plekke en mense raakloop wat my aan alles herinner nie" (bl. 164 tot 165). Dit val op dat Bart dié gesprek oor sy planne telkens na Annekie terugvoer: "Wat doen Annekie?" - "Sy is handig, nè?" - "Het jy haar nodig vandag?" - "Dan wou ek vandag nog ry en Annekie saamneem..." - "Dis dan vir Annekie ook weer bietjie verandering..." - "Sê dan maar vir Annekie dat sy gaan aantrek..." Dit dien alles as voorbereiding op die toneel waaruit die res van die afdeling bestaan: Bart en Annekie met die kapkar onderweg na die Hoëveld, waar Bart na 'n stuk huurgrond wil gaan kyk (bl. 165 tot 167).

Die indruk dat ook die verhouding Bart/Anniekie 'n nuwe fase binnegegaan het, word bevestig deur die aard van hul samesyn in hierdie toneel. Al gesprék tussen Bart en Annekie waarvan tot dusver verslag gedoen is, was dié by haar bekendstelling, toe sy vir hom 'n voorskoot vol kuikens kom wys het (bl. 9 tot 11). Haar belang vir Bart het sedertdien 'n stygende lyn getoon, en bereik hier 'n voorlopige hoogtepunt. Dialoog speel 'n belangrike rol. Bart toon kameraadskaplike belangstelling in haar doen en late, en Annekie is duidelik in haar skik met haar rol as Pa se groot dogter: sy hou 'n slag leisels,

moet kwansuis haar goedkeuring gaan heg aan hul nuwe blyplek, sal vir haar pa se huishouding moet sorg. Van haar kant laat sy blyk dat hoewel sy na haar ma verlang, sy "liewer by Pappie" is. Sprekend van Annemie se vertroue in haar pa, en sy beskermende gevoel vir haar, is die wyse waarop sy teen hom aangeleun aan die slaap raak. Maar ten slotte val die klem tog op Bart se gevoelens. "Nou en dan kyk hy na die slapende kind. Hy sug diep, byna van welbehae" (bl. 167). So 'n sin sorg dat 'n mens steeds rekening hou met wonde in Bart se gemoed en verleen geldigheid aan die buitengewone waarde wat hy aan Annemie se teenwoordigheid heg. Plek-plek lei dit tot waarvan 'n mens wil praat as die poësie van die kort sin:

Die son sak laer. Die wolke wat eers wou saampak, dryf weer uitmekaar. Opgestapelde ronde hope, wit en goud. Die groen veld blink. Annemie slaap. Egalig draf die twee perde. Stil sit Bart die wêreld en beskou.

Só eindig die afdeling: met die natuur wat, soos so dikwels in die kommando-gedeelte van hoofstuk een, as "bevestiging" dien van 'n besonderde gemoedstoestand. Wat tegnieke betref, skeep die verteller hierdie afdeling beslis nie af nie. 'n Mens kry trouens 'n keer of wat die indruk dat hy te hard probeer. T.o.v. Bart se amperse afhanklikheid van Annemie moes hy liewer by suggestie gebly het. In

sinne soos die volgende stel hy dit deur Bart se gedagtes te uitdruklik: "Hy gaan 'n nuwe toekoms tegemoet. 'n Lewe met Annekie by hom om vir hom te sorg." Oortuig dit heeltemal as Bart?

'n Veel effektiewer "demonstrasie" van Bart se gevoel vir Annekie is dat hy haar toelaat om oor die egskeiding en Fransina/Basson te praat - en dat hy haar daarop antwoord. Soveel het Bart nie verander dat hy vergewensgesind teenoor Basson voel nie.

"Basson het haar seker oorrompel," meen hy, en op Annekie se naïewe vraag hoekom hy Basson nie doodskiet nie, is sy antwoord: "Ja, dit sou mens moet doen. As dit jou sou toegelaat wees, sou die wêreld baie beter wees" (bl. 167). Is dit bloot Annekie se teenwoordigheid wat hom Fransina nie laat verwytnie, wat hom die blaam so uitdruklik op Basson laat pak?

"Sal Mammie nie weer by Pappie kom woon nie?"

"Nee, Annekie, ek glo nie. - Verlang jy na jou mammie?"

Uit 'n enkele opmerking wil 'n mens hoegenaamd nie gaan aflei dat Bart nog - of dan: nou weer - aan die moontlikheid van 'n versoening met Fransina dink nie. In die konteks projekteer dit wel die aandag 'n oomblik op Fransina: sou sy tevrede wees met haar lewe met Basson?

3. Basson se vrou

'n Mens word gevolglik nie heeltemal onvoorbereid betrap as die perspektiefverskuiwing wat jy reeds in die eerste afdeling verwag het, nou volg nie. Die aard van afdeling drie dui daarop dat die aandag ten minste 'n tyd lank op Fransina en Basson gevestig gaan wees: ter wille van reoriëntasie is dit feitlik 'n eksposisie-in-die-kleine. Tyd: 'n jaar ná Fransina en Basson se troue. Plek: Bassons Rust. Fransina en Basson self word so-te-sê herbekendgestel d.m.v. die gebruikelike beskrywing. Hier bied dit die verteller die geleentheid om 'n kontras te beklemtoon wat die aanbod onmiddellik 'n sekere spanning gee. Fransina "sien daar amper nog net so uit as drie jaar gelede, lyk heelwat jonger as wat sy is; haar bewegings rustig, vlug en seker. Alles wat sy doen gaan of dit haar geen moeite of oorleg kos nie.... Soos sy daar sit, lyk sy kalm en tevrede". Maar Basson "het ouer geword; sy skouers hang bietjie vorentoe en hy lyk kleiner. Wel is sy gesig nog blosend en glad, maar sy mooi blou oë agter sy bril het van hul helderheid verloor" (bl. 168). Die leser se nuuskierigheid is geprikkel en die verteller se weg is oop om die een en ander te laat blyk van wat "intussen" gebeur het.

Fransina se ietwat ongeërgde houding teenoor Basson laat 'n mens al vermoed wat met hom skeel.

Hy moet gaan sake doen, weet nie mooi wanneer hy sal terug wees nie, maar sy "lyk ewe tevrede". Na sy vertrek kry jy die geleentheid om "Basson se vrou" van naderby te beskou. Na aanleiding van haar werksaamhede word 'n beskrywing van die plaas aangebied; die leser ontmoet Ousus, kry Boetie weer te sien. Daarby bevestig haar gemaklike optrede die juistheid van bogenoemde beskrywing van haar: "Sy pluk blomme vir die sitkamer. Sy kyk of die meide hul werk gedoen het en gaan dan koekbak. Aan Ferdinand dink sy nie. Aan Bart dink sy ook nie" (bl. 170).

Weer kan 'n mens nie anders as om die gemak waarmee die verteller aan die oomblik duratiewe effek verleen, te bewonder nie. Jy verneem uitdruklik sy dink nie aan Bart nie, maar die res van dié lang paragraaf van goed 'n bladsy-en-'n-kwart is juis aan haar gedagtes oor Bart gewy! 'n Mens ervaar dit as maar die sôort gedagtes wat van tyd tot tyd by haar opkom, sonder dat die indruk van onmiddellikheid verlore gaan.¹⁷⁾ In 'n neutedop: sy wil Bart vergeet. Hy het haar diep gekrenk; Basson daarenteen "is goed vir haar. Dit sou nie mooi wees om sy goedheid te geniet en onderwyl aan haar eerste man te dink nie". Daardeur dink sy natuurlik wel aan hom: "Hy kan miskien nie regtig baie van iemand hou nie. Sommige mense is so. Dit bly oppervlakkig" (bl. 170 tot 171). Weer hoef die leser

nie attent gemaak te word op haar totaal verkeerde oordeel nie: die roman het sy eie verwysingsveld , opgebou. Ook in 'n ander opsig word 'n bekende patroon herhaal: in die Fransina-gedeeltes blý Bart maar 'n "teenwoordigheid". Ten slotte val dit op dat Fransina, soos Bart, klaarblyke plesier vind in die geselskap van 'n kind. Die afdeling eindig nl. soos volg:

Sy bak koek en Ousus help haar. 'n Liewe meisie, Ousus, so wit, met sulke gesonde rooi wangetjies en sulke pragtige blou oë. 'n Sagte, lieue, gehoorsame kind. Sy hou al baie van Ousus.

Dit wil al hoe meer lyk of Fransina se kalmte en tevredenheid op dryfsand gebou is. Haar stiefdogter is skynbaar vir haar meer van 'n maat as haar man!

4. Soos 'n hond wat bedel

Basson in sy kar sit en dink aan Fransina. Hy is nie gelukkig met haar nie. Hy gevoel teenoor haar soos 'n hond wat nie genoeg kos kry nie en altyd lê en vra. Sy is goed, sy is vriendelik, hartlik byna, maar tog ontbreek daar iets... Altyd is sy, hoe kan mens nie sê nie, maar altyd is sy 'n entjie van hom af(bl. 171).

Beter kan 'n mens die insig wat afdeling vier bring, nie opsom nie. Die aandag verskuif na Basson.

Sy eerlikheid teenoor homself bevestig onmiddellik die vermoede dat Fransina oor hul huwelik geen betroubare "getuie" is nie. Terselfdertyd word die vrae wat deur die beskrywing van Basson in afdeling drie ontstaan het, beantwoord: nou wêet die leser hoekom hy ouer geword het, hoekom sy oë van hul helderheid verloor het. Deur sy eerlikheid, en deurdat hy nou self van die ongeluk maai wat hy gesaai het, verdiep die leser se meegevoel met hom.

Hy word hier beskryf op die saketog waarop hy in afdeling drie vertrek het. Dit word 'n bevestiging-deur-handeling dat sy insig in sy huweliksituasie korrek is. Al het hy vir Fransina gesê om nie vir hom te wag nie, ry hy die aand nietemin huis toe: "Miskien sit sy vir my en wag," dink hy" (bl.172). Dit raak laat en hy moet aanstoot; hy gun hom self nie die tyd om 'n haas te skiet nie, al het hy sy haelgeweer by hom en wys sy jong "elke maal" een aan hom uit. Sy ontvangs tuis vertel dan die hele verhaal: "'O jy het darem gekom,' sê sy. 'Dis gaaf. Ek het al geslaap'" (bl. 173). Dit verbaas nie dat die afdeling sluit met 'n Basson wat spyt is dat hy "tog maar nie na swaer Jan toe gery het nie" (bl. 174).

Basson is dus, soos Fransina, in sy liefde teleurgestel; soos Fransina, probeer hy die teleurstelling sublimeer. "Sommige mense is so. Dit bly oppervlakkig," het Fransina op bl. 170 van

Bart gedink. Basson kom met 'n soorgelyke suur druiwe-uitleg: "Sy is seker maar so 'n koel mens," dink hy op bl. 172. Voorts val dit op dat Bart selfs in hierdie afdeling oor Basson telkens ter sprake kom. Basson wonder of Fransina by Bart ook so afsydig was: hy troos hom daaraan dat sy hom geen rede gee om op Bart jaloers te wees nie. Na aanleiding van die gedagte dat Bart weer los is, volg 'n belangrike passasie:

Sou dit iets aan Fransina doen? Sou sy, as sy hom weer sou sien, aan hom gaan dink? Mens kan nooit weet nie. Hoe sal hy self maak as hy vir Bart ontmoet? Die een of ander dag sal dit tog gebeur (bl. 172 tot 173).

Die moontlikheid dat Fransina weer "aan Bart gaan dink", word uitdruklik genoem. In romanterme kry die leser feitlik die belofte dat 'n herontmoeting met Bart sál volg. Dit word duidelik dat sy bespiegeling oor 'n versoening tussen Bart en Fransina nie maar net op wensdenkery berus nie: dit word doelbewus gevoed. "Wenke" in dié verband raak al hoe meer eksplisiet, en die situasie self sluit so 'n moontlikheid skynbaar nie uit nie: Bart eenzaam, Fransina en Basson nie alte gelukkig getroud nie.

5. Begrip vir Bart

Soos "beloof", kom Fransina en Basson Bart nou

teë: hulle ry op Uitdraai by hom verby. Hul reaksies is veelseggend: Basson "skrik effens en loer in die spieëltjie na Fransina"; Fransina "het bleek geword en kyk vas na Bart, draai haar kop om hom nog agterna te kyk" (bl. 174). In die eerste afdeling van die hoofstuk is Bart, by sy aankoms op Uitdraai ná sy vrylating, soos volg beskryf: "Met sy rybroek en kamaste aan lyk hy asof hy nou pas uit die veld kom" (bl. 160). Dit het 'n kontras beklemtoon: in werklikheid hê Bart verander, soos Martha dadelik besef het.¹⁸⁾ Hierop kan nou, deur Fransina se teenwoordigheid, "verbeter" word: "Met sy rybroek en kamaste aan, sien hy daar amper net so uit as die dag toe hy van Kafferkraal weggery het" - 'n dag wat uit die aard van die saak vir Fransina spesiale betekenis het. Sy merk ook dadelik dat Bart verander het. "Hy loop met sy gewone lang stap", maar "Sy gesig is maerder en somberder en hy is ook nie meer so regop nie". Daarby sien sy in wāārom hy nie meer die man is wat van Kafferkraal weggery het nie:

Meteens het sy hom verstaan; sy verdriet so trots gedra, sy leed om haar... het sy hom meteens deurskou as 'n man wat moeilike en gevaarlike paaie alleen geloop het en wat verdriet het, verdriet om haar. Sy het dit meteens gesien asof hy self haar dit met woorde gesê het.

Meteens verstaan, meteens deurskou, meteens gesien; sy leed om haar, sy verdriet om haar, asof hy self haar dit gesê het. Soos vanouds beklemtoon die refrein-effek die emosie; die paragraaf se slotsin kry, deurdat dit afwyk van dié patroon, buitengewone trefkrag: "Sy het sommer wil uitklim na hom toe" (bl. 175). Ewe effektief is dit as onmiddellik daarna 'n enkele gedagte as't ware uitkristalliseer in die direkte rede: "O,ek kry hom so jammer."

Basson is vergete. Deurdat hy dit besef, word dit ook 'n toets vir sy karakter. Tot Bart se formaat sal hy nooit kom nie, maar dit is hier dat die leser werklik respek vir hom kry. In 'n onbenydenswaardige posisie tree hy verstandig op. Hy maak die volgende dae of hy niks van Fransina se stryd gewaar nie "en gaan baie weg". Dit deels uit begrip en deels uit oortuiging: "Daar is tye dat mens alleen sy saligheid moet uitwerk. Hierdie ding moet sy alleen uitveg. Ek moet my daarin nie moei nie" (bl. 175). Dit lei tot 'n besondere toneel as hy self eenkant, by 'n seekoeigat op die plaas, gaan sit om sy "eie saligheid" te oorweeg. Soos die gedrag van die hoenders op die werf in hoofstuk een perspektief gebied het op die komende rebellie, bied Basson se waarneming hier van die wriemelende insek-lewe in die kuil (bl. 176) "kommentaar" nie alleen

op die warboel van sy emosies nie, maar ook op 'n lewe waarin mense soos hy, Fransina en Bart by mekaar kan verby-leef. Let daarop dat hy veral getref word deur die verskille tussen die lewe van mens en dier. Hy dink: "'n Dier leef darem lekkerder as 'n mens. Soos die vissies daar nou. Hulle het nie bande wat die een aan die ander bind nie; hulle het geen gevoel vir mekaar nie; elkeen dink net aan homself." Ook by Basson bespeur 'n mens 'n sekere groei. Op pad om Fransina te vra in hoofstuk twee, was sy redenasie: "Hierdie slag wil hy ook maar gemeen wees en net aan homself dink" (bl. 126). Hier probeer hy, nogal ten koste van homself, vir Fransina se beswil optree.

Nie dat dit 'n hele ommekeer in sy uitkyk verteenwoordig nie. Hy sien sy troue met Fransina nou in as fout. Maar dit is interessant om te sien hoekom hy so dink: "Regtig, 'n sukses is dit tog nie... Bowendien het ek my nog stink gemaak by baie mense." Dis nie sy gewete wat hom pla nie, maar die feit dat hy 'n oordeelsfout begaan het! En daaroor is hy fatalisties: "Nou ja, mens maak foute. - En tog, as ek dit weer moes doen, sou ek dit miskien weer waag. Ek het haar darem gehad" (bl. 177). Bart se idealisme het hy nie; hy redeneer as pragmaties wat 'n waagstuk verloor het.

Wel is hy mënsliker as Bart, en aan sy liefde vir Fransina kan 'n mens nie twyfel nie. Hy sien

maar te duidelik in waarheen die situasie kan lei, en is bereid om terug te staan: "Nou kan drie dinge gebeur... Die ding kan oorgaan en sy sal weer word soos sy was, nie meer aan Bart dink nie. Of sy kan na hom terug wil gaan en hy sal haar weer vat! Of sy kan na hom terug wil gaan en hy sal haar nie weer wil hê nie" (bl. 176). Indirek dien sy gedagtes vir die leser as waarskuwing. 'n Versoening tussen Bart en Fransina is geen uitgemaakte saak nie; dit is maar een van 'n paar moontlikhede. Weer sien Basson dit feitlik as dobbelspel. As die eerste gebeur, wen hy; as die tweede gebeur, verloor hy. Op subtiële wyse beklemtoon sy gedagtes die laaste moontlikheid: "Maar as die derde gebeur, sal dit 'n bars gaan; dan sal dit 'n beroerde lewe word." Die aard van dié hoofstuk se spanning word gewysig. Die leser se versigtige optimisme oor die moontlikheid van 'n versoening tussen Bart en Fransina verander in huiwering.

Die slotpassasie van hierdie afdeling, waarin Basson Fransina wegbring na Koffiefontein vir 'n besoek aan haar ouers, lewer 'n stukkie buitengewone skryfwerk. Hy sit en dink aan sy skoonouers, en veral Fransina se pa wat 'n "onverhole teensin" in hom het oor die egskeiding. Ongemerkt word oorgegaan tot 'n weergawe van oom Kasper se standpunt, as't ware geïnkorporeer in Basson se gedagtes. Sy liefde vir sy dogter ten spyte, beskou hy Fransina se

optrede teenoor Bart as "Laag en gemeen... Maar Ferdinand Basson is die hoofskuldige. Op 'n oomblik toe sy moedeloos was en verbitterd het hy haar kom ompraat. Hy kon die vent nie sien nie" (bl. 178). So bied Basson se gedagtes sowel karakterisering van Fransina se ouers as 'n bitter oordeel oor homself! Op sý siening van die saak word dadelik 'n korrektief gebied.

Ten slotte kry 'n mens weer 'n grimmige brok-kie humor; weer nie ter wille van die humoristiese nie, maar in diens van karakterisering. Na aanleiding van Basson se vermoede dat Fransina dalk planne maak om Bart te sien te kry, word man en vrou gejukstaponeer op 'n wyse wat momente uit die vervreemding tussen Bart en Fransina in hoofstuk een helder voor die gees roep:

"Dan hoop ek dat hy haar terugvat en dat hy haar hel gee," dink hy.

Hy ry lank sonder om 'n woord te sê en sy kyk verwonderd na sy gesig. Dat daar iets is wat hom hinder, kan sy wel sien. Seker sit hy aan Bart en dink. Maar dit laat haar koud (bl. 179).

'n Mens sou van 'n patrōn van misverstand en vervreemding in hierdie roman kon begin praat.

6. Fransina se ouers

Fransina se ouers kom nou vir die derde keer aan bod. Tot dusver het hulle elke keer 'n bepaalde "taak" gehad om te verrig. In hoofstuk twee het hul

waarskuwing aan Fransina teen praatjies oor haar en Basson daartoe gelei dat sy toe nié aan Bart geskryf het nie; ¹⁹⁾ In hierdie hoofstuk is hulle pas "gebruik" om haar huwelik met Basson te veroordeel. Deurdat hulle nie maar sommer lede van die publiek is nie, maar Fransina se óúers, en klaarblyklik baie erg oor haar, is dit 'n oordeel wat by die leser besondere gewig dra. Hulle het dus twee belangrike, hoewel beperkte funksies verrig; by nadenke val dit op dat hul bekendstelling deur 'n vlugtige beskrywing in hoofstuk een (bl. 137), en verdere karakterisering deur Basson se gedagtes in hoofstuk vier (bl. 178), bloot toereikend was in terme van dié funksies. Dat die verteller dit nou, in die sesde afdeling van die voorlaaste hoofstuk, nodag ag om hulle as't ware van voor af bekend te stel en vollediger te karakteriseer, sou dus daarop kon dui dat daar 'n verdere, en waarskynlik belangrike "taak" op hulle wag.

Tot dusver is net twee karakters belangrik genoeg geag om ook d.m.v. hul omgewing gekarakteriseer te word: Bart (Kafferkraal), en in 'n mindere mate Basson (Bassons Rust). Dié eer val "oom Kasper van Tonder van Koffiefontein" nou ook te beurt. "Hy woon op die Hoëveld waar die grond vrugbaar is, waar die gras dig aanmekaar staan soos 'n kombers en waar die veld glad is en sonder klippe" (bl. 179). En hy is self kwaliteit: "een van die grootste mielieboere en skaapboere in sy omgewing"; "die knapste boer in sy omgewing"; "n ryk man, een van die rykste

boere in sy omgewing" (bl. 179 tot 180). Anders as Basson se huis - "deur Ferdinand se pa, deur 'n vakman laat bou" - is syne "gebou van geweldige groot, gesaagde sandklippe, uit 'n steengroewe op sy grond", Hy gee, soos Bart, dadelik die indruk van selfversorgendheid. Bart se bekendstelling op bl. 1 word direk in die herinnering geroep. Oom Kasper is 'n man wat van boerdery "alles af wis" en "iemand wat altyd goeie raad" kon gee. "Hy het indertyd Bart ook wil raai en die wou daar nie van hoor nie. Daarom het hy uit die Hoëveld weg-getrek en het op Kafferkraal gaan woon". Inligting wat 'n mens reeds in die roman se eerste paragraaf bekom het, word dus vanuit sy standpunt heraangebied. 'n Mens wonder of oom Kasper in Bart se posisie anders sou opgetree het - hulle is skynbaar manne van dieselfde slag. Van sy dogter dink Bart: "Selfs Annekie is 'n ander Annekie. Nog altyd die liefste besit wat hy het, maar tog nie meer alleen die kind van Fransina van toe nie, maar ook die kind van Fransina soos sy nou is" (bl. 153). Vergelyk dit met oom Kasper: "Fransina was nog altyd sy liefste kind...maar op 'n ander manier. Hy dink nie meer met trots aan haar nie, alleen met verdriet. Maar tog bly sy sy liefste kind, al het sy skande oor sy huis gebring en hom in een jaar meer verdriet berokken as al die ander dinge gedurende sy hele lewe

tesame" (bl. 178). Selfs Oom Kasper se politiek is "reg". Al het hy in die rebellie by die regering gestaan, hel hy in die laaste tyd oor na die Nasionale Party! Bart was te trots om sy hulp te vra, iets wat hom nou nog seermaak; maar hy "kon tog ook nie agter hulle aanloop nie om te vra of hy tog asseblief mog help. Daarvoor was hy nou weer te trots" (bl. 180). Alles in ag genome: 'n man uit een stuk.

Sy renons in Basson is eintlik komies. As hy dié se kar met hom en Fransina ~~daar~~ ^{daarin} die plaas sien nader, gryp hy haastig sy hoed en kiere en verkas na sy broer Koos: tante Johanna moet maar die verwelkoming behartig! Ook sy word herbekendgestel: "n Beskaafde innemende vrou", hoewel skynbaar nie meer te gesond nie. Die gesprek oor koeitjies en kalfies wat nou volg, het self sy snaakse oomblikke. Daar is Basson wat, presies soos die leser op bl. 178 verneem het, "omdat hy nie bra anders kan nie... by die binnekom al van weggaan" praat; daar is tante Johanna wat Fransina hartlik groet en hom "ook" soen: "Daar kon sy moeilik aan ontkom: dit in nou eenmaal so die manier". Daarmee lei sy niemand om die bos nie; Basson besef lankal "'n Vroumens kan so goed veins". En weer het die komiese 'n "ekstra" funksie. Hoewel tante Johanna "deurpraat asof sy dit nie opmerk nie", het sy dadelik aan Fransina gesien dat

daar iets verkeerd is. Die hele gesprek (bl. 181 tot 183) kry so 'n uitstel-effek wat dié spanning versterk; daarby weet die leser self nog nie mooi wat Fransina beoog nie. Dit val wel op dat sy by Basson se vertrek net tot op die stoep kom en dit aan haar ma oorlaat om tot siens te wuif.

7. Die eerlikste en regverdigste?

Ook oom Kasper merk dadelik iets skort, maar hy swyg daaroor tot hy en sy vrou die aand alleen in die kamer is. Dan eers, saam met hom, verneem die leser dit "amptelik": Fransina wil terug na Bart. Die twee ou mense se oorweging van die meriete van dié saak sorg vir een van die belangrikste en aangrypendste tonele in die roman. Belangrik, omdat hul gesprek die leser se aandag vestig op al die kwessies wat hier betrokke is; aangrypend, deur die meegevoel wat hul vertwyfeling vir hulle, en deur hulle vir Fransina, opwek. Vir Fransina tel skynbaar veral twee oorwegings: sy kry Bart jammer (hy moet weer vir haar en die kinders by hom hê), en "sy hou, lyk dit...nou meer van hom as ooit". Vir haar ouers is die saak nie so eenvoudig nie. Soos oom Kasper dit stel: "'n Vrou steel is nie 'n perd steel nie" (bl. 186). Dat die samelewing die winkbroue sal lig oor 'n tweede egskeiding, besef hulle goed: "As dit sou gebeur, sou dit weer 'n gepraterij en geskendery afgee van die

ander wêreld" (bl.185). Maar vir nie een van hulle is dit 'n belangrike oorweging nie. Hulle vrees eerder dat die verlede vir Bart en Fransina "altyd 'n gevaar" sal bly. Soos hulle dit in konkrete terme al noukeuriger vir hulself formuleer:

"Ja, dis waar. Dit sal 'n vasvalplek bly wat nooit sal opdroog nie."

"Daar is ek ook bang voor dat dit 'n seer kan wees wat nie wil toegaan nie."

Die moeder se versugting is: "As ek maar net wis wat die beste is vir Fransina." Maar oom Kasper is van strenger stoffasie: "Nie wat die beste is nie, maar wat die eerlikste is. Die beste kan sy nie meer vra nie. Sy het daardie fout gemaak en moet daarvoor boet..." Soos Bart, neem oom Kasper dus op beginselgronde standpunt in; selfs Bart se groeiende steun op die Bybel vind by hom 'n eggo: vir jou sondes moet jy boet. Oor die kwessie watter man die meeste reg het op Fransina, kies tante Johanna weer kant vir haar dogter, en dus vir Bart. Maar oom Kasper meen sy moet met Basson probeer klaarkom: "Dit is 'n smerige affêre, maar so word dit nog smeriger" (bl. 186). Die noukeurige herbekendstelling van oom Kasper in afdeling ses werp nou vrugte af. Soos oom Gawie in hoofstuk een, tree hy hier op met die status van indoena-figuur wie se kyk op sake by die leser besondere gewig dra. Hier spreek hy 'n paar harde oordele uit. Van die kinders sê hy: "Hulle het

baie te doen met die wenslikheid van die ding, maar nie met die eerlikheid daarvan nie... Ek wil eers weet wat is die eerlikste en regverdigste, en daarby bly die kinders buite rekening." En as hy hoor Fransina wil hê hy moet met Bart gaan praat, sê hy: "Wil sy haarself so verneder? - Maar sy verdien dit ook" (bl. 187). Tante Johanna probeer sy oordeel versag, maar hy word telkens die laaste woord gegun:

"Nee, Kas, mens kan ook te regverdig wees."

"Nie sommer nie" (bl. 186).

"Hoe hard kan jy oordeel, Kas; en dis nogal jou eie kind."

"Jy weet self hoe ek van Fransina hou, maar reg is reg" (bl. 187).

Tog is dit uiteindelik nie die "moraliteit" nie, maar die mênslukheid van hierdie toneel wat jou bybly. Vandat oom Kasper dié aand die deur agter hulle toemaak, beïndruk die twee ou mense se handeling - soms geringe gebaartjies - amper meer as hul woorde: "Hy sug en begin hom uittrek. Op hul rug lê hulle na die plafon en kyk, in twyfel, in vrees" (bl. 185). "'Verniet om nou te wil slaap,' sê hy. Hy steek sy pyp op by die kers en geraak diep ingedagte" (bl. 187). Die keerpunt kom wanneer hulle meen dat hulle Fransina deur die muur heen hoor huil. Tante Johanna gaan luister, kom weer soetjies terug:

Oom Kasper sit met sy pyp in sy hand sonder om te rook, sy gesig bleek van medelye.

"Jy moet maar gaan, Kas," fluister tante Johanna.

"Toe dan maar," sê hy. Hy dink: "Vir sover ek Bart ken, sal hy haar tog nie terugvat nie" (bl. 188).

Ook Kasper verskil in finale instansie dus tog van Bart; deur medelye laat hy hom oorreed om teen sy beterwete op te tree. Die afdeling eindig met 'n aangrypende demonstrasie van die twee ou mense se liefde vir mekaar. Hy druk die kers dood en albei maak of hulle slaap. So lê hulle tot hoenderkraai:

"Dis netnou dag," dink hy.

Daar fluister sy vrou: "Slaap jy dan nie, Kas?"

"Nee, ek kan nie slaap nie. Het hy al geslaap?"

"Nee, ek kan ook nie aan die slaap raak nie."

Hy draai hom om en stryk met sy hand liefkoesend oor haar maer sagte gesig. "My stomme, ou vrou," sê hy, "jy kry swaar, né?"

Sy buig haar kop teen sy hals, maar gee geen antwoord nie (bl. 188).

Dit laat 'n mens met die besef: meer van dié soort wedersydse begrip sou die breuk tussen Bart en Fransina kon voorkom het.

8. Bart weier

Bart word in hierdie afdeling vir oulaas die geleentheid gebied om sy vrou terug te kry. Maar

so vanselfsprekend ag die verteller skynbaar sy weiering, dat hy dit onnodig vind om vanuit Bart se standpunt te vertel. Hy verkies om, soos in die vorige afdeling, vanuit oom Kasper se standpunt te vertel - op 'n belangrike uitsondering na. Wanneer oom Kasper van die huis af wegry, skakel hy vir 'n oomblik oor na Fransina se standpunt: "Peinsend staan sy hom en agterna kyk. 'Hy sal dan in elk geval weet dat ek nog van hom hou,' dink sy" (bl. 190). Sy verwag skynbaar self nie te veel van haar boodskap nie. Daarby bevestig dié passasie die indruk dat ook sy in menslikheid gegroei het. Uiteindelik offer sy haar trots onvoorwaardelik op: of Bart nou ja of nee sê, hy sal ten minste wêet hoe sy voel. Die leser het lankal die sprankie hoop op 'n versoening wat by hom wou ontstaan, onderdruk. Die oortuigings van Basson (bl. 176) en veral oom Kasper (bl. 188) het daartoe bygedra, veral deurdat dit hom aangespoor het om sêlf weer na te dink oor Bart se karakter. Dit is eenvoudig ondenkbaar dat Bart Basson se soort spel sal speel.

Teen dié agtergrond hou mededeling vanuit oom Kasper se standpunt vir die verteller sekere voordele in. Dit stel hom bv. in staat om die erns 'n oomblik op te hef, om ook die aandag te vestig op 'n amper komiese sy van die saak. Oom Kasper het geen illusies oor wat hom te wagte is nie: "Op so 'n ongelukkige boodskap was ek nog nooit uitgestuur

nie. Dis 'n vernedering. Hier moet ek my dogter vir 'n man gaan aanbied wat sal weier so seker as wat" (bl. 190). En hy is reg; Bart is alles behalwe tegemoetkomend: "Wat wil sy van my hê?" is sy eerste, nors vraag.

'n Woede staan meteens in oom Kasper op. Sy kop swel en hy bly stil. Die kêrel gaan dit vir hom nog onaangenamer maak as wat dit reeds is. Bart swyg ook, sit skynbaar onverskillig en wag. Met moeite bedwing oom Kasper homself om nie 'n stekelige antwoord te gee nie (bl. 191).

'n Verdere voordeel van vertelling uit oom Kasper se standpunt is dat dit Bart as't ware dwing om sy oortuigings hardop uit te spreek. Dit is ook geen toeval dat die verteller juis vir oom Kasper "uitsoek" om Fransina se boodskap aan Bart oor te dra nie. Dat oom Kasper Bart (en nie sy eie dogter nie) in 'n groot mate gelyk gee, bied in die toneel wat volg, 'n belangrike "bevestiging" vir die korrektheid van Bart se optrede.

Oom Kasper se eerste reaksie toe hy van die "ge-neuk" van Fransina gehoor het, was: "As hierdie tweede man van haar haar sleg behandel, maak ek hom nog dood" (bl. 184). Dit is ook min of meer Bart se reaksie: "'Behandel Basson haar dan nie goed nie?' Sy donker oë skiet meteens vol haat en hy kyk sy skoonvader aan asof hy Basson sien" (bl. 191). Oom

Kasper het van die begin af nie doekies omgedraai om wat hy van Fransina se planne dink nie: "Dit is 'n smerige affêre, maar so word dit nog smeriger"

(bl.186). Bart praat net so reguit: "As ek haar terugvat, is dit die een gruwel op die ander... Dit is 'n dubbele hoereerderij" (bl. 192). Maar oom Kasper versaaak sy eie oortuigings as hy 'n argument gebruik wat hy self reeds uitdruklik verwerp het: "Dink jy ook nie aan die kinders nie?", terwyl Bart sý standpunt handhaaf: "Dit is te laat" (bl. 191), "dit kan nie" (bl. 192).

In 'n sekere sin "verloor" Bart Fransina hier vir die tweede keer. Die eerste keer, toe hy haar aan Basson moes afstaan deur 'n egskeiding, was dit deels deur eie kleinlikheid. Dié keer is daar in sy weiering iets groots. Dat hy haar ten kōste van sy eie gevoelens afwys, is duidelik as hy "hartstogtelik" sê hy het van haar gehou "soos min mans van hul vrouens hou". Hy sou haar ook terugvat "as ek sou dink dat sy 'n slegte lewe sou hê by daardie vent". Vergeet kan hy steeds nie, maar, soos hy ook in sy toespraak ná sy vrylating uit die tronk gesê het, vergeef wel. En hy lewer weer bewys daarvan dat hy nie meer net op sy "eie oë" vertrou nie: "Dat ek nog altyd van haar hou, is so. God alleen weet hoeveel, maar ek kan haar nie weer terugvat nie... Ek dink die Here sou dit afkeur, Pa" (bl. 192). Dit val dan ook op dat

wanneer hy met dié argument kom, sy skoonvader hom gelyk gee: "Oom Kasper swyg. Bart was reg. Hy sien dit soos hy dit self ook sien."

Wat dit hulle kos, blyk veral uit die slot van die afdeling. "'Ek is baie jammer,' sê oom Kasper treurig, 'ek is baie jammer.'" En "Bart stap langsaam uit en gee sy pa die hand. 'Dag Pa,' sê hy moedeloos" (bl. 193). Dit herinner aan sy moedeloosheid toe hy sy rebelliepoging moes prysgee (bl. 69 tot 71). Daar het hy aan sy optrede getwyfel en het hy feitlik by oom Gawie leiding gesoek. Hier verwêrp hy oom Kasper se "leiding" en twyfel hy nie aan sy besluit nie: "Die kar gaan hom verby" as oom Kasper wegry, "maar hy kyk nie weer op nie" (bl. 193).

Dit help 'n mens om die aard van die "verandering" in Bart noukeuriger te bepaal. Dit is wesenlik nog dieselfde Bart wat by die rebelle se oorgawe gewonder het: "By sy manne bly en die gevolge afwag, was dit nie manliker nie?" (bl. 69). ^{Maar} Bart het sedertdien sekerder geword van watter ideale hy vir hom stel. Eiebelang is vir hom nie op die spel nie. 'n Mens kan nie dink dat 'n gedagte soos: "Ek sal dan probeer om my weg te steek tot die ding oor is" (bl. 69), nou by hom sal kan opkom nie.

9. Tweede keuse

Die hoofstuk eindig met 'n laaste perspektiefverskuiwing: na Fransina, weer terug op Bassons Rust. Juister gestel: die aandag is op Fransina, hoewel vanuit Basson se standpunt vertel word. Vertelling vanuit haar ouers se standpunt in afdeling sewe

het perspektief op haar smart gebied; vertelling vanuit Basson se standpunt bied nou perspektief op haar aanpassing by daardie smart. In die proses word Basson ook finaal "geplaas". Sy vermoede in afdeling vyf: "sy kan na Bart terug wil gaan en hy sal haar nie weer wil hê nie", is bewaarheid. Dit lok weer 'n vergelyking tussen hom en Bart uit. Toe Bart Fransina se brief in die tronk kry, was sy gevoel: "Ek wil geen vrou hê wat nie met haar hart by my is nie, wat na 'n ander man verlang as sy langs my sit" (bl. 157). Dié oortuiging het hy, o.a. deur sy optrede teenoor oom Kasper in afdeling agt, nie prysgegee nie. Basson het, toe hy begin vermoed Fransina wil na Bart terug, 'n soortgelyke houding ingeslaan: "'n Vrou wat by my is en aan 'n ander dink, wil ek nie hê nie" (bl. 176). Hy sit nou met 'n Fransina deur Bart afgewys, 'n moontlikheid waarvan hy op bl. 176 al gedink het: "as (dit) gebeur, sal dit 'n bars gaan; dan sal dit 'n beroerde lewe word". Hoe gaan hý nou reageer?

'n Detailontleding van Fransina se gevoelens vir Bart is reeds in hoofstuk twee aangebied; 'n soortgelyke ontleding hier sou eintlik oorbodig wees. In dié opsig werk vertelling vanuit Basson se standpunt ekonomie in die hand: 'n mens verneem opsommenderwys is sy "stiller, ern-

stiger, meer ingeoë. Daar kom amper nooit meer 'n driftige woord uit haar mond nie" (bl. 193). Dit het selfs haar smart in hoofstuk twee nie tot gevolg gehad nie. Basson doen nou wat Bart nooit sou kon gedoen het nie: hy pas hom by die situasie aan, "bedink vriendelikhede en neem haar uit soos altyd, en laat nie merk nie dat hy wel sien dat sy verdriet het". Die leser se vroeëre indrukke van hom word finaal bevestig: Basson mag iets van 'n swakkeling wees, maar hy is ook lank nie deur-en-deur skurk nie. Deur sy optrede teenoor Fransina groei 'n mens se respek vir hom. As hy indië krisis onwaardig opgetree het, sou hy hom nie net Bart en oom Kasper se grimmigheid op die hals gehaal het nie, maar ook die leser s'n!

Die toneel waarmee die hoofstuk sluit, is as't ware 'n demonstrasie van die oortuiging wat oom Kasper in afdeling sewe uitgespreek het: "Vir jou sondes moet jy ly, daar kan jy nie aan ontkom nie" (bl. 185). Fransina, verneem ~~in mens~~ is sedert haar terugkeer "liewer teenoor Basson". Vir hom, nog steeds bedelaar om haar liefde, gee dit een aand die moed om die saak tussen hulle openlik aan te roer: sy gee te kenne dat sy baie van hom hou.

Die aand was Basson nie meester van homself nie. Sy vrae kom teen sy wil daaruit.

"Meer as van Bart?"

Sy skud haar kop.

"Sou jy dan liewers by Bart wil wees?"

Sy knik.

Maar hy word nie kwaad nie. Waarom sou
hy kwaad word?)

Hy wis dit mos lankal (bl. 194).

'n "Beroerde lewe", inderdaad. Dit is haar straf dat sy haar tevrede moet stel met 'n man wat vir haar 'n tweede keuse is - en syne dat hy dit moet weet. Sy wil die erkennings wat hom sal seermaak, nie in woorde uitdruk nie, maar doen hom darem die kompliment om nie te lieg nie. Hy "beloon" haar deur nie kwaad te word nie! Maar die verteller gaan nog verder: hy oortuig die leser daarvan dat die erkenning van die bitter waarheid vir hulle troos bring:

Hy swyg, maar hulle bly so sit. Sy stryk met haar hand oor sy gesig. "Arme Ferdinand."

So sit hulle weer 'n tyd sonder iets te sê, maar deur Basson gaan 'n weemoedige vreugde, want hy gevoel dat hulle nog nooit so dig bymekaar was nie.

Dat hulle op so 'n oomblik aan mekaar dink, is die reddende faktor. Lyding kan ook suiwer. Hulle vertroosting mag bitter wees, maar dit is eg. Besonder funksioneel is die beeld-parallel vir die handeling. "Daar brand net een kers en in die groot vertrek is die hoeke half donker" (bl. 193). Omdat die visuele in dié roman so 'n belangrike rol speel, is dit net natuurlik dat die leser ook aan lig-beelde

buitengewone waarde sal heg. Vir hoofstuk drie kon 'n mens bv. skaars 'n ander titel bedink as "Die lig wat Bart het", en hier word duidelik in dieselfde idioom voortgepraat. Watter "lig" het Fransina en Basson? Darein die kers van hul samesyn, hoewel dit die groot vertrek waarin hulle sit, half donker laat. In die slotparagraaf word die beeld verder gevoer. Nou word dit vir reliëf gebruik: "'Ons lyk soos twee jong mense wat opsit," dink Basson met 'n opflikkering van sy gewone vrolikheid; maar toe dryf hy weer terug in 'n wye weemoed." Hul kers word 'n oomblik 'n opsitkers, 'n opflikkering wat lank nie genoeg vrolikheid bring om die wye weemoed in die vertrek te verdryf nie. So sorg die verteller dat die erns nie swaartillend word nie, en plaas hy terselfdertyd die handeling in breër perspektief. Die leser neem van Fransina en Basson afskeid sonder enige illusies oor die aard van hul samesyn.

Dit blyk dat ook die vierde hoofstuk 'n definitiewe "onderwerp" het: dit wil die vraag of daar vir Bart en Fransina 'n versoening moontlik is, stel en beantwoord. In die loop van die eerste drie hoofstukke het die leser Bart en Fransina eers saam, en daarna telkens afsonderlik beskou. Hier

word die proses as't ware versnel: in één hoofstuk word elkeen 'n paar keer sentraal gestel. Die patroon is, globaal gesien: Bart, Fransina, Bart, Fransina. Ook ander karakters word sentraal gestel om die "probleem" wat behandel word, noukeuriger toe te lig. Van besondere belang, as betrokke by die driehoeksituasie, is vanselfsprekend Basson, uit wie se standpunt dikwels vertel word en wat in afdeling vier feitlik alleen aan bod is. Ook Fransina se ouers kry volop geleentheid om hū standpunt te laat blyk - 'n mens dink veral aan afdelings ses en sewe. Die boodskap is duidelik: dit gaan hier nie om 'n saak wat maar net vir Bart en Fransina raak nie, maar ook 'n verskeidenheid ander mense. Benewens bogenoemdes, is daar die kinders, Martha en Japie, noem maar op: ook die gemeenskap as geheel.

In eerste instansie gaan dit egter om Bart en Fransina. In die eerste twee afdelings word Bart aan die begin van sy "nuwe lewe" getoon. Die vraag of diē lewe nie dālk tog vir Fransina kan insluit nie, word subtiel aangeroe. Daarna word die saak vanuit die standpunt Fransina/Basson bekyk. Veral Basson se "bydrae" is belangrik: dit wys dat alles nie pluis is met Fransina se aanpassing by hāār "nuwe lewe" nie. Die spanning rondom 'n moontlike herontmoeting met Bart word opgebou. Die eerste vier afdelings word daardeur aanloop tot

die vyfde, waarin Fransina en Basson dan wel vir Bart op Uitdraai teëkom. Dit lei geensins tot 'n snelle afloop nie; intendeel: dit versterk die spanning. Fransina besef nou eers wêrklik dat sy Bart 'n onreg aangedoen het, en wil na hom terug. Die leser se onbewuste wens dat dit moet gebeur, word vroeg reeds getemper deur Basson se vrees dat Fransina dalk na Bart sal wil teruggaan, en dat hy haar nie sal wil hê nie. Dié vrees word versterk deur die gesprek tussen oom Kasper en tante Johanna. Maar Bart se "antwoord" word eers in die voorlaaste afdeling aangebied - en daarnā is die afloop snel. Die negende afdeling (Fransina terug by Basson) bestaan maar uit ietsie meer as 'n bladsy. Die hoofstuk word dus nie alleen rondom 'n sentrale "onderwerp" georden nie, maar sō georden dat spanning 'n belangrike eenheidskeppende funksie verrig.

By die deurlees van die hoofstuk val dit nie op hoe dikwels Bart en Fransina vanuit ānder se oë beskou word en hoe relatief selde hul ēie standpunt aan bod kom nie. In afdelings een en twee word wel vanuit Bart se gesigspunt vertel. Maar wanneer die leser hom weer in die vyfde afdeling teëkom, sien hy hom deur Basson/Fransina se oë. Daarna kom Bart eers weer in die agste afdeling op die toneel, waar die leser hom deur oom Kasper se oë beskou. Fransina se gesigspunt kom in afdeling drie sowat twee bladsye lank aan bod. Daarna kry

sy, in afdeling vyf, geleentheid om Bart op Uitdraai te sien stap; sowat twee paragrawe word aan h  ar gedagtes en gevoelens gewy. Nog net een keer, in afdeling agt, word pertinent vanuit haar standpunt vertel. Dit is wanneer oom Kasper wegry om Bart te gaan opsoek, en neem maar twee sinne in beslag (bl. 190). Die res is aanbod vanuit Basson, 'n vlugtige keer tante Johanna, 'n keer of wat Martha en Japie, en oom Kasper se standpunt.

Dit het beslis nie daartoe gelei dat Bart en Fransina se gevoelens "afgeskeep" word nie. Vertelling vanuit die standpunt van 'n reeks bykarakters bied hier 'n verskeidenheid perspektiewe   p die hoofkarakters. Dit maak nie saak vanuit wi   se standpunt vertel word nie - die Bart/Fransina-problematiek bly sentraal. Bowendien het 'n mens met 'n verteller te doen wat goed weet hoe om deur suggestie te vergoed vir 'n verlies aan direkte uitbeelding. Daarby staan die roman nou einde se kant toe. Die leser het met die voorlaaste hoofstuk te doen, en daar is 'n merkbare versnelling in die tempo. Vertelling vanuit die standpunt van 'n reeks bykarakters hou plek-plek beslis voordele van ekonomie in.

Dit is nietemin duidelik dat Bart en Fransina se gev  elens in hoofstuk vier nie meer hoofsaak is nie; dat dit doelbewus 'n bietjie na die agtergrond toe geskuif word. Dit hou waarskynlik verband met 'n proses wat reeds vroeg in die roman begin

het, en waaroor 'n mens vermoedelik nie tot finaliteit sal kan kom voordat jy die roman in sy geheel kan beskou nie: die toenemende aandag vir sekere implikāsies van die handeling. ²⁰⁾ In hoofstuk drie het twee uit die vier afdelings reeds gekonsentreer op Bart se insig in sy probleme, en in hoofstuk vier word die vraag of daar 'n versoening tussen Bart en Fransina moontlik is, feitlik aangebied as morele debat.

As 'n mens daarna terugkyk, beseef jy dat die onderskeie standpunte van bv. Basson, Fransina, oom Kasper en Bart 'n betekenisvolle patroon vorm. Hoewel oom Kasper in afdeling agt Fransina se standpunt "verdedig", sien hy die saak eintlik in soos Bārt. En hoewel Fransina na Bart wil terug, is daar belangrike ooreenkomste tussen haar en Basson se uitkyk op die saak. 'n Mens sou dit sō kon vereenvoudig: Bart en oom Kasper beskou dit prinsipiëel; Fransina en Basson beskou dit pragmaties. Basson tree in hierdie hoofstuk teenoor Fransina besonder "kōrrek" op. Maar hy vertoon 'n sekere morele blindheid. In afdeling vyf laat blyk hy hy is spyt hy het met haar getrou, maar nie omdat hy voel hy het verkeerdgedoen nie: bloot omdat dit nie regtig 'n sukses is nie en hy hom by baie mense "stink gemaak" het. ²¹⁾ Fransina

20). Vgl. bl. **176** hierbo.

21). Vgl. bl. **320** hierbo.

sien wel in dat sy Bart 'n onreg aangedoen het, maar in haar poging om dit reg te stel, is sy bereid om 'n soortgelyke onreg te begaan. Uiteindelik aanvaar albei 'n pragmatiese uitweg. Oom Kasper sien wel in dat 'n versoening tussen Bart en Fransina in die omstandighede afkeurenswaardig is, maar laat hom tog ompraat om dit te probeer bewerkstellig. Net Bart laat hom nie tot kompromis dwing nie. Hy tree volgens morële oortuiging op. Nie dāt nie, maar wāārom 'n versoening tussen hom en Fransina onmoontlik is, word beklemtoon. - Om saam te vat: hierdie hoofstuk bied as't ware 'n gesprek rondom 'n sentrale vraag. Daaraan sou 'n mens miskien reg kon laat geskied deur 'n titel in vraagvorm: "'n Tweede kans?"

Sekere verhaallyne word in hoofstuk vier tot hul logiese uiteinde gebring. Wat die liefdestematiek betref, lyk 'n verdere ontwikkeling ná Bart se afwys van Fransina se versoeningspoging en haar terugkeer na Basson, baie onwaarskynlik. In diē verband kan 'n mens daarop wys dat hoewel Bart en Fransina hier, vir die eerste keer sedert hoofstuk een, in een en dieselfde hoofstuk optree, hulle steeds "apart" gehou word. Hulle kom om die bēurt aan bod. Hul "herontmoeting" in afdeling vyf is feitlik 'n nie-ontmoeting. Al wat gebeur,

is dat Fransina en Basson in hul motor by Bart verby ry. Wat aanbiedingswyse betref: by dié "ontmoeting" word Bart se standpunt nie gestel nie; hy word bloot van buite beskryf. Dit bly in alle opsigte 'n Fransina/Basson-afdeling. En in afdeling agt bly Fransina op haar pa se plaas agter as dié na Bart toe ry met haar boodskap. - Misverstand het gegroei tot iets wat die lewens van 'n hele paar mense ingrypend verander het, en gelei het tot 'n verruiming van die menslikheid van veral die drie hoofbetrokkenes: Bart, Fransina en Basson. Wat Fransina en Basson as sodanig betref, skyn daar ná hul wedersydse aanvaarding van hul situasie, en dus mekaar, ook nie meer iets te sê nie.

Ook die rebellietema het deur die roman 'n geleidelike verruiming ondergaan. Wat aanvanklik gelyk het na "Bart se deelname aan die 1914-rebellie", is uitgebrei om 'n kyk te bied op 'n vólk in die groep van rebellie.²²⁾ Ook dié lyding het 'n suiweringseffek gehad: daar is, o.a. deur die groei van die Nasionale Party, voortekens van 'n nuwe Afrikaner-eenheid. Dit lyk nie alte waarskynlik dat die verteller die rebellie as sodanig veel verder as dit sal voer nie. Wat betref Bart se deelname aan die rebellie: hy het sy tronkstraf uitgedien, is "amptelik" terugverwelkom ná sy vrylating, en is die insig gebied dat sy swaarkry tóg nie tevergeefs was nie. Die rebellie "was soos 'n wind wat 'n smeulende miskoek laat opvlam en die wêreld se gras aan die brand steek" (bl. 163).

Watter aspek van die Bart Nel-verhaal moet dus nog verder vertel word? Dit is heel moontlik dat die verteller nog nie tevrede voel met wat hy oor Bart se "nuwe toekoms" te vertel gehad het nie. Tot dusver het hy nog nie 'n enkele stukkie voorbereidingswerk verniet gedoen nie. In die tweede afdeling van hoofstuk vier het die leser te doene gehad met 'n Bart en Annekie onderweg na die Hoëveld om na 'n stuk huurgrond te gaan kyk. Hy weet egter nog nie wat van dié planne gaan word/geword het nie. Reeds in die roman se eerste sin het die leser verneem dat Bart "vroeër" op Kafferkraal gewoon het, en dus by implikasie dat hy "deesdae" elders woon. Hy vermoed dus dat die verteller, soos dit sy gewoonte is, ook dié vertel lyn end-uit sal voer.

Op die keper beskou, word 'n mens deur hoofstuk vier nie alleen daarop voorberei om Bart na die Hoëveld te volg nie, maar ook op wat hom daar te wagte is. Van besondere belang in die roman tot dusver is 'n reeks uitsprake (dikwels "gedagte-uitsprake") waarin die woorde "het" of "hê" voorkom. Reeds in hoofstuk twee het 'n mens een teëgekom, toe Fransina n.a.v. Bart se egskeidingsbrief gevoel het: "Hy wil haar nie meer hê nie. Sy kan Basson maar neem" (bl. 132). Wedersydse misverstand is beklemtoon deur 'n soortgelyke gedagte van Bart, toe hy in hoofstuk drie op hâar

brief gereageer het: "Jy moet 'n man hê soos Basson... So 'n man moet jy hê. Vat hom tog" (bl. 156). 'n Verdere gedagte het feitlik voorspellingswaarde gehad: "Ek wil geen vrou hê wat nie met haar hart by my is nie" (bl. 157).

In hoofstuk vier word dié reeks verbandhoudende uitsprake van nog groter belang. Vroeg reeds het Basson begin vrees dat Fransina na Bart sal wil teruggaan "en hy sal haar nie weer wil hê nie" (bl. 176). Sy aanvanklike reaksie op dié vrees: "'n Vrou wat by my is en aan 'n ander dink, wil ek nie hê nie; was meer blaf as byt. 23)

Een van oom Kasper se eerste vrae toe hy van Fransina se planne i.v.m. Bart gehoor het, was: "Wil hy haar weer hê? (bl. 184). Dit het hy betwyfel, en met tante Johanna se standpunt: "as sy nou spyt is daaroor en hy wil haar weer hê, dan meen ek hy het die meeste regte" (bl. 186), het hy nie saamgestem nie. Toe oom Kasper Bart vertel Fransina wil met hom praat, wou dié weet: "Wat wil sy van my hê?" (bl. 191). En in die slotafdeling moes Fransina teenoor Basson erken: "Hy (Bart) wil my nie meer hê nie" (bl. 194). Om haarself, en Basson te troos, het sy bygevoeg: "Jou het ek darem. Jy wil my hê" (Bl. 194).

Teen dié agtergrond kry 'n toneeltjie tussen Bart en Annekie vroeg in hoofstuk vier spesiale

betekenis. Die aand van Bart se terugkoms op Uitdraai sit sy "by haar vader, haar arms om sy nek, haar wang teen syne. So sit hulle teen mekaar, sywend. 'My Annekie,' dink hy. 'Jou het ek dareem nog'" (bl. 163). Dit is 'n toneeltjie wat bowendien as slot van 'n afdeling spesiale aandag kry. Die skrif is aan die muur dat daar 'n tyd gaan kom dat Bart haar ook nie meer sal "hê" nie.

Moontlik hou dit verband met wat geleidelik 'n steeds belangriker tema geword het: die afstropingsproses waaraan Bart onderwerp word. Hy het reeds sy plaas verloor, sy vrou verloor, sy huisgesin sien verbrokkel, die rebellie sien misluk, en is selfs 'n tyd lank sy vryheid ontnem. Deurdat al hoe meer van hom weggeneem is, is sy karakter steeds noukeuriger getoets, is hy steeds meer op eie reserwes aangewys. In 'n sekere sin is Annekie al "besitting" wat hy oor het - in dié sin wat hy in gedagte gehad het toe hy in die tronk aan haar gedink het as "nog altyd die liefste besit wat ek het" (bl. 153). Nou lyk dit of ook dít hom ontnem gaan word; of sy karakter in hoofstuk vyf aan 'n verdere toets onderwerp gaan word. Die logiese uiteinde van die handelingsverloop tot dusver is dat Bart uiteindelik van álle beskermings gestroop moet staan.

HOOFSTUK V.

1. Op Steenkoolbank

Hierdie afdeling is niks anders as 'n "spesiale" eksposisie vir die slothoofstuk nie. Die leser ontmoet in Gert Maritz en sy vrou 'n splinternuwe stel bykarakters. Maritz word dieselfde kompliment gedoen as Basson en oom Kasper deurdat hy, hoewel klaarblyklik bÿkarakter, geografies en deur sy politiek "geplaas" word. Reeds in die eerste sin verneem 'n mens hy woon "Op Steenkoolbank, in die Hoëveld... op 'n stuk huurgrond" (bl. 195). Dus: waar Bart en Annekie ook na huurgrond gaan kyk het. Sy politiek is in Bart se terme aanvaarbaar: hoewel hy in die rebellie tuis gebly het, was hy teen die regering (bl. 196). Daar word genoeg van die Maritze se lewensomstandighede vertel om die armoedigheid daarvan, en die eensaamheid veral vir 'n vrou, vir die leser 'n werklikheid te maak. Dié atmosfeer word dan oorgedra op 'n beskrywing van 'n aangrensende stuk grond, groter as Maritz s'n, maar skaars minder triestig: "Die ou verwaarlooste huisie met 'n paar vernielde perskebome en 'n vervalte kraal, staan daar nog" (bl. 196). Onmiddellik daarna word die vermoede bevestig dat Bart die nuwe huurder is: "Hy kom reeds 'n week later, alleen met sy dogtertjie, 'n meisie van

twaaalf jaar." Die "boodskap" is duidelik: Bart begin sy nuwe bestaan nie in weelde nie en feitlik in afsondering. Hoewel hy goed met Maritz stryk en Annekie goed met sy vrou, is dit in meer as een opsig 'n ver ent van Kafferkraal af - en geen behoorlike lewe vir Annekie nie, al het sy dit "gou gewoond geword, trots daarop dat sy haar vader se huis versorg" (bl. 197).

Die mededeling is ekonomies en op die punt af ("So het 'n jaar verby gegaan..."). Net by een voorvalletjie staan die verteller 'n oomblik stil. As Maritz Bart vra of hulle Sondae saam sal boeke vat, weier hy: "dit doen hy liever met Annekie alleen. Annekie vra hom dan gewoonlik oor wat hy gelees het en dan het hulle lang gesprekke oor God en Sy wil en oor allerhande dinge in die Bybel. Dit wou Bart nie verloor nie, en daarom sê hy dat elkeen maar self boeke moet vat" (bl. 197). 'n Mens voel; ietwat gewigtige onderwerpe vir 'n dogtertjie van twaaalf. Maar daardeur word die indruk bevestig dat Bart nie meer die man is wat sonder 'n Bybel op kommando gegaan het nie. 'n Mens kan verstaan dat die vertroosting wat die Bybel hom bied, dubbele vertroosting is as hy daaroor met sy dogter, sy "liefste besit", gesels - en dat hy dit nie wil "verloor" nie. Om hom aan 'n laaste "toets" te onderwerp, word feitlik 'n artistieke noodwendigheid: dit kan die strafste toets van almal word.

2. "En ek is nog hy"

Die roman se slotafdeling is ook sy langste; dit beslaan amper dertien bladsye. Die tydsverloop strek van voormiddag tot skemeraand van dieselfde dag en die handeling word tot enkele eenheid geteleskopeer. Op 'n onbeduidende uitsondering of ~~wat na~~, vind die gebeure in Bart se woonhuis plaas. Dat dit 'n spesiale dag is - Annekie se verjaardag, sowat 'n jaar ná haar en Bart se aankoms op Steenkoolbank - gee aanleiding tot die handeling. Daar is Annekie en die bediende se opgewonde voorbereiding van die maal; Bart se vrolike plaery; gelukwensing en 'n geskenkie van die Maritze; die oorhandiging van Bart se geskenk, 'n perd (al geleentheid waarvoor die handeling vlugtig na buite verskuif); selfs 'n onverwagse besoek en geskenkie van Martha en Japie. Maar nie verniet "kies" die verteller vir Annekie se verjaardag 'n Saterdag, wat Martha en Japie se besoek moontlik maak nie: die verloop van 'n jaar het die grootmense tyd vir besinning oor Annekie se toekoms gebied, en Martha kom nou ook van Bart rekenskap opeis oor Annekie se opvoeding en toekoms. Die buitengewone vrolikheid van die voormiddag beklemtoon die uiterste verlatenheid waarin Bart laatmiddag agterbly as Annekie saam met Martha en Japie vertrek om ter wille van haar opleiding by hulle te gaan inwoon.

Dit is duidelik dat die verteller doelbewus die geleentheid skep om die roman se slothandeling te dramatiseer. Ná die eerste afdeling is geen verdere voorbereiding nodig nie. Die handeling begin onmiddellik. Die aanbod bestaan vir meer as negentig persent uit 'n verslag van wat die mense doen en sê, en dialoog speel 'n besonder belangrike rol. Van bewegings, gebare en dies meer word sô ekonomies verslag gedoen dat dit sterk herinner aan aanduidings vir die handeling in 'n toneelstuk. Wat in die mense omgaan, word - op die uitsondering van die laaste anderhalf bladsy na - ongerapporteer gelaat, m.a.w. oorgelaat aan implikasie en suggestie.

Maar hoewel die aanbod skynbaar met "uiterlikhede" gemoeid is, speel die kernhandeling hom tog innerlik af. Die essensie van hierdie afdeling is Bart se besluit om Annekie te laat weggaan. Tot dié besluit kom hy op bl. 205 tot 206; die ganse vrolikheid rondom Annekie se verjaardag, wat strek vanaf bl. 197 tot 205, dien as aanloop daartoe. Die res is in 'n sekere sin afloop. Bart oortuig Annekie daarvan dat dit vir haar beswil is om weg te gaan en sien haar vertrek (bl. 206 tot 208); daarna moet hy, ná hierdie laaste opoffering, vrede in homself vind (bl. 208 tot 210).

'n Mens begin aan die tweede afdeling lees met 'n sterk vermoede dat ook Annekie Bart ontnem gaan word.²⁴⁾ Maar nie alleen daarom vervul die verjaardagvrolikheid jou met huiwering nie. Die moontlikheid dat Bart haar kan verloor, word spesifiek aangeroei. As Maritz op bl. 203 die opmerking maak dat 'n kind darem 'n groot aantreklikheid in 'n huis is, volg 'n veelseggende passasie:

"Ja," antwoord Bart. "My suster hou aan dat ek haar by hulle moet laat bly, maar ek sien nie kans nie. Jy weet self Gert, sy is soos 'n maat vir my. Ons kan ure lank oor alles sit en gesels, want sy is so slim as 'n grootmens. Sy laat my by rukke al my swarigheid vergeet, maar as sy sou moet weggaan, dan weet ek nie hoe hou ek dit uit nie."

Dit word duidelik waarom Maritz in afdeling een so noukeurig bekendgestel is: hy fungeer, soos oom Gawie in hoofstuk een, as begeleidende karakter wat met Bart die vreugde van Annekie se verjaardag kan deel, teenoor wie Bart (tot klaarblyklieke voordeel van die leser) soms sy hart kan uitpraat. Hier stem hy, uit natuurlike meegevoel met Bart, saam dat dié sy dogter nog by hom moet hou. Dit doen nie afbreuk daaraan dat die leser Bart op 'n ongerymdheid betrap het nie. Ná sy besluit in die tronk om ter wille van

sy kinders 'n pad van plig te stap, en sy gevolglike afwysing van Fransina se versoeningspoging, is dit ongerymd dat hy Annekie se belange nie onvoorwaardelik voorop stel nie. Dat hy toegelaat het dat sy 'n kruk vir sy swaarmoedigheid word, is menslik, maar skiet tekort aan *die* ideale wat hy vir hom gestel het/ vermoedelik nog stel. Dat hy self daarvan bewus is, blyk uit sy gesprek 'n bietjie later met sy suster en swaer. Juis dit versterk 'n mens se meegevoel met hom. Hy word end-uit voorgestel nie as ysterman nie, maar as feilbare mens - wat duidelik voor 'n bitter moeilike keuse te staan gekom het:

"Ja. Ek weet ek behoort jul aanbod aan te neem, maar waarlik ek sien nie kans nie. As ek hier allenig moet bly, dan weet ek nie hoe sal ek dit uithou nie. Dis waar, as ek aan Annekie se toekoms dink, dan moet ek sê, laat haar by julle gaan bly. Maar ek is te veel geheg aan haar. Miskien later as dinge bietjie geslyt het" (bl. 205 tot 206).

Toe oom Gawie in die tronk, nā Fransina se eg-skeidingsbrief, Bart uitdruklik sy simpatie aangebied het, wou Bart daar niks van weet nie. En toe oom Kasper hom kom vra het om Fransina terug te neem, kon hy oom Kāser op sy plig wys. Maar nou het Bart 'n stadium bereik waarin hy dit nie meer kan "bekostig"

om iets (iemand) te verloor nie; dan sal hy niks (niemand) oor hê nie. Nou bespreek hy sy dilemma met, kla hy feitlik teenoor sowel Maritz as sy suster en swaer. Japie is, soos Maritz, dadelik simpatiek. Maar Martha, nie verniet Bart se suster nie, wys hóm nou op sy plig: "Ons het die voorstel gemaak vir Annekie se ontwil natuurlik. Daar is baie dinge wat sy hier nie het nie..." En dit bring Bart verby die keerpunt:

"Goed," sê Bart somber. "Ek sal haar laat saamgaan, maar as dit vir my te swaar word, moet sy terugkom."

"O ja, natuurlik."

"Ons kan eers 'n rukkie probeer," sê Martha. "Dit kan ook wees dat sy self liewers weer terug wil" (bl. 206).

Maar dié tegemoetkomendheid is sommerso, die bietjie suiker nadat die medisyne gesluk is. As Bart eers 'n besluit geneem het, is dit finaal; daarvoor sal die leser instaan. - Ook Bart se lááste besluit is dus, ten koste van eiebelang, die moreel korrekte besluit. Weer is daar skynbaar 'n verband tussen 'n besluit-uit-oortuiging van Bart se kant en sy godsdienssin.²⁵⁾ Hy en Annekie voer klaarblyklik op Steenkoolbank 'n godvresende lewe. Wanneer hy en Annekie nou afskeid neem, wil sy weet of hy baie sal verlang. Hy antwoord "Ja, ek sal baie verlang, maar

ek wil graag die beste vir jou." Onmiddellik daarna maan hy haar om elke dag in haar Bybel te lees (bl. 207).

Dit is miskien 'n bietjie eienaardig dat die besef dat Bart alleen moet agterbly, vir die leser soveel meer van 'n werklikheid is as die besef dat hy vir Annekie verloor²⁶⁾ - ten spyte van al die verteltyd wat in hierdie afdeling vir oulaas aan haar afgestaan word. Sy is in altesame sowat 9½ van die sowat dertien bladsye op die toneel. In die verlede het die verteller in sy uitbeelding van Annekie telkens so amper-amper in die sentimentele verval: 'n mens dink aan haar gebedjie oor Bart (bl. 135); aan die ontmoeting tussen Bart en Annekie nadat hy uit die tronk vrygelaat is (bl. 161); en so meer. Miskien deels daarom beperk die verteller hom in die roman se slot-afdeling in so 'n mate tot "objektiewe" aanbiedingsmiddele (gebare, dialoog, ens.). Sentimentaliteit in hierdie stadium sou afbreuk kon gedoen het aan die opregtheid van Bart se offer. Hoe dit ook al sy, die leser ervaar Annekie se vertrek nie juis as "persoonlike" verlies nie.

Intussen lei die eintlik oormatige gebruik van dramatiseringstegnieke, soos die soortgelyke procedure in hoofstuk een, plek-plek tot hinderlike toneelmatigheid.²⁷⁾ Annekie moet danspasse maak, haar bene

26. Dat Bart Kafferkraal moes verloor, het die leser werklik aangegryp. Vgl. in dié verband o.a. bl. 293 en hierbo.

27. Vgl. o.a. bl. 140 hierbo.

uitskop en haar arms rondswaai sodat die leser kan "sien" sy is opgewonde (bl. 198). Die bediende "slaan skrillaggend haar hande op haar maag" om te wys hoe verspot sy Annekie se opgewondenheid vind. Sowel sy as Annekie praat 'n keer of wat hardop met hulself sodat die leser kan "hoor" wat in hul gedagtes aangaan.

Bart se huis word 'n soort verhoog, met die karakters volgens toneelpatroon voortdurend aan't "op"- en "af"-beweeg. Die uitgangspunt vir die vertelling is die eetkamer. Aanvanklik beweeg Annekie en die bediende in en uit na die kombuis. Dan kom Bart in (bl. 198). Vervolgens Maritz (bl. 201). Bart en Maritz gaan uit, Bart kom weer in (bl. 202). Hy en Annekie uit om na die perd te kyk, en vir 'n oomblik is die werf die verhoog. Annekie weer in (bl. 202) en uit (bl. 203). Bart en Maritz in (bl. 203). Annekie uit, weer in om te waarsku dat sy Martha en Japie sien aankom (bl. 203). Maritz uit, Martha en Japie in (bl. 204). Annekie uit om Martha kans te gee om met Bart te praat (bl. 205). Annekie in (bl. 206), en nou moet Martha en Japie weer uit sodat sý met Bart kan gesels (bl. 207). Martha en Japie dan weer in (bl. 208). Bart bly agter as hulle met Annekie vertrek.

Nie net d  t die karakters so heen en weer ge-
 jaag word nie, maar ook die stereotiepe "toneel-
 aanduidings" daaraan verbonde, word op die duur erg
 hinderlik. "Gert Maritz kom in die deur" (bl. 201).
 "Bart en Maritz gaan na buite, maar dadelik daarna
 kom Bart weer terug." "Sy storm na buite."
 "Annie hol na binne" (bl. 202). "Sy hoor haar
 pa en Maritz weer inkom" (bl. 203). "Maritz gaan
 weg" (bl. 204). "Sy hol weg" (bl. 205). "Wagter
 kom binne en hulle hoor Annie aankom" (bl. 206).
 "Martha kom weer binne" (bl. 208). S   sou 'n mens
 kon voortgaan.

Die verteller se onbereidwilligheid om self 'n
 mededeling te doen, dwing die karakters dikwels tot
 onnodige dialoog. Om die nagereg op die tafel te kry
 sod  t dat Bart Annie kan prys vir di   heerlike "poeding",
 verg op bl. 200 tot 201 vier re  ls dialoog. Eers
 moet Bart s   hy wil sy poeding h  . Dan roep Annie
 die bediende. Di   antwoord: "Nonnie?" Daarop s  
 Annie: "Bring die poeding." D  n eers kan Bart
 daaraan proe! Ander kere voel 'n mens weer: as die
 verteller nie deur eie mededeling 'n gaping wou help
 oorbrug nie, kon hy gerus 'n bietjie m   r dialoog ge-
 gee het. Die oorgang van vrolikheid na olikheid op
 bl. 205, wanneer Martha Bart vra: "Het jy ons brief
 gekry?", is werklik t   abrupt. Van di   brief het die

leser nog geen woord gehoor nie. Vir hierdie verteller is dit, om die minste te sê, heel ongewoon om sô 'n onderwerp sô onvoorbereid aan te roer. 'n Soortgelyke abruptheid geld die gesprek tussen Bart en Annekie op bl. 206 tot 208. Die moontlikheid dat sy moet weggaan, is teenoor Annekie klaarblyklik nog nie eens genôëm nie. Nou moet Bart haar daarvan oortuig dit is vir haar beswil, van haar afskeid neem en haar in Japie se motor stop - alles binne skaars 'n bladsy en 'n half. Let wel dat nòg Bart, nòg Annekie se gevoelens ôf gedagtes aan bod kom: dialoog moet alles behartig. Geen wonder dat die leser nie heeltemal vrede het met hierdie afskeid nie.

Miskien is 'n deel van die verteller se "probleem" met Annekie in die slotafdeling dat hy haar in die loop van sy vertelling déúrgeans "van buite" beskou het. Nêrens in die roman kom haar innerlike aan bod nie. Dat sy as "dogtertjie" oortuig, is veral te danke aan sy vermoë om dialoog te skryf. Sy gesels oor haar swart hen en kuikens, oor haar onderwyser en skoolmaats, met haar ma oor haar pa en andersom, sy borrel oor oor haar perd. Maar sy moet te veel funksies verrig om werklik tot eie lewe te kom. Sy dien om haar ma aan haar pa

te herinner en as spieël vir haar ma se smart; sy word deel van haar pa se toekomsplanne en is vir hom 'n stut in sy eensaamheid. Sy verkry wel 'n mate van individualiteit deur haar pa en ma se gevoelens en gedagtes i.v.m. haar - maar terselfdertyd begrens hulle haar ontwikkeling tot karakter in eie reg. Sy word nl. altyd in tërme van Bart of Fransina uitgebeeld. Waarskynlik dāārom dat die verteller met haar uitbeelding "sukkel" - omdat hy nooit tot rekenskap kom oor hāār kant van sake nie.

Of dit uit onvermoë of onwilligheid is om aan 'n kind se individualiteit reg te laat geskied, is moeilik om te sê. Maar 'n mens kān daarop wys dat Annekie se broertjie, "die kleine Boet", sō min indruk maak dat hy net so wel uit die roman weggelaat kon gewees het. In die egskeidingstydperk dink Bart maar één keer, en dit in die verbygaan, aan Boet (bl. 153). Ook Ousus, Basson se dogter, word bloot van buite beskou (kyk bl. 171). - Dit is beslis jammer dat die verteller nie met Annekie 'n bietjie meer moeite gedoen het nie. Net 'n klompie oortuigende Annekie-gedagtes, versprei deur die roman, sou al vir sy uitbeelding van haar as gesonde aanvulling kon gedien het. En dit sou weer die hele aanloop tot die roman se slottoneel - Bart alleen ná

Annekie se vertrek saam met Martha en Japie -
kon verstrekket het.

Die slottoneel as sodanig (bl. 208 tot 210) is die roman in alle opsigte waardig. Die oomblik dat Annekie-hulle om die skuinste van die bult verdwyn en die verteller weer op karakters konsentreer wat hy klaarblyklik deur-en-deur verstaan (Bart sentraal, met Maritz as begeleidende karakter), is sy aanslag weer suiwer, kom die dramatiese aanbod tot sy reg. Soos Fransina by sy vertrek destyds van Kafferkraal, kom Bart eers mettertyd weer tot 'n besef van sy omgewing. Hy sien sy hond langs hom staan:

"Ja, Wagter, nou is dit nog net ons twee," sê hy.

Hy gaan die huis in waar die wyn en glase nog op die tafel staan en gaan sit. Hoe stil is dit in die huis. Met sy gesig op sy hand sit hy en staar.

Hy hoor buitekant loop en trek homself reg. "Kom maar binne, Gert."

Maritz gaan sit. "Sy is nou weg?" sê hy.

"Ja, sy is weg."

"Dit sal baie leeg wees."

"Ja, dit sal baie leeg wees."

Maritz sit hom 'n tydjie en bekyk. "Nou het jy niks meer nie," sê hy om Bart te troos.

"Alles is nou weg" (bl. 208).

'n Mens het nou weer te doen met suggestie en effektiewe onderbeklemtoning wat op 'n hele "onderlaag" agter die handeling dui. Hier dra elke sin daartoe by om uitdrukking te gee aan Bart se alleenheid. Deur sy hond aan te spreek, praat hy eintlik met homself. In die huis tref hy verdere "bewyse" aan: die wyn en glase op die tafel, die stilte. Veral twee sinne dwing die leser tot besinning oor Bart se gevoelens. Bart "sit en staar"; hy moet hom "regtrek" as hy Gert hoor inkom. Met sy besluit agter die rug, soek hy nie meer simpatie nie, is hy bereid om die gevolge te dra. Hy beaam Maritz se woorde, niks meer nie. Asof deur onuitgesproke verstandhouding oor die korrekte optrede tussen manne, bied Maritz hom ook geen direkte trooswoorde nie. Tog toon hy dat hy iets begryp van wat in Bart se gemoed omgaan: "'Sy is nou weg?' sê hy." Soos vir Fransina en Basson aan die einde van hoofstuk vier, moet Bart die werklikheid in die oë kyk. Meer as die waarheid het Maritz ook nie om te bied nie: "'Dit sal baie leeg wees... Nou het jy niks meer nie,' sê hy om Bart te troos." Van die laaste agt sinne in bg. aanhaling, gee nie minder as ses dié gedagte weer nie.

Ook deur die verwysings na "het" en "hê" word die aandag daarop gevestig dat Bart se "toestand" die eindpunt is van 'n lang proses.²⁸⁾ Martha sê, nadat sy Annemie

28. Vgl. bl. **344** tot **345** hierbo.

gehelp het om haar goed bymekaar te kry: "Nou het ons alles, dink ek" (bl. 208). In die konteks dui dit maar te duidelik ook op alles wat Bart deur die loop van die roman verloor het. Maritz se "trooswoorde" stel dit bo twyfel: "Nou het jy niks meer nie" (bl. 208). Daarop aanvaar Bart die uitdaging om as't ware 'n eie balansstaat voor te lê:

"Ja, alles het hulle nou," sê Bart.

"Hulle?" vra Maritz.

Maar Bart swyg.

"Hulle het nou alles," sê Bart. "Net my het hulle nog nie."

"Hê?" vra Maritz asof hy nie goed verstaan nie.

Maar Bart gee geen antwoord nie (bl. 209).

Bart keer die bordjies om. Pas nog kon Maritz hom sit en bekyk met 'n soort ik-heb-je-dóór-kyk, maar nou praat Bart skoon by hom verby. Eensklaps is Maritz in 'n narrerol, sorg sy ónbegrip vir reliëf wat Bart se erns beklemtoon. Die komieklike dus in dié van die erns. As die leser nie gedink het hy verstaan Bart beter as Maritz nie, sou hy Maritz se ongebrui nie komieklik gevind het nie. Maar só eksplisiet stel Bart sy "boodskap" ook weer nie. Soos 'n goeie nar, is deel van Maritz se taak om tot nadenke te stem. Hy probeer Bart ook tot 'n noukeuriger uitleg aanpor. Die situasie bly dus dramaties, maar hoe ver reeds van die toneelmatige wegbeweeg is, blyk duidelik uit die passasie wat nou volg:

"Hoe meen jy," vra Maritz weer.

Maar Bart sê niks; sit en kyk deur die oop deur na die verte, sit en kyk na alles wat hy verloor het, sit en kyk na die ding waarvoor hy veg. Na 'n tyd staan hy op.

"Hulle het nou alles," sê hy half uitdaend, "hulle het my grond, my vrou, my kinders. Maar my het hulle nie. Hulle kan maar kom, hulle kan my maar in die tronk gooi en hulle kan maar my grond vat; hulle kan my maar doodskiet ook, maar my sal hulle nie kry nie."

Eintlik word Maritz nie 'n "gelyke kans" gegun nie. Die leser het saam met Bart deur die roman beweeg. En wat die slottoneel betref, het hy al voor Maritz op die toneel gekom het, in Bart se gedagtes begin deel. 'n Sin soos "Hoe stil is dit in die huis" (bl. 208) is erlebte Rede; lank nie meer beskrywing-van-buite nie. En hierbo word die leser, anders as Maritz, die geleentheid gebied om te "sien" waarna Bart sit en kyk; 'n bevoorregte blik op sy innerlike gebied. Hier moet 'n mens duidelik tussen die verteller en Bart se rol onderskei: Bart mik sý woorde nie op 'n leser nie, en klaarblyklik maar net skramsweg op Maritz. Eintlik praat hy met homself. Geen wonder dat Maritz ongemaklik en uitgesluit begin voel en al gou 'n verskoning vind om te loop nie:

Maritz kyk na hom, verskuif op sy stoel, draai sy oë na die oop deur.

"My kry hulle nooit," sê Bart. "Ek is Bart Nel van toe af, en ek is nog hy."

Maritz dink: "Hy praat snaaks die man vanmiddag," en hy staan op en gaan in die deur staan.

"Dit lyk my of die beeste al aankom," sê hy. "Ek wil dan maar loop. Naand Bart."

Maritz ontsentimentaliseer die aanbod deur die korrekatief wat hy op Bart se optrede bied. Dit is funksioneel dat hy Bart nie verstaan nie. Sý gedagtes is weer nie vir Bárt toeganklik nie - en alte vleierende gedagtes is dit nie! Intussen is die leser ook tot 'n bestekopname gedwing. Wat bedoel Bart met daardie "hulle"? Fransina-hulle? Politieke opponente? Of iets groters, wat dié dinge insluit? Teen die agtergrond van die roman (die rebellie, dit wat hy moes prysgee, dat hy alleen agterbly), verbaas dit nie dat Bart aan 'n geveg dink waarin hý teen opponerende magte te staan gekom het nie. Hoewel hy, soos dit sy aard is, in konkrete terme dink, is dit dadelik duidelik dat hy aan abstrakte begrippe uitdrukking probeer gee. 'n Mens kan die aard van sy stryd nader bepaal as jy besef dat hy dit sien as iets wat nog voortduur: hy sit en kyk na die ding "waarvoor hy veg". Deur die wyse waarop hy sy verliese as't ware katalogiseer, word nog 'n verhaaldraad ingebind: 'n mens oorskou die afstropingstema. Maar sý stryd oorskrei rebellie en egskeiding, verarming en vereensaming. As hy sê: "My kry hulle nooit", het hy klaarblyklik nie selfbehoud of oorlewing in gedagte nie, want dit waarvoor hy veg,

kan ook die dood trotseer: "hulle kan my maar doodskiet ook, maar my sal hulle nie kry nie". Soos in sy uitbarsting in die tronk oor die siener se gesigte, gaan dit hier vir hom weer oor 'n konsep van sy ideale vir homself.²⁹⁾ Daar was hy nog ekkerig: "Dit sê ek, ek Bart Nel" (bl. 155). Hier verkry hy, deur die derde persoon, verdere perspektief op homself: "Ek is Bart Nel van toe af, en ek is nog hy." Met daardie "hy" bedoel hy hoegenaamd nie die-Bart-wat-ek-vroeër-was nie, maar die-Bart-wat-ek-nog-altyd-probeer-wees. Hy mag foute begaan het, maar aan dáárdie Bart, dáárdie aspek van homself, het hy getrou probeer bly.

Nòg die verteller, nòg Bart probeer dus te kenne gee dat Bart glad nie verander het nie/nie kan verander nie. Die element van bravade wat uit sy woorde spreek, is feitlik al van die "uiterlike" Bart wat oorgebly het, en dit ook maar deels: hy praat maar "half uitdagend". Daarby nog dit: toe Bart in hoofstuk een Botha se portret laat vernietig het, toe hy in die tronk teen die siener uitgevaar het, was sy optrede in 'n belangrike mate gerig op 'n gehoor. As dit nie vir Fransina, oom Giel en Pieter was nie, kon Bart Botha se portret maar self gaan weggooi het; waarom anders dit vir die bediende gee om in die vuur te steek?³⁰⁾

29. Vgl. bl. **295** hierbo.

30. Vgl. bl. **139** tot **141** hierbo.

En in die tronk probeer hy nie maar net om oom Koert te oortuig nie: hy steek so-te-sê vir sy mede-gevangenes 'n preek af.³¹⁾ Maar hier probeer hy niemand beïndruk nie. Net Maritz is teenwoordig, en van Maritz het Bart feitlik vergeet. Hy is so gepreokkupeer met dit waaroor hy nadink, dat hy Maritz se vrae skynbaar nie eens hoor nie, en dit skaars agterkom dat Maritz vertrek het:

Bart bly heen en weer loop in die klein kamertjie, van die buitedeur na die kombuisdeur en van die kombuisdeur na die buitedeur. Hy sê sy gedagtes half luid.

Hy sit sy gesprek met homself voort selfs ná Maritz se vertrek. Hy probeer maar te duidelik op niemand indruk maak nie. Sy uitdaging is gerig aan daardie onsigbare magte wat hy beveg het/beveg. In die portret- en tronk-episodes was sy durf te bewonder, maar het sy bravade volledige identifikasie met hom in die weg gestaan. Hier laat sy uitdaging meegevoel, en dus vollediger identifikasie, met hom toe.

'n Mens sou kon redeneer dat Bart die rēg tot 'n bietjie uitdaendheid, die rēg tot die leser se meegevoel "gekoop" het deur wat hy alles moes prysgee. Maar dit gaan nie op nie. As daardie

31. Vgl. bl. **294** tot **297** hierbo.

verliese tot geen kentering in hom gelei het nie, sou daar in die slottoneel stééds afstand tussen hom en die leser gewees het. Hy het sy "regte" verwerf deur die wyse waarop hy op teenspoed gereagêr het. 'n Mens dink aan die ideale wat hy vir hom stel ná sy egskeiding, aan sy vergewensgesinde toespraak by sy verwelkoming op Uitdraai, aan sy selfnegerende en beginselvaste optrede later t.o.v. Fransina en Annekie.³²⁾ Dát hy verander het, dat sy uitdaging op ander grónde berus, word trouens deur die roman se twee slotparagrafe vir oulaas pertinent bevestig:

"Ek kan nou sê soos Job, " sê hy. "Kaal het ek op die wêreld gekom en kaal sal ek daaruit gaan."

Hy gaan in die deur staan en kyk oor die veld wat reeds onder skemer hom gaan verskuil, na die goud-wit einder van die westerhemel, en hy sien in verbeelding homself daar loop oor die donker veld, swaar en swart, vermoeid, alleen in die wye eensaamheid, maar al gaande na die ver ruim lig; en sy siel in hom.

Dat Bart se stryd 'n morele stryd is wat duidelik verband hou met sy godsdienssin, met die troos wat die Bybel hom bied, spreek duidelik uit die verwantskap wat hy aanvoel tussen sy lotgevalle en dié van die Bybelfiguur Job. Hy verwys hier klaar-

32. Vgl. bl. 299 tot 302, 306 tot 309, 332 tot 333 en 352 tot 353 hierbo.

blyklik na Job I, vers 21, waarin Job sê: "Naak het ek uit my moeder se skoot gekom, en naak sal ek daarheen terugkeer. Die HERE het gegee, en die HERE het geneem: die Naam van die HERE sy geloofd!" Ook Job het huis, besittings en kinders verloor, maar by dit alles "nie gesondig en aan God niks ongerymds toegeskryf nie" (vers 22). Die verwysing is duidelik na Job I, nie na die verdere verwickelinge in die Job-geskiedenis, waarin Job wêl ongerymdhede wil uitwys en eers deur 'n gesprek met God self tot finale kentering kom nie. Deur sý swaarkry beweeg Bart immers lánkal reeds nader aan God; t.o.v. hom word selfs die gedagte dat aan God iets ongerymds toegeskryf kán word, nie eens genóëm nie.

Daarmee word Bart hoegenaamd nie as soort semi-heilige aangebied nie, nog minder beskou hy homself as man wat nou alle insig in pag het. Dit is van belang om daarop te let dat die verteller in die slotparagraaf net vertel dat Bart in die deur gaan staan en oor die veld uitkyk; wat Bart "sien", kom op sy eie rekening: "hy sien in verbeelding homself daar loop". Hy sien die lewe as "donker veld" waaroor hy loop, en waarskynlik ook in dat hy anders is as vroeër: hy is "swaar en swart, vermoeid, alleen in die wye eensaamheid". Wat hy "sien", is voorts te rym met sy opvattinge

oor 'n lewensstryd wat voortduur³³⁾ en verwys terug na hoe hy sy lewensweg vroeër bewandel het. Op bl. 155 het hy gesê: "ek loop met my eie oë by die lig wat ek het". Nou sien hy die lig as iets buite hom waarheen hy nog maar op pad is. Hy stap "al gaande na die ver ruim lig". En dit wat hy in laaste instansie in die weegskaal plaas teenoor wat hy verloor het, is dat hy "sy siel in hom" behou het.

In die slotparagraaf skuil ook 'n verwysing na die slot van hoofstuk vier, waarin van Basson en Fransina afskeid geneem word. Teenoor hul "wye weemoed" word Bart se "wye eensaamheid" gestel. Maar waar hulle in hul donkerte aangewys is op die flou lig van 'n kers, is hy op pad na die "ver ruim lig". En hy, anders as hulle, het sy "siel in hom" nie op die spel geplaas nie: hom end-uit deur morele oortuiging laat lei. Hy is onderweg na 'n grootser troos as wat vir hulle moontlik is, nl. sielsvrede.³⁴⁾

Om weer 'n oomblik terug te keer na Bart se aanspraak: "Ek is Bart Nel van toe af, en ek is nog hy". Sedert die keerpunt in die derde hoofstuk is Bart al hoe noukeuriger uitgebeeld as skynbaar dieselfde, en tog anders. Hier word die aksent verskuif. Dit word nou as sy triomf gesien

33. Vgl. bl. **362** hierbo.

34. Vgl. bl. **336 e.v.** hierbo.

dat hy ten spýte van veranderinge wesenlik homself kon bly, eintlik meer homself geword het. Dit is 'n gesuiwerde Bart wat die roman uitstap. 'n Behoorlike begrip van hierdie woorde van Bart - "En ek is nog hy" - is noodsaaklik vir 'n korrekte interpretasie nie alleen van die slotafdeling en -hoofstuk nie, maar ook van die roman. Dié woorde sou effektief kon dien as 'n titel vir die vyfde hoofstuk.

Net so min as wat die hoofstukke 'n lukrake sameflansing van afdelings is, is die roman 'n losse aaneenryging van die vyf hoofstukke. Dit is insiggewend om die titels waarmee in die loop van hierdie studie gepoog is om die essensiële bydrae van al die "onderdele" aan te dui, nou op hul eie te beskou. Saam met die roman se titel (Bart Nel) en subtitel ("En ek is nog hy") sou 'n mens dit kon sien as reduksie van die geheel tot grondplan:³⁵⁾

BART NEL

"En ek is nog hy"

Hoofstuk I: Bart rebelleer

1. Bart sweer Botha af
2. Rusie met Fransina
3. Vergadering op Onbekend

35. Weer 'n prosedure wat geensins die teks wil opsyskuif nie, maar juis bedoel is as hulpmiddel om die geheel so volledig moontlik te oorskou.

4. Dubbele sorge
5. Wantroue
6. Vertrekreëlins
7. Bitter afskeid
8. 'n Klein kommando
9. Helde?
10. Voorkêrels sonder planne
11. Waarskuwing
12. Op den Heer alleen
13. Skermutseling
14. Die beste politiek?
15. Verlore saak
16. Die oorgawe aangebied
17. In die hande

Hoofstuk II: Fransina reageer

1. Fransina verbete
2. Was Bart dalk reg?
3. "Ek deug nie vir martelaar"
4. Was Bart in die slag?
5. Nog geen brief nie
6. Rekeninge
7. Basson op die toneel.
8. "Bart sê groetnis"
9. Kafferkraal te koop
10. Iets vir die skyn
11. Basson se aanbod
12. Om Bart te breek
13. Egskeiding

Hoofstuk III: Die lig wat Bart het

1. Tronk
2. "Met my eie oë"
3. 'n Eensame pad
4. Die Bybel troos

Hoofstuk IV: 'n Tweede kans?

1. "Vergewe, nie vergeet"
2. 'n Toekoms met Annekie
3. Basson se vrou
4. Soos 'n hond wat bedel
5. Begrip vir Bart
6. Fransina se ouers
7. Die eerlikste en regverdigste?
8. Bart weier
9. Tweede keuse

Hoofstuk V: "En ek is nog hy"

1. Op Steenkoolbank
2. "En ek is nog hy"

Dat 'n mens hier met 'n deúrgestruktureerde eenheid te doen het, ly geen twyfel nie. Die verteller is klaarblyklik van die begin af volkome in beheer van die epiiese gáng van sy verhaal. Kyk maar hoe heg sluit die roman se hoofgeleding:

BART NEL

"En ek is nog hy"

1. Bart rebelleer
2. Fransina reageer
3. Die lig wat Bart het
4. 'n Tweede kans?
5. "En ek is nog hy"

Bart rebelleer en Fransina reageer. Sy insig skiet te kort om vervreemding af te weer en daardeur verdiep sy insig. Dit maak 'n versoening onmoontlik en eis van hom 'n laaste offer. Hy bly vereensaam agter, maar gesuiwer tot 'n kern. - Dit is hierdie roman se mees primêre patroon, in homself so voltooi dat net 'n kunsmatige ingreep van buite dit sou kon versteur: die verskillende "stadia" van die handeling is so in mekaar verstrengel dat 'n mens oorsaak dikwels skaars van gevolg kan onderskei.

En binne dié dwingende patroon speel die verteller soms met die leser soos 'n kat met 'n muis.

Nou beseef 'n mens eers mooi waarom hy dit kan waag om sy verhaal tot stilstand te bring as hy iemand wil bekendstel of die leser op 'n bepaalde toneel wil voorberei ("Basson op die toneel", "Fransina se ouers", "Op Steenkoolbank"). Hy het niks te vrees nie. As hy die horlosie wil terugdraai om reg te laat geskied aan 'n karakter, of om die aandag op die gelyktydige bestaan van karakters te vestig, doen hy dit ook (hoofstukke twee en drie, 'n keer of wat in hoofstuk vier). Hy weet waarheen hy op pad is en hy weet hy het die leser beet.

Nietemin pas hy veiligheidsmaatreëls toe. Dit is om dubbeld seker te maak van die leser se aandag dat hy sorg dat elke hoofstuk die verhaal verder voer, sodat die geheel steeds vorentoe beweeg. En omslagtig word hy nooit. Deur in die onderskeie hoofstukke te sorg vir 'n snelle opeenvolging van episodes, soms met groot spronge tussenin, dwing hy 'n mens tot gespitste aandag om te kan "bybly". Soms versnel hy as't ware opsetlik onder jou uit en hou jou so van balans (dink bv. aan die egskeidingsaak, die oorskakeling van vrolikheid na olikheid in die slothoofstuk). Daardeur behou hy die illúsie van vaart selfs wanneer die tyd feitlik stilstaan. En daarom hinder dit nie as hy in episodes soos "Die beste

politiek?" en "Die eerlikste en regverdigste?", in 'n hoofstuk soos "Die lig wat Bart het", brokke handeling invoeg wat meer daarop gemik is om besinning oor die gebeure te stimuleer as om die gebeure verder te voer nie. Die leser verwelkom dit. Dit gee hom 'n "blaaskans".

Dit titel "belowe" 'n roman oor Bart Nel. En die geheel doen dié belofte noukeuriger gestand as wat 'n mens uit die dele sou kon vermoed. Hoofstuk een, drie en vyf het geblyk deur-en-deur Bart-hoofstukke te wees.³⁶⁾ Dit is drie uit die vyf hoofstukke, en daarby juis dié drie waarop, vanweë hul posisionering in die roman, heelwat nadruk val: die aanvangs-, sentrale en slothoofstuk. Dat Bart in die "tussenhoofstukke" maar net skynbaar van ondergeskikte belang is, het ook reeds geblyk.³⁷⁾ Maar nou word dit nog duideliker. Wat hoofstuk twee betref, impliseer titel ná titel hom.³⁸⁾ En wat maak dit saak dat in hoofstuk vier meer verteltyd aan Fransina/Basson afgestaan word? Hy lei die hoofstuk in (afdelings een en twee), sý optrede bepaal die afloop daarvan (vgl. die verband tussen afdelings agt en nege), en die blik op hom wat die sentrale afdeling (vyf) bied, verander die verloop van die gebeure ingrypend. Daardeur word die tussenafdelings (drie en vier, ses en

36. Vgl. bl. **159**, **303** en **368** hierbo.

37. Vgl. bl. **285** en **342** hierbo.

38. Vgl. bl. **371** hierbo.

sewe) effektief ingebind.

Die volgorde van die afdelings beklemtoon Bart se standpunt op nog 'n manier. Dit is wel so dat hoofstuk vier uitsluitend wil gee oor die vraag of daar vir Bart en Fransina 'n versoening moontlik is, maar 'n mens moet ook let op die wyse waarop die vraag gestel word. Eers word Bart getoon, versoen met 'n toekomst sonder Fransina. Dan kom Fransina se futlose huwelik met Basson onder die loep. Teen die tyd dat sy Bart op Uitdraai sien stap, is die voorbereidingswerk vir 'n omgedopte "vryprosedure" reeds gedoen. Dit word gou duidelik dat hy haar kan terugkry.³⁹⁾ Maar kan sy hom terugkry? Sy word die een wat toenadering soek, hy die een wat die ja- of neewoord moet spreek. Daardeur kry sy weiering ekstra klem.

Dit is ewe duidelik dat die volgorde van die hoofstukke geen toeval is nie.⁴⁰⁾ 'n Mens sou dit nog duideliker kon maak. Weer sou jy kon praat van 'n aanloop (hoofstukke een en twee), 'n keerpunt (hoofstuk drie) en 'n afloop (hoofstukke vier en vyf). Daarby vertoon die roman 'n paraboliese bou: die afloop is veel vinniger as die aanloop. Hoofstuk drie is wel die sentrale hoofstuk, maar dit lê glad nie in die middel van die roman nie. Dit strek vanaf bl. 143 tot 159 van 'n boek

39. Vgl. hierbo bl. 319 e.v.

40. Vgl. bl. 371 hierbo.

van 210 bladsye (bl. 105 is die "middelbladsy"). Hoofstukke een en twee (die aanloop) beslaan 142 bladsye en hoofstukke drie tot vyf (keerpunt plús afloop) maar 67. Dit is 'n konstruksie wat nou verband hou met die spanning; wat dit vir die verteller móóntlik maak om ná die keerpunt die Wat? van die handeling ter wille van die Waarom? 'n bietjie af te skeep. Teen hoofstuk drie is die meeste van die leser se vrae oor die rebellie en die Nels se rusie al beantwoord en weet hy heelwat van wat hom verder te wagte is. Maar nou is hy al so betrokke by die gebeure dat hy daarteen in verset kom. Wáárom kan Bart Fransina nie terugkry en Annekie nie behou nie? Op dié Waarom? verstrek die verteller nou die antwoorde. Ook die tempoversnelling teen die einde dra daartoe by dat die aanbod nie in voorspelbaarheid verval nie. Daar word op die onvermydelike einde afgespóëd.

Dit is juis een van die roman se grootste verdienstes: dat dit die leser end-uit boei al voel hy dié einde vroeg reeds aan as onafwendbaar. Dit het geblyk dat hy reeds in die eerste sin/paragraaf ten dele daarop voorberei word.⁴¹⁾ Algaande het dit duidelik geword dat die gánse roman ingestel is op die slot. Selfs vóór die eerste

41. Vgl. bl. **22** tot **26** en **95**hierbo.

sin was daar al 'n sinspeling op dié patroon van die roman. Die subtitel - "En ek is nog hy" - sou sinloos gewees het as dit nie gedui het op iemand wat deur diep water moet/moes gaan om sy gehalte te toon nie. Maar daar word so 'n fyn balans tussen die leser se weet en nie-weet-nie gehandhaaf, dat die slot hom verras ten spýte van die besef dat dit nie anders kon nie. Deels vandaar die trefkrag van dié toneel.

Dit is nie net die handelingsverloop wat geen ingreep "van buite" sou kon verduur het nie. Die roman is ook tegnies selfgenoegsaam in die opsig dat dit kommentaar op die gebeure deur die verteller oorbódig maak. Die epies-dramatiese vertelpatroon waarmee 'n mens vroeg reeds kennis maak, word end-uit voortgesit.⁴²⁾ Daar word deur episodiese aanbod uitvoering gegee aan 'n epiese verhaalplan. Die verteller hoef nie kommentaar te lewer nie, omdat hy tot die leser spreek deur die ordening van sy stof: deur die rangskikking van episodes; deur wat hy rapporteer en wat hy verswyg; deur die jukstaponering van sy karakters se optrede en die ordening van hul uitsprake tot sinvolle patrone. In die

42. Vgl. bl. **46** hierbo.

onderskeie episodes word die indruk dat hier "vertel" word, so ver moontlik vermy; tog bly die verteller dié "medium" waardeur alle mededeling die leser bereik. Wysiginge in vertelafstand, verskuiwings in vertelfokus, milieubeskrywings, tot die tál waarín hy verslag doen van die handeling (al sluit 'n mens dialoog en direk gerapporteerde gedagtes uit), is middele waarmee hy onopsigtelik met die leser kommunikeer, waarmee hy beheer uitoefen op 'n verhaal wat oënskynlik vanself ontvou.

Nie dat hierdie verteller die een of ander "boodskap" vooropstel nie. Hy het 'n verhaal te vertel en hy doen dit so oortuigend moontlik. Hy stel die indruk van égtheid voorop. Hy sorg dat sy mense vir die leser "leef"; dat wat hulle ervaar, vir die leser "gebeur". Daarsonder sou die intense meelewing waartoe die leser gedwing word o.a. in tonele soos dié waarin Fransina Bart se egskeidingsbrief ontvang, en soos die slottoneel waarin Bart vereensaam agterbly, maar nog oortuig dat hy reg gehandel het, onmoontlik gewees het. Dit ly geen twyfel dat dié meelewing versterk word deurdat die mededeling nie maar net min of meer nie, maar tot in die detail toe outentiek is. In sy uitbeelding van die re-

bellie toon die verteller hom nie net in staat om sy greep te behou oor die geweld, die bitterheid en ontnugteringe van 'n tydperk uit ons politieke geskiedenis nie; hy laat ook reg geskied aan bv. die mindere ongerieflikhede van die kommandobestaan. Hy weet presies hoe mens en dier reageer as 'n groep rebelle in die veld deur reën oorval word:

Onder die ry maak die manne hul jasse en komberse los. 'n Gedruis soos 'n waterval kom van die bui. "Hael ook," dink Bart. Hy hang sy geweer onderstebo, druk sy hoed vas op sy kop...Die wind waai die perde se sterte eenkant toe en 'n harde reën, met hael gemeng, val op hulle. Die kommando hou stil en die perde draai hul agterlywe na die wind. Gehurk onder die koppe van hul perde wag die rebelle tot die bui oor is (bl. 53).

In sy uitbeelding van 'n liefdesdriehoek slaag hy nie alleen met die woede en wraaksug van 'n man wat glo dat hy verrai is nie, met die vernedering en verdriet van 'n vrou wat voel dat sy weggesmyt word nie, met die bitter vertroosting van 'n man wat sy rol as tweede keuse aanvaar nie; hy slaag daarin om ook geringe gedagtes en gesprekflardes wat met dié patroon van misverstand en vereensaming

verband hou, outentiek te maak. Kyk maar hoe fyn weef hy 'n suggestie van die erotiese in in 'n gesprek tussen Fransina en Basson; 'n mens wonder of sy self besef hoeveel van haar gevoel vir Bart sy deur haar woorde laat blyk:

"Hou jy nog van Bart?"

"Party dae, maar party dae nie. Dit is soos mielies wat in die dag verlep en snags van die dou weer bykom. Maar daar val geen dou meer nie," voeg sy daar treurig aan toe. So het sy soms sit en dink, en nou kom dit net so uit haar mond (bl. 128 tot 129).

Ook deur die gehalte en verskeidenheid mense wat hy tot lewe roep, toon hierdie verteller 'n breë register. 'n Hoofkarakter soos Bart is nie 'n geldiger mens as bykarakters soos, sê, oom Gawie en oom Giel nie: daar word alleen maar minder fasette van hul karakters getoon. Die verteller begryp nie alleen mans soos Bart en Oom Kasper nie, maar ook vroue soos Fransina en tante Johanna behoorlik. Die naaste aan 'n "skurk" in dié verhaal is Basson, en hý slaan soms 'n simpatieker figuur as Bart wat die naaste aan 'n "held" is. As 'n vader (oom Kasper) sy dogter (Fransina) se planne afkeur, kry nie een van die twee voorkeur-

behandeling nie; álbei se standpunte word as geldig aangebied. En so meer.

Onfeilbaar is die verteller se insig wel nie. Kinders sien hy bv. konsekwent vanuit grootmensstandpunt.⁴³⁾ En sy belangstelling in mense is eksklusief Afrikaans. Engelse is Engelse en 'n Duitser is 'n Duitser, en daarmee basta:

Daar sit al 'n Engelse offisier met nog twee Engelse, maar toe (Bart en oom Gawie onder geleide) inkom, soek die drie dadelik 'n ander kompartement (bl. 144).

"Ja, te veel gepraat en te veel gedoen," antwoord Bart (in die tronk). Hy het nie veel lus vir geselskap nie.

"Waarvoor is julle gevang?" vra die man weer. Dit was 'n Duitser (bl. 143).

Dit wat mededeling deur die verteller betref. Engelse kom uit die aard van die saak (dit is die tyd van die 1914-rebellie!) telkens in gesprekke ter sprake. Daarin word hulle altyd in groepverband (Engelse, of selfs Engeland) en as die vyand gesien, selfs deur Fransina, wat pro-regering is. Hier volg 'n paar uitsprake:

"Die Engelse het die Boer in hom baas

43. Vgl. bl. **257** hierbo.

geraak en nou is hy nie meer 'n Boer nie. -
 O, die Engelse is slim, jong. Te slim vir
 ons Boere. Hulle het geweet hulle kan Botha
 nie omkoop nie, en toe probeer hulle op 'n
 ander manier" (Bart, bl. 13).

"En wat dan van die ander parlamentslede
 wat met hom saamstem?"

"O, hulle?"

"Ja, hulle. Hulle is seker ook niks werd
 nie? Hulle het seker ook Engelse tulpe ge-
 vreet!" (Fransina, bl. 14).

"Ons Boere is weer verdeel," sê Fransoois,
 "ons is nou alweer in twee partye."

"Dit kry die Engelse altyd reg," sê Bart
 (bl. 21).

Engelsman is Brit is imperialis. Die Jood
 weer is winkelier en Boereverneuker. Jy moet hom fyn
 dophou; en jy kan nie help om te lag as hy 'n slag
 aan die korste ent trek nie. Op kommando roep Bart-
 hulle by 'n Jood se winkel halt om voorraad te
 kommandeer:

Die winkelier aarsel, maar Bart wag sy
 antwoord nie af nie, en roep een van sy manne.
 "Vra dié wat iets nodig het om in te kom," sê
 hy. "Skryf op," sê hy vir die Jood, "maar
 pas op dat jy nie probeer om ons te verneuk nie,
 want dan vat ons jou hele winkel verniet"
 (bl. 45).

As hulle wegry, bekommer dit oom Gawie dat Bart nie 'n afskrif van die rekening gevra het nie: die Jood gaan "mos party goed byskryf en pryse verander" (bl. 46). In hoofstuk twee, as Fransina rekeninge begin ontvang, blyk dit dan ook dat die Jood wél "verneuk" (vgl. bl. 109 tot 110). 'n Mens kan Bart se reaksie verstaan as 'n ou Joodjie hom in die tronk 'n hartseer storie vertel en soos volg eindig:

"Ag meneer Nel, dis darem nie goed nie soos hulle maak om eerlike mense wat geen kwaad gedoen het nie, in die tronk te sit."

"Die slag was die ou Boer vir die Jood te slim," lag Bart (bl. 149).

Dit ten spyte van die feit dat die man wat die Jood onderdeurgespring het, 'n regeringskommandant en dus een van Bart se geswore vyande is! (Vgl. bl. 147.) Maar die swartman en -vrou is daar nog slegter aan toe: hy is "kaffer", sy is "meid", en albei is bloot deel van die agtergrond (vgl. bl. 6, 11, 93, 168, ens.). Die enkele bediende wat 'n ietsie vollediger uitgebeeld word (Annie se kombuishulp in die slotafdeling), is 'n belaglike karikatuur. Haar gesig is "gerimpel soos 'n uitgedroogte ertappel", sy "slaan skrilaggend haar hande op haar maag" as sy Annie se op-

gewondenheid snaaks vind, ens. Tot Sara, aan wie Bart Botha se portret oorhandig vir vernietiging, is niks meer nie as "die meid" (bl. 6). In dié geval het die afskeepwerk darem 'n funksie deurdat dit Bart se afsku in Botha se optrede beklemtoon. Wat die res betref - al verskoning wat 'n mens namens die verteller sou kon aanvoer, is dat hy maar net die houdings weerspieël van die gemeenskap wat hy uitbeeld. Maar as kritiek op die Afrikaner het hy dit klaarblyklik nie bedoel nie!

Die verteller het onteenseglik 'n vertelwyse gekies wat sy besondere talente vir o.a. die jukstaponering-sonder-meer van standpunte, vir onderbeklemtoning en suggestie, die beste pas. Dit is nietemin 'n beperkte metode wat hom plek-plek opsigtelik knel. 'n Mens wonder of die werklikheidsillusie daaronder sou gelei het as hy hom soms meer vryheid gegun het. As hy minder angsvallig agter sy karakters skuilgegaan het, sou hy by 'n paar geleenthede nie so maklik in die toneelmatige verval het nie. Hy sou die leser ook moontlik beter kon voorberei het op die oorgange tussen hoofstukke een en twee, twee en drie, en tussen afdelings drie en vier van hoofstuk vier.

Ook in sommige afdelings is daar 'n paar keer wendinge wat die leser darem té onvoorbereid betrap. Om een voorbeeld te noem: in die slotafdeling sou dit beslis gehelp het as die verteller die leser vooraf gewaarsku het oor die éintlike doel van Martha en Japie se besoek. Omdat die leser nié gewaarsku word nie, kry hy die indruk dat die toeval met Martha en Japie se besoek ietwat misbruik word - al verwys Martha na 'n brief wat hulle aan Bart sou geskryf het. Daarvoor moet 'n mens maar háár woord aanvaar.

Soms gee die verteller se onnodige skugterheid aanleiding tot inkonsekwentheid. Op bl. 107 verneem Fransina van Basson dat Bart-hulle "laaste Vrydag of Donderdag" in die bosse met 'n regeringsgroep afgereken het. Sy het duidelik geen idee waar Bart hom bevind nie. Maar net daarna gesels sy en prokureur Malherbe oor 'n brief aan Bart asof hulle presies weet waar om hom te bereik (bl. 110). As sodanig is dit geen ernstige fout nie, maar dit vervals op terugwerkende wyse die gesprek tussen Fransina en Basson op bl. 107 tot 109 enigsins.

In passasies in die erlebte Rede toon die verteller hom o.a. meester van die gevarieerde gebruik van bywoorde en byvoeglike naamwoorde (dink bv. aan Bart se bekendstelling op bl. 7). Wanneer waarneming nié aan die een

of ander karakter (of groep karakters) toegeken word nie, versober die taalgebruik onmiddellik, sodat die handeling vir homself kan spreek. Dit hou klaarblyklik verband met die verteller se onwilligheid om die aandag op homself te vestig. Soms lei dit ongelukkig tot 'n terugval op die geykte beskrywende woord, veral as die verteller se suggestievermoë hom om die een of ander rede in die steek laat. Een voorbeeld: vir 'n direkte uitbeelding van Annekie se gevoelens sien hy nie kans nie. Gevolglik moet hy haar òf deur die oë van 'n ander karakter, òf op eie rekening "van buite" beskryf. Dikwels as hý vir die beskrywing verantwoordelik is, word haar reaksies stereotiep: sy lyk "treurig", lag "vrolik", en dies meer (bl. 135, 166). - Hierdie "tegniese probleme" is egter lank nie genoeg om die metode by die leser in diskrediet te bring nie. In die geheel gesien, hanteer die verteller dit effektief en met integriteit.

Deurdat die verteller hom van kommentaar en eksegeese weerhou, word die didaktiese vermy. Dit beteken nie dat die leser geen insigte gebied

word nie: die verteller verplig hom alleen maar om te wêrk vir die insigte waarin hy wil deel. Omdat geen eng, of selfs enkele interpretasie aan die handeling gekoppel word nie, kan dit iets van die onbegryplikheid en kompleksiteit van die lewe suggereer. Daardeur word die verhaal nie oninterpreteerbaar nie; dit word juis so aangebied dat nadenke oor die handeling gestimuleer word. Die teks vrá om interpretasie.⁴⁴⁾

'n Boek oor die rebellie is Bart Nel nie. Dat die verteller dit ook nie so bedoel het nie, blyk reeds uit 'n omskrywing op die titelblad; daarvolgens is dié teks "'n Roman uit die tyd van die Rebellie van 1914". Die implikasie is dat die teks iets van die tydsgees en -omstandighede van die 1914-rebellie [REDACTED] wil vasvang, maar dat dit nie as hoofsaak bedoel word nie. Die roman biéd die leser dan ook 'n oortuigende beeld van die verloop van die rebellie, veral soos gesien vanuit rebellestandpunt. Maar teen hoofstuk vier het dié tema hom feitlik uitgespeel.⁴⁵⁾ Ná Bart se vrylating uit die tronk kom dit net sporadies ter sprake: oom Kasper en Maritz word bv. nog "geplaas" ten opsigte van hul optrede tydens die rebellie. Deurdat 'n mens verneem van 'n klompie mense wat sedert die rebellie van sienswyse verander het en van die groei van die Nasionale Party,

44. Reeds vanaf die eerste sin! Vgl. hierbo o.a.

bl. 22 e.v.

45. Vgl. bl. 343 hierbo.

kry die rebellietema iets van 'n groter geldigheid. Bart se toespraak op Japie se plaas dra bv. daartoe by dat 'n mens die rebellie ook kan sien as motoriese moment in die groei van politieke eensgesindheid onder die Afrikaners. Dit is egter geensins 'n sentrale tema nie. Dit stel jou wel in staat om Bart in die belangrike slottoneel in "nasionale" perspektief te sien, wat egter nog glad nie beteken dat Bart se voortbeweeg "na die ver ruim lig" as soort politieke voorspelling te lees is nie. Dit sou die teks erg verskraal. Deel van die verhaal is die rebellietema wel, maar dié tema is dit nie.

Die liefdestematiek word beslis sentraler gestel. 'n Mens sou kon wys op hegte integrasie tussen die rebellietema en die liefdestema: die een ontstaan uit die ander. Die verskil tussen Bart en Fransina se politieke uitkyk het heelwat te doen met die ontstaan en verloop van die misverstand tussen hulle; dit is ook geen toeval dat Fransina uiteindelik met die apolitieke Basson trou nie. Maar reeds in hoofstuk twee begin daar al 'n verselfstandiging van die liefdestematiek. Die rebellie word agtergrond vir 'n persóónlike verhaal; die uitbeelding van Bart en Fransina hou nou veel meer verband met hul toenemende vervreemding en vereensaming as met politieke verskille.

"Wat traak haar nog die rebellie," dink Fransina uitdruklik wanneer dit lyk of sy en Bart op 'n egskeiding afstuur (bl. 136), en wanneer Bart in die tronk Fransina se egskeidingsbrief kry, kom die rebelliekwessie nêrens by hom op nie. Hy dink aan hul lewe saam, voel haar "verraad" intens persoonlik aan (bl. 152 e.v.). Al minder verteltyd word aan die rebellietema afgestaan, selfs in hoofstuk drie, waarin Bart in die tronk beskryf word; aan Kafferkraal se verkoop, aan Fransina se brief word veel meer aandag gegee as aan bv. tronkgesprekke waardeur die afloop van die rebellie ter sprake kan kom. En in hoofstuk vier word die rebellie glad nie ter sprake gebring by die vraag of 'n versoening tussen Bart en Fransina moontlik is nie: Basson is die vlieg in die salf. Of, nog beter gestel: Fransina se optrede t.o.v. Basson.

Maar ook die liefdestema is nie te beskou as die roman se sentrale tema nie.⁴⁶⁾ As dit die geval was, sou dit 'n ernstige beswaar gewees het dat in hoofstuk een die laaste nege afdelings aan Bart se wedervaringe op kommando gewy word en dat die liefdestema in dié 35 bladsye skaars aangeroei word. Dit sou nog 'n ernstiger beswaar gewees het dat die liefdestema in die roman se slothoofstuk glad nie ter sprake kom nie. Onthou

46. Vgl. bl. 342 e.v. hierbo.

dat 'n mens hier met 'n teks te doen het wat deur sy eerste sin aangewys word op sy slot.

Die enigste karakter wat in sowel die rebellietema as die liefdestema 'n sentrale rol speel, is Bart; en dit is nie al rede waarom hy te beskou is as die roman se sentrale figuur nie. (Die roman dra sy naam as titel; dit begin en eindig met hom; aan hom word die meeste, en die belangrikste hoofstukke toegeken; in die res bly hy 'n dwingende teenwoordigheid; ens.) Daar is gevolglik 'n sterk argument voor uit te maak dat wat hy wedervaar, die roman se "eintlike tema" daarstel; dat dit hier gaan om die afstropingsproses wat hy ondergaan, om die loutering wat hom uiteindelik as gesuiwerde, hoewel vereensaamde mens laat.

Dit is 'n interpretasie wat die klem laat val op die ervaring van die tragiese wat die roman bied. Bart is, soos Aristoteles dit wou hê, 'n man van aansien; allermens deur-en-deur sleg, maar ook nie sô deugsaam dat jy jou nie maklik met hom kan identifiseer nie.⁴⁷⁾ Daar is in sy uitkyk op die lewe sprake van oormatige trots en vertrouwe op sy eie oordeel, waardeur 'n mens soms voel dat hy noodlotsmagte tart. Sy gebrek aan insig

47. Ek verwys hier deurgaans na Margoliouth se vertaling van die *Poëtika* (D.S. Margoliouth, *The poetics of Aristotle*, bl. 124 e.v.) Vir 'n bespreking van die tragiese in *Bart Nel*, kyk ook Smuts, bl. 43 e.v., en Jonckheere, bl. 125 e.v.

sou 'n mens kon sien as swakheid/dwaling waardeur hy aandadig word aan die onheil wat hom oorval (die verlies van soveel wat hy liefgehad het). Sy lewensomstandighede is teen die einde van die roman feitlik die teenoorgestelde van wat dit was: hy is nie meer die gelukkige, gevestigde boer van Kafferkraal nie. Die morele besluite van die karakters is van besondere belang in hierdie roman, en in die hoofkarakter voltrek 'n definitiewe wending ten goede hom. Die handeling wek "meegevoel" en "vrees" by die leser: "meegevoel" veral met Bart weens die lot wat hom tref; "vrees" dat 'n soortgelyke lot homself kan tref.⁴⁸⁾ Deur die wyse waarop die noodlot ("hulle") sy tol eis, ervaar 'n mens 'n suiwering van dié emosies, veral deur die gewaarwording van bevryding en versoening (katharsis) wat die slot bied. Die ervaring van die tragiese word versterk deur dramatiese ironie: die leser vermoed vroeg reeds waarop die handeling afstuur deurdat hy die hoofkarakter se dwaling insien, terwyl dié nog blindelings sy ingeslane weg volg. Die effek word verder versterk deurdat geen deus ex machina die gebeure manipuleer nie en deurdat skakeling by wyse van oorsaak en gevolg die gebeure nie die vermoë ontnem om te verras nie, e.d.m.

48. Vgl. ook Shipley, Dictionary of world literature, bl. 420.

Die meelewing met Bart waartoe die roman 'n mens dwing, is dus van die allergrootste belang. Dit beteken nie dat ander karakters geen rol speel in die leser se ervaring van die tragiese nie. Fransina en Basson word nie net by wyse van intrige (die driehoeksituasie) aan Bart gekoppel nie; hul lewenslot dien ook as parallel vir Bart se tragiek. Ook hulle begaan oordeelsfoute; ook hulle is aandadig aan hul eie onheil; ook hulle moet 'n tol betaal. Deur dié parallele dien die slot van hoofstuk vier, waarin Fransina en Basson getoon word as op mekaar aangewys én vereensaam, as direkte voorbereiding op die roman se slottoneel.

Daar is egter ook kontraste, wat verklaar waarom 'n mens se belewing van die tragiese ten opsigte van die egpaar Basson beperk is, en waardeur die gewaarwording van katharsis in die slot van hoofstuk vier in 'n groot mate ontbreek. Afgesien daarvan dat Basson nie naastenby so volledig soos Bart óf Fransina uitgebeeld word nie, diskwalifiseer sy rol as skurk hom as tragiese figuur. Dat hy simpatiek uitgebeeld word, doen geen afbreuk daaraan dat hy gemeen optree nie, sodat 'n mens uiteindelik voel hy kry niks meer as wat hy verdien nie. Fransina se geval is kompleks. Met haar het 'n mens veel meer meegevoel as

met Basson, deels omdat Bart as medeverantwoordelik vir haar optrede beskou kan word. 'n Mens sien bv. haar egskeidingsbrief aan Bart in as fout, maar aanvaar nietemin dat haar bedoelings suiwer is: sy wil Bart daardeur tot besinning dwing en sô hul huwelik red. Maar deur haar huwelik met Basson sônder om Bart om verskoning te vra, kompromitteer sy haar ten kwade. En as sy daarna haar fout insien en na Bart probeer teruggaan, kompromitteer sy haar verder. Jy gee Bart en oom Kasper gelyk dat 'n tweede egskeiding moreel onverdedigbaar sal wees. Die indruk versterk dat sy, soos Basson, tot opportunisme en beginseltoegewings bereid is. Dat sy, in haar poging om te vergoed vir die onreg wat sy Bart aangedoen het, in meer as een opsig nader aan Basson beweeg, mag ironies wees, maar dit is nie tragies nie. Wat die slottoneel tussen haar en Basson betref, sou 'n mens daarop kon wys dat dit een van die twee voorbeelde van werklike teerheid tussen man en vrou in die roman bied. Die eerste is tussen oom Kasper en tante Johanna op bl. 188:

Hy draai hom om en stryk met sy hand liefkosend oor haar maer sagte gesig. "My stomme, ou vrou," sê hy, "jy kry swaar, nè?"

Sy buig haar kop teen sy hals, maar gee geen antwoord nie.

Die tweede is op bl. 194 tussen Fransina en Basson. Sy "stryk met haar hand oor sy gesig. 'Arme Ferdinand'", En 'n paragraaf verderaan verneem 'n mens:

Sy druk met haar hand sy kop vaster teen hare aan. "Jou het ek darem," fluister sy. "Jy wil my hê." Hulle praat nog nie van opstaan nie.

Die ooreenkomste tussen dié twee passasies is opvallend; die vertroosting is in albei gevalle eg. - 'n Mens sou dit so kon stel: 'n gelukkige huwelik met Basson sou dit onmoontlik gemaak het om Fransina as tragiese figuur te oorweeg. Die mate van troos wat hul huwelik tog bied, beperk haar moontlikhede as tragiese figuur. Daar is ook 'n verdere faktor wat in oorweging geneem moet word. Omdat lyding voorwaarde is vir 'n ervaring van die tragiese, is dit veel-seggend dat die leser in hoofstuk vier telkens deur vertelafstand van haar lyding afgeskei word. Oom Kasper en tante Johanna hoor haar huil (bl. 187), maar sy word nie self ten tonele gevoer nie; en selfs in die slottoneel (bl. 193 tot 194) word Basson se standpunt beklemtoon. Die hoofstuk sluit ook met sy perspektief:

"Ons lyk soos twee jong mense wat opsit," dink Basson met 'n opflikkering van sy gewone vrolikheid; maar toe dryf hy weer terug in 'n wye weemoed.

Die vraag is of dié "vrolikheid" en "weemoed" te rym is met die suiwering van medelye en vrees waarin die ware tragiese ervaring kulmineer. Om dié redes is die ervaringe van Fransina en Basson te sien as aanvulling vir die tragiese eerder as tragies in eie reg.

Ook mindere karakters versterk die leser se gewaarwording van die tragiese deur by tye feitlik as koor te funksioneer, die aandag te vestig op bepaalde implikasies van die handeling. 'n Mens dink o.a. aan oom Gawie en Martha in die Bart-gedeeltes; aan Fransoois en Fransina se ouers (veral oom Kasper) in die Fransina-gedeeltes. Dit het ook geblyk dat 'n gróép mense soms dié funksie vervul, bv. Bart se medegevangenes tydens sy uitbarsting in die tronk en die verwelkomingskommando wat op Japie se plaas na Bart se toespraak luister.

Om te probeer aantoon waardeur die roman 'n mens 'n belewing van die tragiese bied, is natuurlik nie dieselfde as om dit as tragedie te wil interpreteer nie. Dat die tragiese verband hou met vertelpatrone wat sedert Aristoteles se dag min verander het, lyk nie te betwyfel nie. Maar 'n mens moet onthou dat Aristoteles self toegegee het dat epiese poësie, die "roman" van sy dag,

ôók 'n ervaring van die tragiese kan bied (hy het bv. heelwat van sy opmerkings oor tragedie ook op epiek van toepassing gemaak). En hy het nie probeer om dié twee vorme aan mekaar gelyk te stel nie. Epiek het hy uitdruklik vrygespreek van sommige van die vereistes wat hy wel aan die tragedie gestel het, bv. om die tydsverloop te beperk tot so na as moontlik aan 'n "enkele omwenteling van die son" (24 uur). Hy het selfs daarop gewys dat epiek sommige probleme met meer gemak te bowe kan kom as tragedie. Hy meen o.a. dat epiek meer reg kan laat geskied aan gebeure wat gelyktydig plaasvind, 'n groter verskeidenheid tonele en karakters kan aanbied en vryer is in sy aanbieding van sekere karakteriserende handeling. Hoewel hy die gedrongenheid van tragedie verkies, gun hy epiek sy breër visie van ganser harte.⁴⁹⁾

'n Mens moet dus versigtig wees om nie Bart se lyding en loutering uit verband te ruk en van die roman iets te probeer maak wat dit nie wil wees nie. Vir 'n ervaring van die tragiese, het Aristoteles gewaarsku, is intrige hoofsaak. Hy het konsentrasie op 'n enkele handelingslyn aanbeveel en bygevoeg dat dít 'n definitiewe begin, middel en einde moet hê. In Bart Nel se intrige is daar heelwat wat buite dié patroon val en met die

49. Margoliouth, bl. 153, 179, 183.

leser se gewaarwording van die tragiese maar net sydelings verband hou. Aristoteles se siening van die tragiese kan eintlik net met 'n redelike mate van geldigheid op die liefdestema van toepassing gemaak word. Dat Bart teenoor Fransina 'n blindheid vertoon waarvoor hy boet met die verlies van sy vrou, die verbokkeling van sy huisgesin en uiteindelik ook Annekie se vertrek, is duidelik. Dit is ook duidelik dat sy deelname aan die rebellie aanleiding gegee het tot die rusie met Fransina. Maar moet 'n mens nou sy deelname aan die rebellie gaan sien as tragiese fout? Dit is klaarblyklik nie die insig waartoe die roman 'n mens wil lei nie. Ewe min word hy op kommando uitgebeeld as man met 'n tragiese swakheid. 'n Mens sou uiters kon sê dat hy soms, deur verantwoordelikhedsin teenoor sy manne, sy eie (en dus Fransina se) finansiële toekoms op die spel plaas. Wat die res betref: hoewel hy telkens as feilbare mens in 'n keusesituasie voorgestel word, is dit juis sy standvastigheid tydens die rebellie wat dit later moontlik maak om hom feitlik as profeet van groeiende Afrikaner-nasionalisme te sien. Bart se verhaal is maar net ten dele tragies; in ander opsigte is dit juis 'n verhaal van triomf.

Selfs die liefdestema as sodanig is lank nie suiwer in diens van die tragiese nie. Van insig van Bart se kant dat hy Fransina ook onreg aangedoen het, is daar bloedmin sprake, en die geleidelike verslegting van sy lewensomstandighede wat reeds in hoofstuk één begin, is skaars te rym met die begrip peripetie, wat 'n skielike ommekeer van een toestand van sake na sy teenoorgestelde impliseer. En waarin lê die klimaks? In Bart se ontvangs in die tronk van Fransina se eg-skeidingsbrief? Maar dan moet 'n mens toegee dat hoofstuk een heelwat van dié "klimaks" se effek bederf. In hoofstuk een het die leser nl. reeds saam met Fransina Bart se antwoord op haar brief beleef, en uitdruklik verneem dat Basson "eindelik die vrou wat hy altyd begeer het", kry (bl. 142). Die verteller se kyk-van-bo relativeer die standpunt van sowel Bart as Fransina. Die ironiese, sou 'n mens kon sê, kry voorkeur bo die tragiese.

'n Mens sou ook kon vra of die soms skynbaar oormatige vertroue van Bart in sy eie oordeel met reg as hubris te beskou is. Is dié begrip te rym met die twyfel in sy eie oordeel wat hy reeds op kommando toon, en wat nog in die slothoofstuk, n.a.v. Annekie se toekoms, by hom aanwesig is? Is dit te rym met sy bereidwilligheid om raad te aanvaar, met sy afhanklikheid soms

van raad? En, miskien van groter belang: is dit te rym met die geleidelike godsdienstige evolusie wat eweneens vanaf hoofstuk een by hom te bespeur is? 'n Mens sou kon aanvoer dat die hele gees van die roman vreemd is aan begrippe soos "noodlot", "uit-tarting van die gode", en so meer. Dit sluit wel nie die moontlikheid uit dat die roman dalk Christelike tragedie wil wees nie, Bart dalk wil sien as man wat deur sy onafhanklikheid God se toorn op hom neer-bring nie.

Maar om dié siening te staaf, sou 'n mens moes terug-val op karige bewyse. Op kommando luister Bart nie te aandagtig as 'n ouderling van Rooi Martiens preek nie. Dié se siening dat die Here nie vir die rebelle gesê het dat hulle gaan wen nie, maar dat hulle, wen of verloor, geestelik die oorwinnaars sal wees, stel Bart ook nie tevrede nie. Hy wil klaarblyklik met die rebéllie slaag (bl. 57 tot 58)! Bart neem nie, soos oom Gawie, 'n sakbybeltjie saam op kommando nie, en kry eintlik eers in die tronk daaroor spyt: dan sou hy "nou iets gehad het om in te lees" (bl. 147). Verder sou 'n mens eintlik net sy uitbarsting teenoor oom Koert kon noem. Dié sê van die profeet "dis die Here wat hom die dinge laat sien" (bl. 154), waarop Bart wil weet: "Hoekom kom daar dan niks van uit nie?"

Daarteenoor stel Bart sy eie standpunt: "Ek loop nie agter profesieë nie; ek loop met my eie oë by die lig wat ek het" (bl. 155).

En selfs hierdie "bewyse" moet 'n mens in konteks sien. Op kommando is dit nie die Here wat Bart ontvrede stel nie, maar die ouderling van Rooi Martiens se preek. Die Here bring vir Bart as't ware sy eie, persoonlike troos: "want voor hy slaap, mompel hy: 'Die ook in den swartsten nacht/Op den Heer alleen houdt wacht'" (bl. 58). Hoewel Bart sy vertroue nie in mense stel nie, stel hy dit weldeeglik in God. Dit sou, ná hierdie toneel, maar moeilik gaan om die feit dat Bart versuim het om 'n sakbybeltjie op kommando te neem, voor te stel as negering van, of opstand teen God! Ook ná Bart se uitbarsting oor die siener word die aandag gevestig op Bart se wesenlike vertroue in God: nou dat hy oom Gawie se sakbybeltjie het, lees hy baie daarin, meer as vroeër, "want in die Bybel vind 'n rebel veel troos, meer nog as ander mense" (bl. 159). Weer is dit nie God teen wie Bart dit het nie, maar teen wat 'n mens sou kon beskou as menslike interpretasies van wat God beoog; weer is daar sprake van 'n "eksklusiewe" troos vir Bart. Hamartia? Peripetie? Nee, 'n mens sou uiters kon sê dat Bart se vertroue in God verdiep deur wat hom oorkom. Dit is nie Bart wat God se geduld beproef nie; 'n mens sou eerder kon sê dat God Bart se

geloof toets. Weer sou 'n mens jou kon beroep op die gesag van Bart se slotwoorde: "Ek kan nou sê soos Job...Kaal het ek op die wêreld gekom en kaal sal ek daaruit gaan" (bl. 209). Die verdere implikasie is: "By dit alles het Bart nie gesondig en aan God niks ongerymds toegeskrywe nie".⁵⁰) Daarom dat sy trots hom gegun word as hy sê: "Ek is Bart Nel van toe af, en ek is nog hy" (bl. 209). En daardeur is hy onderweg "na die ver ruim lig; en sy siel in hom" (bl. 210). Dit is 'n wending wêg van die tragiese.

Die afstropingstema word dus nóg sentraler gestel as die rebellie- en liefdestema; sorg selfs vir 'n verdere integrasie van die liefdes- en rebellietematiek. Maar ook dit hou nie rekening met alles wat in dié roman aangebied word nie. Enkele voorbeelde: Fransoois en Magiel wat in die veld twee regeringsmanne voorlê (bl. 63 tot 67); Pieter en jong Van der Hoven se geïrriteerdheid met mekaar (bl. 71 tot 72); die pogings van 'n regeringsman om uit te vind wie verantwoordelik was vir die dood van 'n regeringsverkenner (bl. 75 tot 77). Deel van die rebellietema is dit wel, maar klaarblyklik nie van die liefdestema nie, en met die afstropingstema hou dit maar baie sydelings verband (deur bv. 'n mens iets te laat vermoed van die redes waarom die regering nie bereid was om die rebelle-offisiere huis toe te laat gaan nie).

50. Vgl. Job 1: 21.

Maar sulke episodes kom eers tot hul reg wanneer 'n mens besef dat uit die roman se drie primêre temas - die rebellie-, liefdes- en afstropingstema - 'n breër motief te abstraheer is. 'n Mens sou dit die vervreemdings- of misverstandmotief kon noem, of miskien selfs die eensaamheidsmotief. Een van die belangrikste insigte wat die roman wil bring, is dat die mens maar min begrip het van wat in sy medemens omgaan; dat elke mens 'n kern van eensaamheid in hom rondra.⁵¹⁾

Dit is te sien in die oorloë en rebellies van die mens. Boer het vir Engelsman, en Engelsman vir Boer, maar min begrip. Ook mense van dieselfde volk toon dit. In 'n burgeroorlog skiet rebel op regeringsman en andersom. Vrouens en kinders word geraak. Daar is ook 'n draad-sitterelement om in ag te neem. En selfs tussen mense wat aan dieselfde kant veg, kan daar inbegrypende verskille en onbegrip bestaan. Volgelinge vertrou soms hulle voorlopers nie en voorlopers het soms min meegevoel met die behoeftes van hul volgelinge. Vuurvreter dink nie soos gematigde nie. Om 'n paar konkrete voorbeelde te noem: Bart trek weg van Rooi Martiens; Fransoois en Magiel verskil hemelsbreed in hul opvatting van wat "die beste politiek" is; Pieter neem Van der Hoven sy opgewektheid erg kwalik as hulle dié rebelle se oorgawe gaan aanbied.

51. Vgl. Antonissen, bl. 245.

Ook in die persoonlike lewens van mense is wedersydse begrip skaars. Dit gebeur maklik, soms skynbaar na aanleiding van onbenullighede, dat 'n rusie tot groeiende misverstand en uiteindelijke vervreemding lei. 'n Mens verwag van dinge ook dikwels meer as wat dit kan bied. Dit is 'n lewensfeit dat mense geneig is om in eerste instansie na hul eie belange om te sien. 'n Skynbaar onselfsugtige daad is dikwels die produk van onsuiwer motiewe. 'n Mens besef nie altyd dat jy versigtig moet optree nie, dat jou daade onvoorsiene gevolge kan hê nie en dat gedane sake geen keer het nie. In menslike verhoudinge is daar dikwels 'n wanbalans, is daar dikwels meer afhanklikheid of altruïsme aan die kant van één van die twee vennote, wat ook ongeluk tot gevolg kan hê. Wie is "skuldig": Bart of Fransina? Wie is die onselfsugtigste: Fransina of Basson? Wie het die ander die nodigste: Annekie vir Bart of hy vir haar? 'n Fransina sien 'n Fransoois se medelye nie raak nie; 'n Bart wil van 'n oom Gawie se meegevoel niks weet nie. 'n Man soos Maritz neem aanstoot as 'n man soos Bart nie saam met hom wil boeke vat nie. Grootmenssake lei tot kinderrusies; manssake tot vrouwenstwiste.

Al dié insigte is van besondere toepassing op die wedervaringe van Bart Nel, aartsrebel. Met die oortuigings en beginsels waarvolgens hy sy lewe rig, het 'n mens die grootste simpatie. Maar dit vrywaar hom nie

van vernederinge, verarming en vereensaming nie. Sy uiteindelijke morele triomf is 'n wesenlike triomf, maar dāt hy in die proses heelwat moes prysgee, bly 'n feit. Hy verpersoonlik ook heelwat van die teenstrydighede inherent aan die menslike situasie. Hy is in staat tot grootmoedighede wat tot sy eie verarming en vereensaming lei (deur kommandering, deur Annekie se heil bo sy eie te stel, ens.). Maar hy is ook tot kleinlikhede in staat, tot 'n bitter afsydigheid as sy vrou hom krenk. Ten spyte van menslike twyfel is hy in die rebellie voorloper en bittereinder. In hom versōen hy uiteindelik menslike trots met ootmoed voor God. Hy is nie net vir ander 'n betroubare vriend of gedugte vyand nie, maar tegelykertyd albei vir homself.

Maar in laaste instansie is die roman selfs meer as dit. Deur die gees wat daaruit spreek, staan dit aan die middeleeuse moraliteitspel veel nader as aan die klassieke tragedie. Dit wil nie net aspekte van die menslike toestand identifiseer nie, maar dit ook in morele perspektief plaas. Die allesoorheersende vraag wat hier gestel word, is: Hoe moet 'n mens jou weg deur hierdie beroerde lewe vind? As vereensaming die roman se sluitmotief was, sou 'n mens in die slot nie soveel meegevoel met Bart kon gehad het as wat jy

uiteindelik wel het nie. Jy sou in die versoeking gekom het om te dink: "Jy is vereensaam, né? Maar jy het ook daarvoor gesoek." Deur morele perspektief die sluitmotief te maak, word dié versoeking uitgeskakel.⁵²⁾ 'n Mens besef hóékom Bart opgetree het soos hy wel opgetree het, en jy word subtiel gelei om dié optrede wesenlik goed te keur. Wat Bart verloor het, dien nou as maatstaf van sy morele gehalte. Nou eers besef 'n mens hoe sentraal Bart se godsdienstige groei in die roman staan. Op kommando reeds bring God vir hom 'n troos, as't ware die versekering dat hy die regte pad gekies het.⁵³⁾ En in die tronk, ná sy verlies van Fransina, versterk dié troos, tree die verteller selfs na vore om die aard van Bart se troos te beklemtoon.⁵⁴⁾ En die roman se belangrikste troosmoment kom voor in die laaste paragraaf, nadat Bart ook vir Annekie verloor het. Hy is op pad na die lig met sy siel in hom, nie bloot as mens en volksman nie, maar veral as moraliteitsfiguur, as pelgrim op pad na die ewige.⁵⁵⁾

Nie net Bart nie, maar ook die ander twee hoofkarakters kom keer op keer voor 'n keuse te staan; en weer word die leser geprikkel om morele uitsluitel te gee. Dat Basson Fransina van Bart afrokkel terwyl dié in die tronk is, word uitdruklik deur 'n reeks karakters afgekeur; dat hy vir haar goed is, moet selfs oom Kasper

52. Vgl. Blok, bl. 59, se gebruik van die term "sluitmotief".

53. Vgl. bl. **170** hierbo.

54. Vgl. bl. **300** hierbo.

55. Vgl. bl. **369** hierbo.

teensinnig toegee. Al word 'n mens nou ook hoeveel meegevoel met Fransina toegelaat, kan jy nooit vergeet dat sy Bart gemeen behandel het nie, en selfs haar poging om na Bart terug te keer, word onverbiddelik in morele perspektief gesien. Meer nog: dit is in die naam van die Here dat dit, in die gesprek tussen Bart en oom Kasper, afgekeur word.⁵⁶⁾ Die menslike troos wat Fransina en Basson mekaar uiteindelik bied, is beperk deels omdat hulle hulself, in verskillende mate, van morele troos uitgesluit het.

En nie net die hoofkarakters nie, maar feitlik elke bykarakter van belang, beland in die een of ander stadium in 'n keusesituasie wat tegelykertyd tóétsituasie is. Wat staan 'n mens te doen as daar in jou land rebellie uitbreek? Moet jy lojaal bly aan jou regering, of jou ontevredenheid wys deur te rebelleer? Verskillende mense reageer op verskillende maniere: Pieter, Fransoois, oom Giel, oom Gawie, oom Kootjie wat wil vrede maak en Kort Magiel wat van die donkerbek praat. Wat staan 'n vrou te doen as haar man rebelleer en die plaasverantwoordelikhede op haar afskuif? 'n Mens dink aan die reaksies van tante Kornelia, tante Katrina, Maria, Aletta. Sô 'n keuse kan die oordeel van mense oor jou lank bly beïnvloed. Dit word as van belang voorgestel dat Maritz vir die regeringskommandeers

56. Vgl. bl. **333** hierbo.

weggekruip het, dat oom Kasper tydens die rebellie gesorg het dat hy mis skiet. 'n Besonder sentrale passasie in terme van moraliteit is Fransoois en Magiel se ervaring in die bosse met die twee regerings-verkenners. Magiel skiet om dood te skiet: hy doen aan ander soos hulle aan hom doen. Fransoois skiet om mis te skiet: hy wil graag die ander man 'n kans gee. Wat is die beste politiek? Van die kant van die verteller verneem 'n mens, soos gebruikelik, niks. Maar jy let daarop dat dit Magiel is wat kwaad word as hulle die saak bespreek. 'n Mens let ook daarop dat hy dit aan Fransoois oorlaat om te gaan kyk na die seun wat doodgeskiet is; hy gaan vang liever die gebuite perd. Hoewel Magiel skynbaar die laaste woord gegun word, lê die leser se meegevoel by Fransoois.⁵⁷⁾ Op subtile wyse sluit dit aan by die onuitgesproke pleidooi vir medemenslike begrip wat ook uit die roman se hoofgebeure spreek: 'n bietjie toegeeflikheid en wedersydse begrip sou die hele driehoeksituasie tussen Bart, Fransina en Basson kon voorkom het.⁵⁸⁾

Nie net die keuses wat karakters doen nie, maar ook 'n hele verskeidenheid direkte of geïmpliseerde uitsprake oor begrippe soos lojaliteit, manlikheid, reg en regverdigheid, eerlikheid en goedheid, beïnvloed die leser van

57. Kyk ook Coetzee, Tydskrif vir volkskunde en volkstaal, 3 Februarie 1947, bl. 11 e.v.

58. Vgl. o.a. bl. **251 e.v.** hierbo.

die begin af om die handeling in terme van moraliteit te beoordeel. Eers wanneer 'n mens hierdie uitsprake sããm beskou, besef jy watter wesenlike deel dit uitmaak van wat aangebied word:

"Botha...was miskien eenmaal 'n goeie Afrikaner-gewees, dit wil ek wel glo, maar nou is hy dit nie meer nie" (Bart, bl. 13).

"Hy weet meer as ons almal, en al verstaan ons nou hierdie ding nog nie, daarom gaan ek nog nie dadelik van hom af weg nie. Dis onmanlik; dis ontrou; dit is nie lojaal nie" (Fransina, bl. 14).

Die regering is op die verkeerde weg, dit het hy dadelik gesê...Maar dit gee jou nog geen reg om teen die gesag op te staan nie. Die regering het volkome wettig gehandel (oom Giel, bl. 27).

"...ek was nog altyd 'n man gewees, hoop ek" (Bart, bl. 29).

"Eers maak ons hierdie ding reg en dan maak ek met jou reg."

"O, jy met my regmaak? - Ek sal nog met jou regmaak, ja" (Bart en Fransina, bl. 29).

"Daar is hoër bevel as dié van jou regering, Oom" (Bart, bl. 37).

"...beter 'n klein klompie as niemand nie; anders sou die skande te groot wees" (ryk Jan van der Hoven, bl. 46).

Die mooi meisie kom bietjie by Bart. "Oom-hulle is helde, nê?" (bl. 47).

Lyk wat hy nou doen na vlug? Laat hy die ander in die moeilikheid? (Bart, bl. 57).

"Soos hulle aan ons doen, doen ek aan hulle.
- Soos 'n man my behandel, behandel ek hom"
(Magiel, bl. 67).

By sy manne bly en die gevolge afwag, was dit nie manliker nie? (Bart, bl. 69).

'n Paar loop soos vroeër, trots en beslis, maar die groot menigte loop skuifelend en onseker (Bart se "visioen", bl. 70).

"Hulle gaan omdat hulle meen dat dit hul plig is."

"Hul plig is om vir hul familie te sorg."

"Daar is nog ander pligte ook."

"Dit is nie 'n man se plig om teen sy regering op te staan nie."

"En as die regering onreg doen?"

"Dit is nie ons saak nie. Ek is nie vir twis en tweedrag nie; ek is vir vrede."

"Vrede ten koste van reg?"

"Wie weet wat reg is? Ons hoor nou so, maar as jy die regeringsmense sou hoor, hoor jy weer glad anders" (Fransina en Maria, bl. 88).

...die twee leiers in die deur met tussen hulle 'n tafel waarop 'n oop Bybel lê en oor die Bybel gee die twee voormanne mekaar die hand. Dit is mooi, dit is groot, dis groter as om te veg en jou teenstander te verslaan (Fransina, bl. 92).

Was dit nie baie mooier nie as om trots en koppig verder te gaan en Boer teen Boer te laat oorlog maak?...Maar Botha en Smuts wou nie vrede hê nie, wil geen onderhandeling nie, hulle wil die rebelle met geweld onderwerp. Was Botha en Smuts nog wel reggeaarde Boere? "Die Boer in hulle is dood,"

het Bart gesê. Bart is reg (Fransina, bl. 93).

"Nee, ek is nie spyt dat my man en my seuns gaan rebelleer het nie. 'n Man moet sy plig doen, al lyk sake hopeloos. Mens mag nie sulke groot onreg laat aangaan nie. Die goeies moet altyd klaarstaan om die kwaaiies te beveg, ook al gaan hulle daardeur te gronde."

"Dit is baie hard, Tante."

"Dit is baie hard, maar 'n mens leef maar eenmaal en die rukkie wat jy leef moet jy dan maar probeer reg doen" (tante Katrina en Fransina, bl. 97).

"Dis 'n mistyk wat sy gemaak het," dink Basson altyd, "sy sou dit by my beter gehad het" (bl. 107).

"Dit moet darem iets wees om trots oor te voel as jy 'n man is soos Bart," sê hy. "Ek wens ek was ook dapper; maar ek is nie. Ek is geen vegsman nie; ek is sommer 'n ou vrou."

"Was almal maar so, dan was dit baie beter. Die dapper vegsmanne wil net doodmaak en die mensdom in die ellende dompel" (Basson en Fransina, bl. 108).

"Dis 'n bietjie swak van oom Jan, dink ek, om van u die geld te wil hê. Maar die ou is baie suinig" (Malherbe, bl. 110).

"Ons ou nasie is 'n treurige ou nasie" (Basson, bl. 116).

"...nou kom daar eise van die winkels waar (Bart) die goed gekommandeer het."

"Maar dit is mos nie reg dat hy dit moet betaal nie. Dis mos julle wat die goed gekry het" (Basson aan Pieter, bl. 117).

"...jy is 'n jong wewenaar en ek is nou 'n grasweduvrou. Dit sal nooit gaan nie; die mense sal dit afkeur" (Fransina aan Basson, bl. 120).

Hy dink: "Mens kan nie van regskaapenheid lewe nie. As jy altyd goed wil wees, kom jy naderhand die slegste daarvan af."

Met sulke woorde probeer hy sy eergevoel en pligsbesef stilmaak. Dit geluk hom maar half (Basson, bl. 125).

...laat Bart maar bars van woede daar in die tronk, maar hy laat hom nou nie meer keer nie. Dit is nie mooi nie, dit is gemeen, maar dit kan hom nou nie meer skeel nie (Basson, bl. 125).

"Is dit mooi van jou, Ferdinand, om my dit te vra nou Bart in die tronk is?" Sy wou dit nie gesê het nie, en tog sê sy dit" (Fransina, bl. 128).

Sy weet, onder in haar begrype, dat sy dom doen, dat sy 'n gevaarlike poging maak, dat Bart die koppigste en hooghartigste man is wat sy ken, maar tog doen sy dit (Fransina, bl. 130).

Hy is altyd die hoë hoogmoedige Bart. In klein dinge goed, maar in groot sake die heerser (Fransina, bl. 133).

Sy kan dinge nou kalmer besien en gaandeweg kom daar meer helderheid. Sy begin die hele toestand ontleed en vra haarself af hoedat alles so gekom het, en sy sien nou wel dat sy self net soveel skuld het as Bart (Fransina, bl. 135).

Sy gaan nie soebat nie. Nee wragtie nie. Sy het darem ook haar eergevoel (Fransina, bl. 137).

"Dis die lae klomp hier, Kafferkraal se skinderbekke...As jy self nie gemeen is nie, meen jy dat ander ook goed van jou dink" (Fransina aan haar ma, bl. 140).

Skaamte laat haar elke maal weer opstaan, maar telkens gaan sy dan weer sit om te dink (Fransina, bl. 141).

"Ag meneer Nel, dis darem nie goed nie soos hulle maak om eerlike mense wat geen kwaad gedoen het nie, in die tronk te sit" ('n Joodjie aan Bart, bl. 149).

"Engeland wen altyd, fairplay of nê fairplay nie" (Bart, bl. 155).

Hy het haar nooit goed geken nie. Sy is laag, gemeen. So is die mooi vrouens, selfsugtig en hard" (Bart, bl. 157).

Voor hom uit, soos iemand wat 'n lang reguit pad afkyk, sien hy sy plig. Hom nie laat neerslaan nie, nie gaan lê en deur verdriet en wraaksug verpletter word nie, maar reg staan en sy werk van vader doen ... 'n Man wees, 'n verstandige man (Bart, bl. 158).

"Nou manne, ons moet die kwaad wat ons aangedoen is ook probeer vergeef. Maar nie vergeet nie; wel vergeef. Die rebellie het ons te veel geleer om dit sommer weer te vergeet...dit het ons ook geleer dat die gees van vryheid en onafhanklikheid nie dood is onder ons volk nie" (Bart, bl. 162).

Ferdinand is goed vir haar. Dit sou nie mooi wees om sy goedheid te geniet en onderwyl aan haar eerste man te dink nie (Fransina, bl. 170).

"Die beste is om haar nou 'n tydjie aan haarself oor te laat," dink hy. "Hulle sê as jy bid wil jy alleen wees en as jy vloek wil jy maats hê. Daar is tye dat mens alleen sy saligheid moet uitwerk (Basson, bl. 175).

"Amper is ek spyt dat ek haar getrou het," dink hy. "Regtig, 'n sukses is dit tog nie...Bowendien het ek my nog stink gemaak by baie mense. - Nou ja, mens maak foute" (Basson, bl. 176 tot 177).

Nou het sy dit gedoen. Haar eie man verlaat om 'n ander een te neem. Laag en gemeen. Nog laer omdat sy dit gedoen het toe haar man haar die meeste nodig gehad het, toe hy arm was en in die tronk (oom Kasper, bl. 178).

Maar Ferdinand Basson was die hoofskuldige. Op 'n oomblik toe sy moedeloos was en verbitterd het hy haar kom ompraat (oom Kasper, bl. 178).

"As ek maar net wis wat die beste is vir Fransina."

"Nie wat die beste is nie, maar wat die eerlikste is. Die beste kan sy nie meer vra nie. Sy het daardie fout gemaak en moet daarvoor boet, dit kan nie anders nie. Dis die wêreld se beloop. Vir jou sondes moet jy ly, daar kan jy nie aan ontkom nie" (oom Kasper en tante Johanna, bl. 185).

"...met die kinders moet 'n mens nie rekening hou nie."

"Maar, Kas, hoe kan jy dit sê?"

"Hulle het baie te doen met die wenslikheid van die ding, maar nie met die eerlikheid daarvan nie. Ek praat nou van die regverdigheid van die saak, sien jy. Ek wil eers weet wat is die eerlikste en regverdigste, en daarby bly die kinders buite beskouing."

"Nee, Kas, mens kan ook te regverdig wees."

"Nie sommer nie (oom Kasper en tante Johanna, bl. 186).

"Hoe hard kan jy oordeel Kas; en dis nogal oor jou eie kind."

"Jy weet self hoe ek van Fransina hou, maar reg is reg. Sy het Bart baie gemeen behandel" (oom Kasper en tante Johanna, bl. 187).

"Jy meen jy doen goed?"

"Ja, Pa" (Fransina en oom Kasper, bl. 189).

"Ek dink die Here sou dit afkeur, Pa. Dit is 'n dubbele hoereerdery."

Oom Kasper swyg. Bart was reg. Hy sien dit soos hy dit self ook sien (bl. 192).

"Dis waar, as ek aan Annekie se toekoms dink, moet ek sê, laat haar by julle gaan bly" (Bart, bl. 205).

"Sal Pappie baie verlang?"

"Ja, ek sal baie verlang, maar ek wil graag die beste vir jou" (Bart en Annekie, bl. 207).

"...hulle het my grond, my vrou, my kinders. Maar my het hulle nie. Hulle kan maar kom, hulle kan my maar in die tronk gooi en hulle kan maar my grond vat; hulle kan my maar doodskiet ook, maar my sal hulle nie kry nie" (Bart, bl. 209).

Hierdie lys, nog lank nie volledig nie, spreek duidelik vir homself. Dit is teen dié agtergrond dat 'n mens uitsprake waaruit Bart se konsep van homself blyk, moet evalueer:

"As ek nie ook gaan protesteer nie, dan wil ek nie meer my naam hê nie. Dan wil ek nie meer Bart Nel wees nie" (bl. 16).

"Dit sê ek; ek Bart Nel...ek glo wel dat die ou buurman van oom gesigte sien en visioene, maar uitlê kan hy hulle nie en ons lê hulle self uit en ons lê hulle so uit dat dit goed is vir ons kant ...Ek loop nie agter profesieë nie; ek loop met my eie oë by die lig wat ek het" (bl. 155)

"My kry hulle nooit," sê Bart. "Ek is Bart Nel van toe af, en ek is nog hy" (bl. 209).

Ook die roman se beeldwêreld bied belangrike morele perspektiewe op die handeling. Dat die verteller d.m.v. beelde "kommentaar" lewer op die handeling, het o.a. geblyk uit die hoenderbeeld op bl. 9 tot 10, wat die aandag gevestig het op die betreklikheid van menslike twiste; uit die vinkbeeld (bl. 12, 21, 23, 24, 34, 80, 82, 94, ens.), wat telkens die Nels se finansiële posisie, Bart se afwesigheid van Kafferkraal, en die geskil tussen Bart en Fransina onder die leser se aandag gebring het;⁵⁹⁾

59. Vgl. Kannemeyer, bl. 139.

en uit die mieliebeeld op bl. 129, wat Fransina se ware gevoel vir Bart geopenbaar het. Verdere beeldreekse koppel die handeling meer bepaald aan die roman se sluitmotief, die moraliteitsmotief.

In 'n teks waarin die klem so sterk val op die waarneembare en veral die visuele, verbaas dit nie dat verwysings na oë, na wat "gesien" word en na lig, uitgroei tot die belangrikste beeldpatroon nie. Oë speel by die bekendstelling van die karakters 'n belangrike rol. Fransina het "ligblou oë wat verdonker en ligter word by die gang van haar gedagtes" (bl. 4); Bart "byna swart onversaagde oë (bl. 7); oom Giel "klein, loerige blou oë" (bl. 8); ens.⁶⁰) Ook in die verdere uitbeelding van die karakters verrig dit 'n belangrike funksie. Basson het bv. aanvanklik oë wat "goedig en opgeruimd... agter die brilglase lyk" (bl. 106); ná sy huwelik met Fransina verloor sy "oë agter sy bril... van hul helderheid" (bl. 168). Emosies spreek telkens uit die karakters se oë. As Fransina bv. Bart se egskeidingsbrief ontvang, verneem ons dat "haar ligte oë verdonker" (bl. 132). "Sien" vind hierby aansluiting. Die karakters "sien" dinge aan mekaar. Fransoois, wat bg. brief aan Fransina oorhandig, sien by die wegry aan haar houding dat dit slegte nuus bevat het (bl. 123); oom Gawie sien in

60. Vgl. hierbo o.a. bl. 126 e.v.

die tronk aan Bart se houding dat hy verdriet het (bl. 157), ens.⁶¹⁾ Die leser word by dié proses betrek, word as't ware uitgenooi om dieper as die oppervlak te kyk, om bv. by Fransina se bekendstelling te "sien" dat sy 'n vrou is "wat lief kan wees as jy haar 'n kans gee en een wat haar wil kan laat gelde as jy teen haar ingaan" (bl. 4).⁶²⁾

Oë karakteriseer dus en dui dikwels op innerlike eienskappe wat o.a. deur die "sien"-proses geëvalueer word. Die "lig" in 'n karakter se oë kan op 'n bui dui en selfs eienskap op sy eie word, dimensie verleen aan 'n karakter. 'n Mens dink onwillekeurig aan Bart, wat die roman binnestap met 'n "somer lig" wat in sy donker oë "smeul" (bl. 7). "Oë" en "lig" gaan ook ander verbintenisse aan, o.a. om 'n karakter aan 'n groep te koppel of juis om hom in 'n groep uit te sonder. Op kommando kry "veld en manne en perde" bv. een oggend "in die verskillende beligtings 'n skilderagtige bekoring. Bart het daar geen oog voor nie" (bl. 52). Handeling vind dikwels teen 'n bepaalde "lig-milieu" plaas wat 'n oordeel impliseer. Ná 'n skermutseling doen rebelle en regeringsmanne die nodige i.v.m. dooies en gewondes en vertrek: "en stil en eensaam weer lê die rantjie in die sterwende lig" (bl. 63).⁶³⁾ Dit roep 'n vorige

61. Vgl. hierbo bl. **272**, 297, ens.

62. Vgl. hierbo bl. **104**.

63. Vgl. hierbo bl. **205**.

ligbeskrywing in die herinnering: "fyn en swart afgeteken op die ligte Westerlug" was Bart-hulle "'n swak bende stryders, klein en onbetekenend in die wye uitgestrektheid van die land" (bl. 48). In ewigheidsperspektief is rebellies kleinighede wat sal versink in die tyd.

Dat die lig-beeld algaande simboliese betekenis kry,⁶⁴⁾ blyk veral duidelik uit Bart se "visioen" nadat hy tot die besef gekom het dat die rebellie misluk het: "Dit was of hy dit sien gebeur, profeties soos in beeld; manne, 'n volk, 'n hele nasie, die Boerenasie, loop; hulle loop eers hoog en seker en dan al verwarder en swakker. 'n Agteruitgaande nasie, 'n volk van wag, van aarsel, oorlê, bereken. 'n Paar loop soos vroeër, trots en beslis, maar die groot menigte loop skuifelend en onseker. So sien hy hulle gaan uit die lig in die nag" (bl. 70). Die implikasie is: die menslike lewe is vervliëgend; wat saak maak, is hōē dit geleef word. 'n Sentrale beeld in peregrinasieliteratuur is diē van 'n pad wat afgestap word; hier word "lig" baie duidelik aan "loop", manier van loop, gekoppel. Dit blyk ook uit bg. passasie dat die roman se sentrale karakter, Bart, aan lig 'n simboliese waarde toeken. Dit verbaas nie dat hy dit later op sy eie lewe en lewensuitkyk van toepassing maak nie: "Ek

64. Vgl. Smuts, bl. 46.

loop met my eie oë by die lig wat ek het!"

(bl. 155). Dit betrek, op terugwerkende wyse, sekere vroeëre uitsprake van Bart, o.a. die insig waartoe hy gekom ~~het~~ ná sy eerste rusie met Fransina: "Hierdie paadjie ~~sal~~ ek alleen moet loop" (bl. 16). "Paadjie" kry nou vir die leser 'n dieper betekenis; hy sien dit nou ook in morele perspektief. Dat ook Bart tot dié insig kom, blyk uit sy reaksie op Fransina se egskeidingsbrief. Hy reageer aanvanklik heftig, maar nadat hy aan haar teruggeskryf het, kom daar 'n stilte in hom: "Voor hom uit, soos iemand wat 'n lang reguit pad afkyk, sien hy sy plig" (bl. 153).

Deels deur oom Koert se vertellings oor die "siener", Van Rensburg, word dié beeldpatroon ook op die godsdienstema van toepassing gemaak: "ek sê jou dis 'n siener en dis die Here wat hom die dinge laat sien" (bl. 154). Bart, wat self "profeties soos in beeld" kan sien, wil van dié "mededinger" egter niks weet nie! En Bart vestig in toenemende mate sy vertroue in God.

Die roman se slotparagraaf sorg vir 'n kulminasie van beeldmotiewe: pas nadat Bart tot die gevolgtrekking gekom het dat sy lewensituasie ooreenstem met dié van die Bybelfiguur Job, sien hy sy belangrikste "gesig": "hy sien in verbeelding homself daar loop oor die donker veld, swaar en swart, vermoeid, alleen in die wye eenzaamheid, maar al gaande na die ver ruim lig; en sy siel in hom" (bl. 210). By "sien", "loop" en "lig"

word "siel" gevoeg: finale bevestiging daarvoor
dat Bart in hierdie roman moréel geweeg word
(en nié te lig bevind word nie). Behou jou
integriteit as mens, en onthou dat jy 'n pelgrim
op pad is na die ewigheid - sô sou 'n mens mis-
kien die slotgedagte waarmee die roman die leser
laat, kon saamvat.

maar waar is hierdie moraliteit gebaseer?

BIBLIOGRAFIE

(A) TEKSTE

Carmiggelt, Simon, "Baden in Stockholm", in Allemaal onzin, Amsterdam, 1955.

Elsschot, Willem, Villa des roses, Amsterdam, 1969.

Génesis I: 1.

Hemingway, Ernest, A farewell to arms, Londen, Reading, Fakenham, 1966.

Job I: 21-22.

Joyce, James, Ulysses, Londen, Sydney, Toronto, 1968.

Kielblock, Karl, Adriaan Deneys, Kaapstad, 1956.

Lardner, Ring, "The young immigrunts", in Shut up, he explained: a Ring Lardner selection (edited by Babette Rosmond and Henry Morgan), New York, 1962.

Lukas XII: 13 - 21.

Malherbe, D.F., Die profeet, Kaapstad, 1937.

Tsjekhof, Anton, "The marshal's widow", in Select tales of Tchehov II (translated from the Russian by Constance Garnett), Londen, 1962.

Van Melle, J., Bart Nel: "En ek is nog hy", H.A.U.M. v/h J.

Dusseau en Kie., firma J.H. de Busy, Kaapstad, Pretoria, 1951.

"Vrystater is Sekretaris van Gesondheid", Die Burger, 21 September 1972.

(B) GERAADPLEEGDE WERKE

Abrams, M.H., A glossary of literary terms, New York, Chicago, 1971.

Antonissen, Rob, Die Afrikaanse letterkunde van die aanvang tot hede, Pretoria, Kaapstad, 1955.

Bates, H.E., The modern short story, Londen, New York, 1943.

Beach, Joseph Warren, The twentieth century novel, New York, Londen, 1932.

Beukes, G.J., en Lategan, F.V., Skrywers en rigtings, Pretoria 1961.

Blok, W., Verhaal en lezer: een onderzoek naar enige structuur-aspecten van Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan van Louis Couperus, Groningen, 1960.

Bocheński, J.M., The methods of contemporary thought, Dordrecht, 1965.

- Booth, Wayne C., The rhetoric of fiction, Chicago, Londen, 1961.
- Bräutigam, Kurt, Romanbetrachtung : zu ihrer Didaktik und Methodik, Heidelberg, 1971.
- Bronzwaer, W.J.M., Tense in the novel: an investigation of some potentialities of linguistic criticism, Groningen, 1970.
- Brooks, Cleanth, en Heilman, Robert B., Understanding drama, New York, 1961.
- Brooks, Cleanth, en Warren, Robert Penn, Fundamentals of good writing, Londen, 1952.
- Understanding fiction, New York, 1959.
- Brink, André P., Aspekte van die nuwe prosa, Pretoria, Kaapstad, 1967.
- Burke, Kenneth, A rhetoric of motives, New York, 1955.
- Caspers, J.H., Huisman, N.S., en Weck J.G.M., In contact met het werk van moderne schrijvers II: Harry Mulisch, Amsterdam, Antwerpen, 1971.
- Cecil, David, The fine art of reading and other literary studies, Londen, 1957.
- Church, Margaret, Time and reality: studies in contemporary fiction, Durham, N.C., 1962.
- Clemen, Wolfgang, Shakespeare's dramatic art, Londen, 1972.
- Cloete, T.T., Trekkerswee en Joernaal van Jorik, Amsterdam 1953.
- Crane, R.S. (red.), Critics and criticism : ancient and modern, Chicago, 1954.
- Croll, Morris W., Style, rhetoric and rhythm (essays edited by J. Max Patrick and Robert C. Evans, with John M. Wallace and R.J. Schoeck), Princeton, N.J., 1966.
- Culler, Jonathan, Structuralist poetics : structuralism , linguistics and the study of literature, Londen, 1975.
- Curtius, E.R., Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Bern, 1948.
- Daiches, David, Critical approaches to literature, Londen, 1967.
- Dekker, G., Afrikaanse literatuurgeskiedenis, Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg, 1960.
- De Villiers, Mavis, 'n Onderzoek na struktuurprobleme in Bart Nel van J. van Melle, M.A.-verhandeling, Universiteit van Suid-Afrika, Maart 1961.

- Eliot, T.S., Selected prose (edited by John Hayward) , Harmondsworth, Middlesex, 1958.
- Erlich, Victor, Russian formalism : history, doctrine, 'S-Gravenhage, 1955.
- Forster, E.M., Aspects of the novel, Londen, 1928.
- Geismar, Maxwell, Writers in crisis: the American novel between two wars, Boston, 1942.
- Gerhardt, M.I., Iets over het gebruik van de eerste perzoon in verhalend proza, Groningen, Djakarta, 1953.
- Grant, A.J., en Temperley, Harold, Europe in the nineteenth and twentieth centuries (1789 - 1950) (revised and edited by William M. Penson, Londen, 1960.
- Graves, Robert, en Hodge, Alan, The reader over your shoulder: a handbook for writers of English prose, Londen, 1952.
- Grové, A.P., Oordeel en Vooroordeel: letterkundige opstelle en kritiek, Kaapstad, 1965.
- Harvey, W.J., Character and the novel, Londen, 1965.
- Havers, Wilhelm, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg, 1931.
- Hemingway, Ernest, Death in the afternoon, Harmondsworth, Middlesex, 1966.
- A moveable feast, Harmondsworth, Middlesex, 1966.
- Hendricks, William O., Essays on semiolinguistics and verbal art, Den Haag, Parys, 1973.
- Hotchner, A.E., Papa Hemingway, Londen, 1966.
- Humphrey, Robert, Stream of consciousness in the modern novel, Berkeley, Los Angeles, 1959.
- Ingarden, Roman, Das literarische Kunstwerk (verbesserte und erweiterte Auflage), Tübingen, 1960.
- James, Henry, The art of fiction and other essays (edited by Morris Roberts), New York, 1948.
- The art of the novel: critical prefaces (edited by Richard P. Blackmur), Londen, 1935.
- Jonckheere, W.F., Johannes van Melle, Pretoria, 1968.
- Kannemeyer, J.C., Die stem in die literêre kunswerk: 'n ondersoek na die aanbiedingswyse in die liriese en epiese poësie, verhalende prosa en drama, Kaapstad, 1965.
- Prosakuns , Kaapstad, s.j.
- Op weg na Welgevonden: 'n studie van Etienne Leroux se Sewe dae by die Silbersteins, Pretoria, 1970.

- Kayser, Wolfgang, Das sprachliche Kunstwerk, Bern, München, 1968.
- Kayser, Wolfgang (u.a.), Kleines literarisches Lexicon (vierte, erweiterte Auflage, bearbeitet von Dieter Baacke, H.H. Christmann u.a.), Bern, München, 1966.
- Klotz, Volker (red.), Zur Poetik des Romans, Darmstadt, 1965.
- Kraak, A., en Klooster, W.G., Syntaxis, Culemborg, Keulen, 1968.
- Lämmert, Eberhard, Bauformen des Erzählens, Stuttgart, 1955.
- Lawrence, D.H., Selected essays, Harmondsworth, Middlesex, 1960.
- Lever, Katherine, The novel and the reader, Londen, 1960.
- Liddell, Robert, A treatise on the novel, Londen, 1947.
- Lindenberg, E. (red.), Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde (met medewerking van R. Pheiffer, André P. Brink en A.J. Coetzee), Pretoria, Kaapstad, 1973.
- Lodge, David, Language of fiction: essays in criticism and verbal analyses of the English novel, Londen, 1966.
- Louw, N.P. van Wyk, Swaarte- en ligpunte: benaderings van die literatuur, Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg, 1958.
- Vernuwing in die prosa: grepe uit ons Suid-Afrikaanse ervaring, Kaapstad, 1961.
- Lubbock, Percy, The craft of fiction, Londen, 1921.
- Maatje, Frank C., Literatuurwetenskap : grondslagen van een theorie van het literaire werk, Utrecht, 1974.
- Malherbe, F.E.J., Afrikaanse lewe en letterkunde, Stellenbosch, Grahamstad, 1958.
- Wending en inkeer: 'n beskouing oor die nuwere Afrikaanse letterkunde, Kaapstad, 1948.
- Margoliouth, J. S., The poetics of Aristotle (translated from Greek into English and from Arabic into Latin, with a revised text, introduction, commentary and onomasticon), Londen, New York, Toronto, 1911.
- May, Henry John, en Hamilton, Iain, Die dood van generaal De la Rey, Kaapstad, 1968.
- Meintjies, Johannes, President Steyn: a biography, Kaapstad, 1969.
- Mendilow, A.A., Time and the novel, Deventer, 1952.
- Muir, Edwin, The structure of the novel, Londen, 1960.
- Nienaber, P.J. (red.), Perspektief en profiel: 'n geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde, Johannesburg, 1951.
- O'Connor, William Van (red.), Forms of modern fiction, Minnesota, 1962.
- Opperman, D.J., Digters van Dertig, Kaapstad, Bloemfontein, Johannes-

burg, 1953.

Petsch, Robert, Wesen und Formen der Erzählkunst (zweite, vermehrte und verbesserte Auflage), Halle, 1942.

Polley, Jim (red.), Verslag van die simposium oor die Sestigters (gehou deur die departement van buitemuurse studies van die Universiteit van Kaapstad 12 - 16 Februarie 1973), Kaapstad, Pretoria, 1973.

Richards, I.A., Principles of literary criticism, Londen, 1925.

Scholtz, H. van der Merwe, In en om die gedig, Kaapstad, 1959.

— Sistematiese verslag van 'n stilistiese analise: Eugene Marais: Die townenares, Amsterdam, Kaapstad, Pretoria, 1950.

Schoonees, P.C., Die prosa van die tweede Afrikaanse beweging, Kaapstad, Pretoria, 1939.

Segre, Cesare, Semiotics and literary criticism, Den Haag, Parys, 1973.

Shipley, Joseph T., Dictionary of world literature, Paterson, N.J., 1962.

Smuts, J.P., Karakterisering in die Afrikaanse roman, Kaapstad, Pretoria, 1975.

Sötteman, A.L., De structuur van Max Havelaar: bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman, Utrecht, 1966.

Spitzer, Leo, Linguistics and literary history, Princeton, N.J., 1948.

Stallman, R.W. (red.), Critiques and essays in criticism, New York, 1949.

Stevenson, Lionel, The English novel : a panorama, Londen, 1960.

Van der Walt, P.D., Menê tekêl : letterkundige studies en kritieke, Kaapstad, 1969.

Van Dijk, T.A., Moderne literatuurteorie : een eksperimentele inleiding, Amsterdam, 1971.

— Some problems of generative poetics : Poetics II (International review for the theory of literature), Den Haag, Parys, 1971.

Weisgerber, J., Aspecten van de Vlaamse roman 1927 - 1960, Amsterdam, 1968.

— Proefvlucht in de romanruimte, Amsterdam, 1972.

Wellek, René, en Warren, Austin, Theory of literature, Londen, 1970.

Wilson, Colin, The outsider, Londen, 1956.

(C) ARTIKELS EN INLEIDINGS

Beukes, G.J., Bespreking van En ek is nog hy, Ons eie boek, Junie 1943.

Boshoff, S.P.E., Bespreking van Bart Nel, de opstandeling, Die Brandwag, 7 Augustus 1937.

Botha, Elize, "Die vraag na Fransina se goeie trou", Standpunte, Augustus 1960.

— "Oor morele waardes in 'n roman", Standpunte, Desember 1961 – Februarie 1962.

Burgers, M.P.O., Bespreking van En ek is nog hy, Die Brandwag, 5 Maart 1943.

Coetzee, Abel, "Stilisties-grammatiese kenmerke van J. van Melle se taalgebruik", Tydskrif vir volkskunde en volkstaal, 3 Augustus 1946.

Dekker, G., Bespreking van Bart Nel, de opstandeling, Koers, Augustus 1937.

— Radiobespreking van Bart Nel: En ek is nog hy, 25 Januarie 1956.

De Villiers, Meyer, "Die aanduiding van tyd in Afrikaans", Standpunte, Desember 1962.

Du Randt, H., "Op 'n dwaalspoor deur Dwaalstories", Standpunte, Februarie 1968 en April 1968.

Elsschot, Willem, Inleiding tot Kaas, Amsterdam, s.j.

Groskopf, E.B., Bespreking van Bart Nel, de opstandeling, Die Suiderstem, 1 Oktober 1937.

Hattingh, S.C., Bespreking van Bart Nel: En ek is nog hy, Helikon, Maart 1955.

Kempfen, W., Bespreking van Bart Nel, de opstandeling, Ons eie boek, Januarie – Maart 1937.

Krige, Uys, Inleiding tot Keur uit die verhale van J. van Melle, Pretoria, 1967.

Kritzinger, M.S.B., Bespreking van Bart Nel, de opstandeling, Ons tydskrif, Maart, 1937.

Lindenberg, E., Bespreking van Bart Nel, Kriterium, April 1964.

- Louw, N.P.van Wyk, "'Vernuwing' en 'gehalte' : 'n paar anti-kritiese aantekeninge", Standpunte , Februarie 1963.
- Louw, W.E.G., "Bart Nel in die Nico Malan-teater: Van Melle vaag aanwesig in hierdie stuk", Die Burger, 19 Januarie 1972.
- "Hy het ons Boermense geken", Die Burger, 14 Julie 1961.
- Müller, H.C.T., Bespreking van Een vir Azazel van Etienne Leroux, Kriterium, Oktober 1964.
- Stagger, Roelien, Bespreking van En ek is nog hy , Die Huisgenoot, 15 Oktober 1943.
- Steyn, J.L., "Mensbeelding in Bart Nel" , Tydskrif vir letterkunde, Desember 1959.
- Wellek, René, "Leo Spitzer (1887 - 1960)", Comparative literature XII, 1960.

Die volgende artikels deur J. van Melle is volgens publikasiedatum gerangskik:

- "Jochem van Bruggen", Jaarboek van die Afrikaanse skrywerskring, 1936.
- "Literêre kritiek", Die Burger , 20 Oktober 1937.
- "Skrywers moet meer idealisties en ruimer van uitsig wees", Die Brandwag, 21 Januarie 1938.
- "Waarom skryf mens?" , Die Brandwag, 17 Junie 1938.
- "Waardering van letterkundige werk", Die Huisgenoot, 30 September 1939.
- "Styl en doel in die letterkunde", Die Brandwag, 9 Februarie 1940.
- "Die tyd om te skryf", Die Huisgenoot, 15 Maart 1940.
- "Styl en stemming", Die Brandwag, 5 April 1940.
- "Waarheid in die letterkunde", Die Huisgenoot, 3 Mei 1940.
- "Die ware kritikus", Die Brandwag, 24 Mei 1940.
- "Ritme in die letterkunde", Die Huisgenoot, 31 Mei 1940.
- "Die spraakmakende gemeente", Die Huisgenoot, 14 Junie 1940.
- "Atmosfeer in literêre werk", Die Brandwag , 28 Junie 1940.
- "Skoonheid is ewig", Die Brandwag, 12 Julie 1940.
- "Fantasie", Die Brandwag, 26 Julie 1940.
- "Spanning in letterkundige werk", Die Brandwag, 30 Augustus 1940.
- "'n Skrywer se woordeskat", Die Huisgenoot, 20 September 1940.
- "Styl en gevoel", Die Huisgenoot, 18 Oktober 1940.

"Nederigheid in die kuns", Die Brandwag, 22 November 1940.

"Veraanskouliking in die letterkunde", Die Huisgenoot, 14 Februarie 1941.

"Die rol in die Afrikaanse literatuur van die jong geslag",
Die Brandwag, 16 Augustus 1941.